

การสร้างค่านามและคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาতিสูตร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การสร้างคำนามและคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาภิสุตร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

FORMATION OF NOUNS AND ADJECTIVES FROM ROOT WITH UNĀDI SUTRAS

By

Phramaha Yanthawat MAYA

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ	การสร้างค่านามและคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาภิสุตร
โดย	ญาณธวัช มายะ
สาขาวิชา	สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พระราชปรีดิ์มณี (เทียบ) มาลัย)

59116203 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : อุณาติปัจจัย, ธาตุ, สาธนะ

พระมหา ญาณวิชัย มายะ: การสร้างคำนามและคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาติสูตร อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

อุณาติ เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสำหรับลงท้ายธาตุ (verbal roots) ในการสร้างคำนามและคุณศัพท์ต่างๆ โดยกำหนดเอาปัจจัยตัวแรกคือ อุณ ปัจจัย มาใช้แทนการเรียกชื่อปัจจัยทั้งหมด อุณาติ จึงหมายถึง กลุ่มปัจจัยมี อุณ ปัจจัย เป็นต้น เนื่องจากปัจจัยในกลุ่มนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากนั่นเอง

การสร้างคำนามด้วยวิธีแห่งอุณาติปัจจัยมีวิธีการอย่างเดียวกันกับกฤตปัจจัย ต่างกันเพียงวิธีการแห่งกฤตปัจจัยเมื่อสำเร็จแล้วใช้เป็นกริยาบ้าง คำนามบ้าง ส่วนอุณาติปัจจัยเมื่อสำเร็จแล้วจะใช้เป็นคำนามและคุณศัพท์เท่านั้น

การศึกษาวิธีการสร้างคำนามและคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาติสูตร โดยผ่านกระบวนการลงอุณาติปัจจัยนี้ จะช่วยให้เข้าใจถึงที่มาของรากศัพท์ในภาษาสันสกฤตแต่ละศัพท์ได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าการสร้างคำนามในภาษาสันสกฤตจะมีอยู่มากมายหลายวิธีก็ตาม แต่วิธีแห่งอุณาติสูตรมีใช้มากที่สุด ความเป็นหลากหลายดังกล่าวสะท้อนออกมาในตัวอุณาติสูตรเองว่า อุณาทโย พหุลม. (ปา.สุ. 3.3.1) “อุณาติปัจจัยมีใช้อย่างหลากหลาย”

จากการศึกษาพบว่า การสร้างคำนามและคุณศัพท์ด้วยอุณาติปัจจัยมีขอบเขตจำกัด เนื่องจากรูปสำเร็จของแต่ละคำต้องอาศัยสูตรหลัก ต่างจากสมาสและตัทธิตซึ่งใช้สูตรครอบคลุม จึงสร้างคำได้อย่างไม่จำกัด แต่เพราะจำนวนที่มากของอุณาติปัจจัย จึงมีคำศัพท์ใช้อย่างเพียงพอ

59116203 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : UṆĀDI SUFFIXES, DHĀTUS, SĀDHANAS

PHRAMAHA YANTHAWAT MAYA : FORMATION OF NOUNS AND ADJECTIVES FROM ROOT WITH UṆĀDI SUTRAS THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR SOMBAT MANGMEESUKSIRI, Ph.D.

Uṇādi is a group's name of suffixes which placed at the end of Dhātus (verbal roots) to make nouns and adjectives. It's already been fixed by the first suffix's name Uṇ which was defined to be represent whole suffixes. In consequence Uṇādi is a meaning of the suffix group to begin with Uṇ suffix in the first instance accordingly, due to the fact that there are many suffixes in this group.

The formation of nouns with approach of Uṇādi suffixes is similar to Kṛdanta suffixes except, when the formation approach of Kṛdanta suffixes have accomplished form they can be usable to verb or noun term, but the formation approach of Uṇādi suffixes have accomplished form they can be usable to noun and adjective term only.

The study of noun and adjective formation approach from Dhātus (verbal roots) with Uṇādi sūtras (Uṇādi rules.) through this formation approach of Uṇādi suffixes could be helpful to understand about etymology each word in Sanskrit excellently. Nevertheless the formation of nouns in Sanskrit have many approach, but the formation approach of Uṇādi sūtras (Uṇādi rules.) is the most well known. The multiplicity form of Uṇādi sūtras (Uṇādi rules.) was exhibited by own obviously by the rule "Uṇādayo bahulam. (pā.sū. 3.3.1)" (The suffixes Uṇ and the rest with the force of the present and with a sense simply appellative are attached diversely.)

This research show that the methods of word-building as noun and adjective by Unadi suffixs had restriction because each usable term of word depended on the particular rules needs, so they were very different from Compounds (Samāsas) and Secondary derivations (Taddhitas) what depended on the general rules, consequently they had many ways for the method of word-building.

Nevertheless the method of word-building by Uṇādi suffixs had usable term of words were enough because Uṇādi suffixs had numerous suffixs.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณพระพุทธรศาสนาที่ผู้วิจัยได้อาศัยร่วมเงาในการศึกษาพระปริยัติธรรมและเผยแพร่พระธรรมคำสอน และมหาวิทยาลัยศิลปากรอันเป็นสถาบันประสิทธิ์ประสาทวิชาภาษาสันสกฤต

ขอนุโมทนาขอบพระคุณ ผศ.ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์, ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ อาจารย์ที่ปรึกษา, รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส กรรมการสอบ, และพระเดชพระคุณพระราชปริยัติมุนี (ผศ.ดร.) กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก สำหรับข้อติติงและคำนำที่เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอนุโมทนาขอบพระคุณ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้มอบวิทยากรด้านภาษาสันสกฤต รศ.ดร.ปรมัตถ์ คำเอก ผู้ถ่ายทอดภาษาฮินดี และคณาจารย์คณะโบราณคดี สาขาวิชาสันสกฤตศึกษาทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม

ขอขอบพระคุณพระอาจารย์คันธสาราภิงค์ พระอาจารย์มหาประวัติ ถาวรจิตโต ท่านอาจารย์เขมานันท์ ละออ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการด้านบาลีใหญ่

ขอนุโมทนาขอบคุณญาติโยมสาธุชนทุกท่านที่มีส่วนช่วยอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาและถวายการอุปฐากเสมอมาในขณะที่ยังกำลังศึกษาอยู่ ได้แก่ คุณแม่ประทีป ทองสุกโชติ คุณพ่อสำรวย และคุณแม่จำรัส เพ็งหนู คุณแม่วาสนา คงมัน คุณแม่พัชรี วิศิษฐ์สกุล คุณย่าสิน ชาญตนตรี คุณพ่อธงชัย เรื่องประชาชนกุล โยมศิริวรรณ เรื่องประชาชนกุล โยมสาธิต คงมัน โยมอรัญญา เจริญประยูร โยมธัญรดี กลิ่นผลา พร้อมทั้งญาติธรรมท่านอื่นๆ ที่ไม่สามารถเอ่ยนามให้ครบทุกท่านได้

ขอขอบพระคุณพ่อหลง แม่ปิว มายะ ผู้มอบเลือดเนื้อและชีวิต พ่อจันทร์ แม่ติ กองวงศ์ ผู้รับเป็นเจ้าของภาพบรรพชาอุปสมบทและถวายการอุปฐากตลอดชีพ ขอนุโมทนาขอบคุณเพื่อนสหธรรมิกทุกรูปที่ร่วมขับเคลื่อนวงล้อธรรมไปด้วยกัน และกัลยาณมิตรทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยสนับสนุนข้อมูลเอกสารตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้แก่ พระมหาสงวน สุทธิญาโณ พระมหาอุเชน วราสโย พระมหาปริญ ปลายาธโร พระมหาภักมพล ญาณเปโม และพระมหาภคิศักดิ์ ญาณกวี เป็นต้น ขอขอบคุณพิเศษสำหรับคุณมัลลิตา วิจิ ส้มเมฆ ที่มีส่วนช่วยค้นคว้าข้อมูลร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียน รู้กันเรื่อยมา

ขออุทิศคุณงามความดีทั้งปวงอันเกิดแต่การศึกษาภาษาบาลีและสันสกฤต จงสำเร็จเป็นहितานุหิตแก่คุณฐานีย์ของผู้วิจัย ได้แก่ พระเดชพระคุณพระเทพนันทาจารย์ (บุญชู ธมฺมสโร) พระครูอนุวัตรนันทคุณ (โสพิศ สุธมฺโม) พระครูวิสุทธินันทวิทย์ (ศรีมา กตปุญฺโญ) หลวงพ่อพระภักทันตธัมมานันทมหาเถระ (หลวงพ่อวัดท่ามะโอ) ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.จำลอง สารพัดนึก ผู้ประสิทธิ์ประสาทภาษาสันสกฤต อนึ่งขออุทิศคุณงามความดีอันเกิดแต่วิทยานิพนธ์เล่มนี้แด่ ศรีมาณิกยเทวะ ผู้รจนาทศปาทยาภิมุขที่ผู้วิจัยได้อาศัยผลงานของท่านในการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ อีกคำรบหนึ่งด้วย

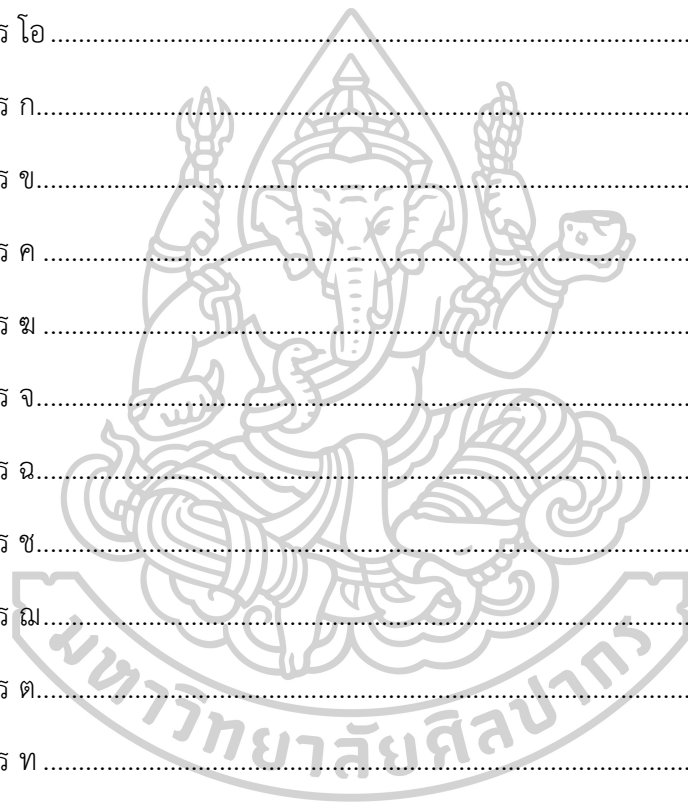
ญาณธวัช มายะ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ	12
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	12
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	18
สมมติฐานของการศึกษา.....	18
ขอบเขตของการวิจัย.....	19
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	19
วิธีดำเนินการศึกษา.....	19
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	20
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	23
บทที่ 2 ประวัติความเป็นมาและลักษณะทั่วไปของทศปาทยุณาทิวฤตติ.....	24
ความเป็นมาและความหมายของทศปาทยุณาทิวฤตติ	24
ผู้รจนาทศปาทยุณาทิวฤตติ.....	24
คัมภีร์อธิบายสูตรในทศปาทยุณาทิวฤตติ.....	25
การจำแนกเนื้อหาในทศปาทยุณาทิวฤตติ	26
ช่วงเวลาในการรจนา	29
รูปแบบการรจนา	30

เปรียบเทียบอนุภาคที่ปัจจัยฝายบาลีและสันสกฤต.....	31
บทที่ 3 องค์ประกอบของอนุภาคที่สูตร	33
ความหมายของปัจจัย	33
การจัดกลุ่มปัจจัยในอนุภาคที่สูตร.....	34
ความหมายของอนุพันธ์	35
ประเภทของอนุพันธ์	35
อนุพันธ์ของธาตุ.....	35
อนุพันธ์ของปัจจัย.....	37
รายชื่อ จำนวนอนุภาคที่ปัจจัยพร้อมอนุพันธ์ในทศปาทยุณาที่วฤตติ	38
ความหมายของอาคม	51
รายชื่อ จำนวนอาคมในทศปาทยุณาที่วฤตติ.....	52
ความหมายของธาตุ.....	54
ประเภทของธาตุ.....	54
เสাত্রธาตุ.....	55
คณะธาตุ.....	58
ปัจจัยประจำหมวดธาตุ.....	59
รายชื่อ จำนวน ธาตุพร้อมอนุพันธ์ในทศปาทยุณาที่วฤตติ.....	60
ความหมายของรูปวิเคราะห์.....	75
ความหมายของสาธนะ.....	75
ลักษณะของสาธนะ.....	76
โครงสร้างของอนุภาคที่สูตร	78
บทที่ 4 รูปวิเคราะห์และรูปสำเร็จของคํานามในทศปาทยุณาที่วฤตติ	79
หมวดอักษร อ.....	79
หมวดอักษร อา.....	113

หมวดอักษร อี.....	119
หมวดอักษร อึ.....	124
หมวดอักษร อุ.....	125
หมวดอักษร อู.....	139
หมวดอักษร ฤ.....	142
หมวดอักษร เอ.....	149
หมวดอักษร โอ.....	155
หมวดอักษร ก.....	159
หมวดอักษร ข.....	175
หมวดอักษร ค.....	182
หมวดอักษร ฌ.....	190
หมวดอักษร จ.....	194
หมวดอักษร ฉ.....	198
หมวดอักษร ช.....	201
หมวดอักษร ฌ.....	207
หมวดอักษร ต.....	208
หมวดอักษร ท.....	211
หมวดอักษร ฐ.....	214
หมวดอักษร น.....	218
หมวดอักษรเพิ่มเติม.....	223
บทที่ 5 สรุปลผลและข้อเสนอนนะ.....	225
สรุปลผลการวิจัย.....	225
สรุปลยอดจำนวนอนุณาที่ปัจจัย.....	232
รายการอ้างอิง.....	243

ภาคผนวก.....	246
ปริวรรตและแปลอุณาทิสูตฺรในทศปาทยุณาทิวฤตติ.....	247
ประวัติผู้เขียน.....	271

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบอนุชาติปัจจัยฝ่ายบาลีและสันสกฤต	32
ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบคณธัตถุจากภาษาบาลีเป็นภาษาสันสกฤต	58

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีสันสกฤต หมายถึง วรรณคดีที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต ทั้งภาษาสันสกฤตพระเวท (Vedic Language) และภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit)¹ มีประวัติศาสตร์ยาวนานมาหลายพันปี วรรณคดีที่เก่าแก่ที่สุดที่ยอมรับกันทั่วไปคือ วรรณคดีพระเวท อันประกอบด้วยเวทต่าง ๆ ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท² วรรณคดีสันสกฤตมีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลาย เช่น บทกวี คำสอน เทพนิยาย นิทาน บทละคร เป็นต้น วรรณคดีสันสกฤตโดยทั่วไปแบ่งได้เป็น 4 ประเภทคือ

- 1) อาคม หมายถึง งานเขียนด้านศาสนาและปรัชญา ได้แก่ คัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์อาร์ณยกะ และคัมภีร์อุปนิษัท
- 2) ศาสตร์ หมายถึง งานเขียนเชิงวิชาการต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นตำราวิชาความรู้เพื่อให้เข้าใจพระเวทได้อย่างลึกซึ้ง
- 3) อติหาสะ หมายถึง งานเขียนที่มีเนื้อหาอ้างอิงเกร็ดประวัติศาสตร์ แต่งขึ้นเพื่อสวดดีวีรบุรุษ
- 4) กาวยะ หรือ กวีนิพนธ์ หมายถึง งานเขียนที่มีวรรณศิลป์ เพื่อมุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์จะอาจมีรูปแบบเป็นนิทาน นิยาย บทกวีหรือบทละครก็ได้³

งานเขียนเกี่ยวกับไวยากรณ์จัดเข้าในวรรณคดีประเภทศาสตร์ และจัดเข้าในองค์ประกอบของพระเวทเรียกว่า เวทวงศ์ 6 ได้แก่

1. กัลปะ วิธีจัดทำพิธี เหมือนแขนของพระเวท
2. ไวยากรณ์ แสดงภาษาเกี่ยวกับรากศัพท์ และปัจจัย เป็นต้น เหมือนปาก
3. ชโยติช การศึกษาดาราศาสตร์เหมือนดวงตา
4. ศึกษา วิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้องตามฐาน กรณ และพยตนะ เป็นต้น เหมือนจมูก
5. นิรุกตะ กำหนดของคำโดยมีการประกอบรูปศัพท์เป็นเอกเทศ ไม่ใช่สูตรที่กล่าวไว้ในไวยากรณ์ เหมือนหู

¹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 9.

² A. A. MacDonell, A History of Sanskrit Literature (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), 30.

³ จำลอง สารพัดนึก, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 63.

6. ฉันทส ลักษณะของคำประพันธ์ครุ ลหุ เป็นต้น เหมือนเท้า

คัมภีร์ปาณินิศึกษากล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

ฉนฺทส ปาเทท ตฺ วทสย หสฺเตท กสฺโป’ตฺร ปจฺยเต

มุขํ วฺยากรณํ โปรกตํ โชยติชฺ เณตรมฺจฺยเต |

ศิกฺษา ฆฺรณํ ตฺ วทสย นิรฺกตํ โศตรมฺจฺยเต || ⁴

“ฉันทส เปรียบได้ดังเท้าทั้งสองของพระเวท กัลปะ ถูกกล่าวว่าเป็นเท้าทั้งสอง ในพระเวทนี้ ไวยากรณ์ถูกเรียกว่า เสมือนปาก (ของพระเวท) ชโยติช ถูกเรียกว่า เสมือนดวงตา (ของพระเวท) ส่วนศิกษา เปรียบได้ดังจมูก และ นิรฺกตส ถูกเรียกว่าเสมือนหู (ของพระเวท)”

คำศัพท์ในภาษาสันสกฤตแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ ศัพท์นามและศัพท์กริยา และเรียกว่า บท (สุปติงนตฺ ปทม : ปา. สฺ. 1.4.14) ในคำศัพท์ทั้งสองประเภทนั้นล้วนมีที่มาหรือต้นตอจากรากคำคือธาตุ (Verbal root) เมื่อนำธาตุมาบวกเข้ากับปริตยยะหรือปัจจัย (Suffix) ของกริยาทุกทีก็จะกลายเป็นคำกริยา และเมื่อนำธาตุมาบวกเข้ากับปริตยยะ (ปัจจัย) ของนามทุกทีก็จะกลายเป็นคำนามเช่นกัน เฉพาะคำกริยาเมื่อใช้เป็นกริยาอาชยัตจะต้องบวกเข้ากับวิภัติของอาชยัตอีกครั้งหนึ่ง จึงจะสำเร็จรูปเป็นคำกริยาได้ การสร้างคำกริยาจากธาตุนั้นถือเป็นกระบวนการโดยปกติทั่วไป เพราะธาตุทั้งหลายจัดเป็นรากเหง้าของคำกริยาอยู่แล้ว เมื่อบวกวิภัติหรือปัจจัยของกริยาเข้าไป ก็สำเร็จเป็นคำกริยาและแสดงกริยาอาการได้ทันที ส่วนการสร้างคำนามจากธาตุนั้นเป็นการสร้างคำนามโดยการนำรากคำกริยาหรือธาตุมาบวกเข้ากับปัจจัย นามทุกทีหรืออนุทิจปัจจัยแล้วสำเร็จเป็นนามศัพท์

ศัพท์นามในภาษาสันสกฤตร้อยละ 98 เปอร์เซ็นต์สร้างมาจากธาตุบวปัจจัย มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ไม่ได้สำเร็จมาจากธาตุบวปัจจัย การศึกษานามศัพท์ที่สร้างจากธาตุบวปัจจัยนามทุกทีและอนุทิจปัจจัยนี้จึงมีประโยชน์ในการวิเคราะห์รากคำภาษาสันสกฤต ทำให้รู้ที่มาที่ไปของคำนามแต่ละศัพท์ได้เป็นอย่างดี

อนุทิจ มาจากคำว่า อนุ+อาทิจ เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสำหรับประกอบกับธาตุให้เป็นนามศัพท์ แปลว่า “ปัจจัยมี อนุ เป็นต้น” จัดเข้าในหมวดหนึ่งของไวยากรณ์สันสกฤตเรียกว่า อนุทิจกาณฺทส (อนุทิจกัณฺท, อนุทิจขณฺท (อนุทิจชันฺท) หรือ อนุทิจปรกรณ (อนุทิจประกรณ)

คัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตที่เกี่ยวข้องกับการสร้างนามศัพท์และคุณศัพท์ด้วยปัจจัยในอนุทิจสูตร มีอยู่มากมายหลายคัมภีร์ เช่น อนุทิจสูตร (ปัญฺจปาทยฺณาทิ หรือ ปัญฺจปาตี) ของสำนักปาณินิ และศากฎายณะ เอณาทิกปทารณวะของเปรสุสุริ อนุทิจวิภตฺติของเศวตวณฺวาสิณ และทศปาทยฺณาทิวิภตฺติ (ทศปาตี) ของมาณิกยทเวหะ เป็นต้น

อนุทิจสูตรนั้นไม่จัดเป็นชื่อคัมภีร์เอกเทศโดยเฉพาะ เพราะท่านผนวกเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของไวยากรณ์สันสกฤต ดังนั้น ในไวยากรณ์สันสกฤตแต่ละคัมภีร์โดยเฉพาะในสายของปาณินิไวยากรณ์ก็จะมีอนุทิจสูตรอยู่ทุกคัมภีร์ เนื่องจากอนุทิจสูตรมีรูปแบบการสร้างคำเหมือนกับธาตุปัจจัยจึงควรจัด

⁴ Manmohan Ghosh, Panini Siksa or The Siksa Vedanga ascribed to Panini (Calcutta : University of Calcutta, 1938), 43.

เข้าในหมวดกฤต แต่เพราะในอุณาতিสูตรมีเนื้อหามากและแสดงการประกอบรูปนามศัพท์เท่านั้น ท่านจึงแยกไว้เป็นหมวดหนึ่งต่างหาก โดยทั่วไปในไวยากรณ์สันสกฤตทั้งหลายจัดแบ่งเนื้อหาของอุณาติออกเป็น 4 ปาทะ ต่อมาภายหลังมีนักไวยากรณ์หลายท่านได้นำอุณาติสูตรมาเขียนคำอธิบายขยายความสูตรเรียกว่า วฤตติ และได้เพิ่มเนื้อหาจากของเดิมที่มีเพียง 4 ปาทะเป็น 5 ปาทะ เนื่องจากมีคำศัพท์ที่สำเร็จด้วยอุณาติสูตรเพิ่มเข้ามา จึงเรียกว่า ปรยจปาตี อันหมายถึงอุณาติสูตรที่มีเนื้อหา 5 ปาทะหรือ 5 บท ซึ่งในแต่ละปาทะจะมีสูตรในการทำตัวรูปศัพท์มากบ้างน้อยบ้างต่างกันออกไป ซึ่งการทำตัวรูปศัพท์นั้นก็ใช้เครื่องมือทางไวยากรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์อัชฎาธยายีของปาณินิมาใช้ด้วย เช่น อนุวฤตติ , อธิการ , ปรเศลช เป็นต้น⁵ อุณาติจึงมีเนื้อหาว้างขวางพิสดารมากกว่ากฤตหลายเท่า

คัมภีร์ที่อธิบายขยายความของอุณาติสูตรนั้นเรียกว่า อุณาติวฤตติ แปลว่า คำอธิบายอุณาติสูตร (Operational rule) เนื่องจากเนื้อหาของสูตรทั่วไปจะไม่ยาวจนเกินไปท่านจึงแสดงไว้โดยย่อ กระชับกระทัดรัดพอได้ใจความ ทั้งนี้เพื่อสะดวกในการนำไปท่องจำนั่นเอง จึงเกิดมีคัมภีร์อธิบายขยายความของสูตรขึ้นมาสำหรับเป็นเครื่องมือเข้าถึงเนื้อหาของสูตรแต่ละสูตรง่ายขึ้น

ในบรรดาคัมภีร์อุณาติวฤตติทั้งหลาย คัมภีร์ทศปาตยูณาติวฤตติมีเนื้อหาครอบคลุมมากกว่าคัมภีร์อื่นๆ คือมีทั้งหมด 10 ปาทะ จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ทศปาตี และมีเนื้อหาสมบูรณ์มากกว่าทุกคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับอุณาติสูตรทั้งหมด

ยังไม่เป็นที่ยุติแน่นอนว่าอุณาติสูตรเป็นผลงานของนักไวยากรณ์ท่านใดระหว่างศากงฺวานะและปาณินิ ผู้รู้ฝ่ายสันสกฤตต่างลงมติเป็นสองนัยคือ ฝ่ายแรกว่าเป็นของศากงฺวานะเพราะได้พบหลักฐานที่ปตฺยชลิมนิกกล่าวไว้โดยตรงดังนี้ नाम च धातुजमाह निरुक्ते । (นาม จ ธาตุจมาห นิรุคเต | ยาสกาจารย์กล่าวไว้ในนิรุคตะว่า คำนามเกิดมาจากธาตุ) व्याकरणे शकटस्य च तोकम् । (วैयाकरणे शकटस्य च तोकम् | ในไวยากรณ์ศกฏายณะ ท่านกล่าวว่า นามเกิดมาจากธาตุ)⁶ ตามความเห็นแรกมีผู้เห็นด้วยหลายท่านเช่น ยาสกาจารย์และทศปาจารย์ เป็นต้น⁷ ส่วนตามความเห็นของนารายณภฏฐะผู้รจนาคัมภีร์ประกฤษยาสรวิสวะกล่าว่า อุณาติสูตรเป็นผลงานของปาณินิ ดังที่ท่านกล่าวว่า

अकारं मगुरस्यात्ता अकारं त्रुत्स्य ज ।

प्राण पाणिनिस्तदा तु वयद्येनाह गोश्राम् ॥⁸

⁵ Kashi Ram, Unadi-sutras in The Sanskrit Grammatical Tradition (Delhi : Shivalik Prakashana, 2001), 4.

⁶ M.M. Pandit Shivdatta Sharma & Pandit Raghunath Kashinath Shastri, Vyakarana mahabhasya of Patanjali with The Commentary Bhasyapradipa of Kaiyata Upadhyaya & The Super Commentary Bhasyapradipa of Nagesa Bhatta Volume III (Delhi : Chaukhambha Sanskrit Pratishtan, 1988), 215.

⁷ ดูในทศปาตยูณาติวฤตติ, 11.

⁸ เรื่องและหน้าเดียวกัน อ้างอิงจากนารายณภฏฐะนิยามาติวฤตติ

“ปาณินีกล่าวถึง อ อักษรว่าเป็น อ อักษรในเบื้องต้นของคำว่า มุกร และ อ อักษรว่าเป็น อ อักษรในเบื้องต้นของคำว่า ทรทุร ส่วนโกชราชได้กล่าวถึงสองคำนั้นแตกต่างกันออกไป”

ใจความของโคลกนี้ พูดถึงการสร้างนามศัพท์จากธาตุด้วยปัจจัยในอนุนาทิสูตรคือ **มุกรททุรธา**. (ทศปา. 8.23) ว่า มุกร (กระจก, เมฆ) สำเร็จมาจาก √มก (มณฑล : ไส)+อรจ (อร) ปัจจัย โดยอาเทศอุปธาของธาตุคือ อ เป็น อ แต่ตามมติของปาณินิจะไม่มี การแปลง อ เป็น อ ดังนั้น จึงมีรูปว่า มุกร เท่านั้น

คำว่า ทรทุร (กบ, เมฆ) ก็เช่นกัน สำเร็จมาจาก √ทรทุร (ทรคเตา : ไปไม่ตี)+อรจ (อร) ปัจจัย ลบ อิ, ฤ และ อา, ตามมติของปาณินิต้องมีรูปเป็น ทรทุร

อีกนัยหนึ่ง คำว่า มุกร สำเร็จมาจาก √มรท (มรทเน : ย่ำยี)+อรจ (อร) ปัจจัย อาเทศอุปธาของธาตุคือ อ เป็น อ ลบ ฤ และอาเทศที่สวดธาตุเป็น ก ส่วนคำว่า ทรทุร สำเร็จมาจาก √ทร (ภเย : กลัว)+อรจ (อร) ปัจจัย ทำคุณ √ทร เป็น ทร และลง ทก (ท) อาคม

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าท่านสร้างค่านามหรือคุณศัพท์จากธาตุบวกกับอนุนาทิจำจัยก่อนแล้วจึงสำเร็จเป็นนามศัพท์ และแสดงความหมายตามรูปวิเคราะห์ได้อีกนัยหนึ่ง ดังเช่น มุกร, มุกร มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ว่า สิ่งทีใส ได้แก่ กระจก หรือ เมฆ เป็นต้น

หลักฐานสำคัญที่ทำให้เชื่อว่าอนุนาทิสูตรเป็นผลงานของปาณินิ คือ การใช้ สंधา ต่างๆที่ปรากฏเหมือนกับที่ใช้ในระบบไวยากรณ์ของปาณินิ เช่น ทรสุว, ทิรฆ, ปลุต, อุทาดต, อุปธา, โลป, สंप्रसारण และ अणुयास ในส่วนของอนุพันธ์ที่ปรากฏในอนุนาทิสูตรก็มีความเหมือนกันกับของปาณินิ ด้วยข้อสันนิษฐานที่มีน้ำหนักนี้ อาจกล่าวได้ว่า อนุนาทิสูตรเป็นผลงานของปาณินิเอง แม้ว่าข้อสันนิษฐานหลายอย่างจะแสดงให้เห็นว่าอนุนาทิสูตรเป็นผลงานของปาณินิ แต่ถึงกระนั้นก็มีข้อคัดค้านมากกว่าหนึ่งครั้งจากกาทายานะ โดยพยายามแสดงให้เห็นว่า เครื่องมือและกระบวนการทางไวยากรณ์ของสำนักปาณินิไม่ได้มีอิทธิพลใดๆ ต่ออนุนาทิสูตร ในบางแห่งของอนุนาทิสูตรก็มีความขัดแย้งและแปลกแยกออกไปจากกรอบระบบไวยากรณ์ของปาณินิ แม้ว่าอนุนาทิสูตรยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่าเป็นผลงานของผู้ใด ข้อสมมติฐานหนึ่งของ Goldstücker ที่มีน้ำหนักความเป็นไปได้ กล่าว ว่า อนุนาทิสูตรรจนาขึ้นครั้งแรกโดยปาณินิ และได้ถูกกาทายานะแก้ไขปรับปรุงขึ้นในภายหลัง⁹

เนื่องจากคัมภีร์ทศปาทยาติวฤตติรจนาด้วยภาษาสันสกฤตของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นเดียวกับคัมภีร์กวิกัลปทรมะ (ธาตุทีปิกา) ดังนั้นธาตุบางตัวที่ปรากฏในคัมภีร์จะมีสระหรือพยัญชนะอนุพันธ์พ่วงต้นธาตุบ้าง ห้อยท้ายธาตุบ้าง เช่น **उकृच्** (√कृ + कृ = कृ) **उधाच्** (√धा + धा = धा) **ओहाक्** (√ओहा + हा = हा) **ओहाच्** (√ओहा + हा = हा) เป็นต้น ในอนุนาทิสูตรการใช้อนุพันธ์เป็นเรื่องที่สำคัญและไม่มีความแตกต่างกันมากนักกับอนุพันธ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์อักษราธยายี อนุพันธ์ที่ปรากฏในอนุนาทิสูตรเกือบจะมีวัตถุประสงค์เดียวกันกับที่ใช้ในระบบไวยากรณ์ของปาณินิ¹⁰ อนุพันธ์ที่ปรากฏอยู่ต้นธาตุท้ายธาตุเช่นนี้มีประโยชน์คือ สะดวกแก่การประกอบบริกตีในการตั้งสูตร เนื่องจาก

⁹ Shripad Krishna Belvalkar, An Account of The Different Existing Systems of Sanskrit Grammars (Poona: The Permission of The University of Bombay, 1915), 25.

¹⁰ Kashi Ram, Unadi-sutras in The Sanskrit Grammatical Tradition (Delhi : Shivalik Prakashana, 2001), 5

ธาตุทุกตัวยังไม่ถือว่าเป็นนามศัพท์ เวลานำไปใช้ในการตั้งสูตรจึงต้องประกอบรูปพิเศษขึ้นมาเพื่อให้ นำไปแจกวิภัติได้เช่นเดียวกับนามศัพท์ อีกประการหนึ่งอนุพันธ์เหล่านี้มีประโยชน์ในการจำแนกบท ทั้งสองในอาขยาด เช่น จำพวกที่ลงท้ายด้วย ง อนุพันธ์เป็นได้เฉพาะอาตมเนบท จำพวกที่ลงท้ายด้วย ญ เป็นอุภยบท เป็นต้น

อุณาতিสูตร ที่ใช้สำหรับท่องจำ เรียกว่า อุณาติปาฐะ ได้มีการดัดแปลงและแก้ไขเกิดขึ้นบ้าง แต่ถือน้อยมาก โดยสำนักไวยากรณ์ต่างๆ ที่ไม่ใช่สำนักปาณินิ เช่น กาดันตนะ, ไหมยะ, เขามระ และ เสอปัทมะ เป็นต้น ส่วนของสำนักปาณินิได้มีการแต่งคำอธิบายและพัฒนาผลงานทางด้านอุณาติสูตร เกิดขึ้น เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในชื่อ “อุชชวลทตตวฤตติ” ในผลงานชิ้นนี้ อุชชวลทตตะ ได้อ้างถึงวฤตติของนักปราชญ์หลายคน เช่น กษปณกะ , โควรรณะ , ปุรุโชตตมเทวะ และ สตี ซึ่งวฤตติที่ถูกกล่าวถึงทั้งหมดนี้ เป็นผลงานที่เกิดขึ้นก่อนวฤตติของอุชชวลทตตะ และสมัยหลังจาก อุชชวล ทตตะก็เกิดวฤตติสูตรของนักปราชญ์อื่นๆ มากมาย เช่น มาณิกยเทวะ, ภัญญิกชิ ทิกชิตะ, เสวตวนวาสิน, เหมจันตนะ, เปรุสุริ และทุคคิงหะ เป็นต้น ส่วนในสำนักไวยากรณ์ของจันทร์โคมินได้ บรรจุอุณาติสูตรไว้ในสูตรไวยากรณ์ของสำนักจำนวน 3 อัยยยะ ธาตุปาฐะ 10 คณะ เช่นเดียวกับ ลิงคการิกา คณปาฐะ อุปสรรค วฤตติ และ วรรณสูตร ในส่วนของอุณาติสูตรของสำนักจันทระนั้น โดยส่วนใหญ่อิงตามสำนักของปาณินิเกือบทั้งหมด รวมไปถึงวิธีการนำเสนอสูตร พบว่าน้อยมากที่ แตกต่างออกไป

วิธีแห่งอุณาติสูตรเป็นวิธีที่เรียกว่า พาหุลก หรือ พาหุลย เช่นเดียวกับวิธีทางไวยากรณ์ในส่วน อื่นๆ เนื่องจากมีความหลากหลายในการสำเร็จรูปศัพท์ ดังที่นักไวยากรณ์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

กวจิตปรวฤตติะ กวจิตปรวฤตติะ กวจิตวิภาษา กวจิตนยเทว |

วิเธรวิชานี พหุธา สมิภษย จตุรวีธี พาหุลกั วทนติ ||¹¹

“การสำเร็จมีได้ในบางอุทาหรณ์ การห้ามมีได้ในบางอุทาหรณ์ ความไม่แน่นอนมีได้ในบาง อุทาหรณ์ รูปอื่นมีได้ในบางอุทาหรณ์ ผู้รู้ตรวจดูวิธีของสูตรไวยากรณ์แล้ว ย่อมกล่าววิธีพาหุลกะว่า มี 4 ประเภท”

วิธีพาหุลกะ คือ วิธีถือเอาเนื้อความอันมาก คำนี้มีรูปวิเคราะห์ในสารัสวตฎีกาว่า

พหุนรถาน ลาตีติ พหุลม = วิธีถือเอาเนื้อความอันมาก ชื่อว่า พหุลกะ (พหุ บทหน้า+ลา ธาตุ+อ ปัจจัยในกัตตสาธนะ)

พหุลเมว พาหุลกม = วิธีถือเอาเนื้อความอันมากนั้นแหละ ชื่อว่า พาหุลกะ (พหุล ศัพท์+ก ปัจจัยในสกัตตทริต)

คำว่า ปรวฤตติ (การสำเร็จ) แปลตามศัพท์ว่า การให้ถึง คำนี้มาจาก ปร บทหน้า+วฤ ธาตุ+ เณ การิตปัจจัย+ติ ปัจจัยในภาวสาธนะ ดังสารัสวตฎีกาอธิบายว่า ปรापन् प्रवृत्ति (การให้ถึง ชื่อว่า ปรวฤตติ)

มีข้อความจากสารัสวตฎีกาชื่อสุโพธิกา ธิกษาโดยจักรกิริติ (หน้า 45) อธิบายไว้ ดังนี้

¹¹ สารสว. 1.5.26, 19-20.

พาหุลกั กติเตตยต อาท กวจิตติ | กวจิตปุโยเค'นุกตสยาปิ ปรวฤตติเ อปราปตสย
 อสมภาวินะ สุตฺรสย ปรารปณั ปรวฤตติเ | ยถา ส+อิมามิตยตฺร “โลปติ ปุนฺร น สนธิเ” อิติ
 นิษิตฺตเวปี “อ อี เอ” อิติ สนธิเ ปรารปติเ |

กวจิตปุโยคานตเร อุกตสยาบย'ปรวฤตติเ กติตสยาปิ สุตฺรสย นิเชชเ | ยถา+กฺมิเ อาทเท
 อิตยตฺร “นามิโน ระ” อิตยสย อปราปติเ |

กวจิตฺวิภาษา วิกลปะ | ยถา เวเท เทไวเ, เทเวมิเ | ตถา ศษสหเรเฟสุ ฉนทสยฺนุสวารสย
 ะกาโร วา วฤตฺตยเ | หัสะ, หะสะ | คเวสะ, ควิสะ |

กวจิตฺนยเทไวกตม อนยเทว ภาติ | ยถา กฺมิเ+อาทเท อตฺร วิสฺรคโลปรูปิ การยมนยเทว
 ภาติ |

เอวมมฺนา ปรกาเรณ วิเชรฺวยากรณสูตฺรสย วิชานั กรณั พุชฺชา พุชฺปรการั สมิกษย ทฤษฺฏฺวา
 พาหุลกั ไวทิกปุโยคั จตฺรวิธั วทนฺติ กถฺยนฺติ | พุชฺชา อิตยธฺยาหาระ |

เพื่อเฉลยคำถามว่า วิธีพาหุลกะมีกี่ประเภท ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า กวจิต เป็นต้น ในบาง
 อุทาหรณ์การสำเร็จของสูตรที่มีได้กล่าวไว้[โดยตรง] ย่อมมีได้ คือ การให้ถึง ชื่อว่า ประวฤตติ เพราะ
 ไม่มีรูปที่ให้สำเร็จไม่ได้ ดังคำว่า โลปติ ปุนฺร น สนธิเ (ในการลบ ไม่มีสนธิอีก) แม้มีการห้ามไว้ ก็
 สำเร็จสนธิได้ว่า อ+อ = เอ

ในบางอุทาหรณ์ การสำเร็จไม่ได้ของสูตรที่ถูกกล่าวไว้ คือ การห้ามสูตรที่ถูกกล่าวไว้ย่อมมีได้
 เช่น ในอุทาหรณ์นี้ว่า กฺมิเ+อาทเท การห้ามของสูตรนี้ว่า นามิโน ระ¹² ย่อมมีได้

(ใจความของสูตร นามิโน ระ ก็คือ เมื่อมี อพ ปรตฺยาหาระ¹³ อยู่ข้างหลัง ให้อาเทศวิสฺรค
 เป็น ร เช่น อคฺนิเ+อตฺร = อคฺนิตฺร ปฺนุเ+ยชเต = ปฺนุรฺยชเต เป็นต้น แต่ในอุทาหรณ์ว่า กฺมิเ อาทเท
 ไม่ต้องอาเทศวิสฺรคเป็น ร จึงถูกห้ามด้วยสูตรนี้ กฺมิเ+อาทเท = กฺมิ อาทเท ลบแต่วิสฺรคเพียงอย่าง
 เดียว ถ้าทำด้วยวิธีอื่นก็จะได้ดังนี้ กฺมิเ+อาทเท = กฺมิ อาทเท > กฺมฺยาทเท)

ในบางอุทาหรณ์ ความไม่แน่นอน คือ การกระทำให้ต่างกันย่อมมีได้ เช่น ในพระเวทมีรูปว่า
 เทไวเ, เทเวมิเ เช่นเดียวกัน ในฉันท (บทร้อยกรองในพระเวท) เมื่อมี ศ ช ส ห ร [อยู่เบื้องหลัง] ควร
 กล่าวถึงการอาเทศอนุสวารเป็น ะ บ้าง ตัวอย่างเช่น หัสะ หะสะ, คเวสะ ควิสะ

ในบางอุทาหรณ์ รูปอื่น คือ รูปอื่นจากรูปที่กล่าวไว้แล้ว ย่อมมีได้ เช่น ในค่านี้นี้ว่า กฺมิเ+อาท
 เท รูปที่ลบวิสฺรคที่พึงกระทำ เป็นรูปอื่นนั่นเทียว

(คือ สนธิเป็น กฺมฺยาทเท ได้อีก ปกติเมื่อลบวิสฺรคแล้ว ไม่ต้องทำสนธิ)

ผู้รู้ทั้งหลายตรวจดู คือ พบเห็นวิธีคือการกระทำหลายประการ คือ มีประการอันมาก ของกฺ
 คือ ของสูตรในไวยากรณ์โดยประการดังกล่าวอย่างนี้ ย่อมกล่าว คือ แสดงตัวอย่างที่พบในพระเวทซึ่ง
 มีวิธีมาก ว่ามี ๔ ประเภท พึงนำบท[กัตตา]มาประกอบว่า พุชฺชะ (ผู้รู้)

¹² สารสว. 1.5.11, 18.

¹³ อกาโร พกาเรณ คฤหฺมาโณ'พฺรตฺยาหาระ | ส จ อ อี อู อู เอ โอ โอ เออา ห ย ว ร ล ฌ
 ณ น ง ม ณ ณ ธ ม ภ ช ท ค พ อิติ อพฺรตฺยาหาระ | (สารสว. 1.1.13), 3.

โคลกข้างต้นนั้นประพันธ์ด้วยอุเปนทรวัชราฉันท (อุเปนทรวิเชียร) เป็นปริภาษสูตร (กฎทั่วไป) ที่นักไวยากรณ์ทั้งหลายมักนำมาอ้างอิงอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ในสารีเสวตไวยากรณ์ของอนุภูติสวรूपอาจารย์ ยังนำ โคลกดังกล่าวมาตั้งเป็นสูตรอีกด้วย มีปรากฏในวฤตติ 1 ประการ 5 สูตร 26 ซึ่งในคัมภีร์โมคคัลลานนิสสัยฉบับอักษรพม่าได้ปริวรรตข้อความจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลีตรงกันว่า

กวจิปวตติ กวจิตปวตติ, กวจิพพิภาสา กวจิถณเฑ;

วิธีพิธานมพหุรา สมิกขย, จตฺพุพิธิ พหุลกั วทนต์.

ส่วนในคัมภีร์ปิโยคสิทธินำข้อความสันสกฤตมาปริวรรตเป็นปฐยาวัตฉันทว่า

กวจิ ปวตตย'ปวตติ, กวจณณ กวจิ วา กวจิ;

สียา พหุลสทเทณ, วิธิ สฟโพ ยถาคม.

ในบางแห่งมีได้ ในบางแห่งไม่มี ในบางแห่งวิธีอื่นมีได้ ในบางแห่งมีได้บ้าง วิธีทั้งหมดพึงมีได้ตามอาคม (ปริยัติ) ด้วย พหุล ศัพท์

การสลับกฎข้อที่สามและสี่ในที่นี้ อาจเนื่องด้วยข้อบังคับทางฉันทลักษณ์

พหุลกวีธิ ที่ปรากฏในงานวิจัยนี้พบในสูตรดังต่อไปนี้

พหุลมนยตราปิ | (2.2) พหุลมนยตราปิ | (5.15) จกฺเชรพหุล คิจจ | (9.93)

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

คัมภีร์ทศปาทยุณาทีวฤตติ (ทศปาที-อุณาทีวฤตติ) เป็นคัมภีร์ที่แสดงรูปแบบการสร้างนามศัพท์ในภาษาสันสกฤตจากธาตุด้วยปัจจัยในอุณาทีสูตรมีเนื้อหาทั้งหมด 10 ปาทะ ตัวคัมภีร์แสดงทั้งสูตรและวฤตติเนื้อหาส่วนใหญ่มาจากอุณาทีสูตรเดิม (ปิยจปาที) ในอักษราวैयाและลิงคานุสาสนะ ยังไม่มีการแปลเป็นภาษาไทยหรือศึกษาเป็นการเฉพาะ ผู้วิจัยสนใจแปลและวิเคราะห์เนื้อหาของคัมภีร์ออกมาเป็นภาษาไทยโดยมีจุดมุ่งหมายดังนี้

1. เพื่อปริวรรตและแปลอุณาทีสูตรในทศปาทยุณาทีวฤตติจากภาษาสันสกฤตมาเป็นอักษรและภาษาไทย สำหรับอ้างอิงในการทำตัวคำศัพท์ตามรูปวิเคราะห์นั้นๆ โดยเลือกแปลเฉพาะสูตรที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้เท่านั้น

2. เพื่อศึกษาการสร้างรูปคำนามและคุณศัพท์สันสกฤตจากธาตุโดยวิธีลงอุณาทีปัจจัย

สมมติฐานของการศึกษา

ทศปาทยุณาทีวฤตติเป็นส่วนหนึ่งของไวยากรณ์สันสกฤตซึ่งอธิบายอุณาทีสูตรในอุณาทีกัณฑ์ พร้อมทั้งยกวิเคราะห์และอุทาหรณ์ในการทำตัวรูปศัพท์ของแต่ละสูตรมาแสดง เนื้อหากล่าวถึงการลงอุณาทีปัจจัยมาข้างหลังธาตุ เมื่อสำเร็จรูปแล้วกลายเป็นนามนามบ้าง คุณนามบ้าง เป็นกระบวนการสร้างคำโดยทำธาตุให้เป็นนามศัพท์ เห็นว่าเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับผู้เรียนไวยากรณ์สันสกฤตที่จะเข้าถึงความหมายที่แท้จริงของคำนามได้อย่างถูกต้อง โดยเฉพาะการศึกษาแบบการสร้างรูปคำ

ด้วยธาตุและอณาธิปัจจัยผ่านรูปวิเคราะห์จากคัมภีร์ดังกล่าว น่าจะเป็นมิติใหม่แห่งการเข้าถึง ไวยากรณ์สันสกฤตในส่วนของนามศัพท์ได้โดยไม่ยากนัก

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาใช้คัมภีร์ทศปาทยุคตทิวฤตติฉบับ M.D. Shastri เป็นบรรณาธิการตรวจชำระโดย Pandit Yudhishtira Mimansaka, Professor, Sanga Veda Vidyalaya, Shahadra Mills, (Punjab Lahore) ค.ศ. 1943 มาเป็นหลักในการศึกษา โดยจะศึกษาเนื้อหาครอบคลุมทั้ง 10 ปาठะ และศึกษาเฉพาะอุทาหรณ์ของคำศัพท์ที่ขึ้นต้นด้วยหมวดสระ - อักษร น เท่านั้น

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ดำเนินการศึกษาโดยแสดงเนื้อหาเฉพาะอณาธิสูตร ส่วนฤตติจะใช้เป็นเครื่องมือช่วยในการแปล
สูตรเท่านั้น พร้อมทั้งแสดงวิเคราะห์รูปศัพท์และอุทาหรณ์ประกอบ
2. การใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีจะใช้อักษรไทยทั้งหมดในการปริวรรตโดยจะคงรูปเดิมไว้ แต่บางคำนั้นจะเขียนตามความนิยมของคนไทย เช่น กฤต ที่ภาษาบาลีใช้ กิต กิตก กิพพิธาน ในงานวิจัยฉบับนี้
จะใช้ กฤต กับภาษาสันสกฤต และ กิต กับภาษาบาลี หรือ ปัจจัยและวิภัติที่ใช้เรียกในภาษาบาลี ส่วนภาษาสันสกฤตจะใช้ตามรูปเดิมคือ ปรัตยยะ และวิภักติ เป็นต้น
3. คำศัพท์อื่นๆ ในภาษาสันสกฤตที่เป็นคำศัพท์จะต้องนำมาศึกษาวิเคราะห์ จะใช้การถ่ายถอดตามอักษรเทวนาครีโดยตรง เช่น อกฺษิ อฺคนสฺ ชตฺค จนฺทรมสฺ เป็นต้น
4. การทับศัพท์ใช้อักษรไทยเพื่อการทับศัพท์คำภาษาสันสกฤต
5. การแปลรูปวิเคราะห์จะใส่คำแปลภาษาไทยทั้งแบบทับศัพท์และไม่ทับศัพท์เพิ่มไว้ในวงเล็บด้วย
6. คำนามจะไม่ใส่ลิงก์กำกับไว้ เนื่องจากรูปสำเร็จของวิเคราะห์ได้แสดงลิงค์ไว้ชัดเจนแล้ว
8. อักษรย่อและเครื่องหมาย ผู้วิจัยได้กำหนดการใช้อักษรย่อและเครื่องหมายต่างๆ เพื่อความสะดวกในการอ้างอิง ตามแบบแผนที่นิยม และกำหนดขึ้นใหม่เป็นบางรายการ
9. ในกรณีอ้างคัมภีร์หลักโดยตรงจะอ้างเฉพาะอธยาย, ปาठะ, สูตร หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง แทนการอ้างฉบับตามแบบสากลนิยมทั่วไป

วิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ปริวรรตคัมภีร์ทศปาทยุคตทิวฤตติเฉพาะตัวสูตรจากอักษรเทวนาครีมาเป็นอักษรไทยตามวิธีเขียนภาษาสันสกฤตด้วยอักษรไทย พร้อมทั้งแสดงอักษรเทวนาครีควบคู่ด้วยทุกสูตร
2. แปลอณาธิสูตรเป็นภาษาไทย

3. ยกตัวอย่างของนามศัพท์ที่สำเร็จด้วยสูตรแต่ละสูตรมาแสดงพร้อมทั้งรูปวิเคราะห์และคำแปล
4. รวบรวมและตรวจสอบเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ
5. จัดลำดับและเรียบเรียงข้อมูล
6. วิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลการศึกษา
7. สรุปผลการศึกษาและนำเสนอผลการศึกษา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อุณาทิสูตฺร เป็นสูตรสำหรับการสร้างนามศัพท์จากธาตุภาษาสันสกฤต มีอยู่มากมายหลายสำนัก โดยเฉพาะสำนักไวยากรณ์ที่โดดเด่น เช่น ปาณินิและจันทรเป็นต้น อุณาทิสูตฺรถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไวยากรณ์สันสกฤตที่มีความสำคัญและน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งไม่น้อยไปกว่าส่วนอื่นๆ ของไวยากรณ์เดิมทีเดียวอุณาทิสูตฺรมีเพียงสูตรที่แสดงการสร้างคำแบบรวบรัดไม่ยาวจนเกินไป เพื่อง่ายแก่การนำไปท่องจำ จึงยากแก่การทำความเข้าใจเนื้อหาของสูตร ต่อมาจึงมีนักไวยากรณ์รุ่นหลังเขียนคำอธิบายสูตรขึ้นมาเรียกว่า วฤตติ เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจเนื้อหาของสูตรได้ง่ายยิ่งขึ้น วฤตติของอุณาทิสูตฺรเป็นอุปกรณ์สำคัญในการศึกษากระบวนการสร้างคำศัพท์ต่างๆ ที่สูตรแสดงกฎเกณฑ์ไว้ เพราะนอกจากผู้ประพันธ์จะไขความหมายของสูตรแล้ว ยังได้ได้ยกอุทาหรณ์ของสูตรพร้อมทั้งวิธีประกอบรูปศัพท์ไว้อีกด้วย

ปัจจุบันงานวิจัยและศึกษาเกี่ยวกับอุณาทิสูตฺรในเมืองไทยพบว่า ในส่วนของภาษาสันสกฤต ยังไม่เคยมีผู้ทำวิจัยศึกษามาก่อน แต่งานวิจัยที่เป็นภาษาต่างประเทศมีผู้ทำการศึกษาวิเคราะห์ไว้มากพอสมควร และผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ ดังต่อไปนี้

ค.ศ.1858 ทีโอดอร์ เอาเฟรชท์ (Theodor Aufrecht) นักภาษาศาสตร์เชิงเปรียบเทียบชาวเยอรมันได้ศึกษาและชำระคัมภีร์อุณาทิวฤตติ อันเป็นผลงาน อุชชวลทัตตะ ซึ่งมีอายุราวประมาณศตวรรษที่ 13 ตีพิมพ์ในชื่อหนังสือว่า “Ujvaladatta’s commentary on the Unadisutras edited from a manuscript in the Library of the East India House” ประกอบด้วยเนื้อหาทั้งหมด 5 ปาทะ พร้อมด้วยอนุกรมวิธานศัพท์ ดัชนีของอุณาทิวฤตติ และดัชนีเชิงอรรถประกอบคำอธิบายในแต่ละปาทะผนวกไว้ท้ายเล่ม ผลงานของเอาเฟรชท์ฉบับนี้ถือเป็นผลงานเกี่ยวกับอุณาทิสูตฺรที่ถูกตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก

ค.ศ.1895 โยฮัน เคอร์สเตอร์ (Johann Kirste) ได้ศึกษาและตรวจชำระคัมภีร์อุณาทิวฤตติของศรีเหมจันทระ พร้อมวฤตติสูตรอันเป็นของเหมจันทระเอง ตีพิมพ์ในหนังสือชื่อ “Sources of Sanskrit Levicography Edited by Order of The Imperial Academy of Sciences of Vienna Volume II : The Unadiganasutra og Hemachandra with The Author’s Own Commentary” เนื้อภายในไม่แบ่งบทย่อยเป็นอธยายะ หรือ ปาทะ แสดงไว้แต่เพียงเลขกำกับสูตรต่อเนื่องกันไปทั้งคัมภีร์ รวมจำนวนสูตรทั้งสิ้น 1,006 สูตร

ค.ศ.1943 บัณฑิต ยูธิษฐิระ มีมางสกะ (Pandita Yudhishtira Mimamsaka) ศาสตราจารย์แห่งสังคเวทียาลัย เมืองปัญจาบ ลาฮอร์ ได้ศึกษาคัมภีร์ทศปาทยาฎาวิทฤตติของ มาณิกยเทวะ และตีพิมพ์ในหนังสือชื่อ “Dasapadyunadivrtti Edited with Critical Note, Introduction and Several Indices” เนื้อหาประกอบด้วย บทนำ ที่กล่าวถึงวิวัฒนาการของ ไวยากรณ์สันสกฤต มูลเหตุในการค้นหาเรื่องที่มาจากศัพท์ด้วยวิธีการต่างๆ ทางไวยากรณ์ ยุคสมัย ของอุณาทีสูตรที่ปรากฏในสำนักไวยากรณ์ต่างๆ รวมไปถึงวฤตติสูตรที่ถูกแต่งขึ้นโดยนักปราชญ์ต่างๆ สำหรับใช้อธิบายอุณาทีสูตร เนื้อหาหลักแบ่งออกเป็น 10 ปาหะ มีการเรียงลำดับสูตรใหม่ทั้งหมดที่ ต่างออกไปจากขนบการเรียงในปัญจาปทยาฎาทีสูตรวฤตติเล่มอื่นๆ แต่ละสูตรจะมีสูตรจากอุณาทีสูตร ของ อุชชวลทตตะ กำกับไว้ให้ด้วย

ค.ศ.1933 ที.อาร์.จินตามณิ (T.R.CHintamami) ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สาขาภาษา สันสกฤต ประจำมหาวิทยาลัยแห่งมัทราส ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์อุณาทีสูตรวฤตติของเศวตวนวาสิน ซึ่งเป็นผลงานที่มีอายุในช่วงประมาณ ศตวรรษที่ 17 ตีพิมพ์ในหนังสือชุด “The Unadusutras in Various Recensions Part I : The Unadisutras with The Vritti of Svetavanavasin” ประกอบด้วยสูตรจำนวนทั้งสิ้น 750 สูตร แบ่งออกเป็น 5 ปาหะ มีอรรถกถาอธิบายประกอบไว้เป็น เชิงอรรถใต้สูตรในแต่ละปาหะ มีดัชนีสูตรและดัชนีศัพท์ปรากฏในภาคผนวก

ค.ศ. 1933 ที.อาร์. จินตามณิ (T.R. CHintamami) ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สาขาภาษา สันสกฤต ประจำมหาวิทยาลัยแห่งมัทราส ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์อุณาทีสูตรวฤตติของนารายณ ภัฏฐะ ซึ่งเป็นผลงานที่มีอายุในช่วงประมาณ ศตวรรษที่ 17 ตีพิมพ์ในหนังสือชุด “The Unadusutras in Various Recensions Part II : The Unadisutras with The Prakriyasarvasva of Narayana” ประกอบด้วยสูตรจำนวนทั้งสิ้น 765 สูตร แบ่งออกเป็น 5 ปาหะ มีดัชนีสูตร ดัชนีเชิงอรรถ และดัชนีศัพท์ปรากฏในภาคผนวก

ค.ศ.1939 ที.อาร์. จินตามณิ (T.R. CHintamami) ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สาขาภาษา สันสกฤต ประจำมหาวิทยาลัยแห่งมัทราส ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์อุณาทีสูตรวฤตติของเปรสูริ ซึ่งเป็นผลงานที่มีอายุในช่วงประมาณ ต้นศตวรรษที่ 19 ตีพิมพ์ในหนังสือชุด “The Unadusutras in Various Recensions Part IV : Aunadikapadarnava by Perasuri” รูปแบบการประพันธ์ต่าง จากคัมภีร์อุณาทีสูตรวฤตติเล่มที่กล่าวมาก่อนหน้า คือ แสดงวฤตติสูตรเป็นโคลก และ แบ่งออกเป็น 4 ปาหะ เท่านั้น มีดัชนีสูตรและดัชนีศัพท์ปรากฏในภาคผนวก

ค.ศ. 1934 ที.อาร์. จินตามณิ (T.R. CHintamami) ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สาขาภาษา สันสกฤต ประจำมหาวิทยาลัยแห่งมัทราส ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์อุณาทีสูตรของพระเจ้าโกชะ พร้อมวฤตติสูตรของทัณฑนาถ นายรายณะ และ อุณาทีสูตรของสำนักกาดันตระ พร้อมวฤตติสูตรของ ทูรคสิงหะ ตีพิมพ์ในหนังสือชุด “The Unadusutras in Various Recensions Part VI : The Unadisutras of Bhoja with The Vrtti of Dandanatha Narayana and The Unadisutras of The Katantra School with The Vrtti of Durgasimha” เนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนแรก เป็นอุณาทีสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์สรัสวตีกัณฐาภณณะของกษัตริย์โกชะ พร้อมวฤตติสูตร แบ่งออกเป็น

2 อธิบายะ ตอนที่สองเป็นอุณาตีสูตที่ปรากฏในสำนักไวยการณกาดันตระ พร้อมวฤตตีสูต แบ่ง
ออกเป็น 7 ปาพะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบความหมายและเนื้อหาสาระของคัมภีร์ทศปาทยุณาทิวฤตติจากการปริวรรตและแปลสูตร โดยเฉพาะความหมายตามรากศัพท์ (Etimological meaning)
2. รู้จักวิธีการสร้างคำนามและคุณศัพท์ด้วยอุณาทิจัจจยโดยเทียบเคียงกับตัวอย่างแต่ละสูตรที่มีอยู่ในคัมภีร์ได้
3. สามารถนำสูตรในคัมภีร์ไปอ้างอิงในงานนิพนธ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักภาษาสันสกฤตได้
4. มีความเข้าใจรูปวิเคราะห์และบอกชื่อปัจจัยที่ลงในอุณาทิต์ละสูตรได้อย่างถูกต้อง

บทที่ 2

ประวัติความเป็นมาและลักษณะทั่วไปของทศปาทยุณาทิวฤตติ

ความเป็นมาและความหมายของทศปาทยุณาทิวฤตติ

ทศปาทยุณาทิวฤตติ แยกออกเป็นสามคำคือ ทศปาทีน+อุณาที+วฤตติ แปลว่า คำอธิบายของอุณาทีที่มี 10 ปาทะ เฉพาะตัวสูตรเรียกว่า ทศปาทยุณาทีปาฐะ หรือ ทศปาที อุณาทีปาฐะ ซึ่งทศปาทยุณาทีปาฐะนี้ถือเป็นภาคผนวกหรือส่วนเพิ่มเติมของปัญจปาทยุณาทีปาฐะ ทศปาทยุณาทีปาฐะ แม้จะได้รับความสนใจจากนักไวยากรณ์รุ่นๆ ก่อน แต่ได้สูญหายไปตามกาลเวลาเป็นจำนวนมาก ลักษณะสำคัญของทศปาทยุณาทีปาฐะ คือ นิยมตั้งสูตรโดยการปรากฏธาตุไว้เบื้องต้นและปรากฏปัจจัย อาคม หรือ อนุพันธ์แห่งปัจจัยตามมาข้างหลัง แม้ต้นฉบับที่เป็นตัวเขียนก็พบว่ามียุณ้อยู่ฉบับทศปาทยุณาทีปาฐะแตกต่างจากปัญจปาทยุณาทีปาฐะ ดังนี้

1. จำแนกสูตรปาฐะออกเป็น 10 ปาทะ จึงเรียกชื่อว่า ทศปาที
2. ปาทะที่ 10 ของสูตรปาฐะนี้มีชื่อเรียกว่า ปริกักรมปาท
3. มีปาฐะและสูตรแตกต่างจากปัญจปาทีเป็นบางแห่ง
4. มีการเพิ่มเติมแก้ไขสูตรต่างจากปัญจปาทีโดยเพิ่มบทที่ลงท้ายด้วย อิ การันต์ เป็นต้น ไว้ตามลำดับอักษร
5. สูตรที่เกี่ยวกับวิธีแห่ง อุณฺ ปัจจย ซึ่ง เป็นปัจจัยตัวแรกที่ถูกล่าวถึงในคัมภีร์อัชฎาธยายของปาณินิว่า “อุณาโทโย พหุลม” (ปา.ส. 3.3.1) อยู่ในสูตรที่ 86 ของปาฐะแรกว่า “กฤวาปาชิมิสวทิสาสถยศุภย อุณฺ” เนื่องจากมีการจัดเรียงตามลำดับอักษร ส่วนปัจจัยที่ปรากฏในสูตรแรกของทศปาทยุณาทีปาฐะ คือ อนิ ปัจจย

ผู้รจนาทศปาทยุณาทีปาฐะ

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 1 ว่า นามของผู้รจนาทศปาทยุณาทีปาฐะไม่ปรากฏเป็นที่กระจ่างชัดว่าถูกแต่งขึ้นโดยผู้ใด แต่ชื่อของคัมภีร์และสูตรในคัมภีร์ถูกอ้างถึงในผลงานของนักปราชญ์สันสกฤตและปราชญ์ผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาต่างๆ มากมาย อาทิ เช่น

1. ปรากฏอยู่ในรายการตำราที่ถูกอ้างถึงโดยธีโอดอร์ เอาเฟรชท์ (Theodor Aufrecht) นักภาษาศาสตร์และนักภาษาศาสตร์เชิงเปรียบเทียบชาวเยอรมัน
2. ปรากฏอยู่ในรายการตำราที่ถูกอ้างโดยกวินทรจารย์
3. ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ไวยากรณ์สิทธานตเกมุที คือ คัมภีร์ตัดत्वโพธิณี ของชฎนทระ สรัสวตี

4. มีการอ้างอิงทศปาทยุณาธิปาฐะอยู่หลายสูตร ในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ไวยากรณ์สิทธิธานต-
เกามุที คือ คัมภีร์เปราตมโนรมาของ ภัฏโฏชิ ทิกชิตะ (1635 ไว.)¹⁴ เช่น “ทศปาทยา ษฎฺรณ” (ทศ.
ปา. 8.79)

5. มีการอ้างสูตรในคัมภีร์อรรถกถาของฤคเวท โดย สายณาจารย์มหาบัณฑิต (1372-1444
ไว.)¹⁵ เช่น “ฤคฤษณมินทรมา หว อุตเย”(ฤค. ส. 1.111.4) สายณาจารย์มหาบัณฑิตได้อธิบายที่มา
ของ “ฤคฤษณ” ศัพท์ ว่า “อรุเตรฤษณินก” (ทศ. ปา. 6.82) ซึ่งเป็นการอธิบายโดยอ้างสูตรของทศ
ปาทยุณาธิปาฐะทั้งสูตรมาอธิบาย และ ในคัมภีร์อรรถกถาของศุกलयุเวทสังหิตา ชื่อ คัมภีร์เวทที่ป
ภายยะ ของ มหิธรจารย์ ในศุกलयุเวท อธิบายที่ 25 มนตร์ที่ 24 ปรากฏ “ฤคฤษณ” ศัพท์ อยู่ใน
มนตร์ ก็ได้อ้างสูตรเดียวกันนี้ในทศปาทยุณาธิปาฐะมาแสดงอธิบายเอาไว้ด้วยเช่นกัน

6. มีการอ้างสูตรจากทศปาทยุณาธิปาฐะในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์นิฆนฏนิรุกตะโดย เทวราชะ
(1370 ไว. ปุ.)¹⁶ ยกสูตร “ฤคฤษณามุชฺน” (ทศ.ปา. 9.13) มาอธิบายที่มาของ “นหุชะ” (นิฆ. 2.3.9)
ว่ามาจากการลง อุชฺน ปัจจัย และยกสูตร “วฤคฤษณาย อา จ” (ทศ.ปา. 3.56) มาอธิบายบทว่า
ศาศา (นิฆ. 2.5.19)

7. มีการอ้างสูตรจากทศปาทยุณาธิปาฐะในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์กาศิกาวฤคตี ชื่อ กาศิกา
วยาชยา หรือปหมัญชรี ของหรรตตมิศระ ที่อธิบายสูตรของคัมภีร์ไวยากรณ์อัษฎายายี “อโป ภิ”
(ปา.ส. 7.4. 48) ว่า “สวส สวตวโสธมาส อุชฺสจ ต อิชฺยเต” ได้ยกสูตรจากทศปาทยุณาธิปาฐะมา
อ้างว่า “วเสะ กิต”(ทศ.ปา. 9.94)

8. มีการอ้างสูตรจากทศปาทยุณาธิปาฐะในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์กาศิกาวฤคตี ชื่อ คัมภีร์
กาศิกา วิวรรณปัญชิกา หรือคัมภีร์นยาสะ โดยชินเนนทรพุทธิ ยกมาอ้างในคำอธิบายของสูตร
“อนุทตต์ ปทเมกวรชฺม” (ปา. ส. 6.1.158) ได้ยกสูตรในทศปาทยุณาธิปาฐะมาอ้างว่า “อนสิ วหะ
กวิพ ทศจานสะ”

9. มีการอ้างสูตรจากทศปาทยุณาธิปาฐะในคัมภีร์กาศิกาวฤคตีของชยาทิตยะและวามน
บัณฑิต โดยยกมาอ้างในคำอธิบายสูตร “จตุรเถ ตทรเถ” (ปา.ส. 6.2.43) ว่า “กฺสุยฺกยฺศจ” (ทศ.ปา.
7.5)

10. มีการอ้างสูตรจากทศปาทยุณาธิปาฐะในคัมภีร์มหาภายยะของปตัญชลี โดยยกมาอ้างใน
คำอธิบายสูตร “น ธาตุโลป อารธธาตุเก” (ปา.ส. 1.1.4) ว่า “ซีเวรทานุก” (ทศ.ปา. 1.163)

คัมภีร์อธิบายสูตรในทศปาทยุณาธิปาฐะ

คัมภีร์ที่รจนาขึ้นเพื่อใช้อธิบายทศปาทยุณาธิปาฐะมีชื่อว่า “ทศปาทยุณาทิวฤคตี” ปรากฏนาม
ผู้ประพันธ์ในบัตรรายการของธีโอดอร์ เอาเฟรชท์ (Theodor Aufrecht) นักภาษาศาสตร์และ

¹⁴ วิกรมศักราช 1635 ตรงกับพุทธศักราช 2121

¹⁵ ตรงกับพุทธศักราช 1858-1930

¹⁶ ก่อนพุทธศักราช 1856

นักภาษาศาสตร์เชิงเปรียบเทียบชาวเยอรมัน และหอสมุดภัณฑาคารเมืองปูนา รัฐมหาราษฏร์ ประเทศอินเดีย ในบัตร์รายการผู้แต่งวฤตติว่า “มาณิกยเทวะ” และจากบทมัจฉลาจรณะของคัมภีร์ทำให้ทราบว่ มาณิกยเทวะผู้นี้เป็นผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เนื่องจากพบการกล่าววมัสการเทพเจ้าในบทมัจฉลาจรณะของคัมภีร์ว่า

มหาเทวํ นมสฺกฤตฺย ปฺรณิพตฺย สรสฺวตีม |

วฤชเย วฤตฺติมฺภูนาทินา ยถาพฺุทธิ ยถากรรมม ||

“หลังจากที่นมัสการมหาเทพ หลังจากทีประณตน์อมพระสรสวตีแล้ว ข้าพเจ้า จักกล่าวซึ่งวฤตติของอูณาติสูตรทั้งหลายตามภูมิความรู้ โดยลำดับ”

ชีวประวัติของกวีท่านนี้มีน้อยมาก เนื่องจากไม่ปรากฏรายละเอียดหลักฐานเกี่ยวกับชาติภูมิลินฐานของท่านในวรรณกรรมต่างๆ ตลอดถึงการมีชีวิตอยู่ในสมัยใด ก็ไม่มีปรากฏในหนังสือชีวประวัติกวีสันสกฤตในแต่ละเล่มเลย มาณิกยเทวะผู้นี้ไม่ต่างไปจากกวีนิพนามท่านอื่นๆ ซึ่งไม่มีชื่อปรากฏอยู่ในผลงาน ที่เรียกกันว่า อัชญาตกวี (กวีผู้ไม่ปรากฏนาม) ทำให้ผู้คนสมัยหลังรู้จักแต่เพียงผลงานเท่านั้น ถึงแม้จะมีการระบุนามไว้ ก็ไม่อาจทราบถึงประวัติความเป็นมาที่แท้จริงได้

อย่างไรก็ตามมีกวีที่มีชื่อซ้ำกันนี้อยู่ท่านหนึ่งนามว่า มาณิกยเทวะสุริ ได้รจนาคำรอาายุรเวทไว้เล่มหนึ่งชื่อ รสรตฺนสมฺภูจยยะ ในอธิการที่ 3 ของคัมภีร์นี้กวีผู้รจนาระบุไว้ว่าเป็นศิษย์ของศรีเทวจันทรธะดังนี้

ศิษฺยะ ศรีเทวจันทรสฺย รสรตฺนสมฺภูจยยม |

จกฺเร มาณิกยเทโว’ตร วฤเตรตฺรปทาจิตม ||

“มาณิกยเทวะผู้เป็นศิษย์ของศรีเทวจันทรได้รจนาคัมภีร์รสรตฺนสมฺภูจยยะ ซึ่งในคัมภีร์นี้ประกอบไปด้วยถ้อยคำที่ง่ายในแต่ละหน้า”

แต่ในคำนำก็ไม่ได้กล่าวถึงว่ มาณิกยเทวะท่านนั้นนอกจากรจนาคัมภีร์รสรตฺนสมฺภูจยยะแล้วยังรจนาคัมภีร์อื่นๆ อีกด้วยหรือไม่ อีกประการหนึ่ง คือ มาณิกยเทวะผู้รจนารสรตฺนสมฺภูจยยะนี้มีสร้อยนามลงท้ายว่ สุริ ซึ่งเป็นสร้อยนามที่นิยมใช้กับนักบวชในศาสนาเซนเท่านั้น ทั้งในมัจฉลาจรณะหรือข้อความเริ่มต้นคัมภีร์ของทศปาทยุณาทิวฤตติผู้รจนาได้ทำคามนอบน้อมต่อเทพในศาสนาฮินดู แสดงว่เป็นคนละคนกัน มาณิกยเทวะคนที่สองน่าจะมีชีวิตอยู่ในสมัยหลังกว่าคนแรกหลายร้อยปี จึงสรุปโดยอนุมานได้ว่า มาณิกยเทวะผู้รจนาคัมภีร์ทศปาทยุณาทิวฤตติน่าจะมีชีวิตอยู่ในระหว่างศตวรรษที่ 9 – 10 หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย เนื่องจากได้พบหลักฐานการอ้างสูตรจากทศปาทยุณาทิวฤตติในคัมภีร์กาศิกาวฤตติของชยาทิตยะและวามนปณฺจิตติที่รจนาขึ้นในศตวรรษที่ 11

การจำแนกเนื้อหาในทศปาทยุณาทิวฤตติ

ทศปาทยุณาทิวฤตติแบ่งออกเป็น 10 ปาทะ (section) แต่ละปาทะประกอบด้วยจำนวนสูตรดังนี้

ปาทะที่ 1 มี 177 สูตร

ปาทะที่ 2 มี 13 สูตร

ปาทะที่ 3 มี 71 สูตร
 ปาทะที่ 4 มี 10 สูตร
 ปาทะที่ 5 มี 64 สูตร
 ปาทะที่ 6 มี 84 สูตร
 ปาทะที่ 7 มี 47 สูตร
 ปาทะที่ 8 มี 132 สูตร
 ปาทะที่ 10 มี 22 สูตร
 รวมทั้งหมด 620 สูตร

การแบ่งสูตรออกเป็น 10 ปาทะนี้ส่วนใหญ่เป็นสูตรที่มีอยู่ก่อนแล้วในปัญจปาที แต่ท่านนำมาเพิ่มจำนวนปาทะก็เพื่อให้จำนวนสูตรในแต่ละปาทะลดจำนวนลง เพื่ออำนวยความสะดวกต่อผู้ศึกษา ไม่ต้องหนักใจกับจำนวนสูตรที่มากในแต่ละปาทะนั่นเอง จะสังเกตเห็นได้ว่าจำนวนสูตรในแต่ละปาทะจะไม่ถึง 200 สูตร เมื่อเทียบกับอภินิหารทิฎฐิฉบับอื่นๆ ที่มีจำนวนสูตรในบางปาทะมากกว่า 200 สูตรขึ้นไป ทั้งนี้ในทศปาทยุณาที

วฤตติมีจำนวนสูตรเกิน 100 สูตรเพียงสองปาทะเท่านั้น คือ ปาทะที่ 1 และปาทะที่ 8 ส่วนในปาทะที่เหลือจำนวนปาทะจะอยู่ในหลักสิบ แต่ก็มีบางปาทะที่จำนวนสูตรน้อยกว่าปาทะอื่นๆ คือ ปาทะที่ 2 และปาทะที่ 4

การเพิ่มจำนวนปาทะดังกล่าวนี้อาจมีเหตุผลอื่นมาสนับสนุนอีก เช่น การจัดแบ่งตามกลุ่มของปัจจัย, การเพิ่มสูตรและตัดทอนสูตร เป็นต้น จากการศึกษาเปรียบเทียบจำนวนสูตรในทศปาทยุณาทีวฤตติกับอภินิหารทิฎฐิของเศวตวนวาสินซึ่งมีเนื้อหาของสูตรค่อนข้างตรงกันโดยมาก พบว่ามีจำนวนสูตรมากกว่าทศปาทยุณาทีวฤตติ ถึงแม้จะมีเพียง 5 ปาทะก็ตาม ดังนี้

ปาทะที่ 1 มี 146 สูตร
 ปาทะที่ 2 มี 125 สูตร
 ปาทะที่ 3 มี 155 สูตร
 ปาทะที่ 4 มี 243 สูตร
 ปาทะที่ 5 มี 81 สูตร
 รวมทั้งหมด 750 สูตร

จะเห็นได้ว่าการเพิ่มจำนวนปาทะในทศปาทยุณาทีวฤตติไม่ได้ส่งผลให้เนื้อหาเพิ่มขึ้นจากของเดิมแต่ประการใด จำนวนสูตรที่ตัดออกไปผู้รจนาน่าจะมองว่ามีเนื้อหาที่ซ้ำซ้อนกับสูตรอื่นๆ จึงตัดออกหรือนำไปรวมกับสูตรอื่นๆ เสีย ส่วนอุททาหารณ์ที่ไม่พบในปัญจปาที ท่านก็รจนาสสูตรขึ้นมาใหม่ ดังนั้น ทศปาทยุณาทีวฤตติถึงแม้จะมากด้วยจำนวนปาทะ แต่ก็มีจำนวนสูตรที่กระชับ ลงตัว ไม่ย่นย่อหรือพิสดารจนเกินไป เป็นเพียงการจัดระเบียบสูตรใหม่เพื่ออำนวยความสะดวกการศึกษาเท่านั้น

จากการศึกษาเนื้อหาทั้ง 10 ปาทะพบว่ามาณิกยทเวะได้รจนาสสูตรเพิ่มเติม ซึ่งไม่ปรากฏในปัญจปาทีอีก 19 สูตร ดังนี้

ภูโวนิจ | (1.9)
 ตโนเตรทริะ | (1.78)
 ภูวศจ | (1.138)
 ซีเว รทานุก | (1.163)
 ภูถยาทิภยะ สัชฌายำ วุน | (3.48)
 นา จ | (3.68)
 ภูถณาเตรฆก จ | (3.71)
 กเจศณะ | (4.6)
 หนโน ชฆ จ | (5.28)
 สรโตรณิต | (6.30)
 ลูโณ มนิป | (6.83)
 ปรเถรภู จ | (7.29)
 คเลรุจโจปชายะ | (7.32)
 กวเตรยก ชุก จ | (8.20)
 หนเตรน ชฆ จ | (8.104)
 มาสศจ | (9.27)
 สตุวะ กิต | (9.34)
 วิชเตรเวธ วา | (9.85)
 อปี สรตเตรสุน | (9.101)

นอกจากนี้ยังพบว่ามาณิกยะได้ตัดข้อความบางส่วนของสูตรในปัญจปาทีออก และไม่แสดง
 อุทาหรณ์ดังกล่าวไว้ในทศปาทีด้วย เช่นในสูตร ภูริตติสตรมภามต อิจจ | (ปณจ. อุ., อุช. อุ. 4.121)
 ซึ่งเป็นสูตรการทำตัวของคำว่า ภูริ, ติมิ, คิติ และ สตรมภิ โดยลง อิน ปัจจัยมาท่าย √กรม √ตม √คิต
 และ √สตรมภิ (สตรมภ) ซึ่งสูตรนี้ในทศปาทียถนาทิวถตติมาณิกยะทวะได้เรียงลำดับไว้ในปาทะ 1 สูตร
 50 โดยตัดข้อความในสูตรคือ คติ ออกว่า ภูริตติสตรมภามต อิจจ | (ทศ. อุ. 1.50) จึงไม่พบอุทาหรณ์
 ว่า คิติ ในทศปาทีแต่อย่างใด

มีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งคือ คติ ชาติในสูตรปาฐะของปาณินิจัดเข้าไปในพวกเสตรชาติ ไม่มี
 ปรากฏในชาติปาฐะ อุณาทีสูตรของปาณินิและอุณาทีวถตติของอุชชวลทตตะแสดงอุทาหรณ์ของ คิติ
 ไว้ด้วยสูตรข้างต้นตรงกัน โดยสำเร็จมาจาก √คิต (คต)+อิน (อิ) และอาเทศสระ อ ต้นชาติเป็น อิ

ในอุณาทีวถตติของเศวตวันวาสิน, นารายณภักฏะ และทุรคสิงหะ ไม่พบอุทาหรณ์ว่า คิติ
 เช่นเดียวกับ ทศปาทียถนาทิวถตติ ส่วนในอุณาทีวถตติของโกชทวะและเหมจันทระแสดงอุทาหรณ์
 คิติ ไว้ด้วยชาติ ปัจจัย ตัวอื่นดังนี้

√ศ+กติน (ติ) สำเร็จด้วยสูตรว่า ภูฤกษิริชิวิมุชิสศายศิภยะ กติน (โกช. อุ. 2.1.189)

√คัจ (คต)+ติ สำเร็จด้วยสูตรว่า ภูมูชิกษิริชิวิมุชิสศายศิภุยีนปรภถภยะ กิต (เหม. อุ. 651)

สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับเสตรชาติจะได้กล่าวถึงในบทที่ 3

ปรากฏคำอธิบายจากทศปาทยาวิฤตติเป็นที่นิยมอย่างมากและมีอิทธิพลเป็นอย่างยิ่งในคัมภีร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับไวยากรณ์ต่างๆ เช่น

1. สิทธานตจันทรিকা สุโพธินีฎีกา
2. สิทธานตจันทรিকা (อุณาภิประกรณ์) วยุตปตติสสารฎีกา
3. ตัตตวโพธินี
4. เปราตมโนรมา
5. นรสิงหเทวฤตภาษยฎีกา (ฉลารฎีกา)
6. ประกริยาเกามุฎีกา
7. มารวียาธาตวฤตติ ของสายณาจารย์
8. นิพนธ์ภาษยะ ของเทวราชา
9. ปुरुชการะ (ฎีกาของไทวะ)
10. ไหมณนาทิวฤตติ
11. ไหมธาตูปารายณะ
12. นยาสะ
13. กาศิกาวฤตติ

รูปแบบการรจนา

ทศปาทยาวิฤตติ รจนาในรูปแบบคัทยะหรือร้อยแก้ว ขึ้นต้นวฤตติสูตรแต่ละสูตรด้วยการอธิบายถึงวิธีการลงปัจจัยแห่งอุณาภิมาข้างหลังธาตุต่างๆ เช่น การอาเทศ การแทรกอาคม อนุพันธ์แห่งปัจจัย เป็นต้น ต่อจากนั้นจึงอธิบายถึงอรรถของธาตุตามที่ปรากฏในคัมภีร์ปาณินียธาตูปาฐะ โดยระบุเจาะจงจำเพาะต่อธาตุเป็นรายธาตุไป ซึ่งถือเป็นขนบปฏิบัติตามหลักการประพันธ์วฤตติของอุณาภิสูตรที่พบได้ทั่วไปแม้ในคัมภีร์อุณาภิวิฤตติที่ถูกแต่งขึ้นโดยนักไวยากรณ์อื่นๆ ต่อจากนั้นจึงตามมาด้วยบทวิเคราะห์ ความหมายของศัพท์ที่พ้องกัน และ จบด้วยการบอกสาธนะของศัพท์ ซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นสำคัญของทศปาทยาวิฤตติ ตัวอย่าง เช่น อทมนิះ ศัพท์ สร้างรูปศัพท์จาก $\sqrt{\text{อท}} + \text{มฺภู}$ (ม) อาคม + อนิ ปัจจัย = อทมนิះ

คัมภีร์ทศปาทยาวิฤตติ ปาทะที่ 1 สูตรที่ 5 ด้วยสูตรว่า “อเทรฺมฺภู จ” (ปัญจปาทยาภิ ปาฐะ 2.106) แสดงวฤตติสูตรว่า

“อเทรธาโตรนิះ ปฺรตฺยโย ภาติ มฺภู จาคมะ | อท ภาษเณ อา | อตตีติ อทมนิះ อคฺนิះ | กรฺตฺตา |”

“หลังจาก อท ธาตุ ลง อนิ ปัจจัย และ มฺภู อาคม ๆ อท ภาษเณ อท (อท) ธาตุ เป็นไปในอรรถว่า การเคี้ยวกิน, การกลืนกิน ปรากฏในปาณินียธาตูปาฐะคณะที่ 2 อทาติคณะ ธาตุที่ 1) ย่อมเคี้ยวกิน เหตุนั้นชื่อว่า อทมนิ ได้แก่ พระอัคนิ เป็นกรรตฤสาธนะ (ศัพท์ที่สำเร็จมาจากกรูปีวิเคราะห์ เป็นชื่อของผู้กระทำ)”

เปรียบเทียบอุณาภิปัจจยฝ่ายบาลีและสันสกฤต

จากการศึกษาเปรียบเทียบการสร้างค่านามด้วยวิธีแห่งอุณาภิปัจจยของฝ่ายบาลีและสันสกฤตพบว่าตรงกันค่อนข้างมาก ไม่ว่าจะเป็นตัวธาตุหรือปัจจยที่ลงท้ายธาตุ จะต่างกันก็เพียงแต่อनुพันธ์ของปัจจยที่ติดมากับปัจจยแต่ละตัวเท่านั้น โดยเฉพาะอนุพันธ์ในฝ่ายของสันสกฤตท่านจะค่อนข้างเน้นมาก เพราะอนุพันธ์ต่างๆ เหล่านี้มีผลต่อการทำหรือคุณและวฤทธิต้นธาตุ เป็นต้น ดังนั้นปัจจยที่มีอนุพันธ์กำกับอยู่แต่ละตัวนอกจากจะมีประโยชน์ในการรจนาสูตรเพื่อให้ทำหน้าที่แตกต่างกันในการกำหนดขอบเขตของปัจจยแล้ว ประโยชน์อีกอย่างหนึ่งก็คือ เพื่อการออกเสียงง่าย นำไปสาธยายสะดวกยิ่งขึ้น นอกจากนี้อนุพันธ์บางตัวก็กำหนดการออกเสียงตามหลักของพระเวทอีกด้วย รายละเอียดเกี่ยวกับธาตุ อุณาภิปัจจย และอนุพันธ์ต่างๆ จะได้กล่าวถึงในบทที่ 3 ต่อไป

ในที่นี้จะได้แสดงตารางเปรียบเทียบอุณาภิปัจจยฝ่ายบาลีและสันสกฤตระหว่างคัมภีร์ปทรูปสิทธิและทศปาทยุณาภิวัตติเพื่อแสดงความแตกต่างและคล้ายคลึงกันในการสำเร็จรูปศัพท์โดยสังเขป ดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบอนุภาคปัจจัยฝ่ายบาลีและสันสกฤต
(เปรียบเทียบระหว่างปทรูปสัทธีและทศปาทยุณาทิวฤตติ)

ลำดับ	ปัจจัย		ตัวอย่าง
	ปทรูปสัทธี	ทศปาทยุณาทิวฤตติ	
1	ณ	อุณ	การุ-การุ
2	ยุ	ลยุณ	วิจกษณ-วิจกษณ
3	กุต	ตณ	วาต-วาต
4	มน	มนิน	อตต-อาตมน
5	ถ	กถน	รถ-รถ
6	ม	มก	สาม-ศยาม
7	กวิ > จจร	สรน	มจจร-มตสร
8	ตยุ	ตยุก	มจจุ-มถตยุ
9	ย	ยต	ปยุณ-ปยุณ
10	ตริณ	กตริ	จิตริ-จิตริ
11	ตติ	ตริป	รตติ-ราตริ
12	ติ	อติ	วสติ-วสติ
13	ท	รก	สมุทท-สมุทท
14	ก	ก	สุกก-ศุชก
15	อิร	กิริ	มนทริ-มนทริ
16	ก	ท	กณท-กานท
17	อล	กอล	มุสล-มุสล
18	ตุ	ตุ	สตตุ-ศตตุ
19	อิวร	ชวรจ	จิวร-จิวร
20	อิ	อิน	มุณี-มุณี
21	อูร	อูร	กปุปุร-กรปุรุ
22	ณ	อุ	อนุ-อนุ
23	นุ	นุ	ภานุ-ภานุ
24	ตุ	ตุน	วตตุ-วตตุ

บทที่ 3

องค์ประกอบของอนุาธิสูตร

ความหมายของปัจจัย

ปัจจัย (suffixs or affixs) ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ปรตยย ตรงกับภาษาบาลีว่า ปจจย ได้แก่ คำสำหรับเติมท้ายศัพท์ต่างๆ เพื่อให้เปลี่ยนรูปจากเดิม มีอำนาจในการกำหนดหน้าที่ของศัพท์ตามขอบเขตของปัจจัยแต่ละตัว

โดยทั่วไปคำว่า ปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่ลงในศัพท์และกิตก์ปัจจัย แต่เมื่อกล่าวโดยรวมหมายถึงวิภัติและปัจจัยทั้งสองอย่าง ดังนั้น การลงวิภัติและปัจจัยท้ายธาตุและนามศัพท์จึงหมายถึง :-

- วิภัตตินามลงท้ายนามศัพท์
- วิภัตติอาขยาตลงท้ายธาตุ
- ตัทธิปัจจัยลงท้ายนามศัพท์
- อาขยาตปัจจัยลงท้ายธาตุ
- กิตก์ปัจจัยลงท้ายธาตุ

คำว่า ปจจย ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปติ บทหน้า+อิ ธาตุ (ไป)+อ ปัจจัย อุปสรรคคือ ปติ ใช้ในความหมายว่า ปจจ (ภายหลัง) มีรูปวิเคราะห์ที่กล่าวไว้ในปทรูปสัทธิฎฐิกา (คำอธิบายสูตร 362) ว่า ปกติโต ปร เอตติ ปจจโย. (ศัพท์ที่เป็นไปท้ายปกติ [นามศัพท์และธาตุ] ชื่อว่า ปัจจัย) รูปวิเคราะห์นี้หมายถึงวิภัติและปัจจัยทั้งสองอย่าง เพราะทั้งสองอย่างนั้นก็ลงท้ายปกติคือนามศัพท์และธาตุตามสมควร

พาลาวตารคัมภีร์ (เล่ม 2 หน้า 4)¹⁷ แสดงรูปวิเคราะห์ว่า ปกติโต ปจจ เอณติ คจจณติ ปวตตณตติ ปจจยา (ศัพท์ที่เป็นไปท้ายปกติ¹⁸ ชื่อว่า ปัจจัย) โดย ปติ อุปสรรคมีความหมายว่า ปจจ (ภายหลัง)

ปทรูปสัทธิปกรณ์ (สูตร 362) แสดงรูปวิเคราะห์ของ ปจจย ศัพท์ว่า

ปฏิจจ เอตตสมา อตโต เอตติ ปจจโย, ปตียนติ อเนน อตถาติ วา ปจจโย.

ความหมายอาศัยแล้วย่อมาเป็นไปจากปัจจัยนี้ เหตุนี้ จึงชื่อว่า ปัจจัย หรือว่า ความหมายย่อมถูกู้ได้ด้วยปัจจัยนี้ เหตุนี้ จึงชื่อว่า ปัจจัย

รูปวิเคราะห์แรกเป็นอุปาทานสาธนะ โดยประกอบรูปศัพท์มาจาก ปติ บทหน้า+อิ ธาตุ+อ ปัจจัย อุปสรรคคือ ปติ มีความหมายว่า ปฏิจจ (อาศัย) นัยนี้แปลว่า “แดนอาศัยเป็นไปของความหมาย” กล่าวคือ เป็นแดนเกิดของความหมายนั่นเอง

¹⁷ อ้างถึงในพาลาวตารมัญชรี เล่ม 2 หน้า 425

¹⁸ คำดั้งเดิม สันสกฤตใช้คำว่า ปรกฤติ ในภาษาไวยากรณ์หมายถึง ธาตุหรือปราติปาทิกะ (คำนามที่ยังไม่ได้ประกอบวิภัติ)

ส่วนรูปวิเคราะห์หลังเป็นกรณสาธนะ อิ ธาตุที่มี ปติ อยู่หน้า ใช้ในความหมายว่า “รู้” นัยนี้แปลว่า “เครื่องทำให้รู้ความหมาย” กล่าวคือ เครื่องแสดงความหมายนั่นเอง (คำว่า ปตียนติ เป็นคำไวพจน์ของคำว่า ฌายนติ) รูปวิเคราะห์ทั้งสองนี้ระบุถึงคำว่า ปัจจย ที่เป็นตัทธิตปัจจยเป็นต้น แต่คำว่า ปัจจย ยังหมายรวมถึงวิภัตติอันเป็นวิภัตตินามและวิภัตติอาชยาตอีกด้วย ตามนัยนี้มีรูปวิเคราะห์กล่าวไว้ในปทรูปสัทธีฎีกาว่า

ปกติโต ปรี เอตติ ปัจจโย (ปัจจยคือศัพท์ที่เป็นไปท้ายปกติ[นามศัพท์และธาตุ]) รูปวิเคราะห์นี้หมายถึงวิภัตติและปัจจยทั้งสองอย่าง เพราะทั้งสองอย่างนั้นก็ลงท้ายปกติคือนามศัพท์และธาตุตามสมควร

คำว่า ปัจจย ในรูปวิเคราะห์ดังกล่าวประกอบรูปศัพท์มาจาก ปติ บทหน้า+อิ ธาตุ (ไป)+อปัจจย อุปสรรคคือ ปติ ใช้ในความหมายว่า ปัจฉา (ภายหลัง)]

ส่วนคำว่า ปุรตย ในภาษาสันสกฤตสำเร็จมาจาก ปุรติ+วอิณ (คเตา : ไป)+อจ ปัจจยในนามกฤตเช่นเดียวกับ ปัจจย ในภาษาบาลี

การจัดกลุ่มปัจจยในอุณาติสูตร

อุณาติปัจจย (Unādi suffixes) คือ ปัจจยที่ใช้ในอุณาติสูตร สำหรับสร้างธาตุให้เป็นคำนามและคุณศัพท์ อุณาติปัจจยที่ใช้ในไวยากรณ์สันสกฤตมีจำนวนมากว่าที่ใช้ในไวยากรณ์บาลีถึงสามในสี่เท่า กล่าวโดยเฉพาะในคัมภีร์ทศปาทยุณาทีวฤตติได้แสดงจำนวนอุณาติปัจจยไว้มากถึง 312 ตัว โดยแบ่งกลุ่มปัจจยออกเป็น 8 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่ม กิต ปัจจย (ไม่ทำคุณ)
2. กลุ่ม ฆิต ปัจจย (อาเทศพยัญชนะ จ วรรค เป็น ก วรรค)¹⁹
3. กลุ่ม จิต ปัจจย (อุทาทตะอยู่ที่พยางค์ท้าย)
4. กลุ่ม ฑิต ปัจจย (ลบ ฎิ ปรีตยาหาระ)²⁰
5. กลุ่ม ณิต ปัจจย (ทำวฤทธิ)
6. กลุ่ม นิต ปัจจย (อุทาทตะอยู่ที่พยางค์ต้น)
7. กลุ่ม สิต ปัจจย (เฉพาะกับธาตุที่ลงในसारवराट्कविकृति)²¹
8. กลุ่ม ษิต ปัจจย (แสดงรูปเพิ่มเป็นสตรีลิงค์)²²

ทั้งนี้ปัจจยบางตัวอาจจัดเข้าในกลุ่มได้มากกว่าหนึ่งกลุ่ม เช่น อภจ; อุ ปัจจย ซึ่งเป็นได้ทั้ง นิต และ กิต ปัจจย, กล ปัจจย ซึ่งเป็นได้ทั้ง กิต และ จิต ปัจจย เป็นต้น ทั้งนี้กลุ่มปัจจยเหล่านี้อาจแบ่งกลุ่มโดยจำแนกตามอนุพันธ์ของปัจจยได้อีก เช่น ปัจจยที่มี ก อนุพันธ์จัดเจ้าในกลุ่ม กิต ปัจจย ปัจจยที่มี ฑ อนุพันธ์จัดเจ้าในกลุ่ม ฑิต ปัจจย เป็นต้น

¹⁹ ฆิตตวาท กุत्वम् | ทศ. อุ. 9.59 (จิเจอร์ธเน ฆิจจ : อสุน)

²⁰ ฑิตि प्रे ष्वरुलोपो गवति | सारसु. 1.6.45 (चित्ति ष्वे : चित्ति)

²¹ ได้แก่ ष्णु (Present) लङ् (Imperfect) ष्णु (Imperative) विधिङ् (Potential)

²² ्षित्करणं षिञ्ठम् | ทศ. อุ. 6.18 (รุหिनินทิวีปริธาณियะ ษिताक्षि : ष्ण)

อนึ่ง พึงทราบว่ามีหลายจำพวก ได้แก่ ปัจจัยที่ลงท้ายนาม ปัจจัยที่ลงในตัดทิต ปัจจัยที่ลงในอาชยาด ปัจจัยที่ลงในกฤต ปัจจัยที่ลงในอุณาภิ ในงานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเฉพาะอุณาภิปัจจัยเพียงอย่างเดียว

ความหมายของอนุพันธ์

อนุพันธ์ (Anubandhas or Indicatory letters) คือ อักษรที่ติดมากับธาตุหรือปัจจัย (that which is tagged on) สำหรับใช้เป็นเครื่องสังเกต เพื่อให้ธาตุและปัจจัยทั้งสองทำหน้าที่ต่างกันออกไป โดยมีอนุพันธ์เป็นตัวบ่งชี้ เช่น √ทุกฤถ (ท่า) √กฤถ (เปียดเบียน, ท่าร้าย) √โอาหฤ (สละ, ทิ้ง), √โอาหฤ (ไป) √กฤติ (คร่ำครวญ, ร่ำไร) √กฤติ (เปียก, ชุ่ม) √ผล (ผลัดผล, สำเร็จ, เป็นผล, เป็นประโยชน์) √ณิลลา (แตก, แยก, ผ่า) เป็นต้น ซึ่งอนุพันธ์ดังกล่าวนี้ใช้เป็นเครื่องสังเกตขณะธาตุก็ได้ นอกจากนี้ อนุพันธ์ยังใช้จำแนกกลุ่มของปัจจัยได้อีกด้วย เช่น ก อนุพันธ์ในสูตรว่า **ตนฺยฤชฺฌิยาภฺกฺสรณ** | (ทศ.ปา. 8.55) บ่งบอกความเป็น กิต ปัจจัย ถึงแม้จะไม่มีคำว่า กิต ปรากฏในสูตรก็รู้ว่า ปัจจัยดังกล่าวจัดเข้าใน กิต ปัจจัย เป็นต้น โดยมากอนุพันธ์มักตามหลังธาตุหรือปัจจัยตามวิเคราะห์ว่า อนุ ปศฺจาด พฺรยต อิติ อนุพนฺธะ ซึ่งเป็นวิธีส่วนใหญ่ แต่อนุพันธ์ที่ขึ้นต้นธาตุหรือปัจจัยก็มีพบเช่นกัน

อนุพันธ์ของปัจจัย เช่น อุณฺ (อุ+ณ) มีไว้สำหรับทำ วฤทธิ เช่น √ทุกฤถ (กฤ)+อุณฺ (อุ) = การุ, หรืออย่าง อลฺ (อ+ล), อจฺ (อ+จ) ใช้กำหนดระดับเสียงให้อยู่ต้นพยางค์หรือท้ายพยางค์ (สรวริเศษ/สรวรเกท) ตามหลักการสวดพระเวท เป็นต้น อนุพันธ์ที่ติดมากับธาตุและปัจจัยนี้ มิใช่มูลธาตุหรือมูลปัจจัย ดังนั้น จะต้องลบทุกครั้ง นอกจากนี้อนุพันธ์ยังมีใช้ในตัดทิตและกฤต เป็นต้น อีกด้วย

ประเภทของอนุพันธ์

อนุพันธ์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ อนุพันธ์ของธาตุ อย่างหนึ่ง อนุพันธ์ของปัจจัย อย่างหนึ่ง

อนุพันธ์ของธาตุ

อนุพันธ์ของธาตุ ได้แก่ อักษรที่ติดมากับธาตุ มีหน้าที่จำแนกบท หมวดธาตุ เป็นต้น อนุพันธ์เหล่านี้ลงได้ทั้งหน้าธาตุและหลังธาตุ บางธาตุสามารถมีอนุพันธ์ได้มากกว่าหนึ่งตัว โดยใช้ อิต เป็นเครื่องหมายต่อท้ายอนุพันธ์อีกทีหนึ่ง เรียกว่า “อนุพันธ์ของอนุพันธ์” ดังนี้

อิติต (อิต = อ) อนุพันธ์ เช่น

√อฏฺ (อฏ) √อท (อท) √อว (อว) √อศ (อศ) √วห (วห) เป็นต้น

อาทิต (อาต = อา) อนุพันธ์ เช่น

√ณิตฺวรา (ตวร) √ณิตฺฤชา (ฤช) √ณิตฺฤษา (ฤษ) √ณิตฺฤลา (ผล) √นฺรุจฺฉา (นฺรุจ) เป็นต้น

อิทิต (อิต = อิ) อนุพันธ์ เช่น

√อคิ (อค) √กปี (กป) √กฺฤติ (กฤ) √ณิทิ (นิท) √ปจि (ปจ) √มกิ (มก) เป็นต้น

อีทิต (อีต = อี) อนุพันธ์ เช่น

√อฺนฺทึ (อนฺท) √ฤชี (ฤช) √ชนึ (ชน) √ณิอินฺธิ (อินฺธ) √มที (มท) เป็นต้น

อุทิต (อุต = อุ) อนุพันธ์ เช่น

√อญจ (อญจ) √ขนุ (ขน) √ทิว (ทิว) √รมุ (รม) √วฤต (วฤต) เป็นต้น

อูทิต (อูต = อู) อนุพันธ์ เช่น

√อญช (อญช) √อศุ (อศ) √อสู (อสู) √กสิท (กสิท) √ตฺรปฺษ (ตฺรป) √กษมุษ (กษม) เป็นต้น

ฤทิต (ฤต = ฤ) อนุพันธ์ เช่น

√จายฤ (จาย) √ภฺรราชฤ (ภฺรราช) √ธาวฤ (ธาว) √ราชฤ (ราช) เป็นต้น

ภทิต (ภต = ภ) อนุพันธ์ เช่น

√อาปภ (อาป) √คมภ (คม) √ปตภ (ปต) √วิทภ (วิท) √ศกภ (ศก) เป็นต้น

เอทิต (เอต = เอ) อนุพันธ์ เช่น

√กฺวเถ (กฺวถ) √ปเถ (ปถ) √มเถ (มถ) √รเก (รก) √ษเค (สค) √หฺรเค (หฺรค) √หฺรเส (หฺรส)

โวิทิต (โวิท = โว) อนุพันธ์ เช่น

√โหวรศฺจ (วฺจ) √โหวาก (หา) √โหวาง (หา) √ภูมฺสไซ (มฺสช) √โหวายายี (วฺปฺย) เป็นต้น

กิต (ก) อนุพันธ์ เช่น (ดูเพิ่มเติมข้างท้าย)

คิต (ค) อนุพันธ์ เช่น (ดูเพิ่มเติมข้างท้าย)

จิต (ง) อนุพันธ์ (อาตฺมเนปที) เช่น

√จกฺษิง (จกฺษ) √จฺถง (จฺถ) √โหวาง (หา) √โหวริง (รี) √ชฺง (สฺ) ไคยง (ไคย) เป็นต้น

จิต (จ) อนุพันธ์ เช่น (ดูเพิ่มเติมข้างท้าย)

ณิต (ณ) อนุพันธ์ (อฺภยปที) เช่น

√กฺถณ (กฺถ) √ณิน (นิ) √ธฺถณ (ธฺถ) √พฺรณ (พฺร) √ภฺถณ (ภฺถ) เป็นต้น

ภูทิต (ภู) อนุพันธ์ เช่น

√ธฺภู (ธ) เป็นต้น

ณิต (ณ) อนุพันธ์ เช่น

√อฺธิณ (อฺ) √ตฺทณ (ตฺท) √ทณ (ทา)

ติต (ต) อนุพันธ์ เช่น (ดูเพิ่มเติมข้างท้าย)

ปิต (ป) อนุพันธ์ เช่น

ทป (ทา) ไทป (ไท) เป็นต้น

คิต (ค) อนุพันธ์ เช่น (ดูเพิ่มเติมข้างท้าย)

ษิต (ษ) อนุพันธ์ เช่น

√ชฺฤษ (ชฺฤ) √ชฺอุปจษ (ปจ) √ชฺฤษ (ลภ) √ตฺรปฺษ (ตฺรป) √กษมุษ (กษม) √กษีษ (กษี)

ภูวิทิต (ภู) อนุพันธ์ เช่น

√ภูโหวศฺวิ (ศฺวิ) √ภูท (ท) √ภูนฺท (นฺท) √ภูวม (วม) √ภูเวปฤ (เวป) √ภูกฺษ (กฺษ) เป็นต้น

ชฺวิทิต (ชฺ) อนุพันธ์ เช่น

√ชฺฤกฺถณ (กฺถ) √ชฺฤกฺถณ (กฺถ) √ชฺฤมิณ (มิ) √ชฺฤทณ (ทา) √ชฺฤธาณ (ธา) √ชฺฤวป (วป) เป็นต้น

ฉีต (ฉี) อนุพันธ์ เช่น

√ฉีอินธิ (อินธิ) √ฉีตวรา (ตวรา) √ฉีตฤษา (ตฤษา) √ฉีธฤษา (ธฤษา) √ฉีผลา (ผล) √ฉีภี (ภี)

เป็นต้น

อิริต (อิร) อนุพันธ์ เช่น

√อิริทริ (อิท) √อิริษิ (อิษ) √อิริทริ (อิท) √อิริศิ (อิศ) √อิริทริ (อิท) √อิริจิริ (อิจ) เป็นต้น

อนุพันธ์ที่นำมาแสดงไว้ในที่นี้เป็นอนุพันธ์ที่มีใช้ในตำราไวยากรณ์ส่วนใหญ่ซึ่งคล้ายตามระบบของปานิ นิ อย่างไรก็ตามในคัมภีร์ไวยากรณ์ของบางสำนัก เช่น สิทธเหมจันทร และธรรมทีปิกา เป็นต้น พบว่ามีการใช้อนุพันธ์ที่แตกต่างออกไป ดังนี้

√อน (อน) = √อนก (อน) √อาปภ (อาป) = √อาปภภู (อาป)

√อศุง (อศ) = √อศากฺ (อศ) √อณช (อณช) = √อณเชาป (อณช)

√อิณ (อิ) = อิณก (อิ) √อุจ (อุจ) = √อุจจ (อุจ) √ฤษี (ฤษ) = √ฤษิต (ฤษ)

√กฤ = √กฤต (กฤ) √คฤ = √คฤต (คฤ) √ทฤ = √ทฤต (ทฤ)

√จัญ (จ) = √จัญ (จ) √ชนี (ชน) = √ชไนจ (ชน) √ชฤษ (ชฤ) = √ชฤษจ (ชฤ)

√ภูนท (นท) = √ภูนท (นท) √ภูโศวิ (ศวิ) = √ภูโศวิ (ศวิ)

√ทฤกฤ (กฤ) = √ทฤกฤ (กฤ) √ทฤทาณ (ทา) = √ทฤท่าคฤ (ทา)

√ตณ (ตณ) = √ตณย (ตณ) √โท = √โทจ (โท) √โณ = √โณจ (โณ)

√ธณ (ธ) = √ธต (ธ) √ปณ (ป) = √ปณค (ป) √ปณ (ป) √ปณ (ป) √ปณ (ป) √ปณ (ป) √ปณ (ป) √ปณ (ป)

√มน (มน) = √มนีจ (มน) √มาจ (มา) = √มาก (มา) √มีณ (มี) = √มีจ (มี)

√ศก (ศก) = √ศกภู (ศก) √ยฤษ (ยฤษ) = √ยฤษิน (ยฤษ) √รม (รม) = √รมี (รม)

√วท (วท) = √วท (วท) √วฤ (วฤ) = √วฤค (วฤ) √วา = √วัก (วา)

√ศิง (ศิง) = √ศิง (ศิง) √ศิง (ศิง) √ศิง (ศิง) √ศิง (ศิง) √ศิง (ศิง) √ศิง (ศิง) √ศิง (ศิง)

√ษ (ษ) = √ษ (ษ) √สาธ (สาธ) = √สาธ (สาธ) √หน (หน) = √หน (หน)

เป็นต้น

อนุพันธ์ของปัจจัย

อนุพันธ์ของปัจจัย ได้แก่ อักษรที่ติดมากับปัจจัย มีหน้าที่จำแนกกลุ่มปัจจัยและกำหนดระดับเสียง เป็นต้น สำหรับอนุพันธ์ของปัจจัยนี้จะได้แสดงรวมไว้ที่เดียว พร้อมทั้งรายชื่อและจำนวนอนุพันธ์ในที่ถัดจากนี้

รายชื่อ จำนวนอนุภาที่ปัจจัยพร้อมอนุพันธ์ในทศปาทยุณาทิวฤตติ

ปัจจัย	ปาทะ	สูตร	อนุพันธ์	มูลปัจจัย	หมายเหตุ
อะ	10	20	-	อ	
อกะ	3	50	-	อก	
อกนุจ	10	4	จ	อกนุ	
องคจ	3	59-69	จ	องค	
กิต	3	61			(กลุ่มปัจจัย)
อจ	8	97	จ	อ	
อชเ	4	7	อิ	อช	
อญจ	10	15	จ	อญ	
อญน	5	2	น	อญ	
อญเ	5	1	อิ	อญ	
อจเ	5	5	-	อจ	
อชเ	5	10	อิ	อช	
อญชน	5	9	น	อญช	
อตจ	6	14-16	จ	อต	
กิต	6	15			(กลุ่มปัจจัย)
อติเ	1	28-32, 77, 78	-	อติ	
จิต	1	29-31			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	1	32, 78			(กลุ่มปัจจัย)
อตนิเ	10	12	-	อตนิ	
อตรน	8	56-57	น	อตร	
จิต	8	58			(กลุ่มปัจจัย)
อตรินิเ	6	65	อิ	อตริน	
อถเ	6	38-41	-	อถ	
กิต	6	41			(กลุ่มปัจจัย)
จิต	6	40			(กลุ่มปัจจัย)
อทเ	6	42-45	อิ	อท	
จิต	6	43			(กลุ่มปัจจัย)
อน	9	2	น	อ	
อนเ	1	1-7, 81	-	อน	
	10	12	-	อน	
กิต	1	7			(กลุ่มปัจจัย)

อนิจ	1	9	จ	อนิ	
อนยะ	8	5-8	-	อนย	
นิต	8	6-8			(กลุ่มปัจจัย)
อนยุจ	10	4	จ	อนยุ	
อปะ	7	8	-	อป	
อพกะ	10	22	-	อพก	
อภจ	7	18-22	จ	อภ	
กิต	7	19			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	7	20-21			(กลุ่มปัจจัย)
อมะ	7	40	-	อม	
อมจ	7	46, 47	จ	อม	
อมพจ	7	15-17	จ	อมพ	
	10	22	จ	อมพ	
ณิต	7	16			(กลุ่มปัจจัย)
อยุะ	1	136	-	อยุ	
อระ	8	98-100	-	อร	
จิต	8	99			(กลุ่มปัจจัย)
อรน	8	62	น	อร	
อรุะ	1	155-156	-	อรุ	
อล	8	97	ล	อล	
อลจ	8	123	จ	อล	
อลิจ	10	12	จ	อลิ	
อษะ	10	12	-	อษ	
อสจ	9	44-47	จ	อส	
ณิต	9	46-47			
นิต	9	47			(กลุ่มปัจจัย)
อสน	9	100	น	อส	
อสานจ	5	29-31	จ	อสาน	
กิต	5	30			(กลุ่มปัจจัย)
อสีะ	9	82-98	อิ	อสี	
	10	17	อิ	อสี	
กิต	9	94			(กลุ่มปัจจัย)
ทิต	9	88-91			(กลุ่มปัจจัย)

คิต	9	93			(กลุ่มปัจจัย)
อสุณ	9	49-80, 101	อุ-น	อสุ	
	10	6	อุ-น	อสุ	
กิต	9	54-55, 76			(กลุ่มปัจจัย)
ขิต	9	59			(กลุ่มปัจจัย)
ณิต	9	77			(กลุ่มปัจจัย)
อาะ	10	18	-	อา	
อากะ	3	31-34	-	อา	
นิต	3	33-34			(กลุ่มปัจจัย)
อาคฺจ	10	4	จ	อาคฺ	
อาณกะ	3	27	-	อาณ	
อาตุะ	1	132	-	อาตุ	
อาตฤกน	3	1	น	อาตฤ	
อานกะ	3	26	-	อาน	
อานจ	5	32-34	จ	อาน	
กิต	5	33-34			(กลุ่มปัจจัย)
อานุก	10	12	ก	อาน	
อานยะ	8	9	-	อาน	
อายย	8	1-2	-	อาย	
อารน	8	64-69	น	อาร	
กิต	8	68			(กลุ่มปัจจัย)
จิต	8	67			(กลุ่มปัจจัย)
อาละ	8	122	-	อา	
	10	1, 17	-	อา	
อาลณ	8	116	ณ	อา	
อาลียร	10	1	ร	อาล	
อาลึะ	9	81	ลึ	อา	
อึะ	1	67-73	-	อึ	
กิต	1	71-73			(กลุ่มปัจจัย)
อิกน	3	16-17	น	อิก	
อิชึะ	4	8-10	อิ	อิช	
กิต	4	9-10			(กลุ่มปัจจัย)
อิณ	1	53-57	ณ	อิ	

อิน	1	58-66	ณ	อิ	
กิต	1	63-66			(กลุ่มปัจจัย)
อิตะ	10	14	-	อิต	
กิต	10	14			(กลุ่มปัจจัย)
อิตจ	6	24	จ	อิต	
อิตน	6	12-13	น	อิต	
อิตะ	6	3-4	อิ	อิต	
อิตนุจ	1	140	จ	อิตนุ	
อิตระ	8	93-94	-	อิตร	
จิต	8	94			(กลุ่มปัจจัย)
อิตวาน	10	15	น	อิตว	
อิถิน	1	44	น	อิถิ	
	10	12	น	อิถิ	
อิทะ	10	14	-	อิท	
กิต	10	14			(กลุ่มปัจจัย)
อิน	1	46-52	น	อิ	
กิต	1	48-50			(กลุ่มปัจจัย)
อินจ	5	12-15	จ	อิน	
กิต	5	13			(กลุ่มปัจจัย)
อินณ	5	19	ณ	อิน	
อินน	5	16-19	น	อิน	
กิต	5	17-18			(กลุ่มปัจจัย)
อินะ	6	57-63	อิ	น-อิ	
กิต	6	61-62			(กลุ่มปัจจัย)
ณิต	6	58-60			(กลุ่มปัจจัย)
อิมนิน	6	77-78	อิ-น	อิมน	
อิษน	10	12	น	อิษ	
อิษจจ	10	12	จ	อิษจ	
อิษณก	5	48	ก	อิษณ	
อิษณจ	10	12	จ	อิษณ	
อิสะ	9	30-31	อิ	อิส	
อิสิน	9	32-36	อิ-น	อิส	
กิต	9	34			(กลุ่มปัจจัย)

อึะ	1	82-85	-	อึ	
กิต	1	83			(กลุ่มปัจจัย)
อึกน	3	35-43	น	อึก	
กิต	3	39-42			(กลุ่มปัจจัย)
อึจ๊ะ	1	38-40	-	อึจ	
จิต	1	40			(กลุ่มปัจจัย)
จิต	1	39			(กลุ่มปัจจัย)
อึมนิน	6	76	อึ-น	อึมน	
อึรจ	8	96	จ	อึร	
อึรน	8	72-77, 96	น	อึร	
อึษน	9	9-12	น	อึษ	
กิต	9	10-11			(กลุ่มปัจจัย)
อึะ	1	93-106	-	อึ	
กิต	1	98, 105-106			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	1	94-106			(กลุ่มปัจจัย)
อึกะ	3	50	-	อึก	
อึกน	3	2	น	อึก	
อึขา	3	57	-	อึขา	
อึณ	1	86-87	ณ	อึ	
อึณวะ	10	14	-	อึณว	
กิต	10	14			(กลุ่มปัจจัย)
อึติะ	6	1-2	อึ	อึติ	
อึตระ	8	93	-	อึต	
อึนะ	10	5	-	อึน	
อึนน	5	52-61	น	อึน	
กิต	5	53			(กลุ่มปัจจัย)
จิต	5	58-61			(กลุ่มปัจจัย)
อึนิะ	10	5	-	อึนิ	
อึนตะ	10	5	-	อึนต	
อึนติะ	10	5	-	อึนติ	
อึมะ	10	14	-	อึม	
กิต	10	14			(กลุ่มปัจจัย)
อึมภา	10	14	-	อึมภ	

กิต	10	14			(กลุ่มปัจจัย)
อุรจ	8	21-23	จ	อุร	
กิต	8	22			(กลุ่มปัจจัย)
อุรน	8	24-25, 78	น	อุร	
อุริน	1	8	น	อุริ	
อุละ	10	17	-	อุล	
อุลจ	8	106, 121	จ	อุล	
อุษะ	10	12	-	อุษ	
อุษจ	9	15	จ	อุษ	
อุษน	9	13	น	อุษ	
อุสีะ	9	37-42	อิ	อุสี	
ณิต	9	40			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	9	39			(กลุ่มปัจจัย)
คิต	9	41			(กลุ่มปัจจัย)
ณิต	1	168-170			(กลุ่มปัจจัย)
อุกะ	3	44-46	-	อุก	
อุกณ	3	44, 47	ณ	อุก	
อุษะ	3	58	-	อุษ	
อุถน	6	31	น	อุถ	
อุณสีะ	9	95	อิ	อุณสี	
อุมะ	7	42	-	อุม	
อุระ	8	28	-	อุร	
	10	10	-	อุร	
อุรน	8	95	น	อุร	
อุละ	10	14	-	อุล	
กิต	10	14			(กลุ่มปัจจัย)
อุลจ	10	10	จ	อุล	
อุษน	9	16-19	น	อุษ	
ฤะ	2	7-9	-	ฤ	
ทิต	2	8-9			(กลุ่มปัจจัย)
ฤติน	6	26	อิ-น	ฤต	
ฤน	2	4-6	น	ฤ	
เฮณูะ	1	133	-	เฮณู	

เอณฺยะ	8	3	-	เอณฺย	
เอลิมจ	7	38	จ	เอลิม	
โอระ	8	29-30	-	โอร	
โอละ	8	105	-	โอล	
กะ	3	18-20, 50, 70	-	ก	
	10	7	-	ก	
กิต	3	19			(กลุ่มปัจจัย)
กงฺกณ	10	11	ก	องฺกณ	
กต๊ะ	6	5-6	ก-อิ	อต	
กตุะ	1	130	ก	อตุ	
กตรน	8	59-60	ก-น	อตร	
กน	3	21-25	น	ก	
กน	8	102, 103	ก-น	อ	
	9	1, 20, 105, 106	ก-น	อ	
กนสีะ	9	99	ก-อิ	อนส	
กนิน	6	51-55	ก-อิ-น	อน	
กนยน	8	18	ก-น	อนฺย	
กนยุะ	1	137-138	ก	อนฺยุ	
กปะ	7	11	ก	อป	
กปน	7	9-12	ก-น	อป	
กยน	8	10-11	ก-น	อย	
กรน	8	70-71	น	กร	
กิต	8	71			(กลุ่มปัจจัย)
กละ	8	107-114	ก	อล	
จิต	8	109			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	8	112-113			(กลุ่มปัจจัย)
กลน	8	118	น	กล	
กิต	8	118			(กลุ่มปัจจัย)
กาคุะ	1	150-152	ก	อาคุ	
นิต	1	152			(กลุ่มปัจจัย)
กาลจ	8	115	ก-จ	อาล	
กาลน	8	117	ก-น	อาล	
กิกน	3	12-15	ก-น	อิก	

กิตจ	6	21	ก-จ	อิต
กินทจ	6	46-47	ก-จ	อินท
กิริจ	8	26-27	ก-จ	อิร
กิชยน	8	15	ก-น	อิษย
กีกน	3	49	ก-น	อীগ
	10	11		
กีฏน	5	3	ก-น	อี้ฎ
กุะ	1	107-121	ก	อุ
กิต	1	118-119		
กุก	1	153	ก	กู
กุษน	9	14	ก-น	อุษ
กุะ	1	174-176	ก	อุ
เกลิมจ	7	39	ก-จ	เอลิม
กฏะ	10	15	ก	ฎ
กตะ	6	9-11, 23	ก	ต
	10	19	ก	ต
กตน	10	15	น	กต
กตระ	8	86-88	ก	ตฺร
กถน	6	27-28	ก-น	ถ
กถิน	1	10	ก-น	ถิ
กนน	5	62	ก-น	น
กนุะ	1	141-142	ก	นุ
กมลน	8	120	ก-น	มล
กยุะ	5	26-28	ก	ยุ
กยุน	5	24, 25, 63	ก-น	ยุ
กรน	8	42-44	ก-น	ร
กรรน	8	63	ก-น	รร
กริน	1	34-35, 80	ก-น	ริ
กรุกน	3	4	ก-น	รุก
กรุน	1	159	ก-น	รุ
กละ	8	119	ก	ล
กวน	8	125	ก-น	ว
กวนิป	6	66-67, 69-72	ก-อิ-ป	วน

(กลุ่มปัจจัย)

(อาเทศเป็น อน)

(อาเทศเป็น อน)

กวิน	1	24-26	ก-น	วิ	
กวิป	7	1	ป	กวิ	(ลบบัจจัย)
	9	8, 107	ป	กวิ	(ลบบัจจัย)
	10	2-3	ป	กวิ	(ลบบัจจัย)
กวุน	3	5-11	ก-น	ว	(อาเทศเป็น อก/วฤทธิ)
กสรน	8	55	ก-น	สร	
กสิะ	1	11-12	-	กสิ	
นิต	1	12			(กลุ่มบัจจัย)
กสุะ	1	154	-	กสุ	
กเสยยะ	8	4	ก	เสยย	
กสนะ	5	49-51	-	กสน	
ขะ	3	52-57	-	ข	
	10	15	-	ข	
นิต	3	55-56			(กลุ่มบัจจัย)
คะ	3	66-67	-	ค	
คก	3	66-69	ก	ค	
คณ	3	65	ณ	ค	
คน	3	62-64	จ	ค	
กิต	3	63-64			
คุริะ	1	45	-	คุริ	
ฌก	3	71	ก	ฌ	
ฌถิน	1	41-43	ฌ-น	อถิ	
จิต	1	42			(กลุ่มบัจจัย)
ณิต	1	43			(กลุ่มบัจจัย)
จฏ	4	3-5	ฎ	จ	
จตุะ	1	131	จ	อตุ	
จนุก	1	139	จ-ก	อนุ	
จก	4	1-2	อ-ก	จ	
เจษณก	5	48	จ-ก	เอษณ	
จวิะ	2	13	จ-ว	อิ	
ณะ	4	6	-	ณ	
	10	15	-	ณ	
ณจ	6	17-20	จ	ณ	(อาเทศเป็น อนต)

ชิต	6	18-19		(กลุ่มปัจจัย)
บุญ	1	88-91	ญ-ณ	อุ
ฐะ	5	4	-	ฐ
ฐะ	9	103, 104	ฐ	อ
ฐน	9	103-104	ฐ-น	อ
ฐะ	5	6	-	ฐ
ฑะ	5	7-8,	-	ฑ
ฑะ	5	64	ฑ	อ
กิต	5	8		(กลุ่มปัจจัย)
ฑอุะ	1	160	ฑ-อ	อุ
ฑติะ	1	27	ฑ	อติ
ฑส	3	51	ฑ-ส	อ
ฑา	10	8	ฑ	อา
ฑิม	7	44	ฑ	อิม
ฑุตจ	6	22	ฑ-จ	อุต
ฑุน	1	161-162	ฑ-น	อุ
ฑุมสุน	9	48	ฑ-อุ-น	อุมส
ฑูะ	1	177	ฑ	อู
โฑะ	2	10	ฑ	โอ
โฑะ	2	11	ฑ	โอ
โฑส	9	43	ฑ	โอส
เฑาะ	2	12	ฑ	เอา
ฒะ	5	11	-	ฒ
	10	15	-	ฒ
ณะ	1	147-149	-	ณ
กิต	1	149		(กลุ่มปัจจัย)
นิต	1	148-149		(กลุ่มปัจจัย)
ณิตรน	8	91-92	ณ-น	อิตร
ณุกน	3	3	ณ-น	อุก
ตะ	6	25	-	ต
	10	21	-	ต
ตกน	3	30	น	ตก

ตน	6	7-8	น	ต	
กิต	6	8			(กลุ่มปัจจัย)
ตนน	6	56	น	ตน	
ตศส	10	6	-	ตศส	
ตศสุน	10	6	อุ-น	ตศส	
ติะ	1	74-76	-	ติ	
กิต	1	76			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	1	75			(กลุ่มปัจจัย)
ติกน	3	27-29	น	ติก	
กิต	3	29			(กลุ่มปัจจัย)
ตุะ	1	124-127	-	ตุ	
ตุน	1	122-123, 128-129	น	ตุ	
กิต	1	123			(กลุ่มปัจจัย)
ณิต	1	129			(กลุ่มปัจจัย)
ตุมุน	7	45	อุ-น	ตุม	
ตฤจ	2	1-3	จ	ตฤ	
ตฤน	2	1-3	น	ตฤ	
ตฤก	1	135	ก	ตฤ	
ตระ	8	89-90	-	ตระ	
ตรน	8	84-85	น	ตระ	
ตริน	6	64	น	ตริ	
ตริโนจ	1	37	น-อิ-จ	ตริ	
ตริป	1	36-37	ป	ตริ	
ตวะ	10	15	-	ตวะ	
ถก	6	32-37	ก	ถ	
ถน	6	29-30	น	ถ	
ณิต	6	30			(กลุ่มปัจจัย)
ทะ	6	48-49	-	ท	
ทน	6	48	น	ท	
ทมก	7	43	อ-ก	ทม	
ทริะ	1	79	-	ทริ	
ตุก	10	9	ก	ตุ	

นะ	5	39-47	-	น	
กิต	5	44-45			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	5	42-43			(กลุ่มปัจจัย)
นก	5	35-38	ก	น	
นิะ	1	18-22	-	นิ	
กิต	1	19			(กลุ่มปัจจัย)
นิต	1	21			(กลุ่มปัจจัย)
นิก	10	15	ก	นิ	
นุะ	1	143-146	-	นุ	
กิต	1	146			(กลุ่มปัจจัย)
ปะ	7	2-7	-	ป	
กิต	7	3-5			(กลุ่มปัจจัย)
ปาสณ	9	102	ณ	ปาส	
פק	7	13-14	ก	ผ	
ณะ	7	23	-	ณ	
ณน	7	24-25	น	ณ	
กิต	7	25			(กลุ่มปัจจัย)
ภุกชินก	6	82	อ-ก	ภุกชิน	
มก	7	31-37	ก	ม	
มทิก	6	50	อิ-ก	มท	
มน	7	26-30	น	ม	
กิต	7	30			(กลุ่มปัจจัย)
มนิน	6	81	อิ-น	มน	
มนิน	6	73-75, 79, 81	อิ-น	มน	
มนิป	6	83	อิ-ป	มน	
มิะ	1	13-17	-	มิ	
กิต	1	16			(กลุ่มปัจจัย)
ยะ	8	12	-	ย	
ยก	8	13, 14, 20	ก	ย	
ยก	10	17	ก	ย	
ยต	8	16, 17	ต	ย	
ยต	10	20	ต	ย	
กิต	8	17			(กลุ่มปัจจัย)

ยตุจ	10	12	จ	ยตุ	
ยน	8	19	น	ย	
ยุก	1	135	-	ยุ	
ยุจ	1	134	จ	ยุ	
ยุจ	5	20-23	จ	ยุ	(อาเทศเป็น อน)
ยุน	6	84	น	ยุ	(อาเทศเป็น อน)
ตยุก	1	135	ก	ตยุ	
ระ	10	21	-	ร	
รก	8	31-41	ก	ร	
รทานุก	1	163	ก	รทานุ	
รณ	8	104	น	ร	
รณ	8	45-46	น	ร	
ริน	1	33	น	ริ	
รุะ	1	157-158	-	รุ	
ลก	10	9	ก	ล	
วะ	8	129-130	-	ว	
กิต	8	130			(กลุ่มปัจจัย)
วน	8	126-127, 131-132	น	ว	
วนิะ	10	20	อิ	วน	
วนิป	6	68	อิ-ป	วน	
วรฎ	8	101	ฎ	วร	
วลจ	10	17	จ	วล	
วลน	10	9	น	วล	
วาลจ	10	1	จ	วาล	
วาลน	10	9	น	วาล	
วิน	1	23	น	วิ	
วุน	3	48	น	วู	(อาเทศเป็น ออก/
ไม่วฤทธิ)					
ศก	10	15	ก	ศ	
ศุน	10	13	น	ศุ	
ศวณ	10	13	ณ	ศว	
ชิวณ	8	124	ช-น	อิว	

ษฏรณ	8	79-83	ษ-น	ฎร	
กิต	8	82			(กลุ่มปัจจัย)
ชวรจ	8	47-49	ช-จ	วร	
สะ	9	21-29	-	ส	
กิต	9	25-26, 28-29			(กลุ่มปัจจัย)
สรณ	8	50-54	น	สร	
กิต	8	53			(กลุ่มปัจจัย)
จิต	8	52			(กลุ่มปัจจัย)
สมน	7	41	น	สม	
สยน	10	12	น	สย	

รวมทั้งหมด 312 ตัว

อย่างไรก็ตามการจัดกลุ่มอนุพันธ์ดังกล่าวมาข้างต้น เป็นการแบ่งตามประเภทของธาตุและปัจจัยเท่านั้น เฉพาะอนุพันธ์ของธาตุอาจจำแนกตามประเภทของสระได้อีก คือ ธาตุสระ (สระของธาตุ) อนุพันธ์สระ (สระของอนุพันธ์)

ธาตุสระ คือ สระของธาตุที่มีพยางค์เดียว เป็นสระที่ติดมากับธาตุแน่นอน เช่น $\sqrt{ฎ}$ $\sqrt{ก}$ $\sqrt{ช}$ เป็นต้น ธาตุสระที่อยู่ท้ายเอกสรธาตุบางศัพท์ในสันสกฤต อาจเพิ่มพยัญชนะอนุพันธ์เข้าไป แต่เมื่อลบอนุพันธ์แล้ว ธาตุสระก็ยังคงอยู่ เช่น $\sqrt{ปญ}$ = ปุ $\sqrt{ลญ}$ = ลู $\sqrt{ณิณ}$ = นิ $\sqrt{ทาณ}$ = ทา $\sqrt{อิณ}$ = อิ เป็นต้น สำหรับธาตุสระที่ไม่มีพยัญชนะอนุพันธ์ต่อท้ายนี้เรียกว่า **นิรनुพนธ**

อนุพันธ์สระ คือ สระที่ติดตามอยู่ท้ายธาตุสองพยางค์ขึ้นไป เช่น $\sqrt{อว}$ (อว) $\sqrt{วท}$ (วท) $\sqrt{กฺลิท}$ (กฺลิท) $\sqrt{กฺลิท}$ (กฺลิท) $\sqrt{ปฺเถ}$ (ปฺเถ) $\sqrt{มฺเถ}$ (มฺเถ) เป็นต้น อนุพันธ์สระที่อยู่ท้ายธาตุเรียกว่า **सानुพนธ**

ความหมายของอาคม

อาคม คือ การเกิดขึ้นของอักษรที่ไม่มีอยู่ก่อน ดังที่คัมภีร์ปทรูปสัททวิฎีกา (สูตร 370) กล่าวว่า **อาคโม อวิชชมานสสุปปตติ**. เช่น

วฺตุตฺมิทํ = อุตต์+อิทํ (ลง ว อาคมต้นพยางค์)

อิสฺสรียํ (ลง อิ อาคมกลางพยางค์)

อาลลียํ (ลง อิ อาคมกลางพยางค์)

ปุริมฺชาติ (ลงนิคคหิตอาคมกลางพยางค์)

จกฺญ อนตฺตา (ลงนิคคหิตอาคมท้ายพยางค์)

ในคัมภีร์กาดันตรวฤตติฎีกา (ปริจเฉทที่ 1 สูตร 24) กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

อาคโม'นุปฺขาทฺเตน วิการศฺโจปมฺรฺทนาต |

อาเทศศฺจ ปฺรสงเคน โลปะ สฺรวาปฺกรฺษณาต ||

การลงอาคมย่อมมีด้วยการไม่เบียดเบียน การวิการย่อมมีด้วยการเบียดเบียน การอาเทศย่อมมีด้วยการห้าม การลย่อมมีด้วยการไม่ปรากฏโดยสิ้นเชิง

สำหรับอาคมที่ใช้อุณาতিสูตรนี้ เป็นการลงอาคมมาที่หน้าธาตุ ต้นธาตุ ทำธาตุ และหน้าปัจจัยเท่านั้น

รายชื่อ จำนวนอาคมในทศปาทยุณาติสูตร

(เฉพาะที่ปรากฏในงานวิจัย)

อฏ (อ) อาคม

ลงในสูตร

ภฤวิฆฤษวิจฉวิสธวิทิกิกิทีวีระ | (1.26)

อุทาหรณ์เพิ่มเติมของสูตร :- อฏวิ (อฏ+อฏ+กวิณ)

อมฏ (อม) อาคม

ลงในสูตร

อมพรีษะ | (9.12)

อุทาหรณ์ของสูตร :- อมพรีษ (อมฏ+√พฺจษ+อ็ษน)

ควนนุภษนปฺษนปฺลีหนเกลทนเสนหนมฺรณมชชนนรมนวิศวปสนปรีชมน-
มาตริควนมนฆวน | (6.55)

อุทาหรณ์ของสูตร :- อรมน (√ฤ+ยฺก+อมฏ+กนิณ)

ชฏ (ช) อาคม

ลงในสูตร

รูปะ ชฏ จ | (9.69)

อุทาหรณ์ของสูตร :- อพชส (√อาปภ+ชฏ+อสฺน)

ตุฏ (ต) อาคม

ลงในสูตร

เอเตตตุฏ จ | (6.44)

อุทาหรณ์ของสูตร :- เอตท (√อิณ+ตุฏ+อทิ)

สพยศุภย้า ตุฏ จ | (6.53)

อุทาหรณ์ของสูตร :- อษฏน (√อสฺ+ตุฏ+กนิณ)

นฏ (น) อาคม

ลงในสูตร

อุทเก นฏ จ | (9.57)

อุทาหรณ์ของสูตร :- อรณส (√ฤ+นฏ+อสฺน)

อิณ อาคสิ | (9.58)

อุทธารณ์ของสูตร :- **เอนส** (√อิน+นฺ+อสฺน)

อาปะ กรมาขยา ย่า หรศวศจ นฺ จ วา | (9.68)

อุทธารณ์ของสูตร :- **อปนส** (√อาปฺ+นฺ+อสฺน)

นุมน อาคม (อนุสวาร)

ลงในสูตร

อเทรณฺนุ เหา จ | (9.66)

อุทธารณ์ของสูตร :- **อนธส** (√อท+อสฺน ลง นุมน ที่ต้นธาตุ)

อุทเก นุมน เหา จ | (9.70)

อุทธารณ์ของสูตร :- **อมภส** (√อาปฺ+อสฺน ลง นุมน ที่ต้นธาตุ)

ภุก (ภ) อาคม

ลงในสูตร

อรภกปฤกฺกปากา วยลิ | (3.50)

อุทธารณ์ของสูตร :- **อรภก** (ภ+ภุก+อก)

มฺภู (ม) อาคม

ลงในสูตร **อเทรมฺภู จ** | (1.5) และ

อุทธารณ์ของสูตร :- **อทมฺนิ** (√อท+มฺ+อนิ)

ยุก (ย) อาคม

ลงในสูตร

ศวนนุกฺขนปฺขุนปฺลิหนฺเกถนฺเสนหนมฺรุณฺนชฺชนนฺรยมนฺวิศฺวาปฺสนฺปฺริชฺมน-
มาตฺริศฺวานมฺฆวน | (6.55)

อุทธารณ์ของสูตร :- **คูที่ อรฺยมน**

รฺก (ร) อาคม

ลงในสูตร **อศฺรวาทยศจ** | (1.162)

อุทธารณ์ของสูตร :- **อศฺร** (√อศ+รฺก+ทฺน)

ศฺภู (ศ) อาคม

ลงในสูตร

อรฺเตรฺคฺณษะ ศฺภู จ | (5.31)

อุทธารณ์ของสูตร :- **อรฺศฺสาน** (√ธ+ศฺ+อสฺน)

วฺยาธา ศฺภู จ | (9.56)

อุทธารณ์ของสูตร :- **อรฺศฺส** (√ธ+ศฺ+อสฺน)

หุก (ห) อากม

ลงในสูตร

อเมรหุก จ | (9.73)

อุทาหรณ์ของสูตร :- **อหัส** (√อม+หุก+อสน)

ความหมายของธาตุ

ธาตุ (verbal roots) มีคำแปลตามรากศัพท์ว่า “ทรงเนื้อความ (ความหมาย) ของศัพท์ไว้” ซึ่งความหมายที่รู้จักกันทั่วไป คือ รากคำกริยา นั้นเราอาจแปลมาจากภาษาอังกฤษอีกต่อหนึ่ง แต่ที่จริง verbal roots ในภาษาอังกฤษหมายถึงเอาทั้งรากศัพท์ของคำกริยาและคำนาม รวมไปถึงคุณศัพท์ เพราะทั้งกริยาและนามล้วนสำเร็จมาจากธาตุทั้งสิ้น ดังนั้น ธาตุ จึงถือว่าเป็นต้นกำเนิดของคำศัพท์ทั้งหลาย

คำว่า ธาตุ สำเร็จมาจาก √หฺธาณ (ธา)+ตฺน (ต) ปัจจัยในอนุาติสูตร มีวิเคราะห์และคำแปลดังนี้

ทธาตุยรณฺ ธิยเต วา'สฺมินฺนรณฺ อิติ ธาตุะ - ศพทปรกฺฤติะ | (ทศ. อุ. 1.122)

“สิ่งใด ย่อมทรงไว้ ซึ่งเนื้อความ อีกอย่างหนึ่ง สิ่งใด ย่อมถูกทรงไว้ ในเนื้อความนี้ เหตุนั้น สิ่งนั้น เรียกว่า ธาตุ ได้แก่ ต้นกำเนิดของศัพท์”

แต่ในคัมภีร์ปทรุปลิทธิซึ่งเป็นไวยากรณ์ฝ่ายบาลีได้ให้ความหมายของธาตุว่า ทรงกริยาไว้ ดังวิเคราะห์ว่า

กริยํ ธาเรนฺตฺติ ธาตุโว.²³ “ย่อมทรงกริยาไว้ เหตุนั้นจึงชื่อว่า ธาตุ” โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่า ธาตุทุกตัวล้วนมีความหมายที่ไปถึงกริยาอาการทั้งสิ้น

ประเภทของธาตุ

คัมภีร์นิรุตติที่ปนีได้แบ่งธาตุออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ สา ปกติธาตุ, วิกิตธาตุ, นามธาตุวเสน ติวธา. (ธาตุนั้นมี 3 ประเภท คือ ปกติธาตุ, วิกิตธาตุ และนามธาตุ)

1. ปกติธาตุ ธาตุมีอรรถตามปกติ เช่น ภู หู คมฺ ปจ เป็นต้น
2. วิกิตธาตุ ธาตุที่ปรุงแต่งให้มีอรรถพิเศษด้วยอำนาจปัจจัย เช่น ตติคฺข พุกฺกข เป็นต้น
3. นามธาตุ นามศัพท์ที่นำมาใช้ในฐานะเป็นธาตุ เช่น ปุตฺตฺย ปพฺพตฺย เป็นต้น

ปกติธาตุ จำแนกเป็น 2 ประเภท คือ ธาตุมีกรรม (สกมฺมิก) และธาตุไม่มีกรรม (อกมฺมิก)

ธาตุ ศัพท์ที่ใช้ในคัมภีร์ไวยากรณ์เรียกว่า พยากรณ์ธาตุ ในภาษาบาลีมีจำนวน 1,754 ธาตุ ส่วนในภาษาสันสกฤตมีจำนวน 2,200 ธาตุ

²³ ดูในปทรุปลิทธิ ฉบับวัดท่ามะโอ (ชมรมนิรุตติศึกษา, 2543), 313

เสาตรธาดู

นอกจากนี้ยังมีธาตุพิเศษอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า เสาตรธาดู (Sautra root) ได้แก่ ธาตุที่มีใช้ในสูตร²⁴ แต่ไม่พบในธาดูปาฐะ ซึ่งยังไม่เป็นที่สรุปแน่ชัดว่า เสาตรธาดูมีจำนวนเท่าใด แต่ในคัมภีร์กวีกัลปทรมะของโวกปะวะได้แสดงจำนวนเสาตรธาดูไว้ทั้งหมด 42 ตัว ดังนี้

กรุก หาสะ จกิ ภรานเตา มรุก สรปะ ตู ลิก ลิจิ
 มรจ คราเห ครเห กชิ รุเห ณเห ปชิ โรธะ มชิ ธวเนา
 มฏ สาเท วฏี เสตเย กุช ฉิทยุช สัหเตา
 วช อาโรหณ กุตตวาสุตตะเตา ปุตตะ คเตา ลต
 ฆาเต สาตก สุเข อุทน อุทท อุทค อาฆาเต กษท สัฎเตา
 สุทธิ โสเก กป จปเล กษุป สาเท रिฬ กุตสเน
 रिภ รเว สตณภ สตุนภ สกนภ สกุนภ คนุ โรธเน
 ชิม ทีเส ธม ธวานะ ธยานะ ปีย ปริณน อรุ คเตา
 ตทริ สาเท โมห อุล ทาเห ลุล วิมรทเน
 สยาต ศลล ตล คตยา มฤค ฤศ คติสมฤตโย รศ สวเน
 ภิช รุคชเย ยุช ภชเน ลุช ทีสน อิตยเสา
 ธาดูนามิห เสาตรธาดู ทวิจตวาริศทีริตาะ ||

จำนวน 42 แห่งเสาตรธาดูทั้งหลายนั้น ข้าพเจ้า (โวกปะวะ) ได้กล่าวไว้แล้วในกวีกัลปทรมะ
 นี้ คือ

²⁴ หลวงเทพดรุณานุกิษฎ (ทวี ธรรมธัช), พจนานุกรมธาดูสัศกฤตสำหรับใช้สอบเทียบกับธาดูบาลี (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523), 20, 32, 53, 99.

- 1) √กรุก หาส
- 2) √จกั (√จก) ภารานเตา
- 3) √มรุก สรฺเป (คเตา)
- 4) √สิก สิจิ (เสจเน)
- 5) √มรุก คราเห ครเห (√มรุจึะ ศพทารุณะ √มรุจึะ ศพเท ครหเน จ)
- 6) √กชิ รุเห
- 7) √ปชิ โรธ
- 8) √มชิ ฐวเนา
- 9) √มฐ สาท
- 10) √วฐึ (√วฐึ) สเตเย
- 11) √กฺจ ฉิทิ
- 12) √อุช สัหเตา
- 13) √วช อาโรหเน
- 14) √กุตฺต (√กุต) อาสตุเตา (อาสตรเน)
- 15) √ปฺตต คเตา
- 16) √ลต ฆาเต (อาฆาเต เวษฐเน จ)
- 17) √สาคฺก สุเช (สาคี สุเช)
- 18) √อุทค อาฆาเต
- 19) √กษ (√กษทิ) สัฎเตา
- 20) √สุทิ โสเก (โสภายาม)
- 21) √กป จปเล (จลเน)
- 22) √กษฺป สาท (อวสารทเน √กษฺป หรสุวีภาเว)
- 23) √ริฬ กุตฺสเน
- 24) √ริภ รเว
- 25) √สตนภ คฺนุ โรธเน (√สตรมภ โรธเน สตรมเก จ)
- 26) √สตนภ คฺนุ โรธเน (√สตรมภ โรธเน นิษโกษเน จ)
- 27) √สกนภ คฺนุ โรธเน (√สตรมภ โรธเน สตรมเก จ)
- 28) √สฺกนภ คฺนุ โรธเน (√สตรมภ โรธเน ธารเน จ)
- 29) √ติม หีเส
- 30) √ธม (√ธมิ) ฐวาน
- 31) √ปีย ปรีณเน
- 32) √อุร คเตา
- 33) √ตทฺริ สาท โมเห

- 34) √อุล ทาเห
- 35) √ลล วิมรฺทเน (√ลฺลฺลฺ วิมรฺท)
- 36) √ศลล คตฺยาม (คเตา)
- 37) √ตล คตฺยาม (คฺมเน)
- 38) √ฤศ คตฺสุมฤตฺโยะ
- 39) √รศ สวเน
- 40) √ภิช (√ภิชฺ) รุคฺชเย
- 41) √ยุษ ภชเน
- 42) √ลฺษ หีสเน

นอกจากนี้แล้วยังมีเสาตราธาตุอื่นๆ ที่มีได้ระบุไว้ในคัมภีร์กวีกาลปทุมระอีกเป็นจำนวนมาก ได้รวบรวมมาเท่าที่พอลค้นได้ ดังนี้

- 43) √ตฺ คตฺวิฤทฺธิหีสาสฺ (วฤทฺธา)
- 44) √ภทฺธิ (√ภทฺส ภทฺ) ปริภาชเณ (√ภทฺส ภทฺธิ ปริหาเส)
- 45) √ปศฺ วินาศเณ (ปศฺ นาศเน)
- 46) √ชฺ เวเค (√ชฺ คตฺยรฺถะ √ชฺ เวคิตายำ คเตา)
- 47) √ชฺ คตฺยรฺถะ
- 48) √ธฺนว คตฺยรฺถะ (√ธฺวี คเตา)
- 49) √ฤตฺ ชฺคฺปฺสายำ ภฤปฺยำ จ (√ฤตฺ ฆฤณายาม)
- 50) √ตว วฤทฺธยรฺถะ (ตว คเตา)
- 51) √วธฺ หีสายาม
- 52) √ลฺลฺลฺ (ดู √ลฺลฺษ)
- 53) √จฺริร หีสายาม
- 54) √ปฺกฺษฺธิ ปริครฺเห
- 55) √ปสฺ นินวเส
- 56) √วฺรณฺธิ เปรรฺณเณ วฺรณเณ วฺรณเน จ
- 57) √ปนฺ สตฺเตา (√ภทฺส ปนฺ วฺยวหาเร สตฺเตา จ)
- 58) √อุลฺ ที่ปตฺยรฺถะ อวฺรณารฺโถ วา (อวฺรณเณ)
- 59) √ลฺล (√ลฺลฺลฺ) วิมรฺท
- 60) √ลฺหฺ โมเห
- 61) √ศตฺติ ศาตเน (ศตเน)
- 62) √ทภฺธิ อาชฺญาปเน
- 63) √สฺกฺ สตฺมภเน
- 64) √ภฺกฺฏฺ เณทเน

- 65) √ลล (√वल्ल) สัวรรณ สัจระณ จ
- 66) √กิ ชุณานะ
- 67) √กท มเท
- 68) √กท ไวกลเย
- 69) √กท ไวกลวเย ไวกลเย จ
- 70) √กศ (√กศี √กส) คติศาสนโยชะ
- 71) √กิริตติ สัศพทเน
- 72) √วิท อาโกรเศ
- 73) √สลล (ดู √ศลล)
- 74) √กส ฤศ หีสายำ คเตา จ
- 75) √จลุมป โลปเน (โลเป เลาลเย จ) เป็นต้น

ในอุณาทิวฤตติแต่ละสำนัก ถ้าอุทาหรณ์ของศัพท์ใดสำเร็จมาจากเสাত্রธาตุ ท่านก็จะระบุไว้โดยตรงว่า **เสাত্রธาตุ** ทุกแห่ง สำหรับเสাত্রธาตุบางตัว ในคัมภีร์ธาตุบางเล่มใช้เป็นปกติธาตุก็มี จึงเป็นอันกำหนดจำนวนที่แน่นอนค่อนข้างยาก

เสাত্রธาตุนี้ก็มีลักษณะเหมือนกับปกติธาตุทุกอย่าง เพียงแต่ไม่มีปรากฏในธาตุปาฐะ ที่นักไวยากรณ์ทั้งหลายจัดรวบรวมเป็นหมวดหมู่ไว้เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีธาตุชุดเก่าที่ใช้ในวรรณกรรมพระเวทเรียกว่า ไวกิธาตุ (Vedic root) อีกด้วย

ส่วนนามธาตุ (Nominal verbs) ก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน แต่ไม่ได้เอามาสร้างเป็นคำนามเหมือน กับอุณาทิว เนื่องจากเป็นนามอยู่แล้ว เป็นเพียงการเอานามมาทำเป็นกริยาเท่านั้น

คณะธาตุ

ธาตุที่เป็นรากคำของกริยาและนามเหล่านี้ ในไวยากรณ์บาลีและสันสกฤตจัดแบ่งเป็นหมวดต่างๆ ไว้เรียกว่า คณะ (class) โดยในภาษาบาลีได้แบ่งคณะธาตุออกเป็น 8 หมวด ส่วนในภาษาสันสกฤตจัดแบ่งคณะธาตุเป็น 10 หมวด²⁵ แสดงเป็นตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบคณะธาตุจากภาษาบาลีเป็นภาษาสันสกฤต

บาลี		สันสกฤต	
คณะ	หมวดธาตุ	คณะ	หมวดธาตุ
1	ภวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ภ)	1	ภวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ภ)
2	รฐาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √รฐ)	2	อทาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √อท)
3	ทิวาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ทิว)	3	ชุโหตยาทิคณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √หุ)

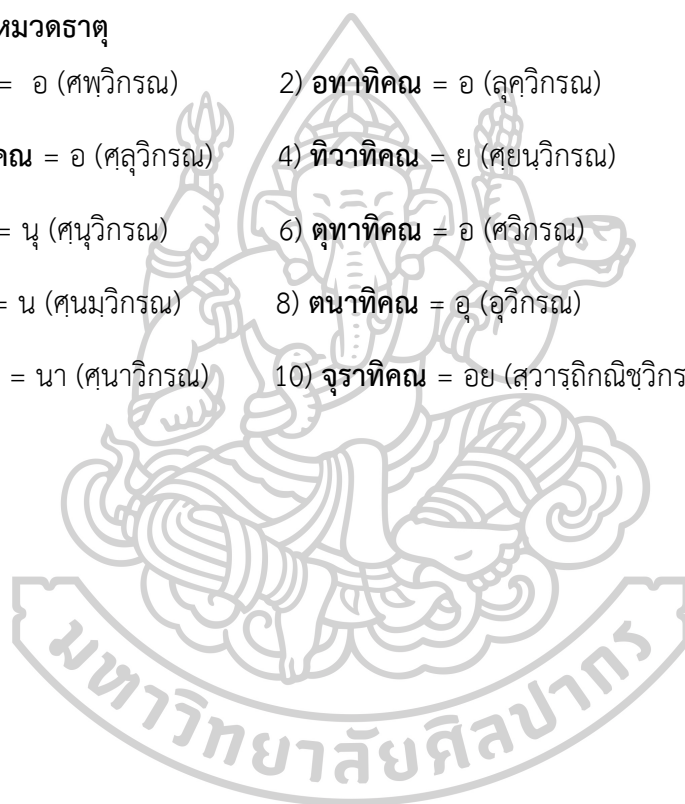
หมวดหนึ่ง

²⁵ คัมภีร์ธาตุบางฉบับจัดแบ่งคณะธาตุเป็น 11 หมวด โดยเพิ่ม กทวาทิคณะ เข้ามาอีก

4	สวาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ส)	4	ทิวาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ทิว)
5	กียาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √กี)	5	สวาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ส)
6	ตนาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ต)	6	ตฺทาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ตฺ)
7	จฺราतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √จฺ)	7	รฺธาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √รฺ)
8	คหาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ค)	8	ตนาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √ต)
		9	กรฺยาतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √กรฺ)
		10	จฺราतिकณ (หมวดที่ขึ้นต้นด้วย √จฺ)

ปัจจัยประจำหมวดธาตุ

- 1) ภาวतिकณ = อ (ศพวิกรม)
- 2) อทาतिकณ = อ (ลฺคฺวิกรม)
- 3) ชุโหตฺยาतिकณ = อ (ศลฺวิกรม)
- 4) ทิวาतिकณ = ย (ศยนฺวิกรม)
- 5) สวาतिकณ = นฺ (ศนฺวิกรม)
- 6) ตฺทาतिकณ = อ (ศวิกรม)
- 7) รฺธาतिकณ = น (ศนฺมฺวิกรม)
- 8) ตนาतिकณ = อฺ (อฺวิกรม)
- 9) กรฺยาतिकณ = นา (ศนาวิกรม)
- 10) จฺราतिकณ = อย (สฺวารฺถิกณฺชฺวิกรม)²⁶

²⁶ หมายถึง อย ปัจจัยที่ลงในอรรถของตน (สวกรฺตา) มิใช่ลงในอรรถเหตุกรฺตา (ปรโยชก)

รายชื่อ จำนวน ชาติพร้อมอนุพันธ์ในทศปาทยุณาทิวฤตติ
(เฉพาะที่ปรากฏในงานวิจัย)

อุปบท/บุรพบท	ธาตุ	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
	√อกิ	อิทิต (อิ)	อก	องฺกฺระ	8.21
	√อกิ	อิทิต (อิ)	อก	องฺกฺสะ	10.17
	√อกิ	อิทิต (อิ)	อก	องฺกฺริสะ	1.35
	√อกฺษุ	อุทิต (อุ)	อกฺษ	อกฺษา	6.51
	√อคิ	อิทิต (อิ)	อค	อคฺนิสะ	1.20
	√อคิ	อิทิต (อิ)	อค	อคฺรม	8.46
	√อคิ	อิทิต (อิ)	อค	องฺคฺการะ	8.64
	√อคิ	อิทิต (อิ)	อค	องฺคฺปิสะ	10.12
	√อคิ	อิทิต (อิ)	อค	องฺคฺปิสะ	9.19
	√อรฺจ	อทิต (อ)	อรฺจ	อรฺกฺระ	3.18
	√อรฺจ	อทิต (อ)	อรฺจ	อรฺจิสะ	9.30
	√อช	อทิต (อ)	อช	อคฺสะ	9.75
	√อช	อทิต (อ)	อช	อชิตฺตา	5.15
	√อช	อทิต (อ)	อช	อชินม	5.14
	√อช	อทิต (อ)	อช	อชिरม	8.27
	√อช	อทิต (อ)	อช	อาชีสะ	1.59
	√อรฺช	อทิต (อ)	อรฺช	อรฺชุนะ	5.57
	√อรฺช	อทิต (อ)	อรฺช	อรฺชุนม	5.58
	√อรฺช	อทิต (อ)	อรฺช	ฤชีฆม	9.11 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาตุ	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
	√อรฺช	อทิต (อ)	อรฺช	ฤชฺสะ	1.112

	√อรช	อทิต (อ)	อรช	ฤชระ	8.46
	√อลจ	อุทิต (อุ)	อลจ	องกติชะ	1.30
	√อลจ	อุทิต (อุ)	อลจ	อลจติชะ	1.30
	√อลช	อุทิต	อลช	องคะ	9.75
	√อลช	อุทิต (อุ)	อลช	อกตม	6.9
	√อลช	อุทิต (อุ)	อลช	อลชลิชะ	10.12
	√อลช	อุทิต (อุ)	อลช	อลชชะ	1.68
	√อลช	อุทิต (อุ)	อลช	อลชชะชะ	10.12
	√อฏ	อทิต (อ)	อฏ	อฏวิชะ	1.26
	√อลณ	อทิต (อ)	อลณ	อลณะ	1.93, 94
	√อลณ	อทิต (อ)	อลณ	อลณะชะ	5.8
	√อลณ	อทิต (อ)	อลณ	อาทนะ	1.169
	√อต	อทิต (อ)	อต	อจณม	10.16
	√อต	อทิต (อ)	อต	อตสะ	9.44
	√อต	อทิต (อ)	อต	อติลิชะ	1.44, 10.12
	√อต	อทิต (อ)	อต	อตกะ	3.21
	√อต	อทิต (อ)	อต	อตนะ	5.39
	√อต	อทิต (อ)	อต	อาติชะ	1.59
	√อต	อทิต (อ)	อต	อาตมา	6.81 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาค	อนุพันธ์	มูลธาค	อุทาหรณ์	ปาทะ/สูตร
	√อต	อทิต (อ)	อต	อลีกม	3.43
	√อท	อทิต (อ)	อท	อตรีชะ	1.37, 6.64
	√อท	อทิต (อ)	อท	อตรี	1.37
	√อท	อทิต (อ)	อท	อทคะ	3.62

	√อท	อทิต (อ)	อท	อทมนิระ	1.5
	√อท	อทิต (อ)	อท	อทริระ	1.34
	√อท	อทิต (อ)	อท	อธวา	6.71
	√อท	อทิต (อ)	อท	อนุระ	9.66
	√อน	อทิต (อ)	อน	อนีกม	3.41
	√อน	อทิต (อ)	อน	อนนม	5.42
	√อม	อทิต (อ)	อม	อัสะ	9.28
	√อม	อทิต (อ)	อม	อหะ	9.73
	√อม	อทิต (อ)	อม	องคุริระ	1.45
	√อม	อทิต (อ)	อม	องคุลิระ	1.45
	√อม	อทิต (อ)	อม	อนตะ	6.7
	√อม	อทิต (อ)	อม	อนตุระ	1.127
	√อม	อทิต (อ)	อม	อนตุรม	8.86
	√อม	อทิต (อ)	อม	อนทุระ	1.176
	√อม	อทิต (อ)	อม	อนตุระ	1.112
	√อม	อทิต (อ)	อม	อมตะ	6.14 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาคู	อนุพันธ์	มูลธาคู	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
	√อม	อทิต (อ)	อม	อมติระ	1.28
	√อม	อทิต (อ)	อม	อมตุรม	8.56
	√อม	อทิต (อ)	อม	อมสะ	9.100
	√อม	อทิต (อ)	อม	อมิตุระ	8.94
	√อม	อทิต (อ)	อม	อมลม	8.119
	√อม	อทิต (อ)	อม	อามระ	8.36
	√อว	อทิต (อ)	อว	อวภูมิ	5.2

	√อว	อทิต (อ)	อว	อวนิะ	1.1
	√อว	อทิต (อ)	อว	อวสะ	9.44
	√อว	อทิต (อ)	อว	อวินะ	5.12
	√อว	อทิต (อ)	อว	อวิษะ	9.3
	√อว	อทิต (อ)	อว	อวิษี	9.3
	√อว	อทิต (อ)	อว	อวีระ	1.82
	√อว	อทิต (อ)	อว	อุมะ	7.30
	√อว	อทิต (อ)	อว	อุนะ	5.35
	√อว	อทิต (อ)	อว	โอดุสะ	1.122
	√อว	อทิต (อ)	อว	โอดุม	7.27
	√อศุ	อูทิต (อ), จิต (ง)	อศ	อักษรม	8.50
	√อศ	อทิต (อ)	อศ	อักษรม	8.50
	√อศุ	อูทิต (อ)	อศ	อักษาระ	9.24 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาด	อนุพันธ์	มูลธาด	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
	√อศ	อทิต (อ)	อศ	อักษาระ	9.24
	√อศ	อทิต (อ)	อศ	อักษิ	1.12
	√อศุ	อูทิต (อ)	อศ	อักษณม	5.49
	√อศุ	อูทิต (อ)	อศ	อศนิะ	1.1
	√อศ	อทิต (อ)	อศ	อศนิะ	1.1
	√อศุ	อูทิต (อ)	อศ	อศิตรม	8.93
	√อศ	อทิต (อ)	อศ	อศิตรม	8.93
	√อศุ	อูทิต (อ)	อศ	อศมา	6.75
	√อศ	อทิต (อ)	อศ	อศมา	6.75
	√อศุ	อูทิต (อ)	อศ	อศรุะ	1.162

	√อศ	อทิต (อ)	อศ	อศรุะ	1.162
	√อศุ	อูทิต (อู)	อศ	อศวะ	8.125
	√อศุ	อูทิต (อู)	อศ	อษฎฐกา	3.30
	√อศุ	อูทิต (อู)	อศ	อษฎฐา	6.53
	√อศุ	อูทิต (อู)	อศ	อาศุะ	1.86
	√อศุ	อูทิต (อู)	อศ	อีศวระ	8.101
	√อสุ	อุทิต (อุ)	อส	อสวะ	1.95
	√อสุ	อุทิต (อุ)	อส	อสิะ	1.68)
	√อสุ	อุทิต (อุ)	อส	อสุระะ	8.24
	√อสุ	อุทิต (อุ)	อส	อสติ	1.10 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาดุ	อนุพันธ์	มูลธาดุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
	√อส	อทิต (อ)	อส	อสมต	6.50
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อปะ	9.68
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อปตะ	1.127
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อปนะ	9.68
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อพชะ	9.69
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อพทะ	6.49
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อมพริษม	9.12
	√ทูปจษ	ทวิท (ท), ษิต (ษ)	ปจ	อมพริษม	9.12
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อมภะ	9.70
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อาปะ	7.1
	√อาปภ	ภทิต (ภ)	อาป	อาปวา	8.128
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อยะ	9.49
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อยาะ	9.81

	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อาคะ	9.72
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อายุะ	1.87
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อายุะ	9.40
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อิทม	7.43
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อินะ	5.35
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อิภะ	7.25
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อิรา	8.46 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาตุ	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	อิลลอะ	10.17
	√อิล	อิทิต (อ)	อิล	อิลลอะ	10.17
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	เอกะ	3.21
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	เอตะ	6.7
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	เอตตุ	6.44
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	เอตศาะ	10.6
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	เอนะ	9.58
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	เอรณทชะ	5.9
	√อิณ	ณิต (ณ)	อิ	เวม	8.126
	√อิทิ	อิทิต (อิ)	อิท	อินทุระ	8.46
	√อินฉี	อิทิต (อิ)	อินฉ	อินทุระ	8.46
	√อิษุ	อุทิต (อุ)	อิษุ	อิษุชะ	1.154
	√อิษุ {6}	อุทิต (อุ)	อิษุ	อิษุระ	8.26
	√อิษุ {9}	อุทิต (อุ)	อิษุ	อิษุระ	8.26
	√อิษุ {4}	อุทิต (อุ)	อิษุ	อิษุระ	8.26
	√อิษุ	อุทิต (อุ)	อิษุ	อิษุฎกา	3.30

√อิษุ {7}	อุทิต (อุ)	อิษุ	อิษมะ	7.31
√อิษุ	อุทิต (อุ)	อิษุ	อิษวะ	8.127
√อิรัชย	อทิต (อ)	อิรัชย	อิรัชยา	8.14
√อีศ	อทิต (อ)	อีศ	อีศา	6.51 (ต่อ...)

อุปบท/บุรพบท

ธาตु	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทาหรณ์	ปาठะ/สูตร
√อีษ	อทิต (อ)	อีษ	อีษิกา	3.39
√อีษ	อทิต (อ)	อีษ	อีษะ	1.98
√อุจ	อทิต (อ)	อุจ	อุจิตม	6.21
√อนุที	อีทิต (อี)	อนุท	อินทุ	1.97
√อนุที	อีทิต (อี)	อนุท	อุตสะ	9.28
√อุพช	อทิต (อ)	อุพช	โอชะ	9.52
√อนุที	อีทิต (อี)	อนุท	โอทนะ	5.22
√อุกษ	อทิต (อ)	อุกษ	อุกษา	6.55
√อุษ	อทิต (อ)	อุษ	อุลปม	7.12
√อุษ	อทิต (อ)	อุษ	อุลภาวะ	3.20
√อุษ	อทิต (อ)	อุษ	อุลุมกม	10.7
√อุษ	อทิต (อ)	อุษ	อุษปะ	7.9
√อุษ	อทิต (อ)	อุษ	อุษฏระ	8.82
√อุษ	อทิต (อ)	อุษ	อุษณม	5.35
√อุษ	อทิต (อ)	อุษ	โอษฐะ	6.29
√อูรณฺณ	ณิต (ณ)	อูรณฺ	อูระ	1.115
√อูรณฺณ	ณิต (ณ)	อูรณฺ	อูรณา	5.64
√อูรณฺณ	ณิต (ณ)	อูรณฺ	อูร์	1.116

	√ฤ	-	ฤ	อตฺรุชะ	1.158
	√ฤ	-	ฤ	อรณิชะ	1.2 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาคุ	อนุพันธิ์	มุลธาคุ	อุทาหรณั	ปาทะ/สูตฺร
	√ฤ	-	ฤ	อรณฺยม	8.6
	√ฤ	-	ฤ	อรติชะ	1.29
	√ฤ	-	ฤ	อรตฺนิชะ	10.12
	√ฤ	-	ฤ	อรรชะ	8.62
	√ฤ	-	ฤ	อรรุชะ	1.155
	√ฤ	-	ฤ	อรรุชะ	9.39
	√ฤ	-	ฤ	อรรุณชะ	5.59
	√ฤ	-	ฤ	อรรุษชะ	9.13
	√ฤ	-	ฤ	อรรณชะ	9.57
	√ฤ	-	ฤ	อรรถชะ	6.29
	√ฤ	-	ฤ	อรรปณิชะ	10.12
	√ฤ	-	ฤ	อรรภชะ	7.24
	√ฤ	-	ฤ	อรรภกะ	3.50
	√ฤ	-	ฤ	อรรมะชะ	7.26
	√ฤ	-	ฤ	อรรยมา	6.55
	√ฤ	-	ฤ	อรรวา	6.68, 10.20
	√ฤ	-	ฤ	อรรศसानชะ	5.31
	√ฤ	-	ฤ	อรรคําสี	9.56
	√ฤ	-	ฤ	อรรูชะ	1.168

	√ถ	-	ถ	อาลู่	1.90 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาตุ	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
	√ถ	-	ถ	อิริณม	5.17
	√ถ	-	ถ	อูระ	9.55
	√ถ	-	ถ	อูรณะ	5.63
	√ถ	-	ถ	อูรมิ	1.14
	√ถ	-	ถ	ถตุ	1.124
	√ถ	-	ถ	ถกษะ	6.82
	√ถจณ	อทิต (อ)	ถจณ	ถจจรา	8.61
	√ถช	อทิต (อ)	ถช	ถชีกม	3.40, 49
	√ถช	อทิต (อ)	ถช	ถชชานะ	5.30
	√ถช	อทิต (อ)	ถช	ถชภะ	7.19
	√ถช	อทิต (อ)	ถช	ถชชะ	1.48
	√ถช	อทิต (อ)	ถช	ถชชะ	9.26
	√ถช	อทิต (อ)	ถช	ถชชม	9.25
	√ถช	อทิต (อ)	ถช	ถชชรา	8.55
	√เอธ	อทิต (อ)	เอธ	เอธตุ	1.131
	√กจ	อทิต (อ)	กจ	กจณะ	4.6
	√กฐ	อทิต (อ)	กฐ	กฐชะ	1.46
	√กช	อทิต (อ)	กช	กชมพะ	7.15
	√กณ	อทิต (อ)	กณ	กิงกณีกา	3.36
	√กท	อทิต (อ)	กท	กทมพม	7.15 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาตุ	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร

	√กป	อทิต (อ)	กป	กपालะ	8.115
	√กปี	อิทิต (อิ)	กมป	กปีะ	1.73
	√กมุ	อุทิต (อุ)	กม	กนยา	8.14
	√กมุ	อุทิต (อุ)	กม	กมลม	8.107
	√กมุ	อุทิต (อุ)	กม	กุนทะ	6.49
	√กมุ	อุทิต (อุ)	กม	กุมาระ	8.68
	√กมุ	อุทิต (อุ)	กม	กมพละ	8.114
	√กมุ	อุทิต (อุ)	กม	โกมลละ	8.114
	√กรท	อทิต (อ)	กรท	กรทมะ	7.40
	√กษ	อทิต (อ)	กษ	กษชะ	9.21
	√กษ	อทิต (อ)	กษ	ชษปม	7.7
	√กษุร	อทิต (อ)	กษุร	กษุระ	8.46
	√กาศถ	ถทิต (ถ)	กาศ	กาศฐม	6.27
	√ก	-	ก	กวิะ	1.46
	√ก	-	ก	กูปะ	7.5
	√ก	-	ก	กุกุระ	8.23
	√กุก	อทิต (อ)	กุก	กุกุระ	8.23
	√กุง	งิต (ง)	ก	กวิะ	1.46
	√กุฑิ	อิทิต (อิ)	กุนฑ	กุฑิชะ	1.73
	√กูป	อทิต (อ)	กูป	กูปินทะ	6.47 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาด	อนุพันธ์	มูลธาด	อุทาหรณ์	ปาทะ/สูตร
	√กูป	อทิต (อ)	กูป	กูปินทะ	6.47
	√กุศ	อทิต (อ)	กุศ	กุศละ	8.109
	√กุศ	อทิต (อ)	กุศ	กุศลม	8.109

√กศ	อทิต (อ)	กศ	โกศละ	8.107
√กถณ	ถิต	กถ	การุระ	1.86
√กถปู	อุทิต (อุ)	กถปู	กรปุระ	10.10
√กถษ	อทิต (อ)	กถษ	กถษณะ	5.37
√กถต	อทิต (อ)	กถต	กีรตติระ	1.47
√กถ	-	กถ	กถณะ	5.26
√กถ	-	กถ	กถณะ	7.18
√กถณ	อทิต (อ)	กถณ	กถณะ	7.10
√กถณ	อทิต (อ)	กถณ	กถณะ	7.11
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	3.69
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	7.9
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	3.31
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	8.125
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	5.8
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	8.27
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	3.5
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขชณะ	1.68 (ต่อ...)

อุปบท/บุรพบท	ธาดุ	อนุพันธ์	มูลธาดุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขช	ขช	1.120
√โขรช	อทิต (อ)	โขรช	โขรช	โขรช	1.120
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขช	ขช	1.164
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขช	ขช	10.10
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขช	ขช	7.7
√ขช	อทิต (อ)	ขช	ขช	ขช	1.68

√ชิต	อทิต (อ)	ชิต	ชิตีระ	8.26
√ชิต	อทิต (อ)	ชิต	ชิตุรม	8.31
√ชुर	อทิต (อ)	ชुर	ชุระ	8.46
√จายถ	ถทิต (ถ)	จาย	เกตุะ	1.126
√คท	อทิต (อ)	คท	กทตุรม	8.57
√ถินธิ	ถิต (ถ), ถิต	ถิน	ถิมะ	7.31
√ทฤถ	ทวิต (ท), ถิต	ทฤ	ทฤณะ	5.9
√ทฤถ	ทวิต (ท), ถิต	ทฤ	ทริระ/ทริระ	1.57
√ทฤถ	ทวิต (ท), ถิต	ทฤ	ทริระ	1.86
√ทฤถ	ทวิต (ท), ถิต	ทฤ	ทริปาสะ	9.102
√วจ	อทิต (อ)	วจ	อุถม	6.32
√วศ	อทิต (อ)	วศ	อุศนะ	9.99
√วศ	อทิต (อ)	วศ	อุศิก	4.9
√วศ	อทิต (อ)	วศ	อุศิม	8.73 (ต่อ...)

อุปบท/บุรพบท	ธาตุ	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทากรณี	ปาหะ/สูตร
√วส	อทิต (อ)	วส	วส	อุษะ	9.94
√วส	อทิต (อ)	วส	วส	อุสระ	8.31
√วห	อทิต (อ)	วห	วห	อุหระ	8.31
√สขล	อทิต (อ)	สขล	สขล	ขลตะ	6.16
√สขล	อทิต (อ)	สขล	สขล	ขลุชะ	9.19
√หน	อทิต (อ)	หน	หน	อหติชะ	1.31
√หน	อทิต (อ)	หน	หน	อมนยะ	8.14
√มาง, √ถ	จิต (ง)	มา, ถ	มา, ถ	อุขา	3.57

อาจ (อา)	√คฺมภ	ภทิต (ภ)	คฺม	อาคามี	6.58
อตุ	√คฺมภ	ภทิต (ภ)	คฺม	อฺคุระ	8.46
อคร	√คฺมภ	ภทิต (ภ)	คฺม	อฺคฺเรคะ	1.177
อว	√คฺมภ	ภทิต (ภ)	คฺม	อวคณ	6.34
อว	√ไค	-	ไค	อวคณ	6.34
องฺคาร	√สฺถ	-	สฺถ	องฺคิระ	9.96
อป	√สฺถ	-	สฺถ	อปฺสฺระ	9.101
อป	√สฺถ	-	สฺถ	อปฺสฺรา	9.97
อป	√ชฺธา	-	สฺธา	อปฺชฺ	1.110
อว	√ชฺฤถณ	ชฺวิต, ถิต	ภถ	อวภถ	6.28
อว	√ลต	อวิท (อ)	ลต	อวลตติกา	3.29
อาจ (อา)	√อฺคฺง	อฺทิต, จิต	อฺค	อาชฺฏรม	8.80 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาต	อนุพันธ์	มูลธาตุ	อุทาทร์ณ	ปาหะ/สูตร
อาจ (อา)	√อค	อวิท (อ)	อค	อาชฺฏรม	8.80
อาจ (อ)	√ขน	อวิท (อ)	ขน	อาชฺนิกะ	3.17
อาจ (อา)	√ขน	อวิท (อ)	ขน	อาชฺ	1.118
อาจ (อา)	√จกฺษิง	อิทิต, จิต	จกฺษ	อาชฺยาะ	9.93
อาจ (อา)	√จกฺษิง	อิทิต, จิต	จกฺษ	อาจกฺษา	9.93
อาจ (อา)	√ชฺฤถณ	ชฺวิต, ถิต	ภถ	อาจิกิรฺษณิ	1.3
อาจ (อา)	√หฤถ	ถิต (ถ)	หฤ	อาชฺหิรฺษณิ	1.3
อาจ (อา)	√หน	อวิท (อ)	หน	อหิ	1.66
อาจ (อา)	√ปณ	อวิท (อ)	ปณ	อาปณิกะ	3.17
อาจ (อา)	√ปตภ	ภทิต (ภ)	ปต	อาปติกะ	3.17

อาจ (อา)	√วส	อทิต (อ)	วส	อวสธะ	6.39
อาจ (อา)	√ศษ	อทิต (อ)	ศษ	อาศษุภษณิษะ	1.3
อิทา	√วส	อทิต (อ)	วส	อิทาวตสธะ	8.52
อิท	√วส	อทิต (อ)	วส	อิทวตสธะ	8.52
อิกษุ	√กฏฏ	อทิต (อ)	กฏฏ	อิกษุกฏฏกะ	3.5
อุต	√ฤ	-	ฤ	อุทรธิษะ	1.42
อุต	√ขนุ	อุทิต (อุ)	ขนุ	อุทกม	3.11
อุต	√อณจ	อุทิต (อุ)	อณจ	อุทกม	3.11
อุต	√ไค	-	ไค	อุทคาคตา	2.2
อุต	√ไค	-	ไค	อุทคิถะ	6.35 (ต่อ...)
อุปบท/บุรพบท	ธาดุ	อนุพันธ์	มูลธาดุ	อุทาหรณ์	ปาหะ/สูตร
อุต	√ทฤ	-	ทฤ	อุทรม	8.97
อุป	√ทฤศิร	อิริต (อิร)	ทฤศ	อุปทฤษฏา	2.2
อุต	√ณิณ	นิต (ณ)	นี	อุณเนตา	2.2
อต	√ณ	-	ณ	อทฤตม	6.22
อุป	√เหวณ	นิต (ณ)	เหว	อุปทวรม	8.49
อุต	√โลกฤ	ฤทิต (ฤ)	โลก	อุลुकะ	3.46
อุต	√ลี	-	ลี	อุลวม	8.132
อุต	√ลา	-	ลา	อุลวม	8.132
นณ (น)	√ชฤาษ	ชิต (ช)	ชฤ	อชिरาษะ	8.27
นณ (น), อาจ (อา)	√हन	อทิต (อ)	हन	อเนหะษะ	9.83
นณ (น)	√ภูวม	ภูวิต (ภู), อทิต	วม	อวมม	10.2
นณ (น)	√วยถ	อทิต (อ)	วยถ	อวยถิษะ	9.6

นณ (น)	√ศริณ	ณิต (ณ)	ศริ	อศรุระ	1.162
นณ (น)	√สรุ	-	สรุ	อศรุระ	1.16
นณ (น)	√โอหาก	โอทิต,กิต (ก)	หา	อหะ	6.52
นณ (น)	√ลพิ	อิทิต (อิ)	ลมพ	อลาพุระ	1.17
นณ (น)	√วท	อทิต (อ)	วท	อวทยม	10.2
อมพ	√ธณ	ณิต (ณ)	ธณ	อมพุระ	8.40 1.91
อสมน	√ยา	-	ยา	อสมยุระ	1.121
กฤก	√จ	อฐิต (อ)	จ	กฤกวาถูระ	1.91 (ต่อ...)

ความหมายของรูปวิเคราะห์

คำว่า วิเคราะห์ ในภาษาสันสกฤตสำเร็จมาจาก วิ+วิเคราะห์+อจ ปัจจัย มีความหมายหลายอย่างดังที่ คัมภีร์ศัพทศาสตร์มโหฬารนิรุกตีกถาว่าไว้ว่า

วิเคราะห์ ปุ. วิ-ครห-อจ | เทเห, วิภาเค, ยุทฺธ, समासात्วิवृत्तिसमानार्थकवाक्य-भेदे,
विशेषणाने ज |

วิเคราะห์ पुलลิงค์ สำเร็จจาก วิ บทหน้า ครห ธาตุ อจ ปัจจัยฯ เป็นไปในความหมายว่า ร่างกาย, การจำแนก, การรบ, ชนิดของพยางค์ที่มีความหมายเหมือนกันในคำอธิบายสมาสเป็นต้น และความรู้ พิเศษ ฯ

สำหรับ วิเคราะห์ ที่เป็นศัพท์ทางไวยากรณ์หมายถึง การแยกส่วนของบทสมาส (separation of compounds) เป็นต้น ซึ่งคำที่จะนำมาสมาสกันจะต้องผ่านขั้นตอนการตั้งวิเคราะห์ คือการแยกส่วนของแต่ละบทก่อนทุกครั้ง

ส่วนในตำราฝ่ายบาลีให้ความหมายของรูปวิเคราะห์ไว้ดังนี้ รูปวิเคราะห์ คือ คำจำกัดความ มาจากศัพท์ว่า วิคคห ที่มีความหมายว่า **นิปฺพนฺนสฺส อตฺถโ วิเสสฺสน คยฺหติ เอเตนาคิ วิคคโ** (วิคคหะคือ เครื่องถือเอาอรรถของบทสำเร็จเป็นพิเศษ, ศัพท์ทำให้เข้าใจอรรถของบทสำเร็จได้ชัดเจน, คำจำกัดความ)²⁷

ในภาษาสันสกฤตมีรูปวิเคราะห์สามอย่าง คือ รูปวิเคราะห์สมาส รูปวิเคราะห์ตัดทิต และรูป วิเคราะห์กฤต สำหรับอนุภาคถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกฤต ดังนั้น รูปวิเคราะห์ในอนุภาคจึงจัดเป็นกฤต วิเคราะห์นั่นเอง

ความหมายของสาธนะ

เนื่องจากข้อมูลเกี่ยวกับสาธนะในฝ่ายสันสกฤต ยังไม่มีตำราที่เขียนอธิบายไว้โดยตรงทั้งใน ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ดังนั้น เพื่อความสมบูรณ์จำเป็นต้องใช้คำอธิบายบางส่วนจากภาษาบาลี ที่สอดคล้องกับคำอธิบายฝ่ายสันสกฤตมากแล้วไว้ด้วย ดังนี้

ศัพท์ที่ท่านให้สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ชื่อ สาธนะ สาธนะนั้นแบ่งเป็น 7 คือ กัตตุสาธนะ, กัมมสาธนะภาวสาธนะ, กรณสาธนะ, สัมปทานสาธนะ, อปาทานสาธนะ, อธิกรณสาธนะ²⁸

สาธนะ หมายถึง ศัพท์เป็นเครื่องกระทำกริยาให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นเพราะประกอบด้วยกริยา อนุเคราะห์ต่างๆ อันแสดงเนื้อความให้ชัดเจนได้ ดังมีวิเคราะห์ว่า

สาธียติ นิปฺผาทียติ กฺริยา เตนาคิ สาธนํ.

รูปวิเคราะห์ดังกล่าวแสดงตามพระพุทธรูปปิยะ (ปทรูปสิทธิฎีกา, ย่างกุ้ง 2509, น. 212-3) ซึ่ง กล่าวไว้ว่า “ตตถ สาธียติ นิปฺผาทียติ นิพฺพตฺตนิยาทีเกหา กฺริยา เตน สภาวโถ, ปริกฺกปโถ วา สิทฺเธน

²⁷ พระคัมภีร์สาราถวิงค์, ปทรูปสิทธิฎีกา เล่ม 1 (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, 2547), 1.

²⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ 2 อาชยาดและกิตก (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551), 188.

กมมาทินา การเกนาติ สาธน์, กम्मกตตุภาวกรณาทิกรณสมปทานาปาทานา.” “ในประโยชน์นั้น พึงทราบเนื้อความว่า กิริยาอันแตกต่างโดยความเป็นกิริยาที่เกิดขึ้นเป็นต้น ท่านให้สำเร็จด้วยการกนั้นมึกรรมเป็นต้น ที่สำเร็จโดยตรงหรือโดยอ้อม เพราะเหตุนั้น การกนั้น ชื่อว่า สาธนะ ได้แก่ กัมมสาธนะ กัตตุสาธนะ ภาวสาธนะ กรณสาธนะ อธิกรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ และอปาทานสาธนะ” อนึ่ง ท่านตารานาถะ (ศพทสโตมมทานิธิ, พารานสี 1967, น. 472) ยังกล่าวว่า “สาธน น. สาธยเต’เนน. สิธ-ณิจ-ลยุญ. สาธาเทศะ.” “สาธนศัพท์ เป็นนปุงสกลิงค์ วิเคราะห์ว่า สาธยเต’เนน. สิธ+ณิจ+ลยุญ อาเทศ สิธ เป็น สาธ”

สาธนะ (Activity) เป็นชื่อของหรือการกะ (การก) ดังที่คัมภีร์นิรุตติที่ป็นีกกล่าวไว้ว่า “กตตจ กम्मณจ กรณณจ สมปทานณจ อปาทานณจ อธิกรณณจ ภาโว จาติ สุตต สาธนานิ การกเกโท นาม. “สาธนะ 7 ประ เภท คือ กัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ กรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ อปาทานสาธนะ อธิกรณสาธนะ และภาวสาธนะ ชื่อว่า ประเภทของการกะ”²⁹

นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงในอุณาทิวฤตติของฝ่ายสันสกฤตอีกหลายคัมภีร์เช่น ตาภยามนยโตรณาทยะ | (ปา. สู. 3.4.75) ตาภยา สัมปทานาปาทานาภยา อนยสมินิ การเก กรตริ กรมาเท ยถาธิธานิ “ปรตยยะ” “ประ” อิติ ปริภายายา อุณาทโย ภวนติ³⁰ |

“อุณาทิสัพท์ทั้งหลาย ย่อมลงในปริภายาสูตรว่า ปรตยยะ (ปา. สู. 3.1.1) ปรตจ (ปา. สู. 3.1.2) ในกรกรอื่นจากสัมปทานการกและอปาทานการกทั้งสองนั้นคือ กรรตฤการก และกรรมการก เป็นต้น (ภาวการก อธิกรณการก) ตามชื่อเรียก”

ส่วนในคัมภีร์วากยปทียะของภัทรตฤทริกล่าวถึงสาธนะไว้ว่า กิริยามณณินิษปะตเตา สามรลยิ สาธน์ วิทุะ³¹ |

“ผู้รู้กล่าวถึงความสามารถ (ของทรัพย์) ในการสำเร็จแห่งกิริยาทั้งหลายว่า สาธนะ”

ตามนัยนี้สาธนะมีวิเคราะห์ว่า สาธยเต’เนน กริเยติ สาธานม |

“กิริยาย่อมถูกสำเร็จด้วยบทนี้ เหตุนี้ชื่อว่า สาธนะ (บทเป็นเครื่องสำเร็จแห่งกิริยา)”

เนื่องจากคำว่า สาธนะ เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ดังนั้น ในวิจัยเล่มนี้จะเรียกชื่อ สาธนะ แทน การก โดยตลอด

ลักษณะของสาธนะ

ศัพท์ใดเป็นชื่อของผู้ทำ คือ ผู้ประกอบกิริยานั้น ศัพท์นั้นชื่อว่า กัตตุสาธนะ

ผู้ทำฯ ซึ่งสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น ก็ดี, ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งของที่เขาทำ ก็ดี ชื่อว่า กัมมสาธนะ

²⁹ พระคันธสาราภิวังศ์, สังฆวัฒนธรรมานานิยาม (หลักการแต่งแปลอรรถกถา-ฎีกา) และสาธนะใน กิตก์ (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, 2538), 115, 141 และ 143.

³⁰ ทุรค. อุ. 1.1 (กถวาปาซิสมิทธิสาธยคุตตสนิชนิจจิจญญ อุณ : อุณ)

³¹ วากย.ที. 3.7.1

ศัพท์บอกกริยา คือ ความทำของผู้ทำ ชื่อว่า ภาวสาธนะ
 ผู้ทำๆ ด้วยสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น ชื่อว่า กรณสาธนะ
 ผู้ทำให้แก่ผู้ใดหรือแก่สิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้นั้น ของสิ่งนั้น ชื่อว่า สัมปทานสาธนะ
 ผู้ทำไปปราศจากสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น ชื่อว่า อปาทานสาธนะ
 ผู้ทำๆ ในที่ใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของที่นั้น ชื่อว่า อธิกรณสาธนะ
 ชื่อสาธนะทั้ง 7 นี้ตรงกับชื่อเรียกในไวยากรณ์สันสกฤตว่า กรรตถสาธนะ, กรรมสาธนะ,

ภาวสาธนะ, กรณสาธนะ, สัมปะทานสาธนะ, อปาทานสาธนะ, อธิกรณสาธนะ ตามลำดับ

ความจริง สาธนะพบได้เฉพาะในศัพท์ที่สำเร็จด้วยวิธีแห่งกฤตปัจจัยเท่านั้น แต่เพราะวิธีแห่ง
 อุณาติปัจจัยมีลักษณะคล้ายคลึงกับกฤตปัจจัย ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไปในพวกกฤตปัจจัยเสีย จะเรียกว่า
 อุณาติ เป็นภาคผนวกแห่งนามกฤตก็ได้ ไวยากรณ์สันสกฤตบางสำนักถือว่า อุณาติเป็นส่วนหนึ่งของ
 กฤต จึงไม่จัดไว้เป็นแผนกหนึ่งต่างหาก ทั้งนี้ไวยากรณ์ธรรมทีปิกาเรียกชื่อว่า อุณาติคณะ ซึ่งเป็นส่วน
 หนึ่งของกฤตตันตประการณ์

นอกจากนี้ในสารีสวัสดิไวยากรณ์ เป็นต้น ก็ถือว่าอุณาติเป็นส่วนหนึ่งของกฤตเช่นกัน โดย
 จัดเป็นหมวดย่อยไว้เรียกว่า อุณาติประกริยา ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคำสรุปท้ายว่า

อิติ กฤตหนเต อุณาติปรกริยา³² | “อุณาติประกริยาในกฤตตันตจะจบเพียงเท่านี้”

สำหรับอุทธารณ์ของสาธนะต่างๆ จะแสดงไว้พร้อมกับรูปวิเคราะห์ทีเดียวในบทที่ 4 จึงขอยก
 ไว้ไม่กล่าวถึงในบทนี้

³² สารสว. 294

บทที่ 4
รูปวิเคราะห์และรูปสำเร็จของคำนามในทศปาทยุณาทิวฤตติ
(เรียงตามลำดับอักษร อ - น)

ในบทที่ 4 นี้จะได้แสดงรูปวิเคราะห์พร้อมทั้งสาธนะและคำแปลของอุณาที่ยันต์ศัพท์ โดยแสดงอุทาหรณ์ตามลำดับอักษร ดังนี้

หมวดอักษร อ

อัส (9.28)

อัส (บ่า, ไหล่) √อม {1}, ปรส.+ส ปัจจัย อาเทศ ม เป็นอนุสวาร
 อม คตยาธิษุ ภา | อมติ อมยเต วา **อัส - สกนธเทศะ** | กรตุตา กรม จ |
 อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมไป (เคลื่อนไหว) หรือ ย่อมถูกไป
 ชื่อว่า **อัส** ได้แก่ ส่วนของบ่าหรือไหล่ ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ
 อัส พามุรธา³³ |
 อม คเตา | อัส ภูชศิขรม³⁴ |
 ส ปัจจัยนี้ทศปาทยุณาทิวฤตติและอุณาทิวฤตติอื่นๆ จัดเข้าในกลุ่ม กิต ปัจจัย เว้นเสียแต่
 อุณาทิวฤตติของโกชเทวะที่จัดเข้าในกลุ่ม นิต ปัจจัย

อหะ (9.73)

อหส (ความผิด, บาป, ความโหดร้าย, วัน) √อม {1}, ปรส.+หุท อาคม (ห)+อสุน (อส) ปัจจัย
 อม คตยาธิษุ ภา | อมตีตยหะ - อปราระ, ปาปะ, โฆรสจ | กรตุตา |
 อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมไป (สู่บุคคล) เหตุนี้ชื่อว่า **อหส**
 ได้แก่ ความผิด, บาป, ความโหดร้าย ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ
 อมติ รุชติ อหะ³⁵ |
 อม คเตา | อหะ ปาปมปราโธ ทินศจ³⁶ |
 อมติ คจฉัตยเนนาธस्ताทิตยหะ ปาป³⁷ |

อหติ (1.31)

อหติ (หนทาง; ความตาย, กาลเวลา; รถ) √हन {2}, ปรส.+อติ ปัจจัย อาเทศ หน เป็น อห

³³ โภช. อุ. 2.3.171 (อเมรนิต : ส) ในสรัสวตีกัณฐาภระณะ
³⁴ เหม. อุ. 564 (มาวาวทุมิมกนิหนิมานิกษยศิปจิมุจยชิวฤตฤกษะ สะ : ส) ในเหมจันทร
 วยาภระณะ

³⁵ นารา. อุ. ขณ. 4.220 (อเมรหุท จ : อสุน) ในประกริยาสรวิสวะ

³⁶ เหม. อุ. 962 (อเมรภเทหา จานเตา : อส) ในเหมจันทรวยาภระณะ

³⁷ อุช. อุ. 4.212 (อเมรหุทจ : อสุน)

หน หีสาคต์โยะ อา | หนติ หนยเต วา **อหติะ - ปนถาะ, กาละ, รถศจ** | กรตดา กรม จ |
 หน “เปียดเปียน, ไป” อทาทีคณะ ๑ ย่อมเปียดเปียน หรือย่อมถูกเปียดเปียน อีกอย่างหนึ่ง
 ย่อมไป หรือย่อมถูกไป ชื่อว่า อหติ, ได้แก่ หนทาง; ความตาย, กาลเวลา; และรถ ๑ เป็นกรตฤ
 สาณะ และกรรมสาณะ ๑

หนยต อิติ อหติะ มาส์ มฤโค รถศจ³⁸ |

หนัก หีสาคต์โยะ | อหติรฎยาธิะ ปนถาะ กาโล รถศจ³⁹ |

ปัจจยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม จิต ปัจจย

อกตม (6.9)

อกต (น้ำมันทา, พอประมาณ, ทำให้ปรากฏ, ทำให้ชัดเจน, เปรด, โลก⁴⁰) √อญชฺ (อญช) {7},
 ปรส.+กต (ต) ปัจจย

อญชฺ วยกฺตาทา เรา | อกฺติ อชฺยเต วา อกตม - มฺรฺกษิตม | กรตดา กรม จ |

อญชฺ “ปรากฏ, ชัดเจน, นวด, ทา, ไป” รฐาทิคณะ ๑ ย่อมนวด ย่อมถูกนวด อีกอย่างหนึ่ง
 ย่อมทา ย่อมถูกทา ชื่อว่า อกต ได้แก่ สิ่งที่ใช้ร่นหรือทา (น้ำมัน) ๑ เป็นกรตฤสาณะ และกรรม
 สาณะ ๑

“อญชฺ วยกฺติมฺรฺกษณคฺติชฺ” กการะ กิตการยารณะ | อกฺตีติ อกตฺ วยาปตม | วิปุรวาต
 วยกฺตชะ⁴¹ |

อญชาป วยกฺติมฺรฺกษณคฺติชฺ | อกฺโต มฺรฺกษิตฺโต วยกฺตีกฺตชะ ปริมิตะ เปรดศจ⁴² |

อกตฺ ปริมิตฺ | อกตฺ วยาเชร จ สํกุล อิติ สะ | วยกฺตฺ วิสปชฺญ⁴³ |

ปัจจยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม กิต ปัจจย

อกษรม (8.50)

อกษร (อักษร, โมกษบท) √อศฺง (อศ) {5}, อาต.+สรน (สร) ปัจจย √อศ {9}, ปรส.+สรน (สร)
 ปัจจย

อศฺง วยาปเตา เสา | อศ โภชเน ไกร | อศฺนฺเต อศฺนาติ วา อกษรม - วรณะ, โมกษปทฺ จ |
 กรตดา |

อศฺง “แผ่ไป, แทรกซึม” สวาทีคณะ ๑ อศ “กิน บริโภค” กฺรยาทีคณะ ๑ ย่อมแผ่ไป อีกอย่าง
 หนึ่ง ย่อมบริโภค ชื่อว่า อกษร ได้แก่ ตัวหนังสือ และทางแห่งโมกษะ ๑ เป็นกรตฤสาณะ ๑

อศฺนฺต อิติ อกษรํ วรณม | น กษรตีติ อกษรํ อิติ เกจิต⁴⁴ |

³⁸ ศเวต. อ. 4.64 (หนเตรห จ : อติ)

³⁹ เหม. อ. 654 (หนเตรห จ : อติ) ในเหมจันทรพยากรณ์ะ

⁴⁰ อกตฺ ชคต | นารา. อ. ขณ. 3.90 (อญชฺกฺตฺสฺถิภะ กตชะ : กต) ในประกรียาสรวสวะ

⁴¹ ศเวต. อ. 3.85 (อญชฺกฺตฺสฺถิภะ กตชะ : กต)

⁴² เหม. อ. 201 (ศีร์ฐทุมฺกฺตฺปาธาจฺติยรตฺยลชฺปูสิมฺสฺฐิสฺวิสิรมฺจฺรฺวิปุรวฺภะ กิต : ต) ใน

เหมจันทรพยากรณ์ะ

⁴³ อช. อ. 3.89 (อญชฺกฺตฺสฺถิภะ กตชะ : กต)

อศนุเต วฺยาปโนติ ปทานิ อक्षรม⁴⁵ |
 อक्षระ วรรณวิเศษ⁴⁶ |
 อเสภา วฺยาปเตตา | อक्षรํ วรรณ โมक्षปทமாகาํ จ⁴⁷ |
 อศุ วฺยาปเตตา | อक्षรํ วรรณนิรมาณํ วรรณมปยักษรํ วิหะ | อक्षรํ น กษรํ วิทยาทศโนเตรวา
 สโร'กษรมิติ สมฤติะ | เวเท ปุณรกษรศพท อุทเก'ปี วรรณต อุณาทยโย พหุลมิตยตร ฉาตยตรमितระ |
 โมเกเช สมฤตมกษรมิตยมระ⁴⁸ |
 “อศ โภชเน” อศนาตีติ อक्षรํ วรรณ⁴⁹ |

อกษา (6.51)

อกษณ (ดวงตา) √อกษ {5}, ปรส.+กนิน (อน) ปัจจัย
 อกษุ วฺยาปเตตา สํมาเต จ เสา | อกษโนตีตยอกษา - ทฤษฏินิปาตะ | กรตตา |
 อกษุ “แผ่ไป, แทรกซึม, ประชุมกัน” สวาทิกณะ ๆ ย่อมแผ่ไป เหตุนี้ชื่อว่า อกษณ ได้แก่
 การประชุมแห่งการเห็น (ดวงตา) ๆ เป็นกรรตฐานนะ ๆ
 อกษา วฺยาปเตตา จ | อกษา ทฤษฏินิปาตะ⁵⁰ |

อกษะ (9.24)

อกษ (ลูกเต๋า, ลูกสกา, แกน, เหล้า) √อศ {5}, อาต.+ส ปัจจัย; √อศ {9}, ปรส.+ส ปัจจัย
 อศุ วฺยาปเตตา เสา | อศ โภชเน ไกร | อศนุเต อศนาตี วา ไตรนรณานิติ อกษะ - ปาสกาะ |
 อกษานิ - อินทริยานิ รจกรณานิ จ | กรตตา กรณํ จ |
 อศุ “แผ่ไป, แทรกซึม” สวาทิกณะ ๆ อศ “กิน บริโภค” กรยาทิกณะ ๆ ย่อมแผ่ไป อีกอย่าง
 หนึ่ง ย่อมบริโภคความฉิบหาย ด้วยลูกเต๋าล้วนนั้น เหตุนี้ชื่อว่า อกษ ได้แก่ ลูกสกา, ลูกเต๋า ๆ
 (นปุงสกลิงค์) อกษานิ ได้แก่ อินทริยํ ทล. และลัธรทล. ๆ เป็นกรรตฐานนะ และกรณฐานนะ ๆ
 “อศุ วฺยาปเตตา” อศนุเต อิติ อกษะ ทยุตศาระ อินทริยํ จ⁵¹ |
 “ฉคํ ษะ” | กะ | ทยุตกรมาณยศนุเต อกษม⁵² |
 อกษะ วิภิตกาที⁵³ |
 อเสภา วฺยาปเตตา | อกษะ ปฺราสกาะ | อกษานิอินทริยานิ รจกรณานิ จ⁵⁴ |

⁴⁴ ศเวต. อ. 3.67 (อศสสรน : สรน)

⁴⁵ นารา. อ. ขณ. 3.70 (อศะ สรน : สรน) ในประกริยาสรวิสวะ

⁴⁶ โภช. อ. 2.3.68 (กษขิมามทยศุภยะ สรน : สรน) ในสรวิสวตีกัณฐาภรณะ

⁴⁷ เหม. อ. 439 (มีษยขิมามทยศเววสิภยะ สระ : สร) ในเหมจันทรวยากรณะ

⁴⁸ อช. อ. 3.70 (อศะ สรน : สรน)

⁴⁹ ทฺรต. อ. 4.33 (มทยสิวสิวสิภยะ สระ : สร) ท

⁵⁰ เหม. อ. 900 (อกษิตกษยภยษีศิราชิธนวิปลจิตฺปิภิลิสิณินฺนุสฺเชรน : อน) ในเหมจันทร

วยาภรณะ

⁵¹ ศเวต. อ. 3.63 (อศเรทเวเน : ส)

⁵² นารา. อ. ขณ. 3.64 (อศเรทเวเน : ส) ในประกริยาสรวิสวะ

⁵³ โภช. อ. 2.3.168 (กศยตีปจิมุจยชิทนิกมิวทิวามานมาภยะ สะ : ส) ในสรวิสวตีกัณฐาภรณะ

อศุ วฺยาปเตา | อภิโษ รถาวเว วิถีเต จ | อภิษานิ ปิติตชนา วิทุร์ทุริยาณิ | อภิษะ กรษะ
ตุเช จกรเร ศกฏววยการโยะ⁵⁵ |

“อศุ วฺยาปเตา” อศโนตตีติ อภิษะ ศกฏววยการโยะ⁵⁶ |

อภิษ (1.12)

อภิษ (นัยน์ตา) √อศ {9}, ปรส.+กสิ ปัจจัย; √อศุ {5}, อาต.+กสิ ปัจจัย

อศ โภชเน ไกร | อศุ วฺยาปเตา เสา | อศนาคิ อศนุเต วา’เนน รูปมิตี อภิษ - โลกนมน |
กรตตา กรณิ จ |

อศ “กิน, บริโภค” กรยาทิตถะ ๓ อศุ “แผ่ไป, แทรกซึม” สวาทิตถะ ๓ ย่อมบริโภคซึ่งรูป
อีกอย่างหนึ่ง ย่อมแผ่ไปสู่รูป ด้วยนัยน์ตานี้ เหตุนี้ชื่อว่า อภิษ ได้แก่ ดวงตา ๓ เป็นกรรตถสาธนะ
และกรณสาธนะ ๓

“อศุ วฺยาปเตา” เตนาพฺยทาตโต’กษิตฺทพะ | อศฺยเต’เนเนติ อภิษ จภุชะ⁵⁷ |

อศนุเต วิชยาน อภิษ⁵⁸ |

อภิษ จภุชะ⁵⁹ |

อเศภาวฺ วิยาปเตา | อภิษ เนตรม⁶⁰ |

อศุ วฺยาปเตา | อภิษ นยนิ | อภิษณิ | อภิษณิ⁶¹ |

“อศุ วฺยาปเตา” อศนุเต วฺยาปโนตยาสนเนน ฆฎาทีนรณานิติ อภิษ นยนม⁶² |

ปัจจัยในอุทากรณนี้จัดเข้าในกลุ่ม นิต ปัจจัย

อภิษณม (5.49)

อภิษณ (ก้านลูกศร) √อศุ {5}, อาต.+กสน ปัจจัย

อศุ วฺยาปเตา เสา | อศนุเต อิติ อภิษณม - เตชนม | กรตตา |

อศุ “แผ่ไป, แทรกซึม” สวาทิตถะ ๓ ย่อมแผ่ไป เหตุนี้ชื่อว่า อภิษณ ได้แก่ ก้านลูกศร ๓
เป็นกรรตถสาธนะ ๓

“อศุ วฺยาปเตา” อศโนเตชะ กสนปรตยยะ | วรศจาทีนา ษกาเร “ษโธชะ กสสิ” อิติ กตเว
ษตเว จ อภิษณะ ษณฺฑี สารณิ จ⁶³ |

⁵⁴ เหม. อุ. 564 (มวารวทยมิกมิมินานิกษยตีปจิมุจยชีวฤตฤทยะ ษะ : ส) ในเหมจันทรวยยา
กรณะ

⁵⁵ อฺช. อุ. 3.65 (อเศรเวทเน : ส)

⁵⁶ ทุรค. อุ. 4.53 (ฤตฤวาทีนนิมนิกสยตีกษะภยะ ษะ : ส)

⁵⁷ เสวต. อุ. 3.150 (อเศรนิต : กสิ)

⁵⁸ นารา. อุ. ษณ. 3.156 (อเศรนิต : กสิ) ในประกรียาสรวสวะ

⁵⁹ โภช. อุ. 2.1.238 (อเศรนิต : ลิก) ในสรสวตีกันฐากรณะ

⁶⁰ เหม. อุ. 707 (ปฺรุษิปฺลุษิคุษิภุษยตีกษะ ลิก : ลิก) ในเหมจันทรวยยากรณะ

⁶¹ อฺช. อุ. 3.156 (อเศรนิต : กสิ)

⁶² ทุรค. อุ. 6.57 (อสิภุษิภยํ ลิก : ลิก)

“ฉคำ ษะ” | “ชโฒะ กะ” | ษตวณ | อักษรณิ ษณทณ⁶⁴ |
 อเศะ สฎจ | อักษรณะ ษณท⁶⁵ |
 อเศาฐิ ษยาปเตา | อักษรณิ ษยนิ ษยาธิ ษชชุเศเตชนมษณท⁶⁶ |
 อสูง ษยาปเตา | อักษรณมษณท⁶⁷ |

⁶³ เศวต. อ. 3.17 (กฤตยศุภยา กสนะ : กสน)

⁶⁴ นารา. อ. ษณ. 3.17 (กฤตยศุภยา กสนะ : กสน) ในประกฤษาสรวีสะวะ

⁶⁵ โภช. อ. 2.2.184 (ราสนาสาสนาสมนทยุมนนิมนคิคนกฤตสนากษณศลกษณากิษณ-
 ตีักษณสตนแผนศเยนจเยาตนาทยะ : น) ในสร้สวตักัณฐาภรณะ

⁶⁶ เหม. อ. 294 (กฤตยเศาภยา สนค : สนค) ในเหมจันทรวยาภรณะ

⁶⁷ อช. อ. 3.17 (กฤตยศุภยา กสนะ : กสน)

อคะ (9.75)

อคะ (ภูเขา, ต้นไม้) √อช {1}, ปรส.+อสนุ ปัจจัย

อช คเตา เกา | อชตีตยคะ - **ปรวตะ วฤกษศจ** | กรตตา |

อช “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อคะ** ได้แก่ ภูเขา และต้นไม้ ฯ เป็นกรรตถุ
สาธนะ ฯ

อช เกษปเณ จ | อคะ เกษम्म⁶⁸ |

อคนิะ (1.20)

อคนิ (พระอัคนี, ไฟ) √อคิ {1}, ปรส.+นิ ปัจจัย

อคิ คตยรณะ เกา | องคติ ขวาลารูเปโณรรฐว คจฉตีติ **อคนิะ**, องคยเต’สวิติ วา - หุตาศนะ |
กรตตา กรม จ |

อคิ มีอรรถว่า “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมถึง คือ ไปเบื้องบนด้วยรูปแห่งเปลว เหตุุนั้นชื่อว่า
อคนิ อีกอย่างหนึ่ง ไฟนั้น ย่อมถูกถึง เหตุุนั้นชื่อว่า **อคนิ** ได้แก่ หุตาศน (ผู้กินเครื่องบูชา = ไฟ) ฯ
เป็นกรรตถุสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

“อคิ คตยรณะ” องคติ คจฉติ เทวานามคเร หวิราทานาย อิติ อคนิะ หวยวามุ⁶⁹ |

เทวานำ ปุรสตาท องคติ อคนิะ⁷⁰ |

อคนิะ ขวลนะ⁷¹ |

อค กุฎิลายำ คเตา | อคนิะ ปาวกะ⁷² |

อคิ คเตา | อคินิรวหนิะ⁷³ |

“อก อค กุฎิลายำ คเตา” อคติ วายูศาทูรฐว คจฉตีติ อคนิะ อนละ⁷⁴ |

อक्रम (8.46)

อคร (ยอด, ปลายสุด, ประเสริฐ, เลิศ) √อคิ {1}, ปรส.+รณ (ร) ปัจจัย

อคิ คตยรณะ | องคยต อิติ **อक्रम** - **ปรานตะ เศรษฐจ** | กรม |

อคิ มีอรรถว่า “ไป, ถึง” ฯ ย่อมถูกถึง เหตุุนั้นชื่อว่า **อคร** (ยอด) ได้แก่ ปลายสุด และสิ่ง
ประเสริฐ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

“อคิ คตยรณะ” | อสมาทรน | องคตีติ อครํ ปรานม⁷⁵ |

⁶⁸ เหม. อ. 966 (อณชยชียุชิจฤชเรศ จ : อส) ในเหมจันทรพยากรณ์

⁶⁹ ศเวต. อ. 4.52 (องครนโลปศจ : นิ)

⁷⁰ นารา. อ. ขณ. 4.52 (องครนโลปศจ : นิ) ในประกฤษยาสรวสวะ

⁷¹ โภช. อ. 2.1.207 (จूर्यคิกยำ นิ : นิ) ในสรส์วตีกัณฐาภรณ์

⁷² เหม. อ. 677 (วียूसวหุคิกโย นิ : นิ) ในเหมจันทรพยากรณ์

⁷³ อช. อ. 4.50 (อครนโลปศจ : นิ)

⁷⁴ ทุรค. อ. 3.50 (อคิศุศรียวหิกโย นิ : นิ)

⁷⁵ ศเวต. อ. 2.31 (ฤชเรนทรครวชรววิปรกุปรจูปกรษุชฐรภทโรครเกรภลศครศุกุลเคารวเรน

องฺกริ (1.35)

องฺกริ (เครื่องหมาย, สัญลักษณ์) √อกิ {1}, ปรส.+กริน (กริ) ปัจจัย
 อกิ ลกษณเภา | องฺกต อิติ **องฺกริ - จิหนม** | กรตตา |
 อกิ “กำหนด, ทำเครื่องหมาย” ภาวาทิคนะ ฯ ย่อมทำเครื่องหมาย เหตุนั้นชื่อว่า **องฺกริ** ได้แก่
 เครื่องหมาย ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

องฺคะ (9.75)

องฺคสฺ (ความเกษม, สิ่งเล็กน้อย) √อลฺชฺ {7}, ปรส.+อสฺน (อส) ปัจจัย
 อลฺชฺ วฺยกฺติมรฺกษณาเทหา เรหา | อนฺกฺตฺติยงฺคะ - **เกษมม** | กรตตา |
 อลฺชฺ “ปรากฏ, ทำให้แจ้งชัด, ทา, ไล้, ชัดสี ฤ นวต ฯลฯ” ฐาติคนะ ฯ ย่อมปรากฏ เหตุ
 นั้นชื่อว่า **องฺคสฺ** ได้แก่ ความเกษม ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ
 องฺคะ กฺษฺุทรม⁷⁹ |
 องฺคะ อศกฺต⁸⁰ |
 อลฺเชาป วฺยกฺตยาทีชฺ | องฺคะ กฺษฺตริยนาม คิริปฺกฺษี วฺยกฺตฺติศฺจ | อช กฺษฺปเณ จ | อคะ
 เกษมม⁸¹ |

⁷⁹ ศเวต. อ. 4.221 (อลฺจยณชฺยฺชฺิภฺกฺษํ กุศฺจ : อฺสน)

⁸⁰ นารา. อ. ขณ. 4.223 (อลฺจยณชฺยฺชฺิภฺกฺษํ กุศฺจ : อฺสน) ในประกริยาสรวิสว

⁸¹ เหม. อ. 966 (อลฺชยชฺยฺชฺิภฺกฺษเรค จ : อฺส) ในเหมจันทรวยากรณะ

องकारะ (8.64)

องकार (ถ่าน, ถ่านเพลิง, พระอังคาร) √อคิ {1}, ปรส.+อารน (อาร) ปัจจัย
 อคิ คตยรณะ เภา | องคยเต'เสา สุวรรณการาทิภิริติ **องकारะ - ทคฺทกาษุจฺม | เภามศฺจ |**
 กรม |
 อคิ มีอรรถว่า “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ถ่านเพลิงนั้น ย่อมถูกช่างทองเป็นต้น (นำ) ไป
 เหตุนั้น ชื่อว่า **องकार** ได้แก่ ฟืนที่ถูกเผา และพระอังคาร ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

องคิระะ (9.96)

องคิรส (นามฤาษี, ฤาษีอังคิรส) องकार+√สฤ {1}, ปรส.+อสิ (อส) ปัจจัย
 สฤ คเตา เภา | องकारศทโทยปเท ธาตุโลโป นิปาตยเต, อุปทานตโลปะ, อุปเตตฺว จ |
 องค์การะยะ สฤต อิตยงคิระะ - ฤษิระ | กรตฺตา | ฤตกาละ |
 สฤ “ไป” ภาวาทิคณะ ฯ การลอบธาดูย้อมสำเร็จ เนื่องจากมี องकार ศัพท์ เป็นอุปบท, ลบ
 ที่สุดของอุปบท (คือ อ ที่ ร = ร) และอาเทศอุปธา (คือ อา) เป็น อี ฯ ไปแล้ว โดยถ่านเพลิง ทล.
 เหตุนั้นชื่อว่า องคิรส ได้แก่ ฤาษี ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ ฤตกาล (อดีตกาล) ฯ
 วิเคราะห์ของอุทาหรณ์นี้ท่านใช้กริยาภคตที่เรียกว่า ฤตกาล แทนกริยาอาชยาต

องคิษะ (10.12)

องคิษ (นิ้วมือ) √อคิ {1}, ปรส.+อิษน (อิษ) ปัจจัย
 อคิ คตยรณะ | องคตยเนเนติ **องคิษะ** | กรมม |
 อคิ มีอรรถว่า “ไป, ถึง” ฯ ย่อม (นำ) ไป ด้วยนิ้วมือนี้ เหตุนั้นชื่อว่า **องคิษ** ฯ เป็นกรณ
 สาธนะ ฯ

องคฺริระ (1.45)

องคฺริ (นิ้ว, นิ้วมือ) √อม {1}, ปรส.+คฺริ ปัจจัย
 อม คตยาทิษุ เภา | อมตีตยงคฺริระ **องคฺริรฺวา - กรศฺขา** | กรตฺตา |
 อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า **องคฺริ** เป็น **องคฺลิ**
 ก็มี ได้แก่ กิ่งก้านของมือ (นิ้วมือ) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

องคฺลิระ (1.45)

องคฺลิ (นิ้วมือ) √อม {1}, ปรส.+คฺริ ปัจจัย อาเทศ ร เป็น ล [ดูที่ องคฺริระ (1.45)]

อังกุษะ (9.19)

อังกุษ (ข้าง, ลูกศร, ความเร็ว, กำลัง) √อคิ {1}, ปรส.+อูษน (อูษ) ปัจจัย
 อคิรคตยรณะ | อังกคตียงคุษะ - คชวณเวคาะ | กรตตฺตา |
 อคิ มีอรรถว่า “ไป, ถึง” ๗ ย่อมไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อังกุษ** ได้แก่ ข้าง, ลูกศร และความเร็ว ๗
 เป็นกรรตฤสาธนะ ๗

อจณม (10.16)

อจณ (อาสนะ, ที่นั่ง) √อต {1}, ปรส.+ณ ปัจจัย
 อต สาทตยคมเน เภา | อตตยตทิตยจณํ - อาสนม | กรตตฺตา |
 อต “ไปติดต่อ” ภาวาทิคณะ ๗ สิ่งนี้ ย่อมไปติดต่อ เหตุุนั้นชื่อว่า **อจณ** ได้แก่ อาสนะ ๗ เป็น
 กรรตฤสาธนะ ๗

อชิตา (5.15)

อชิตฤ (ผู้ไป) √อช {1}, ปรส.+ตณฺ ปัจจัย
 [อช คติเกษปณโยะ เภา] | อชตียชิตา - คนตา | [กรตตฺตา] |
 [อช “ไป, ชัด, ขว้าง, ปา” ภาวาทิคณะ] ๗ ย่อมไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อชิตฤ** ได้แก่ ผู้ไป ๗ [เป็น
 กรรตฤสาธนะ] ๗

อชินม (5.14)

อชิน (หนัง, หนังสัตว์) √อช {1}, ปรส.+อินจ (อิน) ปัจจัย
 อช คติเกษปณโยะ เภา | อชติ วียเต วา ตทิตยชินม - จรม | กรตตฺตา กรม จ |
 อช “ไป, ชัด, โยน, ขว้าง, ปา” ภาวาทิคณะ ๗ ย่อมโยนไป อีกอย่างหนึ่ง หนังนั้น ย่อมถูก
 นำไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อชิน** ได้แก่ หนัง ๗ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๗
 ในวฤตติของสูตร อเชรช จ. (5.14) มาณิกยเพวะกล่าวไว้ว่า อเชรธาโตรินจปรตยโย ภาวติ,
 อช อิตยยํ จาเทศะ | อเชรชาเทศกรณํ วี-อาเทศนิวฤตตยรณม |
 ลง อินจ (อิน) ปัจจัยหลังจาก อช ธาตุ, และอาเทศ อช เป็น อช ๗ การทำอาเทศ อช เป็น
 อช ก็เพื่อห้ามอาเทศ อช เป็น วี ๗

ส่วนในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินท่านกล่าวว่า อเชรินจปรตยยะ, ตตสนนินโยเคน
 ธาโตะ อชาเทโส ภาวติ | อาเทศวจนํ วีภาวนิวฤตตย⁸² |

ลง อินจ (อิน) ปัจจัยหลังจาก อช ธาตุ, มีการอาเทศ อช เป็น อช เพราะประกอบร่วมกับ
 อินจ ปัจจัยนั้น ๗ การกล่าวอาเทศไว้ ก็เพื่อห้ามความเป็น วี (แห่ง อช ธาตุ) ๗

อชิรม (8.27)

อชิร (เรื้อน, สถานที่, ท้องฟ้า, อากาศ, ลม, ใจ) √อช {1}, ปรส.+กิริจ (อิร) ปัจจัย
 อช คติเกษปณโยะ เภา | อชนติ ตสมินนินติ **อชิรม** - เวคฺม อนงคํ จ | อชิกรณม |

⁸² เศวต. อุ. 2.50 (อเชรช จ : อินจ)

อช “ไป, ชัด, โยน, ขว้าง, ปา” ภูวาทิคมะ ฯ ย่อมไปในที่นี้ เหตุนี้ชื่อว่า อชिर ได้แก่ เรือน และลม ฯ เป็นอธิกรณะสาธนะ ฯ

อชिरาละ (8.27)

อชिर (ผู้ไม่แก่, เทพเจ้า, เทวดา) น+วชฺยาช {4}, อาต.+กริจ (อิร) ปัจจย ลบ ฤ
ชฺยาช วโยหาเนา ไท | น ชีรยนต อิติ **อชिरาละ - เทวาละ** | กรตดา |
ชฺยาช (ชฺยา) “เสื่อม้วย, แก่” ทิวาทิคมะ ฯ ย่อมไม่แก่ เหตุนี้ชื่อว่า **อชिर** ได้แก่ เทพ ทล. ฯ
เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อณฺจติละ (1.30)

อณฺจติ (ผู้บูชา, ผู้ถูกบูชา) √อณฺจ {1}, ปรส.+อติ ปัจจย [ดูที่ อณฺจติละ (1.30)]

อณฺชลิละ (10.12)

อณฺชลิ (อัญชลี, กระพุ่มมือ) √อณฺช {7}, ปรส.+อติ ปัจจย
อณฺช วยฺกติมรฺกษณาเทว เรา | อนฺกฺติ อชฺยเต วา เเนนเตยณฺชลิละ - **กรทวยสมปฺญะ** | กรตดา
กรณฺ จ |

อณฺช (อณฺช) “ทำให้ปรากฏ, ทำให้แจ้งชัด, ทา, ไล้, ชัดสี ฤ นวต ฯลฯ” ภูวาทิคมะ ฯ
ย่อมทำให้ปรากฏ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกทำให้ปรากฏ ด้วยกระพุ่มมือนี้ เหตุนี้ชื่อว่า **อณฺชลิ** ได้แก่
กระพุ่มมือทั้งสอง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรณสาธนะ ฯ

การลงปัจจยท่าย √อณฺช นี้จะลง อติจ ปัจจยก็ได้ เมื่อลงแล้วก็ลบ จ อนุพันธ์เสีย สำเร็จเป็น
อณฺชลิ เหมือนกัน แต่ อณฺชลิ ที่สำเร็จจากปัจจยตัวหลังนี้ต่างเพียงการบังคับให้ออกเสียงสูง (อุทาทต)
ตรงท่ายคำ ตามหลักการออกเสียงเสียงในเวลาสวดพระเวทเท่านั้น ดังนั้น ในอุณาทิวฤตติของเศวต
วนวาสินท่านจึงแสดงไว้ว่า อณฺเช อติจ | อนฺกฺติ อณฺชลิละ สนนินเวศวิศิษฺญะ กระ⁸³ |

อณฺชิลละ (1.68)

อณฺชิล (ไฟ, คติ) √อณฺช {7}, ปรส.+อิ ปัจจย
อณฺช วยฺกติมรฺกษณกานติคฺติช เรา | อนฺกฺติ อณฺชิลละ - **เตชะ คติศฺจ** | กรตดา |
อณฺช “ปรากฏ, ทำให้แจ้งชัด, ทา, ไล้, ชัดสี ฤ นวต รักรไคร้, สวงาม, ไป” ภูวาทิคมะ ฯ ย่อม
ปรากฏ เหตุนี้ชื่อว่า **อณฺชิล** ได้แก่ ไฟ และทางไป ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อณฺชิลละ (10.12)

อณฺชิล (คติ, ไฟ) √อณฺช {7}, ปรส.+อิชฺจ (อิชฺจ) ปัจจย
อณฺช วยฺกติมรฺกษณาเทว เรา | อนฺกฺติ อชฺยเต วา **อณฺชิลละ - คติรคฺนิศฺจ** | กรตดา กรณฺ จ |
อณฺช “ปรากฏ, ทำให้แจ้งชัด, ทา, ไล้, ชัดสี ฤ นวต ฯลฯ” ภูวาทิคมะ ฯ ย่อมปรากฏ อีก
อย่างหนึ่ง ย่อมถูกปรากฏ เหตุนี้ชื่อว่า **อณฺชิล** ได้แก่ ทางไป และไฟ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และ
กรณสาธนะ ฯ

⁸³ เศวต. อุ. 4.2 (ฤตนยณฺชวินยณฺชยรมทยตยงคฺกฺยฤตติภย อตฺนินยตฺชลิชฺชฺญชฺชฺญ
ชฺชนสนนินินฺนุยตฺสาณุกะ: อตฺนิน-อานุก)

อฏฺวิระ (1.26)

อฏฺวิ (ป่า, ตง) √อฏฺ {1}, ปรส.+กฺวิน (วิ) ปัจจยฺ ลง อฏฺ (อ) อาคม

อฏฺ คเตา [เภา] | อทาคโม นิปาตยเต | อฏฺนตยสยํ ปฺราเยณ ศฺวาปทาทย อิตฺยฏฺวิระ -
อรณฺยม | อธิกรณฺม |

อฏฺ “ไป, ถึง” [ภฺวาทิคณฺะ] ๑ ลง อฏฺ (อ) อาคม ๑ อันตรายเพราะเสือโคร่งเป็นต้น ย่อม
เป็นไป ในที่นี้ โดยมาก เหตุนั้นชื่อว่า อฏฺวิ ได้แก่ ป่า ๑ เป็นอธิกรณฺสาธณฺะ ๑

อุทาทธฺรณฺนี้เป็นอุทาทธฺรณฺเพิ่มเติมของสูตร เนื่องจากไม่มีระบุไว้ในสูตรโดยตรง แต่สามารถ
มีได้เพราะ พาทฺลุก ศัพท์ที่ติดตามมาในสูตรนี้ ดังที่มาณิกยทฺเวระกล่าวไว้ว่า

พาทฺลุกาทฺนเย’ปิ นิปาตยฺนเต | แมธฺธาตฺอื่น ๆ ย่อมสำเร็จได้โดยพาทฺลุกวิธฺิ ๑

อณฺ (1.93, 94)

อณฺ (อณฺ, เล็ก, ละเอียด) √อณฺ {1}, ปรส.+อฺ ปัจจยฺ

อณฺ ศพฺเท เภา | อณฺตีตฺยณฺ - สฺกฺษฺม - กรตฺตา |

อณฺ “เปล่งเสียง, ออกเสียง” ภฺวาทิคณฺะ ๑ ย่อมเปล่งเสียง เหตุนั้นชื่อว่า อณฺ ได้แก่ สสาร
ที่ละเอียด ๑ เป็นกรรตฺธฺสาธณฺะ ๑

ธฺานเย คมฺยมาเน อณฺธาตฺโร ประตฺยโย ภฺวาทิ นิตฺสํชฺมกฺะ | อณฺยเต ปฺราณิภฺริตฺยณฺ -

ธฺานฺยวิเศษ - กรม | นิตฺกรณฺมาทฺยฺทาทตฺตารณฺม |

เมื่ออรรถว่า ธฺานฺย (ธฺัญชาติ) ฎฺกรู้อยู่ ลง อฺ ปัจจยฺอันมีชื่อ นิตฺ หลังจาก อณฺ ธาตฺ ๑ ย่อมฎฺก
สิ่งมีชีวิต ทล. เรียกว่า เหตุนั้นชื่อว่า อณฺ ได้แก่ ธฺัญชาติชนิดพิเศษ ๑ เป็นกรรตฺธฺสาธณฺะ ๑ การตั้งชื่อ
นิตฺ ก็เพื่อให้เสียงสูง (อุทาทต) อยู่ที่พยางค์ต้น ๑

อณฺ ที่มีอรรถหมายถึง ธฺัญชาติพิเศษ ให้ใส่เครื่องหมายอุทาทตไว้ที่พยางค์ต้น ดังนี้ ॐ
ánu

อณฺท (5.8)

อณฺท (ไข่, ฟองไข่, กระจเปาะ) √อณฺ {1}, ปรส.+ทฺ ปัจจยฺ

อณฺ ศพฺทาทฺเถ เภา | อณฺตีติ อณฺท - ครณฺนิลย - กรตฺตา |

อณฺ “เปล่งเสียง, ออกเสียง” ภฺวาทิคณฺะ ๑ ย่อมเปล่งเสียง เหตุนั้นชื่อว่า อณฺท ได้แก่ ที่อยู่
ของครรพทสฺสัตว์ ๑ เป็นกรรตฺธฺสาธณฺะ ๑

อตฺสะ (9.44)

อตฺส (ลม, อาตมัน) √อตฺ {1}, ปรส.+อฺสจฺ (อฺส) ปัจจยฺ

อตฺ สาทตฺยคฺมเน เภา | อตฺตยฺรณฺมิตฺติ อตฺสะ - วายฺเย อาตฺมา จ | กรตฺตา |

อตฺ “ไปติดต่อกัน, ไปต่อเนื่อง” ภฺวาทิคณฺะ ๑ ย่อมไปต่อเนื่อง สู่อรรถ (จุดมุ่งหมาย, ความ
ปรารถนา) เหตุนั้นชื่อว่า อตฺส ได้แก่ ลม และอาตมัน ๑ เป็นกรรตฺธฺสาธณฺะ ๑

อติถิ (1.44, 10.12)

อติถิ (แขก, ผู้มาเยือน, อาคันตุกะ) √อติ {1}, ปรส.+อฺถินฺ (อฺถิ) ปัจจยฺ

อติ สาทตฺยคฺมเน เภา | อติตีตฺยติถิ - อภฺยาคตะ | กรตฺตา |

อต “ไปติดต่อ, ไปต่อเนื่อง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไปเนื่องๆ เหตุนั้นชื่อว่า **อติถิ** ได้แก่ ผู้มาหา ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อต สาทตยคมเน [เภา] | อตนติ ตํ ปรยานตํ สาธว อิติ **อติถิ** - **อนิตยสฺถิติ** | กรฺตตา |

อต “ไปติดต่อ, ไปต่อเนื่อง” [ภาวาทิคณะ] ฯ สาธฺชน ทล. ย่อมไปเนื่องๆ สู่บุคคลนั้น ผู้เดินมาหาอยู่ เหตุนั้นชื่อว่า **อติถิ** ได้แก่ ผู้มีการดำรงอยู่ไม่แน่นอน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อตกะ (3.21)

อตก (ลม, อาตมัน) √อต {1}, ปรฺส.+กน (ก) ปัจจย

อต สาทตยคมเน [เภา] | อตตีติ **อตกะ** - **วายุ** **อาตมา** จ | กรฺตตา |

อต “ไปติดต่อ, ไปต่อเนื่อง” [ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมไปต่อเนื่อง เหตุนั้นชื่อว่า **อตก** ได้แก่ ลมและอาตมัน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อตนะ (5.39)

อตน (อาตมัน, ลม) √อต {1}, ปรฺส.+น ปัจจย

อต สาทตยคมเน [เภา] | อตตีตยตนะ - **อาตมา** **วายุ** [จ] | กรฺตตา |

อต “ไปติดต่อ, ไปต่อเนื่อง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไปต่อเนื่อง เหตุนั้นชื่อว่า **อตน** ได้แก่ อาตมันและลม ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อตริ (1.37, 6.64)

อตริ (ฤาษี, ชื่อฤาษี) √อห {2}, ปรฺส.+ตริณฺจ (ตริ) ปัจจย หรือ ตริป (ตริ) ปัจจย

อห ภาษณ อห | อตติ ตปะสวธาธยายาวิตยตรี **อตริรฺวา** - **ฤษิ** | สวเร รุเป วิเศษะ | กรฺตตา |

อห “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อหาทิคณะ ฯ ย่อมบริโภค ซึ่งตปะและสาธยาย ทส. เหตุนั้นชื่อว่า **อตริ** เป็น **อตริ** ก็มี ได้แก่ ฤาษี ฯ ความแตกต่างในรูป ย่อมมี สำหรับการออกเสียง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อห ภาษณ อห | อตติ ตปะสวธาธยายมิติ **อตริ** - **ฤษิ** | สวเร รุเป จ วิเศษะ | กรฺตตา |

อห “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อหาทิคณะ ฯ ย่อมบริโภค ซึ่งตปะ (และ) สาธยาย เหตุนั้นชื่อว่า **อตริ** ได้แก่ ฤาษี ฯ ความแตกต่างในรูป ย่อมมี สำหรับการออกเสียง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อตริ (1.37)

อตริ (ฤาษี) √อห {2}, ปรฺส.+ตริป (ตริ) ปัจจย ดูที่ **อตริ** (1.37)

อตฺร (1.158)

อตฺร (สัตว์เล็ก) √ฤ {1, 3}, ปรฺส.+รฺ ปัจจย

ฤ คเตา เภา, ฤ สฤ คเตา เชา | อรฺตเตะ ฤตฺคฺณสย ตตฺตฺวํ นิปาตยเต | ฤจฺฉติ อียรฺตตีติ

อตฺร - **กษฺทรชนตฺ** | กรฺตตา |

ฤ “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะ, ฤ, สฤ “ไป, ถึง” ชุโหทยาทิคณะ ฯ ความเป็น ต แห่ง ฤ ซึ่งถูกทำคุณแล้ว ย่อมถูกวางไว้ (อาเทศ รฺ ของ อรฺ เป็น ต = อตฺ+รฺ) ฯ ย่อมไป คือ ดำเนินไป เหตุนั้นชื่อว่า **อตฺร** ได้แก่ สัตว์เล็ก ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อทคะ (3.62)

อทค (มหาสุทร, ทะเล, พระอัคนี, ไฟ) √อท {2}, ปรส.+คน (ค) ปัจจัย
 อท ภกษณ อา | อดีตยทคะ - สมุทระ อคนิศจ | กรตตา |
 อท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อทาทคณะ ๆ ย่อมกิน เหตุนั้นชื่อว่า **อทค** ได้แก่ สมุทร และ
 อัคนี ๆ เป็นกรรตฤสาณะ ๆ

อทฤตม (6.22)

อทฤต (ความอัศจรรย์, ความประหลาดใจ) อด+√ฤ {1}, ปรส.+ชุตจ (อุต) ปัจจัย
 ฤ สดตายำ เภา | อดปุระวะ | อทภาติ อทฤยต อติ **อทฤตม** - อาศจรม | ภาวะ กรตตา
 กรม จ |

ฤ “มี, เป็น” ภาวทคณะ ๆ มี อด เป็นบุรพบท ๆ ย่อมเกิดมี เหตุนั้นชื่อว่า **อทฤต**, ความเกิด
 มี ชื่อว่า **อทฤต**, ย่อมถูกเกิดมี ชื่อว่า **อทฤต** ได้แก่ ความอัศจรรย์ ๆ เป็นภาวสาณะ กรรตฤสาณะ
 และกรรมสาณะ ๆ

อทมนิ (1.5)

อทมนิ (พระอัคนี, ไฟ) √อท {2}, ปรส.+อนิ ปัจจัย ลง มฺ (ม) อากม
 อท ภกษณ อา | อดีตติ **อทมนิ** - **อคนิ** | กรตตา |
 อท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อทาทคณะ ๆ ย่อมกิน เหตุนั้นชื่อว่า **อทมนิ** ได้แก่ ไฟ ๆ เป็น
 กรรตฤสาณะ ๆ

อทริ (1.34)

อทริ (ภูเขา) √อท {2}, ปรส.+กริน (ริ) ปัจจัย
 อท ภกษณ อา | อดี อทยเต วา **อทริ** - **ปรวตะ** | กรตตา กรม จ |
 อท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อทาทคณะ ๆ ย่อมกิน หรือ ย่อมถูกกิน เหตุนั้นชื่อว่า **อทริ**
 ได้แก่ ภูเขา ๆ เป็นกรรตฤสาณะ และกรรมสาณะ ๆ

อธวา (6.71)

อธวน (ทาง, หนทาง) √อท {2}, ปรส.+กวนิ (ว) ปัจจัย อาเทศ ท ที่สุดธาตุเป็น ธ
 อท ภกษณ อา | อดี พลมิติ **อธวา** - **มารค** | กรตตา |
 อท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อทาทคณะ ๆ ย่อมกิน ซึ่งกำลัง เหตุนั้นชื่อว่า **อธวน** ได้แก่
 หนทาง ๆ เป็นกรรตฤสาณะ ๆ

อนทวาน (9.107)

อนทวห (ผู้ลากเกวียน, วัว) อนส+√วห {1}, ปรส.+กวิป ปัจจัย อาเทศ ส ท้าย อนส เป็น ท
 วห ปุราปณ เภา | อน วหตีติ **อนทวาน** - **วฤษณะ** | กรตตา |
 วห “นำไป” ภาวทคณะ ๆ ย่อมนำไป ซึ่งเกวียน เหตุนั้นชื่อว่า **อนทวห** ได้แก่ วัวผู้ ๆ เป็น
 กรรตฤสาณะ ๆ

คำนี้บางครั้งใช้เป็นรูปว่า อนทห มีวิธีแจกอย่างเดียวกัน

อนีกม (3.41)

อนีก (อนีก, กองทัพ) √อน {2}, ปรส.+อิกน (อิก) ปัจจัย
 อน ปรานเน อา | อนยเต ตติดยนีกม - เสนา | กรม |
 อน “หายใจ, เคลื่อน, ไป, เป็นอยู่” อทาतिकณะ ๆ กองทัพนั้น ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนั้น
 ชื่อว่า **อนีก** ได้แก่ เสนา (กองทัพ) ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

อเนหะ (9.83)

อเนหส (พระจันทร์, กาลเวลา) นญ (น)+อาง (อา)+√हन {2}, อาต.+อสิ (อส) ปัจจัย อาเทศ
 อาहन เป็น เอห

हन हीसात्तोये आ न्याङ्पुञ्जः | न आहते इत्यनेह - जन्तुः कालस्य | क्रत्ता |
 हन “เปียดเปียน, ไป” อทาतिकณะ มี นญ (น) และ อาง (อา) เป็นบุรพบท ๆ ย่อมดำเนินไป
 เหตุนั้นชื่อว่า **อเนหส** ได้แก่ พระจันทร์ และกาลเวลา ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อนตะ (6.7)

อนต (ความตาย, เบื้องปลาย, ที่สุด) √อม {1}, ปรส.+ตน (ต) ปัจจัย
 อม คตยาथิषु [เภา] | อมยเต'สวित्यनตะ - यस्य पुरुर्वो'स्ति न प्र - กรม |
 อม “ไป, ถึง, เปลี่ยนเสียง, คอย ฯลฯ” [ภวาทिकณะ] ๆ สภาวะนั้น ย่อมถูกถึง เหตุนั้นชื่อว่า
อนต (ความตาย) ได้แก่ สิ่งที่ไม่มีส่วนหลัง มีแต่ส่วนหน้า (แปลอีกนัยหนึ่งว่า สภาวะใดอันบุคคล
 ย่อมไปถึง เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า อนต) ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

ข้อความจากมหาภษยะอธิบายปาณินิสูตร (1.1.21) ว่า ยสมต ปรี นาสติ ปูรวมสติ
 โส'นตะ |

“ส่วนหลังจากสภาพใด ย่อมไม่มี มีแต่ส่วนหน้า สภาวะนั้นชื่อว่า อันตะ (ความตาย)”
 หมายความว่า ความตายมีแต่ส่วนหน้า ไม่มีส่วนหลัง เพราะหลังจากตายก็ถือว่าจบกันไป

อนตุะ (1.127)

อนตุ (ผู้คุ้มครอง, ผู้รักษา) √อม {1}, ปรส.+ตุ ปัจจัย
 อม โรके เภา | อมตีติ **อนตุ** - रक्षिता | [กรत्ता] |
 อม “เจ็บไข้, เป็นโรค” ภวาทिकณะ⁸⁴ ๆ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า **อนตุ** ได้แก่ ผู้คุ้มครอง ๆ
 [เป็นกรรตฤสาธนะ] ๆ

อนตรม (8.86)

อนต (ลำไส้ใหญ่) √อม {1}, ปรส.+กตฺร (ตฺร) ปัจจัย
 อม คตยาथिषु [เภา] | อมตยสมินนาหาร इत्यनत्र - गुष्यनत्र | อธิกรณम् |
 อม “ไป, ถึง, เปลี่ยนเสียง, คอย ฯลฯ” [ภวาทिकณะ] ๆ อาหาร ย่อมไปในที่นี้ เหตุนั้น
 ชื่อว่า **อนต** (ที่ไปแห่งอาหาร) ได้แก่ ช่องภายในท้อง ๆ เป็นอธิกรณสาธนะ ๆ

⁸⁴ อม ที่มีอรรถ โรके เป็นจุราทิกณะ ดังนั้นกริยาจึงควรมีรูปว่า อามยติ แต่ท่านประกอบ
 รูปเป็นภวาทิกณะว่า อมตี ในที่นี้จึงแปลว่า ไป ตามอรรถธาตุในภวาทิกณะแทน

อนทฺฐะ (1.176)

อนทฺฐ (ปัญญา, ความรู้, โ智, ตรวน, ชื่อคา, ปลอกใส่คอและขา) √อม {1}, ปรส.+กฺ (อฺ) ปัจจัย
อม คตยาทิษุ เภา | อมติ อมยเต วานเยติ **อนทฺฐะ - พุทธิ** |

อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะฯ ย่อมรู้ หรือย่อมถูกรู้ ด้วยปัญญานี้ เหตุนั้น
ชื่อว่า **อนทฺฐ** ได้แก่ พุทธิ ฯ อีกนัยหนึ่ง ย่อมไป ด้วยเครื่องจองจำนี้ เหตุนั้นชื่อว่า **อนทฺฐ** (ชื่อคา) ฯ

อนธส (9.66)

อนธส (ข้าว, อาหาร) √อท {2}, ปรส.+อสฺน (อส) ปัจจัย ลง นฺม (อนุสฺวาร) อาคม และอาเทศ
ท เป็น ธ

อท ภาษณเ อา | อตตีติ อนธส - อนนฺม | กรตฺตา |

อท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” ฯ ย่อมกิน เหตุนั้นชื่อว่า **อนธส** ได้แก่ ข้าว ฯ เป็นกรรต
สาธนะ ฯ

อนฐ (1.112)

อนฐ (น้ำ) √อม {1}, ปรส.+กฺ ปัจจัย

อม คตยาทิษุ เภา | อมตฺตยฺนฐ นฺม | กรตฺตา |

อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะฯ ย่อมไป (หรือย่อมส่งเสียง) เหตุนั้น
ชื่อว่า **อนฐ** ได้แก่ น้ำ ฯ เป็นกรรตฺตสาธนะ ฯ

อนน (5.42)

อนน (ข้าว, อาหาร) √อน {2}, ปรส.+น ปัจจัย

อน ปรานเ อา | อนยเต ตฺติติ อนน - อาหาระ | กรม |

อน “หายใจ, เคลื่อน, ไป, เป็นอยู่” อทาทิคณะฯ สิ่งนั้น ย่อมถูกหายใจ⁸⁵ (แปลอีกนัยว่า
ย่อมถูกทำให้มีชีวิต) เหตุนั้นชื่อว่า **อนน** ได้แก่ อาหาร ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

⁸⁵ คำแปลของรูปวิเคราะห์นี้ออกจะคลุมเครือ ได้ตรวจดูในอุณาวิสูตรของสำนักอื่นๆ มี
อุชวลทตเตเป็นต้น ท่านตั้ง √อท ภาษณเ (กิน) ดังนั้น ถ้าวิเคราะห์ด้วย √อท ว่า อทยเต (ย่อมถูกกิน) ความก็จะ
ชัดเจนทีเดียว ส่วนในอุณาวิสูตรของเศวตวนวาสิน (3.10) ท่านตั้ง √อน ปรานเ เช่นกัน แต่แสดงวิเคราะห์เป็น
กรรมสาธนะว่า อนติ ศฺวสติ อนเนติ อนนฺม | ย่อมเป็นอยู่ คือ หายใจ ด้วยสิ่งนี้ เหตุนั้นชื่อว่า อนน ฯ ความจึงดู
ชัดเจนกว่า

อปะ (9.68)

อปส (การงาน, พหุติการณ, ยัญกรรม, จุดมุ่งหมาย, เป้าประสงค์) √อาปภ {5}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจัย รัสสะต้นธาตุ

อาปภ วุยาปเตา เสา | อาปนฺนฺวติ ตทิตติ **อปฺนะ, อปะ - วฺยวสิตะ** กรม | [กรตฺตา] |

อาปภ (อาป) “แผไป, ซิมซาบไป, ยึดถือเอา, ลุถึง” สวาทิกณะ ๆ ย่อมยึดถือเอา, ย่อมลุถึง ซึ่งสิ่งนั้น เหตุุนั้นชื่อว่า **อปฺนส, อปส** ได้แก่ จุดมุ่งหมาย, การงาน ๆ [เป็นกรรตฺตสาธนะ] ๆ

อปษฐ (1.110)

อปษฐ (ผู้อยู่ตรงกันข้าม, ผู้ต่อต้าน, ศัตรู, คนโง่, งดงาม, ไม่มีโทษ) อป+วษฐา (สธา) {1}, ปรส.+ภ ปัจจัย

ษฐา คตินิวฤตเตา เภา | อปติษฐตีติ **อปษฐ** | กรตฺตา |

ษฐา “ห้ามการไป = หยุด, ยืน, ตั้งอยู่” ภาวทิกณะ ๆ ย่อมตั้งอยู่ปราศ เหตุุนั้นชื่อว่า **อปษฐ** ๆ เป็นกรรตฺตสาธนะ ๆ

“ษฐา คตินิวฤตเตา” อปติษฐตีติ อปษฐะ อวิทฺยะ⁸⁶ |

อปตฺ (1.127)

อปตฺ (ไฟบูชายัญ) √อาปภ {5}, ปรส.+ตฺ ปัจจัย รัสสะต้นธาตุ

อาปภ วุยาปเตา เสา | อาปโนตีติ **อปตฺ** - ยชฺณโย’คฺนิชะ | กรตฺตา |

อาปภ (อาป) “แผไป, ซิมซาบไป, ยึดถือเอา, ลุถึง” สวาทิกณะ ๆ ย่อมแผไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อปตฺ** ได้แก่ ไฟที่ใช้ในพิธียัญ ๆ เป็นกรรตฺตสาธนะ ๆ

อปฺนะ (9.68)

อปฺนส (การงาน, พหุติการณ, ยัญกรรม, จุดมุ่งหมาย, เป้าประสงค์) √อาปภ {5}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจัย รัสสะต้นธาตุ ลง นฺฏ (น) อาคม คฺฐิ อปะ (9.68)

อปฺสรส (9.101)

อปฺสรส (นางอัปสร, นางสวรรค์) อป+วสฺส {1}, ภค., ภูต.+อสุน (อส) ปัจจัย

สฺส คเตา เภา | อปศพฺทปฺรูวะระ | อทฺภยชะ สฺสตา อิตฺยปฺสรสชะ - เทวโยชิตชะ | กรตฺตา |

ภูตกาลชะ |

สฺส “ไป” ภาวทิกณะ ๆ มี อป ศัพท์เป็นบุรพท ๆ ไปแล้ว โดยน้ำ ทล. เหตุุนั้นชื่อว่า **อปฺสรส** (ผู้ไปโดยทางน้ำ) ได้แก่ เทพสตรี ทล. ๆ เป็นกรรตฺตสาธนะ ๆ ภูตกาล (อดีตกาล) ๆ

อปฺสราชะ (9.97)

อปฺสรส (นางอัปสร, นางสวรรค์) อป+วสฺส {1}, ภค., ภูต.+อสฺ (อส) ปัจจัย

สฺส คเตา เภา | อปศพฺทปฺรูวะระ | อทฺภยชะ สฺสตา อิตฺยปฺสราชะ - สฺวรคโยชิต | กรตฺตา |

ภูตกาลชะ |

⁸⁶ ทฺรค. อ. 1.15 (อปษฐวาทยชะ : ก)

สฤ “ไป” ภาวาทิคณะ ฯ มี อป ศัพท์เป็นบุรพท ฯ ไปแล้ว โดยน้ำ ทล. เหตุนั้นชื่อว่า **อปฺสรส** (ผู้ไปโดยทางน้ำ) ได้แก่ นางสวรรค ฯ เป็นกรรตฺสาธนะ ฯ ภูตกาล (อดีตกาล) ฯ

อพฺช (9.69)

อพฺช (รูป, รูปร่าง) √อาปฺ {5}, ปรส.+อสฺน (อส) ปัจจย รัสสะตันธาตฺ ลง ชฺฎ (ช) อาคม
อาปฺก วฺยาปฺเตา [เสา] | อาปฺยเต ตตฺ ศฺเณเนติ **อพฺช** - **รูปม** | กรม |
อาปฺก (อาป) “แม่ไป, ซึมซาบไป, ยึดถือเอา, ลุถึง” [สฺวาทิกณะ] ฯ สิ่งนั้น ย่อมถูกแม่ไป
ด้วยความงาม เหตุนั้นชื่อว่า **อพฺช** ได้แก่ รูป ฯ เป็นกรรตฺสาธนะ ฯ

อพฺท (6.49)

อพฺท (ปี) √อาปฺก {5}, ปรส.+ท ปัจจย รัสสะตันธาตฺ อาเทศที่สุดธาตฺเป็น พ
อาปฺก วฺยาปฺเตา เสา | อสย หฺรฺสฺวตฺว์ นิปฺตยเต พศฺจฺจฺนฺตาเทศะ | อาปฺโนตฺยเสา สุรฺยโยนี
นิเมษาทิกาลมิตฺยพฺท - **สํวตฺสฺระ** | กรฺตา |
อาปฺก (อาป) “แม่ไป, ซึมซาบไป, ยึดถือเอา, ลุถึง” สฺวาทิกณะ ฯ สำหรับธาตฺนี้ ความเป็น
รัสสะ (ของอุปฺธา) และการอาเทศที่สุดธาตฺเป็น พ ย่อมสำเร็จ ฯ ปีนั้น ย่อมแม่ไป สู่กาลมีขณะเป็นต้น
อันมีสุรฺยเป็นต้นกำเนิด (สุรฺยคติ) เหตุนั้นชื่อว่า **อพฺท** ได้แก่ ปี ฯ เป็นกรรตฺสาธนะ ฯ

อพฺท นอกจากจะสำเร็จมาจาก √อาปฺก+ท ปัจจยแล้ว ในอุณาทิวฤตฺติของเศวตฺวณฺวาสินฺยังได้
แสดงรูปที่สำเร็จจากธาตฺอื่นอีก ดังนี้

อพฺท ภาษณ ทปรตฺยยะ | พการศฺจฺจฺนฺตาเทศะ | อดฺตีติ อพฺทะ สํวตฺสฺระ | อโป ททาตีติ
วฺยตฺปตฺยา รูปเมว เสตฺสยติ; สฺวโร น สิทฺธยติ, ทปรตฺยยานตฺตฺวาทพฺทศพฺทสย | กิ จ อวฺครเห จ โทษะ
สฺยาต⁸⁷ |

อพฺท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” ลง ท ปัจจย ฯ อาเทศที่สุดธาตฺเป็น พ อักษร ฯ ย่อมกลืนกิน
เหตุนี้ชื่อว่า **อพฺท** ได้แก่ ปี ฯ รูปเท่านั้น จักสำเร็จด้วยวิเคราะห์ว่า **อโป ททาติ** (ยอมให้ ซึ่งน้ำ ทล.)
เสียงยอมไม่สำเร็จ เนื่องจาก อพฺท ศัพท์มี ท ปัจจยอยู่ท้ายๆ จะเป็นเช่นไร ? จะมีโทษ เพราะอวัคฺระหะ
(คือ มีพยัญชนะคั่นอยู่) ฯ

อธิบายว่า ตามปกติ อพฺท ศัพท์สามารถสำเร็จรูปด้วยวิเคราะห์ว่า **อโป ททาติ** โดยลงปัจจย
ตัวอื่นมาท้าย ทา ธาตฺ และมีความหมายว่า เมฆ แต่เมื่อลง ท ปัจจยมาจะสำเร็จรูปเป็น อพฺทท จะ
สำเร็จเป็น อพฺท ไม่ได้

อมต (6.14)

อมต (โรค, ความเจ็บป่วย, ความตาย) √อม {1}, ปรส.+อดจ (อต) ปัจจย
อม คตฺยาทา เภา | อดฺตีติ **อมต** - **อาตงฺโก มฤตฺยฺรฺวา** | กรฺตฺตา |
อม “ไป, ถึง, เปลี่ยนเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมถึง เหตุนี้ชื่อว่า **อมต** ได้แก่ โรค
หรือความตาย ฯ เป็นกรรตฺสาธนะ ฯ

⁸⁷ เศวต. อุ. 4.107 (อพฺทาทยศจ : ท)

อมติ (1.28)

อมติ (ความเจ็บป่วย, ความไป, คติ) √อม {1}, ปรส.+อติ ปัจจัย
อม คตยาเทา เภา | อมตีติ **อมติ** - วฺยาธิ - คติรุวา | กรฺตตา |
อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมถึง เหตุุนั้นชื่อว่า **อมติ** ได้แก่ ความ
เจ็บป่วย หรือความไป ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

อมตรม (8.56)

อมตร (ภาชนะ) √อม {1}, ปรส.+อตรน (อตร) ปัจจัย
อม คตยาเทา [เภา] | อมตยสมินนนวนานมิตยมตรม - ภาชนม | อธิกรณม |
อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” [ภาวทิกณะ] ฯ ข้าวและน้ำย่อมถึง ที่ภาชนะนี้ เหตุุนั้น
ชื่อว่า **อมตร** ได้แก่ ภาชนะ ฯ เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

อมส (9.100)

อมส (ความเจ็บป่วย) √อม {1}, ปรส.+อสน (อส) ปัจจัย
อม คตยาเทา เภา | อมตีตยมส - วฺยาธิ | กรฺตตา |
อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมถึง เหตุุนั้นชื่อว่า **อมส** ได้แก่ ความ
เจ็บป่วย ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

อมิตร (8.94)

อมิตร (อมิตร, ศัตรู) √อม {1}, ปรส.+อित्र ปัจจัย
อม คตยาเทา เภา | อมตี วากายมโนภิริตี อमितระ - ศตรุ | กรฺตตา |
อม “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมไป กับด้วยวาจา กาย และใจ ทล.
เหตุุนั้นชื่อว่า **อมิตร** ได้แก่ ศัตรู ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ
ปัจจัยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม จิต ปัจจัย

อมพริษม (9.12)

อมพริษ (กระทะ, ตะแกรงปิ้งเนื้อ, อากาศธาตุ) √พฺรึช {1}, ปรส.+อิษน (อิษ) ปัจจัย ลง
อมฺภู (อม) อาคมหน้าธาตุ
พฺรึช ปาเก เภา | อสยามุชาคมะ, ปการสย พการะ, จการสย เรมศจ นิปาตยเต | ปจนตยส
มินินิตี **อมพริษม** - ภาษณม | อธิกรณม |
พฺรึช (ปจ) “หุงต้ม, ทอด, ปิ้ง, ย่าง, เผา, บ่ม” ภาวทิกณะ ฯ สำหรับธาตุนี้ลง อมฺภู (อม)
อาคม อาเทศ ป อักษรเป็น พ อักษร และ จ อักษรเป็น ร อักษร ฯ ย่อมหุงต้ม ในภาชนะนี้ เหตุุนั้น
ชื่อว่า **อมพริษ** ได้แก่ กระทะ ฯ เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

อาปโนเตรวา อมพาเทโส รุชาคมศจ | อาปยเต วายุภิริตยมพริษม - อากศม | กรม |
อีกอย่างหนึ่ง อาเทศ √อาปฺ (อาป) เป็น อมพ และลง รฺภู (ร) อาคม ฯ ย่อมถูกลม ทล.

แผ่กระจายไป เหตุนี้ชื่อว่า **อมพริษ** ได้แก่ อากาศ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อย่างไรก็ตาม ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินแสดงวิเคราะห์ศัพท์ว่า อมพริษ นี้ โดยตั้ง
√อพิ (อมพ)+อิชน ปัจจย และลง อร อาคมมาในระหว่างกลาง ดังนี้

อพิ ศพเท อสมาทิชนปรตยยะ อรุคาคมศจ ธาโตะ | อมพริษะ ภาษาภูริ ราชา จ⁸⁸ |

อพิ “ทำเสียง, ออกเสียง” หลังจากธาตุนีลง อิชน ปัจจย และ อรุค (อร) อาคม ฯ สำเร็จ
เป็น อมพริษ หมายถึง กระทะ และพระราชฯ

อมพุระ (8.40)

อมพุระ (เมฆ) อมพ+√ธฤถ {1, 10}, อภ.+อจ (อ) ปัจจย

[ธฤถ ธารณ เภา เจา] | อมพ ธารยตีติ **อมพุระ - เมฆะ** | [กรตา] |

[ธฤถ (ธฤ) “ทรง, ถือ, ช่วย, รักษา” ภาวาทิคณะ และ จุราทิคณะ] ฯ ย่อมทรงไว้ ซึ่งน้ำ
เหตุนี้ชื่อว่า **อมพุระ** ได้แก่ เมฆ ฯ [เป็นกรรตฤสาธนะ] ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้แสดงการลบ ฌิ (อย) ปัจจยในรูปวิเคราะห์ เมื่อลงปัจจยตัวอื่นนอกจาก
รก ปัจจยที่แสดงไว้ในสูตรก่อนหน้า ก็ให้ลบ ฌิ ได้เช่นกัน⁸⁹ ในที่เกี่ยวข้อกับชื่อและพระเวท โดย
ถือเอา พหุล ศัพท์ซึ่งเป็นพหุลกวิธี

อมภะ (9.70)

อมภส (น้ำ) √อาปภ {5}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจย ลง นุม (อนุสวาร) อาคม อาเทศที่สุดธาต
เป็น ภ และรัสสะต้นธาตุ

อาปภ วุยาปเตา [เสา] | อาปโนติ สรวมิติ **อมภะ - ไตยม** | กรตา |

อาปภ (อาป) “แผ่ไป, ซึมซาบไป, ยืดถือน้ำ, ลูกลึง” [สวาทิคณะ] ฯ ย่อมแผ่ไป สู่ที่ทั้งปวง
เหตุนี้ชื่อว่า **อมภ** ได้แก่ น้ำ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อมลม (8.119)

อมล (รสเปรี้ยว) √อม {1}, ปรส.+กฺล (ล) ปัจจย

อม ศพเท [ภา] | อมยเต ตทิตย**อมล** - สกฺลาทิสสะ | กรม |

อม “เปล่งเสียง” [ภาวาทิคณะ] ฯ มัน ย่อมถูกทำเสียง เหตุนี้ชื่อว่า **อมล** (รสเปรี้ยว) ได้แก่
รสที่มีกรดเป็นต้น ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อยะ (9.49)

อยส (โลหะ, เหล็ก) √อิน {2}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจย

อิน คเตา อา | อียต อิติ **อยะ - โลหะ** | กรม |

อิน (อิ) “ไป, เคลื่อน” ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า **อยส** ได้แก่ โลหะ ฯ เป็นกรรม
สาธนะ ฯ

⁸⁸ เศวต. อุ. 4.30 (อมพริษศจ : อิชน)

⁸⁹ เกี่ยวกับการลบ ฌิ ปัจจย (ณยนต์) ดูที่ อรุชุนะ (5.57)

อayasa (9.81)

อayasa (กาล, เวลา, พระอาทิตย์, ไฟ) √อิณ {2}, ปรส.+อาสิ (อาส) ปัจจัย

อิณ คเตา อา | เอตีตยaya - กาละ อาทิตโย वा | กรฺตฺตา |

อิณ (อิ) “ไป, เคลื่อน” ย่อมเคลื่อนไป เหตุนั้นชื่อว่า **อayasa** ได้แก่ เวลา หรือพระอาทิตย์ ๓
เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ๓

อรณิ (1.2)

อรณิ (ไม้สีไฟ) √ฤ {1, 3}, ปรส.+อนิ ปัจจัย อาเทศ น เป็น ณ

ฤ คเตา เภา, ฤ สฤ คเตา เขา | ฤจฺจติ, ฤยฺรตฺติ, อรฺยเต वाสาवर्णने - **อรณิโยนิ** |
กรฺตฺตา กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ฤ สฤ “ไป, เคลื่อนไป” ชุโหตฺยาทิคณะ ๓ ย่อม
เคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ไม้สีไฟนั้น ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนั้นชื่อว่า **อรณิ** ได้แก่ ต้นกำเนิดของไฟ ๓
เป็นกรรตฺตฺสาธนะ และกรรมสาธนะ ๓

อรณฺย (8.6)

อรณฺย (ป่า, ป่าเปลี่ยว) √ฤ {1}, ปรส.+อนย ปัจจัย อาเทศ น เป็น ณ

ฤ คเตา เภา | อรฺยเต ตนมฤคศฺวาปไทรฺติ **อรณฺยม - นิรฺชนสถานม** | กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ๓ สถานที่นั้น ย่อมถูกเนื้อและเสือโคร่ง ทล. ไปถึง
เหตุนี้ชื่อว่า **อรณฺย** ได้แก่ สถานที่ไม่มีผู้คน ๓ เป็นกรรมสาธนะ ๓

อรติ (1.29)

อรติ (ลม, พายุ, ความตาย) √ฤ {1, 3}, ปรส.+อติ ปัจจัย

ฤ คเตา เภา, เขา | ฤจฺจติ, ฤยฺรตฺติ อรฺยเต वा **อรติ - วายู มรณํ จ** | กรฺตฺตา กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ชุโหตฺยาทิคณะ ๓ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง
ย่อมถูกขับเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า **อรติ** ได้แก่ ลม และความตาย ๓ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ และกรรม
สาธนะ ๓

อรตฺนิ (10.12)

อรตฺนิ (ข้อศอก, ความเสมอภาค) √ฤ {1, 3}, ปรส.+อตฺนิ ปัจจัย

ฤ คเตา เภา, เขา | ฤจฺจตฺยรฺยเต वा **อรตฺนิ - พาหุ มธฺยเม สม่ จ** | กรฺตฺตา กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ชุโหตฺยาทิคณะ ๓ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง
ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า **อรตฺนิ** ได้แก่ ส่วนกลางของแขน (ข้อศอก) และความเท่ากัน ๓ เป็น
กรรตฺตฺสาธนะ และกรรมสาธนะ ๓

อรร (8.62)

อรร (สงคราม, การต่อสู้) √ฤ {1}, ปรส.+อรฺ (อร) ปัจจัย

ฤ คเตา เภา | ฤจฺจตฺยรฺยเต वा **อรร - रण** | กรฺตฺตา กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป
เหตุนี้เชื่อว่า อรร ได้แก่ การสู้รบ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรุระ (1.155)

อรุ (อาวฺธ) √ฤ {1}, ปรส.+อรุ ปัจจัย

ฤ คเตา เภา | ฤจฺฉตฺยรฺยเต วา **อรุระ - आयुष्म** | กรฺตฺตา กรฺม [จ] |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนั้นชื่อว่า **อรุ** ได้แก่ อาวฺธ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ (และ) กรรรมสาธนะ ฯ

อรุระ (9.39)

อรุส (พระอาทิตย์, ปราน, ลมหายใจ, ชีวิต) √ฤ {1}, ปรส.+อุสิ (อุส) ปัจจัย

ฤ คเตา [เภา] | ฤจฺฉตฺยรฺยเต วา **อรุระ - อาทิตฺยะ** **ปราโณ** วา | กรฺตฺตา กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” [ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูก
ขับเคลื่อนไป

เหตุนี้ชื่อว่า **อรุส** ได้แก่ พระอาทิตย์ หรือลมปราณ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรรมสาธนะ ฯ

อรุณะ (5.59)

อรุณ (พระอรุณ, ลูกของนางวินิตา) √ฤ {1}, ปรส.+อรุณ (อรุณ) ปัจจัย อาเทศ น เป็น ณ

ฤ คเตา เภา | ฤจฺฉตฺยรฺยเต วา **อรุณะ - ไวนเตยะ** | กรฺตฺตา กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกขับเคลื่อน
ไป เหตุนี้ชื่อว่า **อรุณ** ได้แก่ ไวนเตยะ (ลูกของนางวินิตา) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรรมสาธนะ ฯ

อรุษะ (9.13)

อรุษ (ปราณ, ลมหายใจ, ชีวิต) √ฤ {1, 3}, ปรส.+อรุษ (อรุษ) ปัจจัย

ฤ คเตา เภา, เขา | ฤจฺฉติ, ฐิยฺรฺตฺติ วา **อรุษะ - ปราณะ** | กรฺตฺตา |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ชุโหดฺยาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า
อรุษ ได้แก่ ลมปราณ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อรุกะ (3.18)

อรุก (พระอาทิตย์, ดอกรั้ง) √อรฺจ {10}, อฺก.+ก ปัจจัย ลบ จ ที่สุดธาตฺ

อรฺจ ปุชฺชา ยำ เจา | อฺรฺจติ อฺรฺจฺยเต’สวาร์จฺยฺนฺติ วา **ตฺมิตฺยฺรฺกะ - ภาษฺกระ** **ปุชฺชปฺชาตฺศฺจ** |
กรฺม [กรฺตฺตา จ] |

อรฺจ “บูชา, นับถือ” จฺรฺาทิคณะ ฯ พระอาทิตย์นั้น ย่อมถูกบูชา อีกอย่างหนึ่ง ชน ทล.
ย่อมบูชา ซึ่งพระอาทิตย์นั้น เหตุนี้ชื่อว่า **อรุก** ได้แก่ พระอาทิตย์ และชนิดของดอกไม้ (ดอกรั้ง) ฯ
เป็นกรรรมสาธนะ [และกรรตฤสาธนะ] ฯ

“อรจ ปูชายาม” ภาวาทิ จุราทิสจ | อรจยต อติ อรกะ อาทิตยะ | “อรก สत्वเน” อิตยสยาปิ
ปจาทยจิ อรกะ⁹⁰ |

“อรจิ ปูชายาม” อรจเต อรกะ ริชะ⁹¹ |

อรจ ปูชายาม | อรกะ สูรยารกปรณโยชะ | อโรโก’รกปรณ สผฏิกเ รเวา ตามเร ทิวสฺปเตา⁹² |

อรจิช (9.30)

อรจิส (เปลวไฟ, แสงสว่าง, ลำแสงของพระอาทิตย์) √อรจ {1}, ปรส.+อสิ (อิส) ปัจจย

อรจ ปูชายำ เภา | อรจติ อรจยเต วา อรจิช - เหติชะ | กรตตา กรม จ |

อรจ “บูชา, น้บถือ” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมบูชา อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกบูชา เหตุนั้นชื่อว่า อรจิส
ได้แก่ เปลวไฟ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรชุนะ (5.57)

อรชุน (ต้นรูกฟ้า, ไม้รูกฟ้า) √อรช {1}, ปรส.+อนน (อน) ปัจจย

อรช สรช อรชเน เภา | ฌยนตชะ | อรชยตีติ อรชุนะ - รุกษชะ | กรตตา |

อรช สรช “แสวงหา, หามา, ได้มา, ลูถึง, ได้รับ” ภาวาทิคณะ ฯ ลง ฌยนต ปัจจย (มี ฌ
อยู่ท้าย)⁹³ ฯ ย่อมได้มา เหตุนั้นชื่อว่า อรชุน ได้แก่ ต้นไม้ (ไม้รูกฟ้า) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อรชุนม (5.58)

อรชุน (หย้าชนิดหนึ่ง) √อรช {1}, ปรส.+อนน (อน) ปัจจย ตูที่ อรชุนะ (5.57)

อรชยตีติ อรชุนม - ตฤณม | กรตตา |

ย่อมแสวงหา เหตุนั้นชื่อว่า อรชุน ได้แก่ หย้า ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อรณชะ (9.57)

อรณส (น้ำ) √ฤ {1}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจย ลง นฏ (น) อาคม อาเทศ น เป็น ฌ

ฤ คเตา เภา | อรยเต ตต ปิปาสูกริทธิ อรณชะ - อุกม | กรม |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ น้ำนั้น ย่อมถูกผู้กระหาย ทล. ไปถึง เหตุนั้น
ชื่อว่า อรณส ได้แก่ น้ำ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อรณะ (6.29)

อรณ (ทรัพย์, สมบัติ) √ฤ {1}, ปรส.+ณ (ณ) ปัจจย

ฤ คติปฺราปณโยชะ เภา | ฤจตยรยเต วาสาวิตยรณะ - ฌนม วางมยปรวฤตติศจ | กรตตา

กรม จ |

⁹⁰ เศวต. อุ. 3.40 (กฤทาธารารจิกสิภยะ กะ : ก)

⁹¹ ทฺรค. อุ. 2.57 (อินสิกาปาศลยรจิกฤทาธาราภยะ กะ : ก)

⁹² อุช. อุ. 3.40 (กฤทาธารารจิกสิภยะ กะ : ก)

⁹³ ฌยนต (ฌ+อนต) เป็นวิธีการลง อย ปัจจยประจำหมวด จูร ชาติในอรรถแห่งกรรตฤวาจ
ยะ (Active voice) มาในเวลาตั้งวิเคราะห์ ซึ่งนอกเหนือจากการแจกรูปตามหมวดชาตุนั้นๆ เมื่อสำเร็จรูปแล้วให้ลบ
ฌ (อย) เสีย และรูปที่เพิ่มเข้ามานี้เรียกว่า ฌยนต (มี ฌ ปัจจยอยู่ท้าย) มีวิธีแจกรูปเหมือนกับจุราทิคณะ แต่ท่านไม่
เรียกว่า จุราทิคณะ โดยตรง เนื่องจากยังกล่าวอรรถ คือ มีความหมายตามหมวดชาตุนั้นเอง

ฤ “ไป, เคลื่อน, ได้, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมได้รับ อีกอย่างหนึ่ง ทรัพย์นั้น ย่อมถูก ได้รับ เหตุุนั้นชื่อว่า **อรุณ** ได้แก่ ทรัพย์ และความเป็นไปของคำพูด (เนื้อความ) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรุณิยะ (10.12)

อรุณิ (เนื้อสด, เนื้อดิบ) √ฤ {1}, ปรส.+อนิ ปัจจัย อาเทศ น เป็น ณ

ฤ คเตา เภา | ฌยนตะ | อสย อนิปรตยยะ | อรุปรตยรฺปรตยเต วา **อรุณิยะ - อารุทรมำสม** | กรตฺตา กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะฯ ลง ฌยนต ปัจจัย⁹⁴ ฯ สำหรับธาตุนี้ลง อนิ ปัจจัย ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อรุณิ**⁹⁵ ได้แก่ เนื้อสด ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรุณ (7.24)

อรุณ (สัตว์เล็ก) √ฤ {1}, ปรส.+ณ (ณ) ปัจจัย

ฤ คเตา [เภา] | ฤจฺจตฺยรฺปรตยเต วา **อรุณ - สุกฺขมะ ปรำณิ** | กรตฺตา กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” [ภาวาทิคณะ]ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อรุณ** ได้แก่ สัตว์ขนาดเล็ก ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรุณกะ (3.50)

อรุณกะ (เขาวขน, เด็ก, สัตว์เล็ก) √ฤ {1}, ปรส.+อก ปัจจัย ลง ฤก (ณ) อาคม

ฤ คเตา เภา | อสย อกปรตยยะ ฤคาคมคฺจ นิปตยเต | ฤจฺจตฺยรฺปรตยเต วา **อรุณกะ** | กรตฺตา กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะฯ สำหรับธาตุนี้ลง อก ปัจจัย และ ฤก (ณ) อาคม ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อรุณกะ** (เด็ก, สัตว์เล็ก) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรุณะ (7.26)

อรุณะ (พยาธิ, โรค, ความเจ็บป่วย) √ฤ {1}, ปรส.+มน (ม) ปัจจัย

ฤ คติปรำปนโยชะ [เภา] | ฤจฺจตฺยรฺปรตยเต วา **อรุณะ - วฺยำธิชะ** | กรตฺตา กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อน, ได้, บรรลุ, ถึง” [ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมได้รับ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกได้รับ เหตุุนั้นชื่อว่า **อรุณะ** ได้แก่ ความเจ็บป่วย ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรุณมา (6.55)

อรุณมน (พระอาทิตย์) √ฤ {1}, ปรส.+กนิ (อน) ปัจจัย ลง ฤก (ย) อาคมทำยธาตฺ และลง อมฺฤ (ม) อาคมหน้าปัจจัย

⁹⁴ ฌยนต (ณ+อนต) คือ อย ปัจจัยที่ลงในกรรตฤวาจยะ ส่วน ฌยนต (ณจ+อนต) คือ อย ปัจจัยที่ลงในเหตุกรรตฤวาจยะ ในวิจยนี้ เพื่อความกระชับ จะเรียกชื่อหลักว่า ฌยนต และ ฌยนต เท่านั้น

⁹⁵ เฉพาะธาตุนี้นอกจากจะลง ฌยนต แล้ว ยังให้ลง ฤก (ป) อาคมมาอีกด้วย และเวลา สำเร็จรูปก็กลับเพียงปัจจัยเท่านั้น แต่จะไม่ลบอาคม

ฤ คเตา เภา | อสย คุโณ นิปาตยเต ยุคาคมศจ ปรตยยสย จามุฑาคมะ | ฤจฉตยรยเต วา
อрымมา - สूरय | ฤตตทา ฤรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ฤวาทิคณะ ๆ สำหรับธาตุนี้มีการทำคุณ และลง ยุก (ย) อาคม
 สำหรับปัจจัย ลง อมฺ (อ) อาคม ๆ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า **อрымมน**
 (ผู้ขับ เคลื่อนไป, ผู้ถูกขับเคลื่อนไป) ได้แก่ พระอาทิตย์ ๆ เป็นกรรตฤสาณะ และกรรรมสาณะ ๆ
 “มาง มาเน” อрымปุรวาต กนิน | ฤการโลโป นิปาตยเต | อрымมา อาทิตย⁹⁶ |

อรวา (6.68, 10.20)

อรวน (อาสนะ, ที่นั่ง, เบาะม้า, บังเหียน; ม้า) √ฤ {1, 3}, ปรส.+วณิป (วณ) ปัจจัย

ฤ คเตา เภา, เขา | ฤจฉติ, อयरตติ อрымเต วา **อรวา - อาสนม หยศจ** | ฤตตทา ฤรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ฤวาทิคณะ, ชุโหตยาทิคณะ ๆ ย่อมเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า
อรวน ได้แก่ บังเหียน และม้า ๆ เป็นกรรตฤสาณะ และกรรรมสาณะ ๆ

ฤ คเตา เภา นณปุรวะ | อสย วณิปรตยโย นิปาตยเต | อрымเต’สวิตยรวา - หยะ | ฤรม |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ฤวาทิคณะ มี นณ (น) เป็นบุรพบท ๆ สำหรับธาตุนี้ลง วณิ
 (วณ) ปัจจัย ๆ สัตว์นั้น ย่อมถูกขับเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า **อรวน** ได้แก่ ม้า ๆ เป็นกรรรมสาณะ ๆ

คำว่า นณปุรวะ (มี นณ เป็นบุรพบท) คงจะเป็นคำที่เกินมาจากต้นฉบับ เพราะในวิเคราะห์ไม่
 ปรากฏว่ามี นณ นิบาตแต่อย่างใด

อรุศสานะ (5.31)

อรุศสาน (หนทาง, ลูกศร, ไฟ, พราหมณ์) √ฤ {1}, ปรส.+อसानจ (อसान) ปัจจัย ลง ศฺ (ศ)
 อาคม

ฤ คเตา เภา | ฤจฉตยรยเต วา **อรุศสานะ - ปนถะ อิมุรวา** | ฤตตทา ฤรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ฤวาทิคณะ ๆ ย่อมไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกไป เหตุนี้
 ชื่อว่า **อรุศสาน** ได้แก่ หนทาง หรือลูกศร ๆ เป็นกรรตฤสาณะ และกรรรมสาณะ ๆ

ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินแสดงความหมายของศัพท์นี้ไว้ว่า อรุศสานะ อคฺนิ
 พราหมณศจ⁹⁷ | อรุศสาน ได้แก่ ไฟ และพราหมณ์

อรุคำลี (9.56)

อรุศส (โรค, ริดสีดวงทวาร) √ฤ {1}, ปรส.+อสฺน (อส) ปัจจัย ลง ศฺ (ศ) อาคม

ฤ คเตา เภา | อрымนเต ตานิ ปรานิกริตติ **อรุคำลี - โรคะ** | ฤรม |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ฤวาทิคณะ ๆ โรคเหล่านั้น ย่อมถูกสิ่งมีชีวิต ทล. พาไป
 เหตุนี้ชื่อว่า **อรุศส** ได้แก่ โรค ๆ เป็นกรรรมสาณะ ๆ

อลาพะ (1.170)

⁹⁶ เศวต. อุ. 1.146 (ศวนนุภษนปฺษนปฺลีหนเกลทนเสนหนมฺรูณมชชนนрымมนวิศวปฺสน
 ปริมณมาตริศวนมชวณ : กนิน)

⁹⁷ เศวต. อุ. 2.88 (อรุเตรคฺณะ ศฺจ จ : อसानจ)

อลาพ (น้ำเต้า, ลูกน้ำเต้า) นณ (น)+วลพิ {1}, อาต.+อุ ปัจจย

ลพิ อวสรฺสเน เภา | น ลมพต อิตยลาพะ - ตุมพี | กรตา |

ลพิ “ตกลง, ร่วงลง, ห้อย, ย้อย, หน่วง, เหนี่ยว” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไม่ตกลง เหตุนั้นชื่อว่า

อลาพ ได้แก่ น้ำเต้า ฯ เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

ปัจจยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในหมวด ฌิต ปัจจย

อลีกม (3.43)

อลีก (คำไม่จริง, คำเหลวไหล) √อต {1}, ปรส.+อิก ปัจจย อาเทศที่สุตธาตฺเป็น ล

อต สาทตฺยคมเน เภา | อสย ลกาโร’นตฺยสย นิปาตฺยเต | อตฺนตฺยเนนาโรคตฺมิตฺติ อลีกม -

อสตฺยม | [กรณม] |

อต “ไปเนื่องๆ, ไปติดต่อกัน” ภาวาทิคณะฯ สำหรับธาตุนี้สำเร็จโดยการอาเทศที่สุตธาตฺเป็น ล ฯ
 ย่อมไปเนื่องๆ สูการไปภายใต ด้วยคำนี้ เหตุนั้นชื่อว่า อลีก ได้แก่ คำไม่จริง ฯ [เป็นกรณสาธนะ] ฯ

อวคละ (6.34)

อวคถ (โรงอาบน้ำ, ท่าอาบน้ำ, พิธีอาบน้ำตามหลักศาสนา) อว+√คถ {1}, ปรส.+ถก (ถ) ปัจจัย

คถก คเตา เกา อวปุระวะ | คเมรมโลโป นิปาตยเต ถก จ | อวคจฉยสมินนิตติ **อวคละ -**
ปราตสะวนม | อธิกรณม |

คถก “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะ มี อว เป็นบุรพพท ฯ ลป ม ของ คถก และลง ถก ปัจจัย ฯ
ย่อกลงไป ในที่นี้ เหตุนี้ชื่อว่า **อวคถ** ได้แก่ สถานที่อาบน้ำตอนเช้า ฯ เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

อวคถม (6.34)

อวคถ (สามเวท) อว+√คถ {1}, ปรส.+ถก (ถ) ปัจจัย

[ไค ศพเท เกา] | คายเต หรสวตว์ นิปาตยเต | อวคายนติ ตทิตติ **อวคถม - สาม** | กรม |
[ไค “เปล่งเสียง, ร้องเพลง, กล่าว, สวด” ภาวาทิคณะ] ฯ ความเป็นรัสสะของ ไค ธาตุ
ย่อลงสำเร็จ ฯ บทสวดนั้น ย่อมถูกสวด เหตุนี้ชื่อว่า **อวคถ** ได้แก่ สามเวท ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อวภูม (5.2)

อวภู (หลุม, รุ, โพรง, ถ้ำ, เหว) √อว {1}, ปรส.+อภู (อภู) ปัจจัย

อว รักษณาทีษุ เกา | อวติ อวยเต วา ตทิตติ **อวภูม - ศวภุม ฉตริ วา** | กรตา กรม จ |
อว “รักษา, ค้ำครอง” ฯลฯ ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมรักษา อีกอย่างหนึ่งสถานที่นั้น ย่อมถูก
รักษา เหตุนี้ชื่อว่า **อวภู** ได้แก่ หลุม, เหว หรือร่อม ฯ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อวททยม (10.20)

อวททย (คำไม่ควรกล่าว, คำน่าตีเตียน, คำไร้สาระ, โทษ) นถ (น)+√วท {1}, ปรส.+ยต (ย)

ปัจจัย

วท วุยกตยา วาจิ เกา นถปุระวะ | อสย ยตปรตยโย นิปาตยเต | น วทนติ ตตสวาว
อิตยวททยม - อสวาม | กรม |

วท “กล่าว, พูด, บอกเล่า, ชี้แจง” ภาวาทิคณะ มี นถ (น) เป็นบุรพพท ฯ สำหรับธาตุนี้ลง
ยต (ย) ปัจจัย ฯ สาธชน ทล. ย่อมไม่กล่าว ซึ่งคำนั้น เหตุนี้ชื่อว่า **อวททย** ได้แก่ คำที่หาสาระไม่ได้ ฯ
เป็นกรรมสาธนะ⁹⁸ ฯ

อวนิะ (1.1)

อวนิ (แผ่นดิน, ฝืนดิน, โลก) √อว {1}, ปรส.+อนิ ปัจจัย

อว รักษาทา เกา | อวติ ภูตานัตยวนิะ - กุชิตะ | กรตตา |

อว “รักษา, ค้ำครอง” ฯลฯ ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมรักษาสัตว์ ทล. ไว้ เหตุนี้ชื่อว่า **อวนิ** ได้แก่
แผ่นดิน ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

อวภฤถะ (6.28)

อวภฤถ (การทำให้บริสุทธิ์หลังจากประกอบพิธีกรรม, การล้างมือหลังเสร็จพิธีกรรม) อว+
√ภฤถ {3}, อุภ.+ภฤถ (ถ) ปัจจัย

⁹⁸ กริยาบทในวิเคราะหฺ คือ วทนติ เป็นกรรตถวาจยะ แต่คำที่สำเร็จจากวิเคราะหฺนี้เป็นกรรม
สาธนะ กรณีเช่นนี้เรียกว่า กรรตถรูป กรรมสาธนะ

พุกฤถุณ ธารณโષณโยชะ เขา | อวพิภรติ ขนาสตุสมาทิตี **อวฤถุณะ - ยชฌานตสนานม** |
 อปาทานม |

พุกฤถุณ (ภฤ) “ทรงไว้, ถือ, แบก, บำรุง, เลี้ยงดู” ชุโหตยาทิกณะ ๑ ชน ทล. ย่อมนำออก
 จากพิธีกรรมนี้ เหตุุนั้นชื่อว่า **อวฤถุณ** ได้แก่ การอาบในตอนท้ายยัญพิธี ๑ เป็นอปาทานสาธนะ ๑

อวมม (10.20)

อวม (นิมิตบุรุษ, ของลับ, อวัยวะเพศ) นถ (น)+√ฏวม {1}, ปรส.+อ ปัจจัย

ฏวม อุกิรณเณ เภา นถปุระวะ | อสยาการปรตโย นิปาตยเต | น วมนติ ตตปุระชา **อิตยวมม**
 - **ชชนยม** | กรตตา |

ฏวม (วม) “คายออก, อาเจียน” ภาวาทิกณะ มี นถ (น) เป็นบุรพบท ๑ สำหรับธาตุนี้ ลง
 อ ปัจจัย ๑ บุรุษ ท. ย่อมไม่เปิดเผย ซึ่งอวัยวะนั้น เหตุุนั้นชื่อว่า **อวม** ได้แก่ ของลับ ๑ เป็นกรรตถ
 สาธนะ ๑

อวลตติกา (3.29)

อวลตติกา (เหี้ย, เครื่องใช้ของคนธรรพ์, เครื่องดนตรี) อว+√ลต {1}, ปรส.+ติกน (ติก)
 ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัยสตรilingค์

ลต เสาโตร ธาตุชะ อวปุระวะ | อวลตติ อวลตยเต वा **อวลตติกา - โคธา คนธรวภาณชม** [จ]
 | กรตตา กรม จ |

ลต เสาตรธาตุ (ธาตุที่ปรากฏเฉพาะในสูตร) มี อว เป็นบุรพบท ๑ ย่อมเกี่ยวพันกัน อีกอย่าง
 หนึ่ง ย่อมถูกฆ่า เหตุุนั้นชื่อว่า **อวลตติกา** ได้แก่ เหี้ย และเครื่องใช้ของคนธรรพ์ ๑ เป็นกรรตถสาธนะ
 และกรรมสาธนะ ๑

ลต อาฆาเต เวชฎเน จ, เสาโตร ธาตุชะ - ลตติ

ลต ธาตุเป็นไปในอรรถ ฆ่า, เกี่ยวพัน เป็นเสาตรธาตุ - “ยอมฆ่า, ย่อมเกี่ยวพัน”

อวสะ (9.44)

อวส (พระอาทิตย์, พระราชา) √อว {1}, ปรส.+อสจ (อส) ปัจจัย

อว รักษณาเท เภา | อวตีติ **อวสะ - ภาชนะ ราชา จ** | [กรตตา] |

อว “รักษา, ค้ำครอง” ฯลฯ ภาวาทิกณะ ๑ ย่อมรักษา เหตุุนั้นชื่อว่า **อวส** ได้แก่ พระอาทิตย์
 และพระราชา ๑ [เป็นกรรตถสาธนะ] ๑

อวิณะ (5.12)

อวิณ (พระราชา, พราหมณ์อธรรย, แผ่นดิน) √อว {1}, ปรส.+อินจ (อิน) ปัจจัย

อว รักษณาเท เภา | อวตีติ **อวิณะ - ราชา อธรรย ภูมิจ** | กรตตา |

อว “รักษา, ค้ำครอง” ฯลฯ ภาวาทิกณะ ๑ ย่อมรักษา เหตุุนั้นชื่อว่า **อวิณ** ได้แก่ พระราชา,
 พราหมณ์อธรรย และแผ่นดิน ๑ เป็นกรรตถสาธนะ ๑

อวิษะ (9.3)

อวิษ (พระราชา, มหาสมุทร) √อว {1}, ปรส.+วิชจ (อิษ) ปัจจัย

อว รักษณาเท [เภา] | อวตีติ **อวิษะ - ราชา สมุทจ** | กรตตา | **อวิษี - คงคา** |

อว “รักษา, คุ้มครอง” ฯลฯ [ภวาทิคณะ] ฯ ย่อมรักษา เหตุุนั้นชื่อว่า **อวิษ** ได้แก่ พระราชา และมหาสมุทร ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ รูปสตรีลิงค์ว่า **อวิษี** ได้แก่ แม่น้ำคงคา ฯ

อวิษี (9.3)

อวิษี (พระคงคา, แม่น้ำคงคา) √อว {1}, ปรส.+ภฺวิษจ (อวิษ) ปัจจย+จิป (อวิ) ปัจจย ดูที่ อวิษ 9.3

อวีระ (1.82)

อวี (พระราชา, สตรี) √อว {1}, ปรส.+อวี ปัจจย

อว รักษณาเทหา เภา | อวติ อวยเต วา **อวีระ - ราชา สตรี วา** | กรตตา กรม จ |

อว “รักษา, คุ้มครอง” ฯลฯ ภวาทิคณะ ฯ ย่อมคุ้มครอง อีกอย่างหนึ่งย่อมอุกรักษา เหตุุนั้นชื่อว่า **อวี** ได้แก่ พระราชา หรือสตรี ฯ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อวยถิษะ (9.6)

อวยถิษ (พระอาทิตย์, พระอัคนิ-ไฟ, แผ่นดิน) นณ (น)+√วฺยถ {1}, อุ.+ภฺวิษจ (อวิษ) ปัจจย

วฺยถ ทยจนโยชะ เภา | น วฺยถเต อิตยวฺยถิษะ - **สุรยาคนิภุมยะ** | กรตตา |

วฺยถ “กลัว, อุกรบกวณ, ไหว, เคลื่อน, สั่น, แห้ง” ภวาทิคณะ ฯ ย่อมไม่กลัว เหตุุนั้นชื่อว่า **อวยถิษ** ได้แก่ พระอาทิตย์ พระอัคนิ และแผ่นดิน ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

อศนิษะ (1.1)

อศนิ (สายฟ้า, ฟ้าแลบ, ลูกเห็บ, เมฆ) √อศฺ {5}, อาต.+อนิ ปัจจย √อศ {9}, ปรส.+อนิ ปัจจย

อศฺ วฺยาปเตา เสา | อศ โภชเน ไกร | อศฺนุเต อศฺนาติ วา **วนสฺปตีนา เตช อิตยศนิษะ - กุลิศม**

ชลศิลา เมฆศจ | กรตตา |

อศฺ “แผ่ไป, แทรกซึม” สฺวาทิคณะ ฯ อศ “กิน, บริโภค” ภฺรยาทิคณะ ฯ เพลิงของวันสฺปตี ทล. ย่อมแผ่ไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกิน (เผาไหม้) เหตุุนั้นชื่อว่า **อศนิ** ได้แก่ สายฟ้า ชลศิลา (ลูกเห็บ) และเมฆ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

อศิตรม (8.93)

อศิตร (ข้าวและน้ำ, อาหารและเครื่องดื่ม) √อศฺ {5}, อาต.+อศฺตริ ปัจจย √อศ {9}, ปรส.+อศฺตริ ปัจจย

อศฺ วฺยาปเตา เสา | อศ โภชเน ไกร | อศฺนุเต อศฺนาติ วา ตทิตติ **อศิตรม - อนนปานิ** | กรตตา กรม จ |

อศฺ “แผ่ไป, แทรกซึม” สฺวาทิคณะ ฯ อศ “กิน, บริโภค” ภฺรยาทิคณะ ฯ ย่อมแผ่ไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกิน ซึ่งสิ่งนั้น เหตุุนั้นชื่อว่า **อศิตร** ได้แก่ ข้าวและน้ำ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อศฺมยะ (1.121)

อศฺมย (คนคด, คนเลว, คนโกง, คนหลอกหลวง, ที่ลาดเอียง) อศฺมน+√ยา {2}, ปรส.+กฺ (อ) ปัจจย

ปัจจย

ยา ปฺราปเณ อา | อศฺมานํ ยาตีตยศฺมยะ - **ชิหฺมะ** | กรตตา |

ยา “ไป, ล่วงไป, ได้, กระทำ, พยายาม, สังเกต” อทาทีคณะ ฯ ย่อมไป สู้อิโชนิน เหตุนี้
ชื่อว่า **อศมยุ** ได้แก่ ที่ลาดเอียง ฯ เป็นกรรตฤสาณนะ ฯ

อศมา (6.75)

อศมน (หิน, แผ่นหิน, โขดหิน) √อศ {5}, อาต.+มนิน (มน) ปัจจัย √อศ {9}, ปรส.+มนิน (มน)
ปัจจัย

อศ วุยาปเตา เสา | อศ โภชเน ไกร | อศนุเต อศนาตี वा **อศมา - ปาษานะ** | กรตตา |
อศ “แผ่ไป, แทรกซึม” สุวาทีคณะ ฯ อศ “กิน, บริโภค” คุรยาทีคณะ ฯ ย่อมแผ่ไป
อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกิน เหตุนี้ชื่อว่า **อศมน** ได้แก่ แผ่นหิน ฯ เป็นกรรตฤสาณนะ ฯ

อศรุ (1.162)

อศรุ (น้ำตา) นณ (น)+√ศริณ {1}, อุภ.+ฑุน (อุ) ปัจจัย

ศริณ เสวยาม | เภา นณปุรวะ | น ศรยตี น ศรียเต वा สดตวาทกริञ्चไนरिति **อศรุ -**
โศกานนทสมุตปนน์ เนตรชลม | กรตตา กรม จ |

ศริณ (ศริ) “รับใช้, ปฏิบัติ, ฟัง, อาศัย, เสพ, คบหา” ฯ ภาวทีคณะ มี นณ (น) เป็นบุรพท
ย่อมไม่อาศัยอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมไม่ถูกชน ทล. ผู้มีสัจคุณชองเสพ เหตุนี้ชื่อว่า **อศรุ** ได้แก่ น้ำตา
ที่เกิดขึ้นจากความโศกและความยินดี ฯ เป็นกรรตฤสาณนะ และกรรมสาณนะ ฯ

อศรุ (น้ำตา) √อศ {5}, อาต.+ฑุน (อุ) ปัจจัย √อศ {9}, ปรส.+ฑุน (อุ) ปัจจัย ลง รุก (ร) อาคม

อศ วุยาปเตา เสา | อศ โภชเน ไกร | อศนุเต จกษุรศนาตี वा **อศรุ** | อนโย รุกาคมะ |
กรตตา |

อศ “แผ่ไป, แทรกซึม” สุวาทีคณะ ฯ อศ “กิน, บริโภค” คุรยาทีคณะ ฯ ย่อมแผ่ไป สุนัยน์ตา
อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกิน เหตุนี้ชื่อว่า **อศรุ** (น้ำตา) ฯ ลง รุก อาคมหลังจากธาตุทั้งสองนี้ ฯ เป็นกรรตฤ
สาณนะ ฯ

อศรุ (น้ำตา) น+√ศรุ {1}, ปรส.+ฑุน (อุ) ปัจจัย

ศรุ คเตา เภา นณปุรวะ | อสยานตยสวรโลโป นิปาตยเต | น สรวตี น สรฺยเต वा ทุชชหฺรชฺชา-
ภยํ วิเนติ **อศรุ - วาษปม** | กรตตา กรม จ |

ศรุ “ไป, ไหล” ภาวทีคณะ มี นณ (น) เป็นบุรพท ฯ การลบสระที่สุด ของธาตุนี้ ย่อมสำเร็จ
ฯ ย่อมไม่ไหลออก อีกอย่างหนึ่ง ย่อมไม่ถูกไหลออก นอกจากความทุกข์และหรรษา เหตุนี้ชื่อว่า
อศรุ ได้แก่ น้ำตา ฯ เป็นกรรตฤสาณนะ และกรรมสาณนะ ฯ

วิเคราะห์หลังนี้ท่านตั้ง น+√ศรุ+ฑุน (อุ) ปัจจัย สำเร็จเป็น อศรุ แล้วเปลี่ยนเป็น อศรุ

ส่วนในอนุภาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน ตั้ง √อสุ+รฺฏ (ร) อาคม+ฑุน ปัจจัย ดังนี้

“อสุ เกษปณ” ฑุนรฺฏาคเมา นิปาตยเต | อสยต อิติ อศรุ ตเว⁹⁹ |

อศว (8.125)

อศว (ม้า) √อศ {5}, อาต.+กวน (ว) ปัจจัย

⁹⁹ เศวต. อุ. 5.31 (อศรวาทยศจ : ฑุน)

อศุ วุยาปเตา เสา | อศุนุเต'ธวานมิตยศวะ - ตุระคะ | กรตตา |
 อศุ “แผ่ไป, แทรกซึม” สวาทิกณะ ฯ ย่อมแผ่ไป สู่ทางไกล เหตุนั้นชื่อว่า อศว ได้แก่ ม้า ฯ
 เป็นกรรตลสาธนะ ฯ

อษฏกา (3.30)

อษฏกา (ศราทธดีถิ, ดีถิทำพีธีศราทธ) √อศุ {9}, ปรส.+ตกนุ (ตก) ปัจจัย+ฏาป (อา) ปัจจัย
 สตรีลิงค์

อศุ โภชเน'ไกร | อศุนนติ ตสย้า ปิตร อิติ อษฏกา - ศราทธดีถิ | ติสโร'ษฏกาะ | อธิกรณม |
 อศ “กิน, บริโภค” กรยาทิกณะฯ บรรพบุรุษ ท. ย่อมบริโภค ในดีถินั้น เหตุนั้นชื่อว่า อษฏกา

(ดิถีเป็นที่บริโภครของบรรพบุรุษ) ได้แก่ ศราทธดิถีฯ คือ อัษฎกาดิถีทั้งสาม¹⁰⁰ เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

อษฎฺฐา (6.53)

อษฎฺฐน (แปด, จำนวนนับ) √อศฺ {5}, อาต.+กนิน (อน) ปัจจยฺ ลง ตุฏฺ (ต) อาคม
 อศฺ วฺยาปเตา เสา | อศฺนฺเต อิตยษฎฺฐา - สํขฺโยว | กรตฺตา |
 อศฺ (อศ) “แผ่ไป, แทรกซึม” สวาทิกณะ ฯ ย่อมแผ่ไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อษฎฺฐน** ได้แก่
 จำนวนนับ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อสวะ (1.95)

อสุ (ลมปราณ, ลมหายใจ, ชีวิต) √อสุ {4}, ปรส.+อฺ ปัจจยฺ
 อสุ เกษปเณ ไท | อสฺยนฺติ กเลวรมิติ **อสวะ** - ปรฺณาะ | กรตฺตา |
 อสุ (อสุ) “ขว้างไป, โยนไป, ทิ้ง, เหวี่ยงไป, ชัด, ทอดทิ้ง, ละทิ้ง, สละ” ทิวาทิกณะ ฯ ย่อมทิ้ง
 ซึ่งร่างกาย เหตุุนั้นชื่อว่า **อสุ** ได้แก่ ปราณ ทล. ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อสิะ (1.68)

อสิ (ดาบ) √อสิ {4}, ปรส.+อิ ปัจจยฺ
 อสิ เกษปเณ ไท | อสฺยตีติ **อสิะ** - ขทฺคะ | กรตฺตา |
 อสิ “ขว้างไป, โยนไป, ทิ้ง, เหวี่ยงไป, ชัด, ทอดทิ้ง, ละทิ้ง, สละ” ทิวาทิกณะ ฯ ย่อมเหวี่ยงไป
 (กวัดแกว่ง) เหตุุนั้นชื่อว่า **อสิ** ได้แก่ ดาบ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อสุรอะ (8.24)

อสุร (อสุร, ศัตรูของเทพ) √อสุ {4}, ปรส.+อฺรณฺ (อฺร) ปัจจยฺ
 อสุ เกษปเณ ไท | อสฺยนฺเต เทโวริติ **อสุรอะ** - เทวาร์ยะ | กรมฺ |
 อสุ “ขว้างไป, โยนไป, ทิ้ง, เหวี่ยงไป, ชัด, ทอดทิ้ง, ละทิ้ง, สละ” ทิวาทิกณะ ฯ ย่อมถูกเทพ
 ทล. เหวี่ยงไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อสุร** ได้แก่ ศัตรูของเทพ ทล. ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อสติ (1.10)

อสติ (อัฐิ, กระดูก) √อสติ {4}, ปรส.+กฺถินฺ (ถิ) ปัจจยฺ
 อสติ เกษปเณ ไท | อสฺยเต ยตตฺทิติ **อสติ** - ศรีรางคมฺ | กรมฺ |
 อสติ “ขว้างไป, โยนไป, ทิ้ง, เหวี่ยงไป, ชัด, ทอดทิ้ง, ละทิ้ง, สละ” ทิวาทิกณะ ฯ สิ่งใด ย่อมถูก
 ทอดทิ้ง เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **อสติ** ได้แก่ ส่วนประกอบของสรีระ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อสมต (6.50)

อสมท (เรา, สรรพนามที่หนึ่ง) √อสม {2}, ปรส.+มฺทิก (มท) ปัจจยฺ √อสม {4}, ปรส.+มฺทิก (มท)
 ปัจจยฺ
 อสม ภูวิ | อสมตีตยสมต | อสม เกษปเณ ไท | อสมตีตยสมต | กรตฺตา |

¹⁰⁰ อถ ปรมาณํ วุขฺษยามะ สมานํ วิทฺยุทฺลฺกโยชะ |

มารุคศีรฺษเปาษมาฆาปรปกฺเชษุ ติสโรษฺฎฺกาะ || (เกาศิกปทฺธติ 14.5.24)

อส (อส) “มี, เป็น” ๑ มีอยู่, เป็นอยู่ เหตุนี้ชื่อว่า อสมท (เรา, ผู้เป็นอยู่) ๑ อสุ “ขวางไป, โยนไป, ทิ้ง, เหวี่ยงไป, ชัด, ทอดทิ้ง, ละทิ้ง, สละ” ทิวาทิคณะ ๑ ย่อมทิ้งไป เหตุนี้ชื่อว่า อสมท (เรา, ผู้ทิ้งไป) ๑ เป็นกรรตุสาธนะ ๑

ข้อสังเกต รูปสำเร็จของวิเคราะห์ในที่นี้เป็น อสมต ซึ่งตามปกติทั่วไปจะมีรูปเป็น อหฺม (อหฺ) แสดงว่า ท่านประสงค์จะให้ศัพท์นี้แจกรูปตามแบบคำนามทั่วไปที่เป็น ท การันต์นั่นเอง

ผู้วิจัยได้พบคำอธิบายในอุณาทิวฤตติแห่งกาดันตระของทศกสิณหะระบุว่า การแจกรูปเช่นนี้เป็นอุทาหรณ์เฉพาะลิงค์ ดังนี้

อสยตีติ อหฺม | อถวา ลิงคมาโตรทาทรณม | ยูษตีติ ยูษมท | อสยตีติ อสมท |

อนึ่ง อสมท, ยูษมท (1. Sing.) แจกได้สองรูปคือ อสมต-อสมท, ยูษมต-ยูษมท

อหะ (6.52)

อหฺน (วัน, กลางวัน) นญ (น)+วโหาก {3}, ปรส.+กนิน (อน) ปัจจย

โหาก ตยาเค เขา นญปุระวะ | น ชหาตีติ อหะ - ทิวสะ | [กรตุตา] |

โหาก (หา) “สละ, ละ, ทิ้ง, ปฏิเสธ” มี นญ (น) เป็นบุรพท ๑ ย่อมไม่ละ [ซึ่งแสงสว่าง] เหตุนี้ชื่อว่า อหฺน ได้แก่ วัน ๑ [เป็นกรรตุสาธนะ] ๑

อหิ (1.66)

อหิ (ผู้เบียดเบียน, ผู้ไป = ญ) อา+วहन {2}, ปรส.+อิณ (อิ) ปัจจย ลบที่พยัญชนะสุดธาตุ รัสสะ อา เป็น อ

हन หีสาคตโยชะ อา | อา หนตีติ อหิ - สรปะ | กรตุตา |

हन “เบียดเบียน, ทำร้าย, ไป, เคลื่อน” อทาติคณะ ๑ ย่อมเบียดเบียน/ย่อมไป เหตุนี้ชื่อว่า อหิ ได้แก่ ญ ๑ เป็นกรรตุสาธนะ ๑

หมวดอักษร อา

อาขนิกะ (3.17)

อาขนิก (ผู้ทำลาย, ผู้ชูด = หมู, หมูป่า) อา+√ขนุ {1}, อุภ.+อิกน (อิก) ปัจจัย
 ขนุ อวทารณ เภา | อาขนตีติ **อาขนิกะ - วราหะ** | กรตฺตา |
 ขนุ “ทำลาย, ชูด, สับ, ฟัน” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมทำลาย (หรือ ย่อมชูด) เหตุนั้นชื่อว่า **อาขนิก**
 ได้แก่ หมูป่า ฯ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ฯ

อาขุ (1.118)

อาขุ (ผู้ทำลาย = หนู) อา+√ขนุ {1}, อุภ.+ก (อุ) ปัจจัย ลบที่พยัญชนะสุดธาตุ
 ขนุ อวทารณ เภา อางฺปุรวะ | อาขนตีติ **อาขุ - มุชกะ** | กรตฺตา |
 ขนุ “ทำลาย, ชูด, สับ, ฟัน” ภาวาทิคณะ มี อาง (อา) เป็นบุรพพท ฯ ย่อมทำลาย เหตุนั้น
 ชื่อว่า **อาขุ** ได้แก่ หนู ฯ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ฯ

อาขยาส (9.93)

อาขยาส (ผู้บอก, ผู้กล่าว, ผู้ทำนายทายทัก = พระพลหัตสบัติ) อา+√จกฺษิง {2}, อาต.+อสิ (อส)
 ปัจจัย อาเทศ จกฺษิง (จกฺษ) เป็น ขยาล (ขยา)
 จกฺษิง วยกฺตฺยา วาจิ อา อางฺปุรวะ | อางฺษณฺ อิตฺยาจกฺษาสะ - วาคมฺ | กรตฺตา | อางฺษณฺ
 อิตฺยาสยาสะ, ปฺราจกฺษณฺ อิติ **ปฺราขยาสะ - พฺลหฺสฺปติ** |
 จกฺษิง (จกฺษ) “กล่าว, พูด, บอก, แจ้ง - ชัดเจน” อทาติคณะ มี อาง (อา) เป็นบุรพพท ฯ
 ย่อมกล่าว เหตุนั้นชื่อว่า **อางฺกฺษสฺ** ได้แก่ นักพูด ฯ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ฯ ย่อมบอก (หรือ ย่อมกล่าว)
 เหตุนั้นชื่อว่า **อาขยาส**, ย่อมบอก (หรือ ย่อมกล่าว) เหตุนั้นชื่อว่า **ปฺราขยาส** ได้แก่ พระพลหัตสบัติ

อาค (9.72)

อาค (ความผิด, โทษ) √อินฺ {2}, ปฺรศ.+อสฺน (อส) ปัจจัย อาเทศ อินฺ เป็น อาค
 อินฺ คเตา อา | เอตฺยเนน วาจยตฺตามิติ **อาค - อปฺราธะ** | กรณฺม |
 อินฺ (อิ) “ไป, เคลื่อน, ถึง” อทาติคณะ ฯ ย่อมไป สู่ภาวะควรถูกว่ากล่าว ด้วยความผิดนี้
 เหตุนั้นชื่อว่า **อาค** ได้แก่ ความผิด, โทษ ฯ เป็นกรณฺสาธนะ ฯ

อาคามิ (6.58)

อาคามิน (ผู้จักมา, คนเดินทาง) อา+√คฺมภ {1}, ปฺรศ.+อินิ (อินิ) ปัจจัย
 คฺมภ คเตา เภา อางฺปุรวะ | อาคมิษยตีติ **อาคามิ - กาลานฺตรคฺตะ ปถิกศฺจ ภวโย วิริศฺจ** |
 กรตฺตา |
 คฺมภ “ไป, เคลื่อน, ถึง” ภาวาทิคณะ มี อาง (อา) เป็นบุรพพท ฯ จักมาถึง เหตุนั้นชื่อว่า
อาคามิน ได้แก่ ผู้อยู่ในช่วงเวลาอื่น, คนเดินทาง และวิธีที่เหมาะสม ฯ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ฯ

อางฺกฺษาส (9.93)

อางฺกฺษสฺ (ผู้บอก, ผู้กล่าว, นักพูด) อา+√จกฺษิง (จกฺษ) {2}, อาต.+อสิ (อส) ปัจจัย ดูที่
 อาขยาส 9.93

อาจิกิรัชณิ (1.3)

อาจิกิรัชณิ (อุบาย, วัตถุประสงค์, ความมุ่งมั่น, พยายาม) อา+√ทุกฤณ {8}, ปรส.+สน ปัจจย (ในความปรารถนา)+อนิ ปัจจย

อาจิกิรัชตีตยาจิกิรัชณิ วยวสาเย | กรตตา |

ย่อมปรารถนาเพื่อกระทำอย่างแรงกล้า เหตุนี้ชื่อว่า **อาจิกิรัชณิ** ได้แก่ ความพยายาม ว่าเป็นกรรตถุสาธนะ ๖

วิเคราะห์ของศัพท์นี้ท่านไม่ได้บอกรายละเอียดไว้เหมือนกับศัพท์อื่นๆ เนื่องจากเป็นอุทาหรณ์ที่นอก เหนือไปจากสูตร จึงระบุไว้แต่เพียงย่อๆ โดยเป็นอุทาหรณ์ร่วมของสูตร อาจि सुषे सनज्जन्तलि | (1.3) ซึ่งเป็นสูตรแสดงการสำเร็จรูปของ อาศุศุภณิ ศัพท์ (ดูที่ อาศุศุภณิ 1.3) โดยมาฉีกยทวะได้ กล่าวเพิ่มเติมว่า

อุณาทย พหุล อิติ พหุลจนาทเน'ปี สनจ्जन्ता โปธยาเย | แม้ธาตุอื่นๆ ที่มี สน ปัจจยเป็นที่สุด ก็พึงทราบโดยการกล่าวถึง พหุล ศัพท์ในสูตรว่า อุณาทย พหุล (ปา. ส. 3.3.1)

อธิบายว่า สูตร อาจि सुषे सनज्जन्तलि | (1.3) เป็นสูตรทำตัวของศัพท์ว่า อาศุศุภณิ สำเร็จมาจาก √ศุ+สน (ส)+อนิ โดยลง อนิ ปัจจย หลังจาก ศุช ธาตุอันมี สน ปัจจยเป็นที่สุด เพียงศัพท์เดียวเท่านั้น แต่ท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า แม้ธาตุอื่นๆ ที่มี สน ปัจจยอยู่ท้าย ก็ลง อนิ ปัจจยมาได้เช่นกัน โดยถือเอา พหุล ศัพท์ซึ่งเป็นพหุลกวิธิ แล้วแสดงอุทาหรณ์ที่นอกเหนือจากสูตรเพิ่มเติม

อาชี (1.59)

อาชี (การรบ, การต่อสู้) √ช {1}, ปรส.+อิน (อิ) ปัจจย ทำคุณต้นธาตุ

ช คติกเชปนโยเย เภา | ชตยเสา วียเต वा आशि - युथम् | กรตตา กรม จ |

ช “ไป, ชัด, โยน, ขว้าง, ปา” ภาวทิกณะ ๖ ย่อมดำเนินไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกดำเนินไป เหตุนี้ชื่อว่า **อาชี** ได้แก่ การต่อสู้ ๖ เป็นกรรตถุสาธนะ และกรรมสาธนะ ๖

อาชีหิรัชณิ (1.3)

อาชีหิรัชณิ (ศรี, ความงาม, ความมีโชค) อา+√หฤณ {1}, อุภ. ; อา+√หฤ {3}, อุภ.+สน ปัจจย (ในความปรารถนา)+อนิ ปัจจย

อาชีหิรัชตีตยาชีหิรัชณิ ศรีะ | กรตตา |

ย่อมปรารถนาเพื่อนำมา (แปลอีกนัยว่า ย่อมปรารถนาเพื่อชมชี่) เหตุนี้ชื่อว่า **อาจิกิรัชณิ** ได้แก่ ศรี (ความงาม, พระศรี) ๖ เป็นกรรตถุสาธนะ ๖

วิเคราะห์ของศัพท์นี้ท่านไม่ได้บอกรายละเอียดไว้เหมือนกับศัพท์อื่นๆ เนื่องจากเป็นอุทาหรณ์ที่นอก เหนือไปจากสูตร จึงระบุไว้แต่เพียงย่อๆ ดูที่ อาจิกิรัชณิ (1.3)

อาชู (1.169)

อาชู (เต้าบรรจุน้ำ, ลักจั่น) √ช {1}, ปรส.+อุ ปัจจย อาเทศที่สุดธาตุเป็น ๗

ช ศพทธารเถ เภา | อดยเตเนโนทกมิติ आशु - श्लगुंकारे | กรมม |

อน “เปล่งเสียง, ออกเสียง” ภาวาทิคณะ ฯ น้ำย่อมถูกเปล่งเสียง ด้วยสิ่งนี้ เหตุุนั้นชื่อว่า **อาหุ** ได้แก่ เต้าน้ำ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อาติะ (1.59)

อาติ (สัตว์ปีก, นก) √อต {1}, ปรส.+อิน ัจจย ทำวฤทธิตันธาคู

อต สาคตยคเมน เภา | อตตีติ **อาติะ - ปกษี** | กรตตาค |

อต “ไปติดต่อ, ไปต่อเนื่อง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไปต่อเนื่อง เหตุุนั้นชื่อว่า **อาติ** ได้แก่ นก ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อาตมา (6.81)

อาตมน (ปุรุชะ, ชีวาคมัน, วิศวรูป) √อต {1}, ปรส.+มนิน/มนิน ัจจย ทำวฤทธิตันธาคู

อต สาคตยคเมน เภา | อตติ อตยเต วา สรวฤไตสเตษุ เตษุวิตติ **อาตมา - ปุรุชะ** | กรตตาค
กรม จ |

อต “ไปติดต่อ, ไปต่อเนื่อง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไปต่อเนื่อง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกไปต่อเนื่อง โดยสิ่งมีชีวิตทั้งปวง ในปุรุชะเหล่านั้นๆ เหตุุนั้นชื่อว่า **อาตมน** ได้แก่ ชีวาคมัน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรตฤสาธนะ ฯ

อาปะ (7.1)

อป (น้ำ, สิ่งที่ชิมซาบ, เอ็บอาบ) √อาปฤ {5}, ปรส.+กวิป ัจจย ลปปัจจย และรัสสะตันธาคู

อาปฤ วยาปเตา เสา | อาปโนตีติ **อาปะ**¹⁰¹ - **อมกะ** | กรตตาค |

อาปฤ (อาป) “แผ่ไป, ชิมซาบไป, ยืดลือเอา, ลูถึง” สวาทิคณะ ฯ ย่อมชิมซาบไป เหตุุนั้นชื่อว่า **อป** ได้แก่ น้ำ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

¹⁰¹ รูปแจกของศัพท์นี้เป็นได้เฉพาะพหุพจน์อย่างเดียว ไม่มีเอกพจน์

อาปนิกะ (3.17)

อาปนิก (คนค้าขาย, พ่อค้า) อา+√ปณ {1}, อาต.+อิกน (อิก) ปัจจัย
 ปณ วยวหาเร สตุเตา จ เภา | อาปนต อิตยาปนิกะ - **วณิก** | กรตุตา |
 ปณ “ซื้อขาย, แลกเปลี่ยนสินค้ากัน, ตกลงราคากัน; สดุดี, สรรเสริญ” ภาวาทิคณะ ฯ
 ย่อมซื้อขาย เหตุนั้นชื่อว่า **อาปนิก** ได้แก่ พ่อค้า ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อาปติกะ (3.17)

อาปติก (คนเดินทาง) อา+√ปตฤ {1}, ปรส.+อิกน (อิก) ปัจจัย
 ปตฤ คเตา เภา | อาปตตีติ **อาปติกะ** - **ปถิ** **วртमानะ** | กรตุตา |
 ปตฤ “ไป, ตก, บิน, ลง, ร่อนลง, จมลง, ทรามลง, เสื่อมลง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมไป
 เหตุนั้นชื่อว่า **อาปติก** ได้แก่ คนไปในหนทาง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อาปวา (8.128)

อาปวน (ลม, พายุ, พระพาย) √อาปฤ {5}, ปรส.+วน ปัจจัย
 อาปฤ วยาปเตา เสา | อาปโนติ สรวมิตยาปวา - **วายุ** | กรตุตา |
 อาปฤ (อาป) “แฉไป, ซึมซาบไป, ยึดถือเอา, ลูถึง” สวาทิคณะ ฯ ย่อมแฉไป สูที่ทั้งปวง
 เหตุนั้นชื่อว่า **อาปวน** ได้แก่ ลม ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อามระ (8.36)

อามร (มะม่วง) √อม {1}, ปรส.+รภ (ร) ปัจจัย
 อม คตยาเทา เภา | อมติ อมยเต वा **อามระ** - **จुते** | กรตุตา กรม จ |
 อม (อม) “ไป, ถึง, เปล่งเสียง, คอย ฯลฯ” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเปล่งเสียง อีกอย่างหนึ่ง
 ย่อมถูกส่งเสียง ชื่อว่า **อามร** ได้แก่ มะม่วง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อายะ (1.87)

อายุ (อายุ, ชีวิต, ความเป็นอยู่) √อิณ {2}, ปรส.+อุณ (อุ) ปัจจัย
 อิณ คเตา อา | ऐति **อายะ** - **ชีวนम्** | กรตุตา |
 อิณ (อิ) “ไป, เคลื่อน” ฯ ย่อมเคลื่อนไป เหตุนั้นชื่อว่า **อายุ** ได้แก่ ความเป็นอยู่ ฯ
 เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อายุ (9.40)

อายุส (อายุ, ชีวิต, ความเป็นอยู่) √อิณ {2}, ปรส.+อุสิ (อุส) ปัจจัย
 อิณ คเตา อา | ऐतियायु - **ชีวนम्** | กรตุตา |
 อิณ (อิ) “ไป, เคลื่อน” ฯ ย่อมเคลื่อนไป เหตุนั้นชื่อว่า **อายุส** ได้แก่ ความเป็นอยู่ ฯ
 เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อารู (1.168)

อารู (ผลไม้และต้นไม้ชนิดหนึ่ง; แทนบูชา, ไฟที; สีนํ้าตาลอ่อน) √ฤ {1, 3}, ปรส.+อุ ปัจจัย
 ฤ คเตา เภา, เขา | ฤจ्जत्तर्यเต वा **อารู** - **फलवृक्षชาติ** | กรตุตา กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ชุโหตยาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง
 ย่อมถูกเคลื่อนไป ชื่อว่า **อารุ** ได้แก่ ผลไม้และต้นไม้ชนิดหนึ่งฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะฯ
 ตามคำอธิบายของสูตรนี้ผู้รจนาวฤตติกล่าวเพียงว่า เป็นชื่อของผลไม้และต้นไม้ชนิดหนึ่ง
 ไม่ได้ระบุว่า เป็นต้นอะไร ได้ค้นหาความหมายในพจนานุกรมสังสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน ของหลวง
 บวรบรรณารักษ์ (นิยม รักไทย) ให้ความหมายไว้ดังนี้ อารุ. น. ชื่อต้นไม้, ปู, หมู, หมอน้ำ¹⁰² ส่วน
 ความหมายว่า สีนํ้าตาลอ่อน (ปิงคล) นั้นพบในสิทธานตเกมุทีและอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน
 เป็นต้น โดยในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินได้เพิ่มความหมายว่า แทนบุชา (เวทิกา) เข้ามาอีก
 ความหมายหนึ่ง

อาลุ (1.90)

อาลุ (ลูกหมัน, ต้นหมัน) √ฤ {1, 3}, ปรส.+ณฺณ (อ) ปัจจัย ทำคุณ ฤ เป็น อรุ อาเทศ อรุ
 เป็น อลฺ และทำที่ฆะ

ฤ คเตา เภา, เขา | ฤจฺฉติ อียรฺตติ อรฺยเต วา **อาลุ** - **เศลฺษฺมาตกม** | ศากมิเตเยเก |
 กรฺตฺตา กรฺม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ชุโหตยาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป ย่อมถึง อีก
 อย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป ชื่อว่า **อาลุ** ได้แก่ ลูกหมัน ฯ บางท่านว่า พืชผัก ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ
 และกรรมสาธนะ ฯ

คำแปลของ อาลุ ในที่นี้ท่านให้ไว้ว่า เศลฺษฺมาตก หมายถึง ผลของต้นหมัน แต่พจนานุกรม
 ทั่วไปให้ความหมาย อาลุ ว่า ไม้มะเกลือ (ebony) ตูลักลั่นกันพอสมควร

อาวสถะ (6.39)

อาวสถ (ที่อยู่, เรือน) อา+√วส {1}, ปรส.+อด ปัจจัย
 วส นิวาเส เภา อางฺปุรวะ | เอตฺสฺมินฺนาวสฺนตีติ **อาวสถะ** - **อาลยะ** | อธิกรณม |
 วส “อยู่, อาศัย” ภาวาทิคณะ มี อาง (อา) เป็นบุรพท ฯ ย่อมอยู่ ในที่นี้ เหตุนี้ชื่อว่า
อาวสถ ได้แก่ ที่อาศัย ฯ เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

¹⁰² สสังสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน, 129.

อาศุ (1.86)

อาศุ (เร็ว, ชนิดของข้าวเปลือก) √อศุ {5}, อาต.+อุณ (อุ) ปัจจัย
 อศุ วุยาปเตา เสา | อศุนฺเต กษิปรमितยาศุ - กษิปรม วรีหิชาติศจ | กรตตา |
 อศุ “แม่ไป, แทรกซึม” สวาทิกณะ ๆ ย่อมแม่ไป เร็ว เหตุนั้นชื่อว่า อาศุ ได้แก่ ความเร็ว และ
 ชนิดของข้าวเปลือก ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อาศุศุภณิ (1.3)

อาศุศุภณิ (พระอัคนิ, ไฟ) อา+√ศุช {4}, ปรส.+สน (ส) ปัจจัย (ในความปรารภนา)+อนิ
 ปัจจัย

ศุช โศเช ไท | อาศุศุภณิตตยาศุศุภณิ - อคณิ | กรตตา |
 ศุช “แห้ง, เหี่ยวแห้ง, แห้งเหือด” ทิวาทิกณะ ๆ ย่อมปรารภเพื่อจะเหือดแห้ง เหตุนั้น
 ชื่อว่า อาศุศุภณิ ได้แก่ พระอัคนิ (ไฟ) ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อาษุกรรม (8.80)

อาษุกรรม (อากาศ, คนบริโคมมาก) อา+√อศุง {5}, อาต.+ษุกรรม (ษุกรรม) ปัจจัย √อศ {9},
 ปรส.+ษุกรรม (ษุกรรม) ปัจจัย

อศุง วุยาปเตา เสา | อศ โภชน ไกร | อศุนฺเต อศนาติ वा อาษุกรรม - อากาสะ พหุภุจ |
 กรตตา |

อศุง “แม่ไป, แทรกซึม” สวาทิกณะ ๆ อศ “กิน, บริโคม” กรยาทิกณะ ๆ ย่อมแม่ไป อีก
 อย่างหนึ่ง ย่อมกิน เหตุนั้นชื่อว่า อาษุกรรม ได้แก่ อากาศ และคนบริโคมมาก ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

หมวดอักษร อ

อักษร (1.154)

อักษร (อ้อย, ลำอ้อย) √อักษร {6}, ปรส.+กส ปัจจัย

อักษร หีสายำ เต่า | อัจฉนติ ตมิติ อักษร - คุณาธิปรกฤติ | กรตตา |

อักษร “เปียดเปียน, ทำร้าย” ตุหาทิกณะ ๆ ย่อมเปียดเปียนเขา เหตุนั้นชื่อว่า อักษร ได้แก่ ต้นตอของน้ำอ้อย (ลำอ้อย) เป็นต้น ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อักษร ธาตุนี้โดยทั่วไปมีอรรถว่า อัจฉายำ (ปรารธนา) ดังที่อุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน

แสดงไว้ว่า

อักษร อัจฉายาม อักษรเต ภาษณาเยติ อักษร โษษริวิเศษะ¹⁰³ |

อักษรกฤฎกะ (3.5)

อักษรกฤฎกะ (คนตัดอ้อย) อักษร+√กฤฎ {10}, ปรส.+กฏน (ฎ) ปัจจัย อาเทศเป็น ออก

กฤฎ เฉทเน เจา อักษรศพทปุระ | อักษรน กฤฎยติ อักษรกฤฎกะ | กรตตา |

กฤฎ “ตัด, บั่น” จุราทิกณะ มี อักษร ศัพท์เป็นบุรพบท ๆ ย่อมตัด ซึ่งอ้อย ทล. เหตุนั้น ชื่อว่า อักษรกฤฎกะ (คนตัดอ้อย) ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อิทม (7.43)

อิทม (นี้, สิ่งนี้) √อิณ {2}, ปรส.+ทมก (ทม) ปัจจัย

อิณ คเตา อา | เอติติ อิทม - สรวนาม | กรตตา |

อิณ (อิ) “ไป, เคลื่อน” ๆ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า อิทม ได้แก่ สรวนาม ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อิทาวตสระ (8.52)

อิทาวตสระ (ปีปัจจุบัน, วัตถุประสงค์หนึ่งในวัตถุประสงค์ทั้ง 5) อิทา+√วส {1}, ปรส.+สรน (สร) ปัจจัย อาเทศ ส เป็น ต

ศัพท์นี้ในทศปาทยุณาทิวฤตติไม่ได้แสดงวิเคราะห์ไว้ เนื่องจากเป็นอุทาหรณ์เพิ่มเติมของ ส่วตสระ ดังนี้

วส นิวาเส เภา สมปุระ | สมตย วสนตยสมิน กษณลวมุหุรตตาโหราตรปักษมาสา อิติ ส่วตสระ | เอว ปริวตสระ, วิวตสระ, อิทวตสระ, อิทาวตสระ | อิทวตสโร’ยนทวยวิษยะ, อโหราโตร เทวานาม | อธิกรณม |

วส “อยู่, อาศัย” ภาวทิกณะ มี สม เป็นบุรพบท ๆ ขณะ ลวะ¹⁰⁴ ครุ วัน คิน ปักข์ และเดือน ทล. หลังจากทีพบกัน ย่อมอยู่ในปีนี้ เหตุนั้นชื่อว่า ส่วตสระ (ปีที่เวลาแต่ละช่วงมาอยู่ร่วมกัน) ๆ

¹⁰³ เศวต. อ. 3.151 (อักษรศุภยา กสุ : กส)

¹⁰⁴ ขณะหนึ่งเท่ากับการตีนิ้วมือ 10 ครั้ง ส่วน ลวะ (ป. ลย) เท่ากับจำนวน 10 ขณะ (ดูใน อภิธานป์- ปทีปิกา คาลา 66-67)

ปริวัตสร, วิวัตสร, อิวัตสร, อิหาวตสร ก็อย่างเดียวกันนี้ ๆ **อิหวัตสร** ได้แก่ เขตแห่งวิถีทั้งสอง คือ วันและคืนของเทพ ทล. ๆ เป็นอิกรณสาธนะ ๆ

คำว่า ก็อย่างเดียวกันนี้ หมายถึง มีรูปวิเคราะห์อย่างเดียวกันกับ ส่วตสร ต่างแต่เปลี่ยนบุรพบทเป็น เป็น ปริ, วิ, อิห และ อิหา เท่านั้น ในอรรถกถาศกยชฺรเวท (27.45) ของอุฎฎาจารย์อธิบายว่า อิหา มีอรรถเท่ากับ อิหานิม ส่วน อิห ในคำว่า อิหวัตสร เป็นนิบาต ซึ่งพบว่ามีใช้เฉพาะในพระเวทสมัยหลังพระเวทถูกแทนที่ด้วย เอว นิบาต

ศัพท์ทั้ง 5 คือ ส่วตสร, ปริวัตสร, วิวัตสร, อิหวัตสร, อิหาวตสร เป็นศัพท์เกี่ยวกับพิธีกรรมที่ปรากฏในยชฺรเวท ซึ่งนับเข้าในวัตสระพิเศษทั้ง 5 ที่ผู้ให้อาหารและเสื้อผ้าเป็นทาน จะได้รับผลอันยิ่งใหญ่ ดังที่ปรากฏในวิชณูธรรมอตตระว่า

ส่วตสราทีปญจानตฺรคตวตฺสรวีเศษะ | อสฺมิน วตฺสเร อนนฺวสฺตรทานํ มหาผลม¹⁰⁵ |

วัตสระ (ปี) พิเศษที่อยู่ภายในวัตสระทั้ง 5 มีสังวัตสระ เป็นต้น ๆ การให้อาหารและเสื้อผ้าในวัตสระ (ดังกล่าว) นี้มีผลมาก ๆ

เกี่ยวกับ วตสร ต่างๆ อุณาทิวฤตติของเหมจันทรสูริได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมโดยเรียก อิหวัตสร, อิหาวตสร ว่า อิหวัตสร, อิหาวตสร ดังนี้

วตสระ ส่วตสระ ปริวัตสโร นวุตสโร ส่วตสโร วิวัตสร อุทวตสโร วรชากิธานานิ | อิหามาเนน วสนตฺยตฺร กาลาวยวา อิติ | อิหวัตสระ | อิหยา มาเนน วสนตฺยตฺร วา | อิหาวตสโร วรชวิเศษากิธาน | ปริวัตสราทีนฺยปี วรชวิเศษากิธานานีตฺยเก¹⁰⁶ |

อิหวัตสระ (8.52)

อิหวัตสร (เขตแห่งวิถีทั้งสอง, วันและคืนของเหล่าเทวดา, วัตสระหนึ่งในวัตสระทั้ง 5) อิห+วส {1}, ปรส.+สรน (สร) ปัจจัย ดูที่ อิหาวตสระ (8.52)

อิธมะ (7.31)

อิธม (ไม้, ฟืน) √อิธินธิ {7}, อาต.+มก (ม) ปัจจัย

อิธินธิ ทีปเตา เรา | อิธยเต'เนนาคนิธิติ **อิธมะ - กาษรม** | [กรณม] |

อิธินธิ (อิธ) “สว่าง, ส่องสว่าง, ส่องแสง, รุ่งเรือง” รุชาทิคณะ ๆ ไฟย่อมถูกสว่าง ด้วยวัตถุนี เหตุนี้ชื่อว่า **อิธม** ได้แก่ ไม้, ฟืน ๆ [เป็นกรณสาธนะ] ๆ

อินะ (5.35)

อิน (ผู้เป็นใหญ่, พระอาทิตย์, พระราชา) √อิน {2}, ปรส.+นภ (น) ปัจจัย

อิน คเตา อา | ยนติ ตมฺรณิน อิติ **อินะ - อิศฺวระ สุโรโย ราชา วา** | กรม |

อิน (อิ) “ไป, ถึง, เคลื่อน” อทาतिकณะ ๆ คนผู้มีความต้องการ ทล. ย่อมถึง ซึ่งบุคคลนั้น เหตุนี้ชื่อว่า **อิน** ได้แก่ อิศฺว, สุริยะ หรือราชา ๆ เป็นกรณสาธนะ ๆ

อินทุระ (1.97)

¹⁰⁵ อ้างถึงในศัพท์กัลปทรมะ 1, 237.

¹⁰⁶ เหม. อุ. 439 (มีชยชิมามทยเศวตลิกิภยะ สระ : สร) ในเหมจันทรพยากรณะ

อินทุ (พระจันทร์, ปันพระศิวะ) √อินฺท {7}, อาต.+อุ ปัจจัย อาเทศต้นธาตุเป็น อิ
อินฺทึ เกณฑเน เรา | อินฺทติ เตชสา จกฺษุรมนำสีติ **อินฺทุ** - **จันทรมา** **หฺรฺจฺตามณิ** |
กรฺตฺตา |

อินฺทึ “ทำให้ชุ่ม, ทำให้เปียก” รุชาทิคณะ ๆ ย่อมทำดวงตาและใจ ทล. ให้ชุ่มชื้น ด้วยเดช
เหตุนี้ขึ้นชื่อว่า **อินฺทุ** ได้แก่ พระจันทร์, จุฑามณีของพระหระ (ศิวะ) ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อินฺทุระ (8.46)

อินฺทุ (พระอินทร์, ท้าวศักระ) √อินฺท {1}, ปรส. ; √อินฺธิ {7}, อาต.+รณ (ร) ปัจจัย อาเทศ ฐ
เป็น ท

อินฺทึ ปรโมศฺวฺรเย เภา, อินฺธิ ทีปเตา เรา | [อินฺทติ] อินฺธเต อธิยเต วา เตโชภริติ **อินฺทุ**
- **ศฺกระ** | กรฺตฺตา กรฺม จ |

อินฺทึ “เป็นใหญ่ยิ่ง” ภาวาทิคณะ, “สว่าง, ส่องสว่าง, ส่องแสง, รุ่งเรือง” รุชาทิคณะ ๆ
[ย่อมเป็นใหญ่ยิ่ง] ย่อมรุ่งเรือง ย่อมถูกรุ่งเรือง ด้วยเดช ทล. เหตุนี้ขึ้นชื่อว่า **อินฺทุ** ได้แก่ ศักระฯ
เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

อิภะ (7.25)

อิภ (ข้าง, ข้างพลาญ) √อิภ {2}, ปรส.+ภน (ภ) ปัจจัย
อิภ คเตา อา | เอติ อียเต วา **อิภะ** - **หฺสฺตี** | กรฺตฺตา กรฺม จ |
อิภ (อิ) “ไป, ถึง, เคลื่อน” ๆ ย่อมไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนไป เหตุนี้ขึ้นชื่อว่า **อิภ** ได้แก่
ข้างพลาญ ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

คัมภีร์มาตั้งคลีลาของศรีนลัคนฐะให้คำอธิบายเกี่ยวกับ **อิภ** ศัพท์ไว้ว่า

อิเม พิกฺยติ สฺรเวภฺยะ สฺรเวภฺโย’ภฺยธิกั วปุชะ |
กานฺตฺตฺวาจฺจ ตถา ปฺราหุริภานตฺตาน มหฺรชฺยะ ||

มหาฤษีทั้งหลายได้เรียกชื่อข้างว่า “อิภ” เพราะข้าง (ถึงแม้ว่า) มีร่างใหญ่โตกว่าสัตว์
ทั้งหลาย ก็ย่อมเกรงกลัวสัตว์ทั้งหลาย และเพราะเป็นสัตว์น่ารัก¹⁰⁷

อิรา (8.46)

อิรา (เครื่องตีชนิดหนึ่ง, สุรา, น้ำเมา; น้ำ, แผ่นดิน, นางอิรา) √อิร {2}, ปรส.+รณ (ร)
ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัยสตรีลิงค์

อิร คเตา อา | เอติ อียเต วา **อิรา** - **ปานชาติ** | กรฺตฺตา กรฺม จ |
อิร (อิ) “ไป, ถึง, เคลื่อน” อหาทิคณะ ๆ ย่อมไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกถึง เหตุนี้ขึ้นชื่อว่า
อิรา ได้แก่ ชนิดของเครื่องตี ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

อิริณฺม (5.17)

อิริณ (สถานที่โล่งเตียน, ที่ว่างเปล่า, ที่โล่ง, ทะเลทราย) √อิ {1, 3}, ปรส.+อินฺ (อิน) ปัจจัย
อาเทศ ฤ เป็น อิรุ

¹⁰⁷ มาตจ. 1.33 และมาตั้งคลีลาแปลไทยโดย ป.ส.ศาสตรี, 11.

ฤ คเตา เภา, เขา | ฤจฉติ อียรตติ อรยเต วา **อิริณม - อลโปทกตฤณสถานม** | กรตตา
กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ฤวาतिकณะ, ชุโทยาทิกณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป ย่อมถึง อีก
อย่างหนึ่ง ย่อมถูกถึง ชื่อว่า **อิริณ** ได้แก่ สถานที่ที่มีน้ำและหย้า่น้อย ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรม
สาธนะ ฯ

อิลวละ (10.17)

อิลว (อสุร) √อิณ {2}, ปรส. ลง ลฤ (ล) อาคม ; √อิล {6}, ปรส.+วลจ (วล) ปัจจัย
อิณ คเตา อา | อดวา อิธ สวปน เตา | เอติ อิธติ วา **อิลวละ - อสุรศจ** | กรตตา |
อิณ (อิ) “ไป, ถึง, เคลื่อน” อทาतिकณะ ฯ อีกอย่างหนึ่ง อิธ “นอนหลับ, ฝัน” ตูทาतिकณะฯ
ย่อมไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมนอนหลับ เหตุนี้ชื่อว่า **อิลว** ได้แก่ อสุร ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อิษิระ (8.26)

อิษิ (พระอัคนิ, ไฟ, อาหาร) √อิษ {6}, ปรส. ; √อิษ {9}, ปรส.; √อิษ {4}, ปรส.+กิริจ (อิธ)
ปัจจัย

อิษ อิฉายาม เตา, อิษ อภิกษณเย ไกร, อิษ คเตา ไท | อิฉฉติ อิษณาติ อิษยติ อิษยเต วา
อิษิระ - อคนิระ อาหาโร วา | กรตตา กรม จ |

อิษ “ปรารธนา” ตูทาतिकณะ, อิษ “ซ้ำ, ซ้ำๆ กัน, เป็นเนืองๆ, เป็นเนืองนิตย์” ฤยาतिकณะ,
อิษ “ไป, เคลื่อน” ทิวาतिकณะ ฯ ย่อมปรารธนา ย่อมเป็นเนืองนิตย์ ย่อมไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกถึง
เหตุนี้ชื่อว่า **อิษิ** ได้แก่ พระอัคนิ, ไฟ หรืออาหาร ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อิษิกา (3.39)

อิษิกา (แปรง, ลูกศร, ฟอนหน้า) √อิษ {1}, ปรส.+อิณ (อิ) ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัยสตรீ
ลิงค์ รัสสะตันธาคู

อิษ อุณเฉ เภา | อิษติติ **อิษิกา - ทรภศลาภา** | กรตา |

อิษ “ประชุม, ชุมนุม, รวบรวม” ฤวาतिकณะ ฯ ย่อมประชุมกัน เหตุนี้ชื่อว่า **อิษิกา** ได้แก่
กำห้ำกัสะ (สำหรับใช้ในพิธีกรรม) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อิษิกา มีความหมายหลายอย่าง แต่ความหมายที่สามัญเฉพาะให้ไว้ คือ ทรภศลาภา ส่วน
อุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินให้ความหมายไว้ว่า ตูลิกา (แปรงของช่างทาสี)¹⁰⁸

อิษะ (1.98)

อิษ (ลูกศร) √อิษ {1}, ปรส.+อ ปัจจัย อาเทศสระต้นคำเป็น อิ

อิษ อุณเฉ เภา | อิษยติ อิติ **อิษะ - ศระ** | กรม |

อิษ “ประชุม, ชุมนุม, รวบรวม” ฤวาतिकณะ ฯ ย่อมถูกรวบรวมไว้ เหตุนี้ชื่อว่า **อิษ** ได้แก่
ลูกศร ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อิษฎกา (3.30)

¹⁰⁸ เศวต. อุ. 4.23 (อิษะ กิจจ หรสวศจ : อิณ)

อิชฎกา (อิชฎ, แผ่นอิชฎ) √อิชฎ {6}, ปรส.+ตกน (ตก) ปัจจย+ฎาป (อา) ปัจจยสตรilingค์

อิชฎ อิจฉายำ เตา | อิจฉติ ตามิษยเต วา เศรโย’รฎกริตติ **อิชฎกา** – **มหิมธยศุใจตยคฤท-**

สาธินยะ | กรม |

อิชฎ “ปรารธนา” ตุทาทิคณะ ๆ ย่อมปรารธนา ซึ่งแผ่นอิชฎนั้น อีกอย่างหนึ่ง ความสุขสบาย ย่อมถูกผู้มีความต้องการ ทล. ปรารธนา เหตุนั้นชื่อว่า **อิชฎกา** (แผ่นอิชฎที่เขาปรารธนา หรือแผ่นอิชฎ ที่ผู้ต้องการความสุขสบายปรารธนา) ได้แก่ แผ่นอิชฎ ทล. ที่ใช้สร้างเจดีย์และเรือน ซึ่งทำจากดินเผา ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

คำว่า **มหิมธยศุใจตยคฤทสาธินยะ** ควรเป็น **มหิมยาศุใจตยคฤทสาธินยะ** จึงจะแปลได้ความ โดยตัดบทสนธิว่า **มหิมยะ ใจตยคฤทสาธินยะ** เข้าใจว่าน่าจะคัดลอกมาผิด ทั้งนี้ต้นฉบับที่ใช้ในการ ทำวิจัยซึ่งชำระโดยบัณฑิตยชิฐิระ มีมางสะกะ ได้ลงเชิงอรธเปรียบเทียบกับอีกสามฉบับคือ ค. ข. ข. ดังนี้

‘มหิมปยศุใจต สาธินยะ’ อิติ ค. ข. | ‘มหิ ยสย จิตติสาธินยะ’ อิติ ข. |

ในอุณาทิวฤตติของนารายณภฎฐะท่านแสดงวิเคราะห์ไว้เพียงสั้น ๆ ได้ใจความ ดังนี้

อิชฎเต จยนาธม **อิชฎกา**¹⁰⁹ | ย่อมถูกปรารธนา เพื่อจะก่อ ชื่อว่า **อิชฎกา** ๆ

อิชฎมะ (7.31)

อิชฎม (ฤตวสันต์, ลุกศร) √อิชฎ {7}, ปรส.+มก (ม) ปัจจย

อิชฎ อุณเ | อิชฎติ อิชฎเต วา **อิชฎมะ** - **วสนตะ พานศจ** | กรฎา กรม จ |

อิชฎ “ประชุม, ชุมนุม, รวบรวม” ๆ ย่อมประชุมกัน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกรวบรวม เหตุนั้นชื่อว่า **อิชฎม** ได้แก่ ฤตวสันต์ และลูกศร ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

อิชฎวะ (8.127)

อิชฎว (ผู้ถูกปรารธนา, อาจารย์, คฤหบดี, เจ้าภาพในพิธีบูชา, นักรบ) √อิชฎ {6}, ปรส.+วณ (ว) ปัจจย

อิชฎ อิจฉายำ เตา | อิชฎเต’สาวิตติ **อิชฎวะ** - **อภิลษิตะ** | กรม |

อิชฎ “ปรารธนา” ตุทาทิคณะ ๆ สิ่งนั้น ย่อมถูกปรารธนา เหตุนั้นชื่อว่า **อิชฎว** ได้แก่ ผู้ถูก ปรารธนา ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

ในอุณาทิวฤตติของเศวตวณวาสินให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับความหมายของศัพท์ ดังนี้

อิชฎวะ อาจารย์วะ คฤหบดีวะ ยชมานะ โยทุธา จ¹¹⁰ | **อิชฎว** ได้แก่ อาจารย์, คฤหบดี, ผู้บูชา และนักรบ (กษัตริย์, ทหาร) ๆ

¹⁰⁹ นารา. อุ. ขณ. 3.148 (อิชฎศิกยำ ตกน : ตกน) ในประกฤษยาสรวัสะ

¹¹⁰ เศวต. อุ. 1.139 (สรวนัฆฤษวราชวสชวศิวปทวปรเหวชวา อตนตฺร : วณ)

หมวดอักษร อี

อีศ (6.51)

อีศน (ปรมาตมัน, ผู้เป็นใหญ่) √อีศ {2}, อาต.+กนิ (อน) ปัจจัย

อีศ ไอศวเร อา | อีษณฺ์สวริติ **อีศ - ปรมาตมา** | กรตฺตา |

อีศ “มีอำนาจ, เป็นใหญ่, ปกครอง, บังคับบัญชา” อทาทีคณะ ๆ อาตมันันน์ ย่อมเป็นใหญ่ เหตุนี้ชื่อว่า **อีศน** ได้แก่ ปรมาตมัน ๆ เป็นกรรตฺตสาธนะ ๆ

อีรัชยา (8.14)

อีรัชยา (ความริษยา, หึงหวง, ความตระหนี่, ความหวงแหน) √อีรัชย {1}, ปรสฺ.+ยกฺ (ย) ปัจจัย+กฺวาป (อา) ปัจจัยสตรึลิงค์

อีรัชย อีรัชยารเถ เภา | อสย ยการโลโป นิปาตยเต | อีรัชยตีติ **อีรัชยา - มาตฺสฺรยม** | กรตฺตา |อีรัชยณฺ์ วา อีรัชยา | ภาวะ |

อีรัชย “ริษยา, ตระหนี่, หวงแหน” ภาวทีคณะ ๆ ย่อมริษยา เหตุนี้ชื่อว่า **อีรัชยา** ได้แก่ ความริษยา ๆ เป็นกรรตฺตสาธนะ ๆ อีกอย่างหนึ่ง ความริษยา ชื่อว่า **อีรัชยา** ๆ เป็นภาวสาธนะ ๆ

อีศฺวระ (8.101)

อีศฺว (อีศฺว, ผู้อยู่ทุกหนทุกแห่ง) √อศฺว {5}, อาตฺ.+วฺรฺ (ว) ปัจจัย อาเทศอุปธาของธาตฺ (คือ อ) เป็น อี

อศฺว วฺยาปเตา เสา | อศฺนฺเต สฺรวฺ วิศฺวมิติ **อีศฺวระ - สฺรวคะ** | กรตฺตา |

อศฺว “แผ่ไป, แทรกซึม” สฺวาทีคณะ ๆ ย่อมแผ่ไป สู่ทุกหนทุกแห่ง เหตุนี้ชื่อว่า **อีศฺว** ได้แก่ ผู้อยู่ทุกหนทุกแห่ง (พระอีศฺว) ๆ เป็นกรรตฺตสาธนะ ๆ

หมวดอักษร อ

อุกถม (6.32)

อุกถ (สามเวท, ชนิดของบทสวดในสามเวท) √วจ {2}, ปรส.+ถก (ถ) ปัจจัย อาเทศ ว เป็น อุ และที่สุตธาตุเป็น ก

วจ ปรวิภาชเณ อา | อุจยเต ตทิตติ **อุกถม - สามเภทะ** | กรม |

วจ “กล่าว, พูด, อ่าน, ออกชื่อ, เรียก, ประกาศ” อทาทิกณะ ๆ บทสวดนั้น ย่อมอุกถกล่าว (สวด) เหตุนั้นชื่อว่า **อุกถ** ได้แก่ สามเภท ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

อุกษา (6.55)

อุกษ (วัวผู้, โคถึก) √อุกษ {1}, ปรส.+กนิน (อน) ปัจจัย

อุกษ เสงเน เภา | อุกษตีติ **อุกษา - วฤษะ** | กรตตา |

อุกษ “ประพรม, ทำให้เปียก, รด, ราว, โปรง, ปล่อย” ภาวาทิกณะ ๆ ย่อมปล่อย เหตุนั้นชื่อว่า **อุกษ** ได้แก่ วัว ๆ เป็นกรรตถสาธนะ ๆ

อุษา (3.57)

อุษา (ภาชนะหุงต้ม, หม้อ, กริยาฟุ้งขึ้นข้างบน) √มาง {3, 4}, อาต.+√ฤ {1}, ปรส.+อุษา ศัพท์

มาง มาเน ศพเท จ เซา | มียเต'สวาวิตฺยฺษา - อฺฐรฺวกรฺริยา จ | กรม |

มาง (มา) “วัด, ชั่ง, ตวง, ทำเสียง” ชุโทยาทิกณะ ๆ มันย่อมอุกทำเสียง เหตุนั้นชื่อว่า **อุษา** ได้แก่ กริยาฟุ้งขึ้นข้างบน ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

รูปสำเร็จของอุทาหรณ์ข้างต้นแตกต่างจากศัพท์อื่น เนื่องจากไม่ได้สำเร็จจากธาตุที่ตั้งไว้โดยตรง ทั้งปัจจัยที่ลงท้ายธาตุก็ไม่ได้ระบุไว้ แต่ให้ลง อุษา ศัพท์หลังจากธาตุที่เดียว โดยแสดงวฤตติของสูตรไว้ว่า

มาโง ธาตุรฺชาศฺพฺโท นิปาตฺยเต | “อุษา ศัพท์ย่อมอุกกลง หลังจาก มาง (มา) ธาตุ” โดยไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดที่น่าสนใจไว้แต่อย่างใด ทำให้เกิดความสงสัยว่า มาง ธาตุหายไปไหน จึงได้ตรวจสอบเปรียบเทียบกับอุณาวิฤตติฉบับอื่นๆ มีของเศวตวนวาสินและนารายณภักภูวะ เป็นต้น และได้ข้อมูลเพิ่มเติมมาจากแหล่งละเล็กละน้อย นำมาประมวลอธิบายเพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหา ดังนี้

ในอุณาวิฤตติของเศวตวนวาสิน อุทาหรณ์ของศัพท์นี้ปรากฏในตอนท้ายของสูตร **มาง อุโฆมย จ**¹¹¹ ซึ่งเป็นสูตรการทำตัวของ มยฺช ศัพท์ว่า **อุช ฌช อิติ อิกฺุปรลฺกษเณ เเก [เข?] ฐฺาปิ อุชาลิทฺธา |** อุษา สำเร็จแล้วเพราะ ก [ข?] ปัจจัย (และ) ฐฺาป ปัจจัย เนื่องจากอิกฺุปรลฺกษเณว่า อุช ฌช ๆ

อิกฺุปรลฺกษเณในที่นี้หมายเอา อิกฺุ ปรตฺยอาหาระในมเหศวรสูตร (คือ อิกฺุ ฤ ฤ) และ อิกฺุ ในที่นี้คือ √ฤ ที่อยู่ถัดจาก √มาง นั่นเอง แต่รูปวิเคราะห์ที่มาณิกยเทวะนำมาแสดงไว้ ไม่ได้กล่าวถึง √ฤ ที่เป็นอิกฺุปรลฺกษเณแต่อย่างใด แต่ได้พบรูปวิเคราะห์ของศัพท์นี้ในประกริยาสรวิสวะ อุณาวิษัณษะของนารายณภักภูวะ ดังนี้

¹¹¹ เศวต. อุ. 5.26 (มาง อุโฆมย จ)

มิตวา'รฺบยเต¹¹², สมิณฺ ปากยฺ อฺอุขา¹¹³ | หลังจากที่สูงเสียงแล้ว ย่อมถูกให้วางลง ณ ที่นี้
ได้แก่ ภาชนะสำหรับหุงต้ม คือ หม้อ ฯ

อนึ่ง อุขา ศัพท์นี้แม้เพียงคำพ้องไม่ตามหลัง √มาง ก็ถือว่าสำเร็จด้วยวิธีแห่งอุณาที่ปัจจัยมาก่อนแล้ว คือ √อฺชฺ+ช แต่ท่านมาตั้งสูตรใหม่ว่า มาง อุขา และ มาง อฺชฺ | ซึ่งพบในทศปาทยุณาทิวฤตติของมานิกยเทวะ และปรีชาสรวสวะของนารายณภักฏะ เป็นต้น แต่ไม่พบในอุณาทีสูตรของปาณินิ ดังนั้น ในอุณาทีสูตรของโกษเทวะและเหมจันทรสูริจึงแสดงรูปสำเร็จของ อุขา ไว้ด้วยสูตรโดยตรงว่า

อฺชฺ เกทฺ โลปศฺจ | อฺอุขา สฺถาลิ¹¹⁴ |

ลง ช ปัจจัยหลังจาก อฺชฺ (อฺชฺ) ธาตุ เป็น กิตฺ ปัจจัย (ไม่มีการทำคุณ) และลบที่สุดธาตุ ฯ
อุขา ได้แก่ ภาชนะ (หรือถาด)

อฺชฺ เกทฺ จ | อฺชฺ ทาเท | อฺชนฺตยสฺยามิตฺยฺอุขา สฺถาลยฺรฺวกรฺรียา วา¹¹⁵ |

อฺชฺ “เผา, ไหม” ฯ (ไฟ) ย่อมเผาไหม้ ที่หม้อนี้ เหตุนี้ชื่อว่า อุขา ได้แก่ ภาชนะ หรือ
กริยาพุ่งขึ้นข้างบน ฯ

อฺคุระ (8.46)

อฺคุร (ยิ่งใหญ่, สูง, เลิศ, ไฉ่ฉิ่ง, มีเกียรติ, ดุร้าย, นากลัว, นกเหยี่ยว) อฺต+√คฺมฺภ {1}, ปรสฺ.+
รณฺ (ร) ปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดอุปสรรคและที่สุดธาตุ

คฺมฺภ คเตา เภา อฺตฺปุรฺว | อฺทฺคฺจฺฉิตฺยฺคุระ - กฺรฺฐฺระ | กฺรฺตฺตา |

คฺมฺภ “ไป, เคลื่อน, ถึง” ภาวาทิคณะ มี อฺตฺ เป็นบุรพบท ฯ ย่อมขึ้นไป เหตุนี้ชื่อว่า อฺคุร
ได้แก่ เหยี่ยว(หรือ) คนดุร้าย ฯ เป็นกรรตฤสาณะ ฯ

อฺจิตฺม (6.21)

อฺจิตฺ (การสืบทอด, มรดก) √อฺจ {4}, ปรสฺ.+กิตฺจ (อิต) ปัจจัย

อฺจ สฺมวาเย ไท | อฺจยฺตีติ อฺจิตฺม - วฺศาคตฺมฺ เศรฺษฺจฺ [จ] | กฺรฺตฺตา |

อฺจ “ประชุมกัน, รวมกัน” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมประชุมกัน เหตุนี้ชื่อว่า อฺจิตฺ ได้แก่ การสื
วงศ์ (และ) สิ่งที่ยอดเยี่ยม หรือเป็นเลิศ ฯ เป็นกรรตฤสาณะ ฯ

ในอุณาทิวฤตติของเศวตวณวาสินแสดงรูปวิเคราะห์ต่างไปจากทศปาทยุณาทิวฤตติของ
มานิกยเทวะ โดยให้สำเร็จมาจาก วจ ธาตุ ดังนี้

วจ ปริภาษเณ | กกาโร คฺณนิเสธาย จการะ สฺวราละ | อฺจิตฺ โยคฺยม¹¹⁶ |

วจ “กล่าว, พูด, บอก, อ่าน” ฯ ลง กิตฺจ ปัจจัย ฯ ก อักษรมีไว้เพื่อห้ามทำคุณ จ อักษรมี
ประโยชน์ในการออกเสียง (สวรเภท) ฯ สำเร็จรูปเป็น อฺจิตฺ ได้แก่ ความเหมาะสม หรือสมควร ฯ

¹¹² อฺรบยเต สำเร็จมาจาก √ภ+ปฺกฺ (ป) อาคฺม+ย+เต รูปนี้เป็นณิชนันตกรรม (เหตุกรรมวาจก)

¹¹³ นารา. อ. ขณ. 5.32 (มาง อฺชฺ) ในปรีชาสรวสวะ

¹¹⁴ โภข. อ. 2.2.46 (อฺชฺ เกทฺ โลปศฺจ : ช) ในสรัสวตีกัณฐาภรณ์

¹¹⁵ เหม. อ. 88 (อฺชฺ เกทฺ จ : ช) ในเหมจันทรพยากรณ์

¹¹⁶ เศวต. อ. 4.191 (รฺจิวฺจฺกฺตฺสิกฺษฺภยะ กิตฺจ : กิตฺจ)

อุตฺสะ (9.28)

อุตฺส (กระแสด, กระแสน้ำ, น้ำตก¹¹⁷) √อุณฺที่ {7}, อาต. + ส ปัจจย
 อุณฺที่ เกลทเน เรา | อุณฺตตีติ **อุตฺสะ** - โสฺรตะ | กรตฺตา |
 อุณฺที่ “ทำให้ชุ่ม, ทำให้เปียก” รุชาทิกณะ ๆ ย่อมทำให้ชุ่มขึ้น เหตุุนั้นชื่อว่า **อุตฺส** ๆ เป็น
 กรรตฺตฺสาธนะ ๆ

อุทกม (3.11)

อุทก (น้ำ) อุต + √ขณฺ {1}, ปรส. ; อุต + √อณฺจ {1}, ปรส. + กฺวณฺ (ว) ปัจจย อาเทศเป็น อก และ
 ลปธาทฺ

ขณฺ อวทารณเณ เภา | อณฺจ คติปุชนโยะ เภา | อุตฺขายเต อุทกฺจยเต วา ตท วายุณา วิชยมาณ
 มิตติ **อุทกม** - อมกะ | กรม |

ขณฺ “ทำลาย, ชุด” ภาวาทิกณะ ๆ อณฺจ “ไป, บูชา, นับถือ” ภาวาทิกณะ ๆ สิ่งนั้น ถูกลมพัดอยู่
 ย่อมถูกทำลาย หรือ ย่อมถูกไปข้างบน (กระเพื่อม) เหตุุนั้นชื่อว่า **อุทก** ได้แก่ น้ำ ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

วิธีสำเร็จรูปของ อุทก ศัพท์ในทศปาทยุณาทิวฤตตินี้จะแตกต่างจากอุณาทิวฤตติของสำนัก
 อื่นๆ กล่าวคือ มี อุตฺ อุปสรรคเป็นบุรพบท ลปตัวธาตุ เหลือไว้แต่อุปสรรคกับปัจจย ดังนี้

อุต + √ขณฺ + กฺวณฺ (ว > อก) → อุต + อก = อุทก

อุต + √อณฺจ + กฺวณฺ (ว > อก) → อุต + อก = อุทก

ส่วนในอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ จะมีรายละเอียดตรงกัน โดยสำเร็จมาจาก √อุณฺท หรือ √อุท +
 อก (กฺวณฺ, วฺน, กก) ดังนี้

อุณฺเทะ นโลปะ กฺวณฺปรตฺยศฺจ นิปาตฺยเต | อุณฺโตทาทตฺตฺวํ จ นิปาตนาต | อุณฺตตีติ **อุทกํ**
ชลม¹¹⁸ |

อุทาทิภยะ วฺนปรตฺยยะ กิทฺภาวติ | **อุทกํ วาริ**¹¹⁹ |

อุณฺโทปะ เกลทเน | **อุทกํ ชลม**¹²⁰ |

อุณฺตติ **อุทกม**¹²¹ |

อุณฺเทะ กกปรตฺยโย ภาวติ | อุณฺที่ เกลทเน | อุณฺตติ กฺลิตฺยเต อเนน วสฺตฺวिति **อุทกํ ชลม**¹²² |

อุณฺที่ เกลทเน | อตะ กฺวณฺ | **อุทกํ ชลม**¹²³ |

อุทรธิะ (1.42)

อุทรธิ (คนขั้บรณ, เนินเขา, เขตเพาะปลูก, ไม้, ฟืน, มหาสมุทร) อุต + √ถ {1, 3}, ปรส. + ฆณิน
 (อติ) ปัจจย อาเทศ ถ เป็น อร

¹¹⁷ อุตฺสะ นิรมระ อิติ | นารา. อุ. ขณ. 3.69 (อุณฺเทะ นโลปะศฺจ : ส) ในประกฺรียาสรวสวะ

¹¹⁸ เสวต. อุ. 2.41 (อุทกม : กฺวณฺ)

¹¹⁹ โภช. อุ. 2.2.10 (อุทฺริจฺติลฺปิปลฺกฺชิปฺกฺริสุภยะ กิต : วฺน) ในสรสวตีกัณฐาภณะ

¹²⁰ เหม. อุ. 29 (ธฺรฺฐุนฺทฺริจฺติลฺปิปลฺกฺชิปฺกฺริสุภยะกิต : อก) ในเหมจันทรวยากภณะ

¹²¹ นารา. อุ. ขณ. 2.38 (อุทกม : กฺวณฺ) ในประกฺรียาสรวสวะ

¹²² ทฺรฺค. อุ. 6.33 (อุณฺเทะ กกะ : กก)

¹²³ อุช. อุ. 2.39 (อุทกํ จ : กฺวณฺ)

ฤ คเตา เภา, เขา | อุทฤจจติ อุทียรตติ อุทรยเต วา **อุทรธิ - รวาทะ วประ ภาษจ จ |**
กรตตา กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ฤวาทิคณะ, ชุโทยาติคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไปข้างบน
ย่อมขึ้นไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกขึ้นไป ชื่อว่า **อุทรธิ** ได้แก่ คนขับรถ, เนินเขา, เขตเพาะปลูก,
ไม้, ฟืน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อุทร (8.97)

อุทร (อุทร, ท้อง, พยาธิ, ความเจ็บป่วย) อุต+√ทฤ {9}, ปรส.+อล (อ) ปัจจย/อจ (อ) ปัจจย
ลพบพยัญชนะที่สุดของบุรพบท

ทฤ ภาเย ไกร | อุทียรเต ตทวายุนา’คินสิหิตเนตยฺทรม - **ชรม วยาศิจ** | กรม |
สวรวิเศษะ |

ทฤ “กลัว (มี อุต อยู่หน้า = แตกตื่น, ปั่นป่วน)” ฤรยาติคณะฯ ท้องนั้น ย่อมถูกลมที่
ประกอบด้วยไฟป่วนปั่น เหตุนี้ชื่อว่า **อุทร** ได้แก่ ท้อง และพยาธิ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ ความ
พิเศษในการออกเสียง ย่อมมี ฯ

ในอุณาทิวฤตติของนารายณภฏฐะแสดงวิธีสำเร็จรูปของ **อุทร** คล้ายคลึงกับทศปาทยุณาทิ
วฤตติ ดังนี้ อุตปุรวสย ทฤธาโตะ อล อจ อิติ สตะ | อุโท ทการโลปศจ | คุณะ | อุทียรเต สรณธรี ภาติ
อิติ **อุทร** | อลโจะ สวรเภทะ¹²⁴ |

คำว่า สวรวิเศษะ กิติ สวรเภท กิติ มีความหมายอย่างเดียวกัน กล่าวคือ อุทาหรณ์ของสูตรนี้ให้
ลง อลหรือ อจ ปัจจยหลังจาก √ทฤ ที่มี อุต เป็นบุรพบท และให้ลพบพยัญชนะที่สุดของบุรพบท คือ ท
(ต) เสีย ปัจจยทั้งสองนี้มีมูลปัจจยอย่างเดียวกัน คือ อ แต่อนุพันธ์คือ ล และ จ เป็นตัวกำหนดการ
ออกเสียงในเวลาสวดพระเวทที่จะต้องบังคับเสียงสูง (อุทาดต) ให้ไปอยู่ต้นธาตุหรือท้ายธาตุเท่านั้น
ถึงแม้ว่าวิธีการของสูตรจะกำหนดให้ลงปัจจยสองตัว แต่รูปสำเร็จคงเป็น **อุทร** อย่างเดียวกัน
รายละเอียดดังกล่าวนี้มีอธิบายเพิ่มเติมในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน ดังนี้

ทฤ วิหารณ อุทิ อุปปเท ทฤณาเตะ อล อจ อิตยเตา ปรตยเยา ภาตตะ | อุจพทานตโลปศจ
ภาติ | อลโจะ สวเร วิเศษะ | อจยโนโตทาทตตวม | อลิ ปรตยยาตปุรวสโยทาทตตตวม | อุทฤณาตติ
อุทร ชรม¹²⁵ |

ข้อความว่า **อลโจะ สวเร วิเศษะ | อจยโนโตทาทตตตวม | อลิ ปรตยยาตปุรวสโยทาทตตตตวม**
| แปลความว่า

ความพิเศษ (ความแตกต่าง) ในการออกเสียงแห่ง อล และ อจ ปัจจยทั้งสอง ย่อมมี ฯ ความ
เป็นอุทาดตะในเบื้องต้นปลาย ย่อมมีเพราะ อจ ปัจจย ฯ ความเป็นอุทาดตะของเบื้องต้นจากปัจจย ย่อม
มีเพราะ อล ปัจจย ฯ

แสดงสัญลักษณ์พระเวทแบบอักษรเทวนาครีและอักษรโรมันได้ดังนี้

उदर udāra (อล ปัจจย)

उदर udarā (อจ ปัจจย)

¹²⁴ นารา. อุ. ขณ. 5.23 (อุทิ ทฤณาเตรลเจา ปุรวพทานตโยปศจ : อล, อจ) ใน
ประกฤษยาสรวาสะ

¹²⁵ เศวต. อุ. 5.17 (อุทิ ทฤณาเตรลเจา ปุรวพทานตโยปศจ : อล, อจ)

ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินนี้ท่านสร้างคำโดยประกอบธาตุและปัจจัยตัวเดียวกันกับอุณาทิวฤตติของของมาณิกยเทวะและนารายณภักฏะต่างกันเฉพาะรูปสาธนะเท่านั้น อนึ่ง มีข้อสังเกตเกี่ยวกับ √ทฤ ในทศปาทยุณาทิวฤตติและอุณาทิวฤตติของนารายณภักฏะท่านประกอบเป็นรูปกรรมวาทกว่า **อุทธีรยเต** ซึ่งควรเป็น **อุททธีรยเต** เนื่องจากในรูปวิเคราะห์ไม่อยู่ในขอบเขตการลบบพยัญชนะที่สุดของอุปสรรคตามหน้าที่สูตรแต่อย่างใด ทั้งนี้ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินได้แสดงวิเคราะห์โดยไม่ลบที่สุดของอุปสรรค ในรูปวิเคราะห์เช่นกัน แต่หลังจากกลางอุณาที่ปัจจัยแล้วว่า **อุททฤณาตีติอุทธี ชธรม** | จึงสันนิษฐานว่าอาจเกิดจากการคัดลอกที่ผิดพลาด หรือมีเช่นนั้นผู้ชำระแก้ไขจากต้นฉบับเดิม **อุทธีรยเต** เป็น **อุทธีรยเต** ก็มีทางเป็นไปได้เช่นเดียวกัน เหตุผลที่กริยาบทดังกล่าวไม่ควรเป็น **อุทธีรยเต** ก็คือ รูปกริยาดังกล่าวนี้อาจไปพ้องกันกับ **อุทธีรยเต** ที่สำเร็จมาจาก อุต+√อิร+ย+เต ซึ่งมีความหมายว่า “ถูกเปล่งเสียง, ถูกประกาศ” นั่นเอง

อย่างไรก็ตามในอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ นอกจากนี้ ได้แสดงรูปสำเร็จของ อุทรร แตกต่างไปจากมติข้างต้นดังนี้

อุนเทรณโลปศจ | อุทธี ชธรม¹²⁶ | [√อุทท+อร (ลบ น)]

อุนโทป เกลทเน | อุทธี ชแก้ไขถึง อุนเนธรม¹²⁷ | [√อุทท+อร]

ส่วนในอุณาทิวฤตติของอุชชวลทตตะสร้างรูปคำจากธาตุและปัจจัยเหมือนมติทั้งสามข้างต้นต่างเพียงใช้ธาตุคณะที่ 1 แทนคณะที่ 9 เหมือนของเศวตวนวาสิน คือ ทฤ วิหารเน (ทำลาย) เท่านั้น ดังนี้

ทฤ วิหารเน | อสมาทุตปุรวาทล อจ อิตยเตตา ปรตยเยา สยาตา | ปูรวปทำตยโลปศจ | อุทธีรุกษิ¹²⁸ |

อุทคาคตา (2.2)

อุทคาคตฤ (พราหมณ์อุทคาคตฤ, พราหมณ์ผู้สวดสามเวท) อุต+√ไค {1}, ปรส.+ตฤณ (ตฤ) ปัจจัย/ตฤจ (ตฤ) ปัจจัย

ไค ศพเท เภา อุตปุรวะ | อุทคาคตีติ **อุทคาคตา** | [กรตตา] |

ไค “เปล่งเสียง, ร้องเพลง, กล่าว, สวด, สาธยาย” ภาวาทคณะ มี อุต เป็นบุรพบท ฯ ย่อมสวดเหตุนี้ชื่อว่า **อุทคาคตฤ** ฯ [เป็นกรรตฤสาธนะ] ฯ

อุทคิถะ (6.35)

อุทคิถ (สามเวท) อุต+√ไค {1}, ปรส.+ถก (ถ) ปัจจัย

ไค ศพเท เภา อุตปุรวะ | อุทคาคตีติ อุทคิยเต วา **อุทคิถะ - สาม** | กรตตา กรม จ |

ไค “เปล่งเสียง, ร้องเพลง, กล่าว, สวด, สาธยาย” ภาวาทคณะ มี อุต เป็นบุรพบท ฯ ย่อมสวด¹²⁹ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกสวด ชื่อว่า **อุทคิถ** ได้แก่ สามเวท ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ

¹²⁶ โภช. อุ. 2.3.39 (ชธร-ปิจร-กรร-กรกร-มกร-ศิขร-เศขโรทร-ททร-กฺทร-กฺรปร-กรปร-ศมร-ทมร-ทามร-ปามร-สาคร-โตมรา-ชคราทยะ : อร) ในสรวิสวดีกัณฐาภระณะ

¹²⁷ เหม. อุ. 29 (ธฺรฺฐนฺทิจฺจิติลฺปิถฺกฺธิกฺษิพิกฺษุพิกฺษุภิลิขิภยะ กิต : อก)

¹²⁸ อุช. อุ. 5.19 (อุทฺท ฤณฺนาเตรลเจา ปูรวปทำตยโลปศจ : อล, อจ)

และกรรมสาธนะ ฯ

¹²⁹ การแปลวิเคราะห์ตามนัยนี้เป็นการแปลเท่าที่เห็นศัพท์เพื่อให้กระชับ ไม่เยิ่นเย้อ เท่านั้น
พิจารณาจากคำแปลดูเหมือนว่า พระเวททำหน้าที่สวดเอง แต่ความจริงคือบุคคลเป็นผู้สวด ดังนั้น ควรถือเอาความ
ตามพยัญชนะดังนี้ว่า “(เขา) ย่อมสวด (พระเวทใด พระเวทนั้น) ชื่อว่า อุทศีล (พระเวทที่เขาสวด คือ สามเวท)”

ไค ธาตุนี้ ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินตั้งเป็น √คาง (คา) ดังนี้
 อุทิ อุปปเท 'คาง คานะ' อิตยสมาด ถกปรตยโย ภวติ | อุทศิละ สามวิเศษะ¹³⁰ |

อุณเตนตา (2.2)

อุณเตนต (ผู้นำออก, ผู้ชักจูง, พราหมณ์ฤตวิช) อุต+√ณเณ (นี) {1}, ปรส.+ตถน (ตถ) ปัจจัย/
 ตถจ (ตถ) ปัจจัย

ณเณ ปรापणे णा उपपुरवे | อุณนยत्ति **อุณเตนตา** | [กรตตา] |

ณเณ (นี) “นำไป, พาไป” ภาวतिकณะ มี อุต เป็นบุรพท ๓ ย่อมนำออกไป เหตุนี้ชื่อว่า

อุณเตนต ๓ [เป็นกรรตถสาธนะ] ๓

อุปทรชญา (2.2)

อุปทรชญา (ผู้พบเห็น, ผู้เห็นเหตุการณ์) อุป+√ทรช (ทรช) {1}, ปรส.+ตถน (ตถ) ปัจจัย/
 ตถจ (ตถ) ปัจจัย

ทรชि प्रकषणे णा उपपुरवे | อุปपश्यत्ति **อุปทรชญา** | [กรตตา] |

ทรชि (ทรช) “มองดู, เห็น” ภาวतिकณะ มี อุป เป็นบุรพท ๓ ย่อมเข้าไปเห็น เหตุนี้ชื่อว่า

อุปทรชญา ๓ [เป็นกรรตถสาธนะ] ๓

อุปหวรม (8.49)

อุปหวร (สถานที่ลับ, สถานที่โดดเดี่ยว, จุดเชื่อมต่อ, ทางแยก, ความใกล้ชิด¹³¹) อุป+√หเวณ
 (หเว) {1}, อุภ.+ชวรจ (วร) ปัจจัย

ह्वेण सप्रथायां क्षपेते ञ णा उपपुरवे | उपह्वेत อิติ **อุปหวรม - รหস্যं สनธิศ** | กรม |

ห्वेण (หเว) “แข่ง, ประกวด, ร้องทำ, เรียก, เรียกร้องมา, เชื้อเชิญ, ร้องขอ, เชิญชวน”

ภาวतिकณะ มี อุป เป็นบุรพท ๓ ย่อมถูกเชื้อเชิญมา เหตุนี้ชื่อว่า **อุปหวร** ได้แก่ สถานที่ลับ และจุด
 นัดพบ ๓ เป็นกรรมสาธนะ ๓

อุมะ (7.30)

อุม (ชน, ประชาชน) √อว {1}, ปรส.+มน (ม) ปัจจัย

अव रक्षमाते णा | अवति अव्यते वा **อุมะ - ชนะ** | กรตตา กรม จ |

अव “รักษา, ค้ำครอง” ฯลฯ ภาวतिकณะ ๓ ย่อมค้ำครอง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกค้ำครอง

ชื่อว่า **อุมะ** (ผู้ค้ำครอง, ผู้ถูกค้ำครอง) ได้แก่ ชน ๓ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรมสาธนะ ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินมีรูปเป็น **อุม** และแสดงความหมาย
 เพิ่มเติมคือ เทพ, ท้องฟ้า และพระจันทร์ ดังนี้

अवत्ति **อุมะ** वेदे नगरे अक्षुपत्ति¹³² |

อูระ (9.55)

¹³⁰ เศวต. อ. 2.10 (คคโจททิ : ถก)

¹³¹ อุปหวร สมิปะ | โภช. อ. 2.3.74 (ฉิตวาร-ฉตวร-ชิวร-ปิวร-จิวร-คหโว-ปหวร-สยทวร-
 นิษทวโรทุมพร-ภูพร-ตุพราทยะ : วรจ) โนสรส์วดีกัณฐาภระณะ

¹³² เศวต. อ. 1.130 (อวิสิวิศุภิกยะ กิต : มน)

อรุส (อก, หน้าอก, ทรวงอกของสตรี) √ฤ {1}, ปรส.+อสฺน (อส) ปัจจัย อาเทศ อ (ของ อร)
เป็น อ

ฤ คติปราชญ์ โภชะ เภา | อรยเต ตทฺ รหสิ โยชิตุภิริตยฺระ - **วฤษะ** | กรม |

ฤ “ไป, เคลื่อน, ไต่, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ อวัยวะนั้น ย่อมถูกไต่ [เพื่อเปิดเผย] ในที่ลับ
โดยสตรี ทล. เหตุนั้นชื่อว่า **อรุส** ได้แก่ ทรวงอก ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อรณะ (5.63)

อรณ (ปศุสัตว์, แกะ, นกฮูก, นกเค้าแมว) √ฤ {1}, ปรส.+กฺยฺน (ย) ปัจจัย อาเทศ ญ เป็น อน
(อน) อาเทศ อ (ของ อร) เป็น อ

ฤ คเตา เภา | ฤจฺจตยฺรยเต วา **อรณะ - ปศุ เมษะ อรุโก** วา | กรตฺตา กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเคลื่อนย้าย
ชื่อว่า **อรณ** ได้แก่ ปศุสัตว์, แกะ หรือนกฮูก ฯ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อรุ (1.116)

อรุ (ใหญ่, ยิ่งใหญ่, มาก, ความไพศาล, การขยายออก) √อรฺณฺญ {2}, ปรส.+กฺ (อ) ปัจจัย ลป
ณฺ และรัสสะต้นธาตุ

อรฺณฺญ อาจฉาทเน อา | อฺรฺณฺตีติ **อรุ - วิสฺตีรณฺม** | กรตฺตา | อฺรณฺวํ วา **อรุ** | ภาวะ |

อรฺณฺญ (อรฺณ) “นุ่งห่ม, ปกคลุม” อทาติคณะ ฯ ย่อมปกคลุม เหตุนั้นชื่อว่า **อรุ** ได้แก่ การ
ขยายให้กว้าง ฯ เป็นกรรตฺตฺสาธนะฯ อีกอย่างอย่างหนึ่ง ความแผ่ขยาย ชื่อว่า **อรุ**ฯ เป็นภาวสาธนะฯ

อุลปม (7.12)

อุลป (หญ้า, หญ้าภูเขา) √อุษ {1}, ปรส.+กปฺน (อป) ปัจจัย อาเทศที่สุดธาตุเป็น ล

อุษ ทาเห เภา | อุษยเต’เนน ตทฺทาวาคนิเนติ **อุลปม - ปรวตฺตฺถณฺม** | กรม |

อุษ “เผา, ไหม้” ภาวาทิคณะ ฯ หญ้านั้น ย่อมถูกเผา โดยไฟปานี้ เหตุนั้นชื่อว่า **อุลป** ได้แก่
หญ้าที่เกิดบนภูเขา ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อุลก (3.46)

อุลก (นกฮูก, นกเค้าแมว) อุต+√โลกฤ {10}, ปรส.+อุก ปัจจัย ลปพยัญชนะและสระของธาตุ
(คือ ก, โ) และลป ต ของ อุต

โลกฤ ทฺรศเน เจา อุตฺปุรวะ | อุตฺกรมย ทฺฤชฺฐิวิชยมาโลกยตีติ **อุลก - เกาศิกะ** | กรตฺตา |

โลกฤ (โลก) “เห็น, มองดู, จ้องดู” จฺรฺวาทิคณะ ฯ หลังจากได้เห็นขึ้นแล้ว ย่อมมองดู จนสิ้น
วิสัยแห่งสายตา เหตุนั้นชื่อว่า **อุลก** ได้แก่ นกฮูก ฯ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ฯ

สำหรับอุทาหรณ์ของสูตรนี้ในอุณาทิวฤตติของเศวตวโนวาสินและนารายณภักฏฐะท่านตั้ง
√อุจ+อุก ปัจจัย และอาเทศ จ เป็น ล ดังนี้

อุจ สมวาเย | อนตยสย ลการะ | **อุลก เกาศิกะ**¹³³ |

อุจเรลตวม | สมไวติ สทา สตรียา อิติ **อุลก**¹³⁴ |

ส่วนในอุณาทิวฤตติของโกชทเวะและเหมจันทรสูริตั้ง √อล+อุก ปัจจัย และอาเทศอุปธาของ
ธาตุ เป็น อ ดังนี้

¹³³ เศวต. อุ. 4.43 (อุลกาทยศจ : อุก)

¹³⁴ นารา. อุ. ขณ. 4.43 (อุลกาทยศจ : อุก) ในประกิริยาสรวิสวะ

อเลฺรฺจฺโจปชฺายะ | อฺลฺกษะ ปกษี¹³⁵ |
 อเลฺรฺจฺโจปชฺายสย | อฺลฺกษะ กากาธิระ¹³⁶ |
 ส่วนในอฺณฺมาทิวฤตฺติของอฺชฺวลทตฺตะตั้ง วล+อฺก ปจฺจยฺ โดยทําสัมประสฺารณะ
 (contraction) ว เป็น อฺ ดังนี้
 วเลฯ สंपฺรสรณม | อฺลฺกษะ¹³⁷ |

อฺลฺกษะ (3.20)

อฺลฺกษ (คบเพฺลิง, เพลวไฟที่ลฺกฺโซน, ลฺกฺไฟ, อฺกกาบาศ, ฝึฟงไต้, ลางบอเกฺเหตุ) √อฺชฺ {1},
 ปฺรส. + ก ปจฺจยฺ+กฺวป (อา) ปจฺจยฺสตรึลึงค์ อาเทศที่สฺุทธาตุเป็น ล
 อฺชฺ ทาเห เกา | โชษตีติ อฺลฺกษะ – อคฺนิชฺวลา อฺตฺปาศจ | กรตฺตา |
 อฺชฺ “เผา, ไหม้” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมเผาไหม้ เหตุนี้ชื่อว่า อฺลฺกษ ใต้แก่ เพลวไฟ และลาง
 บอเกฺเหตุ ๆ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ๆ

อฺลฺมฺกม (10.7)

อฺลฺมฺก (คฺนไฟ, ถ่านไฟ) √อฺชฺ {1}, ปฺรส. + ก ปจฺจยฺ อาเทศ ก เป็น อฺก ลง มฺกฺ (ม) อาคฺม และ
 อาเทศที่สฺุทธาตุเป็น ล ; อฺตฺ+√ทท {1}, ปฺรส. + ก ปจฺจยฺ อาเทศ ก เป็น อฺก ลง มฺกฺ (ม) อาคฺม ลบ √ทท
 และอาเทศ ตฺ ที่สฺุทธอฺปสรฺรคเป็น ล

อฺชฺ ทาเห เกา, ทท ภาสฺมิกรณ วา เกา อฺตฺปฺรวะ | โชษตี อฺทททติ วา อฺลฺมฺกม – อรฺรทคฺธ
 กาชฺรมฺ อลาตฺมจ | กรตฺตา |

อฺชฺ “เผา, ไหม้” ภาวาทิคณะ อีกอย่างหนึ่ง ทท “ทําให้เป็นเถ้า, ไหม้, เผา” ภาวาทิคณะ มี
 อฺตฺ เป็นบุรพทท ย่อมเผาไหม้ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมทําให้เป็นเถ้า ชื่อว่า อฺลฺมฺก ใต้แก่ ไม้ที่ถูไฟไหม้
 ครึ่งหนึ่ง และคฺนไฟ ๆ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ๆ

รูปสําเร็จของ อฺลฺมฺก นี้เป็นปฺลฺลึงค์ก็มี อฺณฺมาทิวฤตฺติหลายคัมภีร์แสดงวิธีสําเร็จรูปไว้ค่อนข้าง
 แตกต่างกัน จึงได้รวบรวมมาเพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างกันดังต่อไปนี้

อฺเจรฺลการะ มฺคฺจาคมะ | อฺลฺมฺกม อลาตฺม¹³⁸ | [√อฺจ+ม+ก (อาเทศ จ เป็น ล, ก เป็น อฺก)]

อฺเจรฺลตวฺม | สมฺไวตยคฺนินา อฺลฺมฺกษะ¹³⁹ | [√อฺจ+ม+ก (อาเทศ จ เป็น ล, ก เป็น อฺก)]

ชวลตีติ อฺลฺมฺกษะ อลาตฺม¹⁴⁰ | [√ชวล+อฺกน (อาเทศ √ชวล เป็น อฺลฺม)]

ชวเลรฺลุม จ | อฺลฺมฺกมลตฺม¹⁴¹ | [√ชวล+อฺก (อาเทศ √ชวล เป็น อฺลฺม)]

ส่วนอฺณฺมาทิวฤตฺติของอฺชฺวลทตฺตะตั้ง √อฺชฺ+มฺก (อาเทศ ช เป็น ล) ดังนี้

¹³⁵ โภช. อ. 2.2.29 (มฺธฺโลลฺโกรฺพุกคฺมพฺวกรฺกาทยะ : อฺก) ในสรวตีคณฺฐาธนะ

¹³⁶ เหม. อ. 61 (คฺมพฺกคฺมาพฺวกรฺธฺกมฺธฺโลลฺโกรฺพุกคฺมพฺวกรฺกาทยะ : อฺก) ในเหมจันทรยาคธนะ

¹³⁷ อฺชฺ. อ. 4.41 (อฺลฺกาทยศจ : อฺก)

¹³⁸ เศวต. อ. 3.80 (อฺลฺมฺกทรวีโหมนิะ : ก)

¹³⁹ นารา. อ. ขณ. 3.85 (อฺลฺมฺกทรวีโหมนิะ : ก) ในประกริยาสรวิสวะ

¹⁴⁰ โภช. อ. 2.2.26 (จฺลฺโลลฺมฺกจฺพิชฺจจฺกชฺมพฺกคฺเวรฺกามชฺกภาวฺกปฺลฺกฺกาทยะ : อฺกน) ใน
 สรวตีคณฺฐาธนะ

¹⁴¹ เหม. อ. 57 (กณฺจฺกําศฺกนํศฺกปํกฺกทฺพิชฺจจฺกชฺมพฺกคฺจฺลฺกจฺจฺโลลฺมฺกภาวฺกปฺลฺกฺกมฺชฺกาทยะ
 : อฺก) ในเหมจันทรยาคธนะ

อุษ ทาเห | อุษะ ษการสย ลตว์ | **อุลมุกข์ ขวลทํการ** อิติ ทาราวลี¹⁴² |

ในสูตร **อุลมุกข์ทวิโหมินะ** (ทศ. อุ. 10.7) ซึ่งเป็นสูตรการสำเร็จรูปของศัพท์ อุลมุกข์, ทริวิ และ โหมิน มาณิกยทเวะแสดงรูปสำเร็จโดยลงปัจจัยตัวเดียวกัน คือ ก ปัจจัย โดยอาเทศ ก เป็น อุก หลังจาก √อุษ อาเทศ ก เป็น วิ หลังจาก √ทฤ และอาเทศ ก เป็น มิน หลังจาก √หุ

ส่วนในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินเฉพาะ โหมิน ลง อิน ปัจจัยหลังจาก √หุ และ มุฏ (ม) อากมหน้า อิน (ม+อิน = มิน)

ส่วนในอุณาทิวฤตติของโกษทเวะและเหมจันทรสูริไม่ได้แสดงรูปสำเร็จของ ทริวิ และ โหมิน ไว้ในสูตรเดียวกันกับ อุลมุกข์

แต่ในอุณาทิวฤตติของอุชขวลทตตะซึ่งใช้สูตรเดียวกันกับมาณิกยทเวะ เศวตวนวาสิน และ นารายณภักฎะได้แยกลงปัจจัยสามตัวในสูตรเดียวกันคือ มุก ปัจจัย ลงหลังจาก √อุษ ดังที่แสดงไว้ข้างต้น วิ ปัจจัย ลงหลังจาก √ทฤ และ มิน ปัจจัย ลงหลังจาก √หุ

อุลวม (8.132)

อุลว (ครรภาศัย, มตลุก, เยื่อหุ้มทวารกในครรรภ, ตัวอ่อน) อุต+√ลี (ลึง) {4}, อาต.; อุต+√ลา {2}, ปรส.+วณ (ว) ปัจจัย ลบสระที่สุตธาตุ และพยัญชนะที่สุตอุปสรรค

ลี เศลษณ, ลา อาทาเน อา, อุตปุระวะ | อุลลียเต อุลลาติ वा **อุลวม – พกรุชรายุตกษกา** | กรตฺตา | ลี “ติด, แนบ, หลอม, ละลาย” [ทิวาทิคณะ], ลา “ถือเอา” อทาทิคณะ, มี อุต เป็นบุรพบทฯ ย่อมแนบติด อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถือเอาแน่นมั่น เหตุนี้ชื่อว่า **อุลว** ได้แก่ พังพอนใหญ่, มตลุก และงู (นาค) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

‘อุจ สมวาเย’ จการสย ลการาทเโศ นิปตฺยเต | **อุลพะ ครภปรากา**¹⁴³ | [√อุจ+พน (อาเทศ จ เป็น ล)]

‘อลศโลรต อจจ’ **อุลพิ ครภเวษณม**¹⁴⁴ | [√อล+พ (อาเทศ อ เป็น อุ)]

อาภยา ปปรตฺยยะ อการสย โจการาทเโศ ภวติ | **อุลพิ ครภเวษณม**¹⁴⁵ | [√อล+พ (อาเทศ อ เป็น อุ)]

อาภยา พะ ปปรตฺยโย ภวตฺยการสย จ อุกาโร ภวติ | อลิ ภูษณาเทหา | **อุลวิ รชตฺ ครภ-เวษณม**¹⁴⁶ | [√อลี (อล)+พ (อาเทศ อ เป็น อุ)]

อุจ สมวาเย | จการสย ลตว์ คุณาภาวตฺจ | **อุลโว ครภะ**¹⁴⁷ | [√อุจ+วณ (อาเทศ จ เป็น ล)]

‘อุ คเตา’ อียรตฺตีติ **อุลพิ ชรายะ**¹⁴⁸ | [√อุ+พ (อาเทศ อฺ เป็น อุล)]

อุศนาะ (9.99)

¹⁴² อุช. อุ. 3.84 (อุลมุกข์ทวิโหมินะ : มุก)

¹⁴³ เศวต. อุ. 4.102 (อุลพาทยศจ : พน)

¹⁴⁴ นารา. อุ. ขณ. 4.103 (อุลพาทยศจ : พ) ในประกริยาสรวิสวะ

¹⁴⁵ โภช. อุ. 2.2.221 (อลศโลรต อจจ : พ) ในสรวิสวตีถันฐกรณะ

¹⁴⁶ เหม. อุ. 319 (ศลยเลจฺจจาตะ : พ) ในเหมจันทรวยากรณะ

¹⁴⁷ อุช. อุ. 4.95 (อุลวาทยศจ : วณ)

¹⁴⁸ ทฺรศ. อุ. 3.62 (อุลพาทยะ : พ)

อุคนส (ศุกราจารย์, พระศุภร์) √วศ {2}, ปรส.+กนสิ (อนส) ปัจจัย สัมประสารณะ (contraction) ว เป็น อุ

วศ กานเตา อา | วัชฎิ อุศยเต वा **อุคนา** – **ศุภ** | กรตตา กรม จ |

วศ “ใคร่, ปรารธนา, อยากรได้” อทาหิคณะ ๆ ย่อมปรารธนา อี้อย่างหนึ่ง ย่อมถูกปรารธนา

เหตุนี้เห็นว่า **อุคนส** ได้แก่ พระศุภร์ ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

ในวฤตติของสูตรนี้อธิบายว่า ทำสัมประสารณะเนื่องจากอำนาจของ กิต ปัจจัย¹⁴⁹ ส่วนในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสินกล่าวไว้ว่า ก อักษรของ กนสิ ปัจจัย มีไว้เพื่อทำสัมประสารณะ¹⁵⁰ นอกจากนี้ในอุณาทิวฤตติของนารายณภักฏะก็กล่าวไว้โดยคล้ายตามนัยแห่งคัมภีร์ทศปาทยุณาทิวฤตติเช่นกัน¹⁵¹ แต่ในอุณาทิวฤตติของอุชชวลที่ตะบอบเพียงให้ทำสัมประสารณะเท่านั้น¹⁵²

อนึ่ง ในอุณาทิวฤตติของทุรคสิงหะ ก็ได้ระบุถึงประโยชน์ของอนุพันธ์ปัจจัยและการทำสัมประสารณะไว้เช่นเดียวกัน¹⁵³

รูปร่างของ **อุคนส** ในประณามวิภक्ति เอกพจน์ พบว่ามีวิธีแจกต่างกัน อุณาทิวฤตติบางคัมภีร์แจกรูปเหมือน น การันต์ที่ลงท้ายด้วย อา ไม่มีวิสรรคะตามหลัง บางคัมภีร์แจกรูปตามแบบ ส การันต์ในปลุกลิงค์ทั่วไป ดังนี้

อุศยต อิติ **อุคนา ศุภ** | “อุทฺคน” อิตยณ¹⁵⁴ |

อิจฉติ ไทตยหิต **อุคนา**¹⁵⁵ |

อุคนา ศุภ¹⁵⁶ |

อุคนา **ศุภ**¹⁵⁷ |

อุคนา **ภารุค** **กวีริตยมระ**¹⁵⁸ |

“อุคนส” อิตยาทีนา อน | “วศ กานเตา” วัชฎิ วาณฉติ ทานโวทยมิติ **อุคนา ศุภ**¹⁵⁹ |

การแจกรูปที่ไม่ได้ลงท้ายด้วยวิสรรคะนี้ เป็นการแจกโดยคล้ายตามวิธีแจกแบบ น การันต์ทั้งนี้อุณาทิวฤตติสองฉบับคือ ของสำนักเศวตวนวาสินและทุรคสิงหะได้ให้เบาะแสเกี่ยวกับวิธีแจกรูปดังกล่าวไว้ คือ ให้เอาเทศที่สุดศัพท์ของ **อุคนส** เป็น อนน (อน) ด้วยปาณินิสูตราว่า **‘อุทฺคนสปุรฺทโส’**

¹⁴⁹ กิตตวาทสมปฺรสารณํ ครหิขยา อิตยาทีนา | ทศปา. อุ. 9.99 (วศะ กนสิ : กนสิ)

¹⁵⁰ กการะ สंपฺรสารณารธะ | เศวต. อุ. 4.243 (วศะ กนสิ : กนสิ)

¹⁵¹ กิตตวาท ครหิขยา อิตยาทีนา ปฺรสารณมฺ | นารา. อุ. ขณ. 4.246 (วศะ กนสิ : กนสิ)

ในประกฤษยาสรวิสวะ

¹⁵² สंपฺรสารณาทีการยํ | อุช. อุ. 4.238 (วศะ กนสิ : กนสิ)

¹⁵³ อิการ อุจจารณารธะ | กากาโร ยณฺวต; เตนาคุณตม, สंपฺรสารณํ จ | ทุรค. อุ. 4.55

(วศะ กนสิ : กนสิ)

¹⁵⁴ เศวต. อุ. 4.243 (วศะ กนสิ : กนสิ)

¹⁵⁵ นารา. อุ. ขณ. 4.246 (วศะ กนสิ : กนสิ) ในประกฤษยาสรวิสวะ

¹⁵⁶ โภช. อุ. 2.1.346 (วศะ กนสิ : กนสิ) ในสรวิสวัตินฐาภรณะ

¹⁵⁷ เหม. อุ. 985 (วษฎุชะ กนสิ : อนส) ในเหมจันทรวยากรณะ

¹⁵⁸ อุช. อุ. 4.238 (วศะ กนสิ : กนสิ)

¹⁵⁹ ทุรค. อุ. 4.55 (วศะ กนสิ : กนสิ)

เนหฺลํ จ | (ปา. สฺ. 7.1.94) ซึ่งใจความของสูตรดังกล่าวหมายถึงให้เปลี่ยน **อุคนสฺ** เป็น **อุคนน** เสียก่อน แล้วจึงนำไปแจกตามแบบ น การันต์เฉพาะประณาวรรกัตติ เอกพจน์ ก็จะได้รูปเป็น **อุคนา** เหมือนอย่าง **ราชา** เป็นต้น

รูปแจกที่ลงท้ายด้วย อา นี้เป็นรูปที่คล้ายตามกฎไวยากรณ์ของปาณินิที่บังคับให้ **อุคนสฺ** ศัพท์ไม่ต้องแจกอย่าง ส การันต์ पुलिङ्क् ในประณาวรรกัตติ เอกพจน์ อย่างไรก็ตามได้พบการแจกรูปเป็น **อุคนา** ตามแบบ ส การันต์อย่างน้อยสองสำนัก คือ ทศปาทยุณาทิวฤตติของมาณิกยทเวะ และหเมวยากรณะของหเมจันทรสุริ ซึ่งได้นำมาศึกษาเปรียบเทียบในงานวิจัยนี้ด้วย แต่อาจพบได้ในอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ นอกจากที่กล่าวมานี้ก็ได้อีกได้ วิธีแจกรูปดังกล่าวนี้พึงทราบว่าเป็นอุทาหรณ์เฉพาะลิงค์ดังได้กล่าวแล้วใน อสมต (6.50)

อุคฺก (4.9)

อุคฺช (พระอัคนิ, ไพ) √วศ {2}, ปรส.+อฺช (อฺช) ปัจจัย สัมประสารณะ ว เป็น อุ
วศ กานเตา อา | วัชฺช อุคฺชเต'เสา เศรโย'รณิกริตติ **อุคฺก - อคฺนึ** | กรฺตฺตา กรฺม จ |
วศ “ใคร่, ปรารถนา, อยากได้” อทาทิกณะ ฯ ย่อมปรารถนา อีกอย่างหนึ่ง สิ่งอันเลิศนี้
ย่อมถูกปรารถนา โดยผู้มีความต้องการ ทล. เหตุนี้ชื่อว่า **อุคฺช** ได้แก่ พระอัคนิ (ไพ) ฯ เป็นกรรตล
สาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

อุคฺสิรม (8.73)

อุคฺสิ (รากหญ้าแฝกหอม) √วศ {2}, ปรส.+อิรฺน (อิร) ปัจจัย สัมประสารณะ ว เป็น อุ
วศ กานเตา อา | อุคฺชเต ตทิตติ **อุคฺสิรม - นลฺท** | กรฺตฺตา |
วศ “ใคร่, ปรารถนา, อยากได้” อทาทิกณะ ฯ สิ่งนั้น ย่อมถูกปรารถนา เหตุนี้ชื่อว่า **อุคฺสิ**
ได้แก่ รากหญ้าแฝกหอม ฯ เป็นกรรตลสาธนะ ฯ

อุชฺปะ (7.9)

อุชฺป (พระอัคนิ, ไพ) √อุช {1}, ปรส.+กปฺน (กป) ปัจจัย
อุช ทาเห เภา | โชชฺตีติ **อุชฺปะ - อคฺนึ** | กรฺตฺตา |
อุช “เผา, ไหม้” ภาวาทิกณะ ฯ ย่อมเผาไหม้ เหตุนี้ชื่อว่า **อุชฺป** ได้แก่ ไพ ฯ เป็นกรรตล
สาธนะ ฯ

อุชฺจา (9.94)

อุชฺส (เวลากลางคืน, รุ่งอรุณ, นางอุษฺส) √วส {1}, ปรส.+อสิ (อส) ปัจจัย สัมประสารณะ ว
เป็น อุ อาเทศ ส เป็น ช
วส นิวาเส เภา | วสตี ตสฺยามิตติ **อุชฺจา - ราตฺริ** | อธิกรณม |
วส “อยู่, อาศัย” ภาวาทิกณะ ฯ ย่อมอยู่ในเวลานั้น เหตุนี้ชื่อว่า **อุชฺส** ได้แก่ ราตรี ฯ เป็น
อธิกรณสาธนะ ฯ

อุชฺฎฺระ (8.82)

อุชฺฎฺ (อุฐ) √อุช {1}, ปรส.+ชฺฎฺรฺน (ชฺฎ) ปัจจัย
อุช ทาเห เภา | โชชฺตี วนสฺปตีเนติ **อุชฺฎฺระ - ตฺริยคฺชาติ** | กรฺตฺตา |

อุษ “เผา, ไหม้” ภาวาทิคมะ ฯ ย่อมเผาไหม้ (ทำลาย, ทำให้เสียหาย) ซึ่งวันสบตี ทล. เหตุนี้
ชื่อว่า **อุษฏกร** ได้แก่ เดรัจฉานประเภทหนึ่ง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

เศวตวนวาสินแสดงความหมายของศัพท์นี้ไว้ว่า ศฤงขลก (อุฐ) ดังนี้

“อุษ ทาเห” **อุษฏระ ศฤงขลกะ** ¹⁶⁰ |

โกษทวะแสดงความหมายของศัพท์นี้ไว้ว่า กรภ (อุฐ) ดังนี้

อุษฏระ กรภะ ¹⁶¹ |

เหมจันทรสุริแสดงความหมายของศัพท์นี้ไว้ว่า ฎรมลล (อุฐ) ¹⁶² ดังนี้

อุษ ทาเห | **อุษฏระ ฎรมลลกะ** ¹⁶³ |

อุชชวลทัตตะแสดงความหมายของศัพท์นี้ไว้ว่า ปศุเกท (สัตว์เลี้ยงประเภทหนึ่ง) ดังนี้

อุษฏระ ปศุเกทะ ¹⁶⁴ |

ทุรคสิงหะแสดงความหมายของศัพท์นี้ไว้ว่า กรภ (อุฐ) ดังนี้

“วศ กานเตา” วัชฎีติ **อุษฏริ กรภะ** | อสย ษฏรนนตสย สंप्रसारณं निपातनात् चत्वं ज ¹⁶⁵ |

อรรถของ ุษ ในคำแปลวิเคราะห์ข้างต้นว่า “ย่อมเผาไหม้” ดูจะไม่ตรงกับพฤติกรรมของ
อุฐเท่าไรนัก เนื่องจากมีตัวกรรมคือ วันสบตีนี้ มารองรับกริยาด้วย จึงใส่คำแปลเพิ่มไว้ในวงเล็บว่า
“ย่อมทำลาย” “ย่อมทำให้เสียหาย” ซึ่งวันสบตีในที่นี้ได้แก่ ไม่นับต้นจำพวกขนุน มะเดื่อ เป็นต้น
และที่เรียกว่า วันสบตี นี้ เนื่องจากเป็นไม้ที่ไว้ดอกแต่ออกลผล ชะรอยว่า สัตว์จำพวกอุฐอาจจะชอบกิน
ผลของขนุนและมะเดื่อเป็นพิเศษ
ก็เป็นได้

ส่วนในอุณาทิวฤตติของนารายณภฎฐะท่านแสดงวิเคราะห์ไว้ตรงตามอรรถธาตุ ดังนี้

อุษยเต อาตโปะ **อุษฏระ** ¹⁶⁶ | ย่อมถูกเผาเผา โดยแดด ทล. จึงชื่อว่า “**อุษฏกร**” (สัตว์ที่ถูก

แดดเผา) เนื่องจากอุฐเป็นสัตว์ที่พบได้ในพื้นที่ทะเลทรายนั่นเอง

¹⁶⁰ เศวต. อุ. 4.168 (อุชชินิภย้า กิต : ษฏรณ)

¹⁶¹ โภช. อุ. 2.3.79 (อุชชินิสุมภยะ กิต : ษฏรณ) ในสรวิสตีกัณฐาภณะ

¹⁶² ศัพท์ดังกล่าวนี้อาจเป็นคำยืมภาษาท้องถิ่นที่เรียกว่า ปรากฤต ทั้งยังมีรูปใกล้เคียงกับ

camel ในภาษาอังกฤษอีกด้วย

¹⁶³ เหม. อุ. 449 (สุมุขนยชภยะ กิต : ตรฎ) ในเหมจันทรพยาภณะ

¹⁶⁴ อุช. อุ. 4.161 (อุชชินิภย้า กิต : ษฏรณ)

¹⁶⁵ ทุรค. อุ. 4.39 (สรวธาตภยะ ษฏรณ : ษฏรณ)

¹⁶⁶ นารา. อุ. ขณ. 4.170 (อุชชินิภย้า กิต : ษฏรณ) ในประกฤษยาสรวิสวะ

อุษณม (5.35)

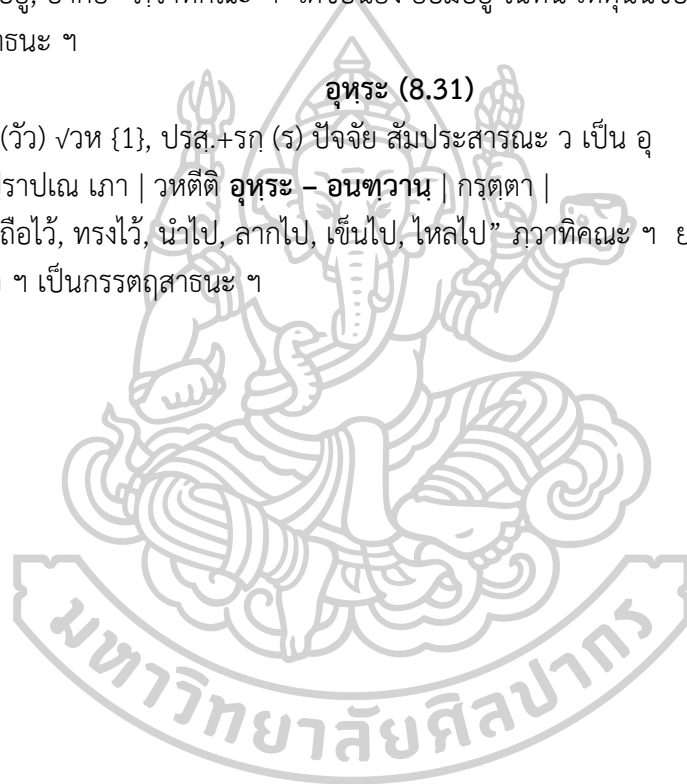
อุษณ (ฤดูร้อน, หน้าแล้ง, ความร้อน, ความอบอุ่น) √อุษ {6}, ปรส.+นถ (น) ปัจจัย
 อุษ ทาเห เตา | อุษติ อุษยเต วา'เนน ศรีรมิติ **อุษณม - ษรมะ** | กรตตา กรณํ จ |
 อุษ “เผา, ไหม้” ตุทาทิคณะ ฯ ย่อมเผาไหม้ อีกอย่างหนึ่ง ร่างกาย ย่อมถูกแผดเผา ด้วย
 ความร้อนนี้ เหตุนั้นชื่อว่า **อุษณ** ได้แก่ ฤดูร้อน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรณสาธนะ ฯ

อุสุระ (8.31)

อุสุร (รัศมี, แสง) √วส {1}, ปรส.+รฤ (ร) ปัจจัย สัมประสาธนะ ว เป็น อุ
 วส นิวาเส เภา | วสตยสมิน ปร เตช อิติ **อุสุระ - รศฺมิะ** | อธิกรณม |
 วส “อยู่, อาศัย” ภาวาทิคณะ ฯ เดชอันยิ่ง ย่อมอยู่ในที่นี้ เหตุนั้นชื่อว่า **อุสุร** ได้แก่ รัศมี ฯ
 เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

อุหฺร (8.31)

อุหฺร (วัว) √วห {1}, ปรส.+รฤ (ร) ปัจจัย สัมประสาธนะ ว เป็น อุ
 วห ปฺราปเณ เภา | วหตีติ **อุหฺร - อนหฺวาน** | กรตตา |
 วห “ถือไว้, ทรงไว้, นำไป, ลากไป, เช็นไป, ไหลไป” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมลากไป เหตุนั้นชื่อว่า
อุหฺร ได้แก่ วัว ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

หมวดอักษร อ

อุณ (5.35)

อุณ (ขาด, หย่อน, พร่อง, ไม่เต็ม) √อว {1}, ปรส.+นก (น) ปัจจัย
 อว รักษณาเท¹⁶⁷ เภา | อุยต อิติ อุณะ - อสมปุรณะ | กรม |
 อว “รักษา, คุ้มครอง” ฯลฯ ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมถูกแบ่ง เหตุนี้ชื่อว่า อุณ ได้แก่ ส่วนที่ไม่เต็ม
 ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

√ชวร = ชวร (ว) √ตวร = ตวร (ว) √สรว = สรว (อิ+ว) √อว = อว (อ+ว) √มว = มว (อ+ว)

คำว่า อุปธา (penultimate) ในที่นี้เป็นศัพท์ทางไวยากรณ์ที่ใช้ในระบบของปาณินิ¹⁶⁸
 หมายถึง อักษรตัวแรกที่อยู่ถัดจากตัวสุดท้าย ซึ่งในทางปฏิบัติก็ไม่ใช่ตัวแรกและตัวสุดท้ายจริงๆ แต่
 หมายถึงอักษรสองตัวที่เรียงติดกัน กล่าวคือ อักษรตัวไหนอยู่ข้างหน้า อักษรตัวนั้นก็เป็อุปธาของ
 อักษรตัวหลัง

สำหรับ อุณ ศัพท์นี้อุณาทิวฤตติทุกฉบับแสดงการสำเร็จรูปด้วยธาตุและปัจจัยตรงกันทุกฉบับ
 แต่ในอุณาทิวฤตติของเสวตวนวาสินได้แสดงมติเพิ่มเติมไว้ดังนี้

“อว รักษณ” อวเตะ นก “ชวรตวร” อิติ ธาโตรูปธายาศจ อฐ | อุณะ อปริปุรณะ | “อุณ
 ปริหาณ” อโตปี กรมณิ ฆณิ เอรจิ วา อุณศพหสิหิธิ¹⁶⁹ |

อว “รักษา, คุ้มครอง” ในเพราะ นก ปัจจัย อาเทศอุปธาของ อว ธาตุเป็น อฐ (อ) ด้วยสูตรว่า
 “ชวรตวร ฯลฯ”ฯ สำเร็จเป็น อุณ หมายถึง ไม่บริบูรณ์ ฯ อุณ “พร่องลง, เลื่อมลง” การสำเร็จรูปของ
 อุณ ศัพท์ย่อมมีเพราะ ฆณ หรือ เอรจ ปัจจัย ในกรรมสาธนะ ฯ

อฐ (1.115)

อฐ (ขาด่อน, ต้นขา, โคนขา, สะโพก) √อฐณฺณ {2}, ปรส.+ก (อ) ปัจจัย ลบ ญ
 อฐณฺณ อาจฉาทเน อา | อฐโนตติ อฐะ - ศรีรางคม | กรตตา | อฐณฺยเต วา อฐะ | กรม |
 อฐณฺณ (อฐณ) “นุ่งห่ม, ปกคลุม, หุ้มห่อ, ปกปิด” อทาทิคณะ ฯ ย่อมหุ้มห่อไว้ เหตุนี้ชื่อว่า
 อฐ ได้แก่ องค์ประกอบของร่างกาย (ขา) ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกหุ้มห่อไว้ ชื่อว่า
 อฐ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

อฐณฺยเต ฉาทยเต วสตราทินา อิติ อฐะ ชมนปรเทศะ¹⁷⁰ | [√อฐณฺ+ก (ลบ ญ)]

วสเตรณ ฉาทยเต อฐะ¹⁷¹ | [√อฐณฺ+ก (ลบ ญ)]

อฐะ ศรีราวายะ¹⁷² | [√อฐณฺ+อ (ลบ ญ)]

¹⁶⁷ อาทิ ศัพท์ใน รักษณาเท หมายถึงเอาอรธดังต่อไปนี้ รักษณคคิกานติปริตติตฤปตยวคมปร
 เวศศรวณ- สวามยรยาจนกริเยจฉาที่ปตยวาปตยาลิงคนฐิสาทานภาควฤทธิษุ. (รักษา, ไป, เป็นที่รัก, ชอบใจ, อิ่มใจ,
 รู้, เข้าไป, ฟัง, เป็นเจ้าของ, ขอ, กระทำ, ปรารถนา, ส่งแสง, ได้รับ, กอดรัด, เบียดเบียน, ถือเอา, แบ่ง, เจริญ)

¹⁶⁸ อโล'นตยต ปูรว อุปธา | (ปา. ส. 1.1.65)

¹⁶⁹ เสวต. อ. 3.2 (อินฺสลิทฺทิงฺษยวิภโย นก : นก)

¹⁷⁰ เสวต. อ. 1.30 (อฐโนเตรณฺโลปศจ : ก)

¹⁷¹ นารา. อ. ขณ. 1.30 (อฐโนเตรณฺโลปศจ : ก) ในประกิริยาสรวสวะ

¹⁷² โภช. อ. 2.1.24 (อฐโนเตรณฺโลปศจ : อ) ในสรสวตีกัณฐากรณะ

อูระ ศรีรางคม¹⁷³ | [√อุ (อุ)+อุ (อาเทศ อุ เป็น อูระ)]

อูระขัฒา¹⁷⁴ | [√อูระ+อุ (ลบ นุ)]

อูระ สกถิ¹⁷⁵ | [√อุ+อุ (อาเทศ อุ เป็น อูระ ด้วย จ ศัพท์)]

อูรณา (5.64)

อูรณา (ขนแกะ, ขนเจียม, ขนแพะ เป็นต้น, ขมวดขนที่ระหว่างคิ้ว, อุณณาโลม) √อูระ+ณ {2},
 ปรส.+๗ (อ) ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัยสตรilingค์

อูระณ อัจฉาตเน อา | อูระโนตีติ อูรณา - อวิโลมานิ | กรตตา |

อูระณ (อูระ) “นุ่งห่ม, ปกคลุม, ห่มห่อ, ปกปิด” อทาทีคณะ ๆ ย่อมปกคลุม เหตุนั้นชื่อว่า

อูรณา ได้แก่ ขนแกะ ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

อูรณา ฉาคโลม¹⁷⁶ | [√อูระ+๗]

อูรณา ฉาคาทิโลม¹⁷⁷ | [√อูระ+๗]

อูรณา อวิโลม¹⁷⁸ | [√อูระ+ณ]

อูรณา เมษาทิโลม ภูริโวเรนตราวรัตศจ¹⁷⁹ | [√อูระ+ณ]

อูรณา เมษสย โรมาณิ¹⁸⁰ | [√อูระ+๗]

¹⁷³ เหม. อุ. 736 (อูระ+อุ จ : อุ) ในเหมจันทรพยากรณ์

¹⁷⁴ อูช. อุ. 1.31 (อูระ+อุ จ : อุ) ในเหมจันทรพยากรณ์

¹⁷⁵ ทูรค. อุ. 1.12 (อูระ+อุ จ : อุ) ในเหมจันทรพยากรณ์

¹⁷⁶ เสวต. อุ. 5.54 (อูระ+อุ จ : อุ) ในเหมจันทรพยากรณ์

¹⁷⁷ นารา. อุ. ขณ. 5.60 (อูระ+อุ จ : อุ) ในประกริยาสรวิสวะ

¹⁷⁸ โภช. อุ. 2.2.122 (อูระ+อุ จ : อุ) ในสรวิสวะตีกัณฐากรณ์

¹⁷⁹ เหม. อุ. 182 (อูระ+อุ จ : อุ) ในเหมจันทรพยากรณ์

พยากรณ์

¹⁸⁰ อูช. อุ. 5.47 (อูระ+อุ จ : อุ) ในเหมจันทรพยากรณ์

อูรมิ (1.14)

อู¹⁸² อูรมิ (คลื่น, ระลอกน้ำ¹⁸¹) √ฤ {1, 3}, ปรส.+มิ ปัจจัย หลังจากทำคุณ อาเทศ อ ของ อร เป็น

ฤ คเตา เภา, เซา | ฤจฉติ อียรตติ อรยเต วา อูรมิ - ทรงคะ | กรตตา กรม จ |
 ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะ, ชุโหตยาทิคณะ ฯ ย่อมเคลื่อนไป ย่อมถึง
 อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกพาไป ชื่อว่า อูรมิ ได้แก่ คลื่นฯ เป็นภรรตฤสาณะ และกรรมสาณะฯ

¹⁸¹ ฤจฉติ คจฉตีติ อูรมิ ชลกลโลละ | เสวต. อ. 4.46 (อรเตรู จ : มิ)

¹⁸² คุณ ฉ กฤเต'การสย อูการาเทโส ภาวติ | เหม. อ. 689 (สรเตรูจจาตะ : มิ) ในเหม

หมวดอักษร ฤ

ฤษะ (9.26)

ฤษ (เสื่อขนาดเล็ก,¹⁸³ หมี่, ลิง) √ฤษี {6}, ปรส.+ส ปัจจัย อาเทศที่สุดธาตุเป็น ก
 ฤษี คเตา [เตา] | ฤษิตติ **ฤษะ - กษุทศวาปทะ** | กรตตา |
 ฤษี (ฤษ) “ไป, เข้าถึง” [ตุทาทีคณะ] ฯ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า **ฤษ** ได้แก่ เสื่อขนาดเล็ก ฯ
 เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

คำว่า ฤษ อุณาภิหลายฉบับให้ความหมายไว้แตกต่างกัน กล่าวคือ มาณิกยทวะและ
 เสวตวนวาสินีให้ความหมายว่า เสื่อขนาดเล็ก นารายณภักฏฐะให้ความหมายว่า ลิง¹⁸⁴ เหมจันทรสุรีให้
 ความหมายว่า หมี่¹⁸⁵ ส่วนอุชชวลทัตตะให้ความหมายว่า ชื่อภูเขาและหมี่¹⁸⁶

ฤษม (9.25)

ฤษ (ดวงดาว, ดาวฤกษ์, ทราย¹⁸⁷) √ฤษี {6}, ปรส.+ส ปัจจัย อาเทศที่สุดธาตุเป็น ก
 ฤษี คเตา เตา | ฤษิตติ **ฤษม - นกษตรม** | กรตตา |
 ฤษี (ฤษ) “ไป, เข้าถึง” ตุทาทีคณะ ฯ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า **ฤษ** ได้แก่ ดาว ฯ เป็นกรรตฤ
 สาธนะ ฯ
 ปัจจัยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม กิต ปัจจัย

ฤษรา (8.55)

ฤษรา (กระแสน้ำ, อุปกรณ์ข้างหูก,) √ฤษี {6}, ปรส.+กสรน (สร) ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัย
 สตรีลิงค์อาเทศที่สุดธาตุเป็น ก
 ฤษี คเตา เตา | ฤษิตติ **ฤษรา - ไตยธารา, กุวิท[+วินท]ภาณทม** | กรตตา |
 ฤษี (ฤษ) “ไป, เข้าถึง” ตุทาทีคณะ ฯ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า **ฤษรา** ได้แก่ สายน้ำ, เครื่องใช้
 ของช่างทอผ้า ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ
 ฤษร ที่เป็น पुलลิงค์หมายถึง พรหมณ์ฤตวิษ, แม่น้ำ, ทะเสาบ, อ่างเก็บน้ำ, สระ, ตระพัง
 และหนาม เป็นต้น

ฤษระ ฤตวิก ไตยธารศจ¹⁸⁸ |
 ฤษระ กณฏกะ¹⁸⁹ |
 ฤษระ กณฏกะ¹⁹⁰ |
 ฤษระ กณฏก ฤตวิก จ | ฤษรา ไตยธารา¹⁹¹ |

¹⁸³ ฤษะ ศวาปทชาติะ | เสวต. อุ. 3.65 (ฤษระชาเตา : ส)

¹⁸⁴ ฤษะ วานระ | นารา. อุ. ขณ. 3.67 (ฤษระชาเตา : ส) ในประกริยาสรวิสวะ

¹⁸⁵ ฤกโซ'จฉภลละ | เหม. อุ. 567 (ฤษิฤษิกฤษิตวิรสจยุนทิสฤษยะ กิต : ส) ในเหม

จันทรวยากรณะ

¹⁸⁶ ฤกโซ'ทริภเท ภลฤก อิติ จ | อุช. อุ. 3.67 (ฤษระชาเตา : ส)

¹⁸⁷ ฤษ นกษตรม วาลูกาตจ | เสวต. อุ. 3.64 (สนุวรสจิกฤตฤษิภยะ กิต : ส)

¹⁸⁸ เสวต. อุ. 3.72 (ตนยฤษิภยา กสรน : กสรน)

¹⁸⁹ นารา. อุ. ขณ. 3.75 (ตนยฤษิภยา กสรน : กสรน) ห

¹⁹⁰ โภช. อุ. 2.3.72 (ฤษิตนิกฤตฤษิภยะ กิต : สรณ)

อรุข สรุข อรุขเน เภา | อรุขยเต ตทิตี **ฤชัษม - ธนม** | กรตุตา |
 อรุข สรุข “หามา, ได้มา, หาได้, ทำได้, จัดแจง” ฤวาทิคณะฯ สิ่งนั้น ย่อมถูกหามา เหตุนี้
 ชื่อว่า **ฤชัษ** ได้แก่ ทรัพย์ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ
ฤชัษม นิสสารม อุทปานํ จ²⁰² |
ฤชัษ ปิษณฺม²⁰³ |
ฤชัษะ อวสุกระ²⁰⁴ |
 ฤชิตฺตยาเทหา | **ฤชัษ** ธนม | **ฤชัษ** วัสุกระ²⁰⁵ |
 อรุขยเต รโส’สมาทิตฺตฤชัษ ปิษณฺมปจนมิตฺตยมระ²⁰⁶ |
 ฤชยเต **ฤชัษ** ปศุวจนม วฤถาปาโก วา²⁰⁷ |
 คำว่า ฤชัษ ในอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ ท่านแสดงรูปไว้ทั้ง पुल्लिङ्ग และ नपुंसकलिङ्ग ก็มีคำแปลดังนี้
 “ของไร้สาระ, ของเสีย, ของไม่มีประโยชน์, บ่อน้ำ, แป้ง, กระทะทอดแป้ง, อุจจาระ, คำเรียก
 สัตว์, คนกินของเสีย”
 อุณาทิวฤตติสามฉบับคือ ฉบับของ โภชเทวะ เหมจันทรสุริ และอุชชวลทัตตะตั้ง √ฤช+อึษ จึง
 ไม่มีการอาเทศเป็น ฤ เหมือนกับ √อรุข

²⁰² เศวต. อุ. 4.29 (อรุเชษ กิต ฤช จ : อึษน)

²⁰³ นารา. อุ. ขณ. 4.29 (อรุเชษ ฤช จ : อึษน) ในประกฤษยาสรวิสวะ

²⁰⁴ โภช. อุ. 2.3.161 (ฤชิตฺตฤชัษ กิต : อึษน) ในสร้สวตีกัณฐาภรณะ

²⁰⁵ เหม. อุ. 554 (ฤชิตฺตฤชัษ กิต : อึษ) ในเหมจันทรพยาภรณะ

²⁰⁶ อุช. อุ. 4.28 (อรุเชษฤชจ : อึษน)

²⁰⁷ ทุรุค. อุ. 3.47 (ศิริษาทยะ : อึษ)

ฤชระ นายกะ²¹⁶ |

ฤชสถานะ (5.30)

ฤชสถานะ (เมฆ, ผู้นำที่ยิ่งใหญ่, สุสาน²¹⁷) √ฤช {1}, อาต.+อसानจ (อसान) ปัจจย

ฤช เส้าไตร ธาตุะ | ฤชชตี[+เต]ติ ฤชสถานะ - เมฆะ | กรตดา |

ฤช เส้าตรธาตุ ๆ ย่อมเคลื่อนย้ายไป เหตุนั้นชื่อว่า ฤชสถานะ ได้แก่ เมฆ ๆ เป็นกรรตฤชสถานะ ๆ

√ฤช ในสูตรนี้มีลักษณะเฉพาะระบುವ่าเป็นเส้าตรธาตุ จึงต่างจาก √ฤช ทรชเน ในสูตรก่อนหน้า นี้ที่ระบุงรธาตุไว้ชัดเจน แต่ที่เป็นเส้าตรธาตุนี้ท่านไม่ได้ให้รรถไว้ จึงได้ค้นคว้าจากตำราธาตุฝ่ายบาลีเทียบดูว่ามีธาตุใดตรงกับธาตุตัวนี้บ้าง ได้พบ √ฤช (อิช) ที่มีรรถว่า “เคลื่อน, เคลื่อนไหว, ย้าย”

เส้าตรธาตุนี้คงเป็นธาตุชุดเก่า ที่พบการใช้เฉพาะในรูปวิเคราะห์สำหรับสร้างคำนามจากอุณาที่ปัจจยเท่านั้น √ฤช ที่เป็นเส้าตรธาตุนี้ คงมีรรถคนละอย่างกับ √ฤช ทรชเน ทั้งวิธีการก็ต่างกัน คือ √ฤช เส้าตรธาตุในที่นี้ประกอบรูปกริยาด้วยฝ่ายปรัสไมบท อย่างไรก็ตามอุทาหรณ์ของสูตรนี้ในอุณาทิวฤชติของหมจันทรสุริท่านให้สำเร็จจาก √ฤช ทรชเน ที่มีรรถอย่างเดียวกับ √ฤช ทรชเน

ปัจจยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม กิตฺ ปัจจย

ฤช (1.124)

ฤช (ฤชกาล, ประจำเดือนหรือระดูของสตรี) √ฤ {1}, ปรส.+ตุ ปัจจย

ฤ คเตา เภา | ฤจฉติยรยเต วา ฤช - กาโล ศรีษมาทิส สตรีนำ จ ปุชปะกาละ | กรตดา
กรม จ |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” ภาวาทิคณะฯ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมฤชถึง ชื่อว่า ฤช ได้แก่ ฤชกาลมีฤชร้อน เป็นต้น และประจำเดือนของสตรี ทล. ๆ เป็นกรรตฤชสถานะ และกรรตฤชสถานะ ๆ

ฤจฉติ อัยรติ วา ปราบโนตติ ฤช วสนดาทิส สตรีปุชปะจ²¹⁸ |

ฤชฤษา (6.82)

ฤชฤษิน (พระอินทร์) √ฤ {1}, ปรส.+ฤชฤษินก ปัจจย

ฤ คเตา [เภา, เชา] | ฤจฉติ อัยรติ วา ฤชฤษา - อินทระ | กรตดา |

ฤ “ไป, เคลื่อนไป, บรรลุ, ถึง” [ภาวาทิคณะ, ชุโหตยาทิคณะ] ๆ ย่อมเคลื่อนไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมไป ชื่อว่า ฤชฤษิน ได้แก่ พระอินทร์ ๆ เป็นกรรตฤชสถานะ ๆ

ฤชฤษิน มีธิแจกรูปอย่างเดียวกับ ปลิน

ปนถาะ ปนถาเนา ปนถาณะ ฯลฯ

ฤชฤษาะ ฤชฤษาเภา ฤชฤษาณะ ฯลฯ ดังนี้เป็นตัวอย่าง

²¹⁶ เสวต. อ. 2.31 (ฤชเรนทรครวชรววิปกรุปรุชบุษุชภูทโรครเภาเภาศกรศุกุลคาร-
วรณรามาลา : รน)

²¹⁷ ฤชसान มเหนโทร เมฆะ ศมศานํ จ | เหม. อ. 279 (ฤชชฤษิมินทิสหุยรทิกโยसानะ :
อसान) ในหมจันทรพยากรณ์

²¹⁸ เสวต. อ. 1.68 (อรเตศจ ฤช : ตุ)

ฤษภะ (7.19)

ฤษภ (วัวผู้, โคถึก, ชายฉกรรจ์, ฤษภิตตังกร หรือ ศรีนาภะ) √ฤษี {6}, ปรส.+อภจ (อภ)
ปัจจัย

ฤษี คเตา เตา | ฤษีตีติ ฤษภะ - โคปติะ, ยฺวา วา | กรตตา |

ฤษี (ฤษ) “ไป, เข้าถึง” ตฺหาทิคณะฯ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า ฤษภ ได้แก่ วัวผู้ หรือชายหนุ่มฯ
เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ฤษตี คจฉตีติ ฤษภะ กกุทฺมานุ²¹⁹ |

ฤษภะ ปุจฺควะ²²⁰ |

ฤษโภ พายฺยะ²²¹ |

“ฤษภู ฤษี คเตา” ฤษตีติ ฤษภะ นาภโย ชินะ คนธรวรสรวริเศโซ²²² |

ปัจจัยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม กิต ปัจจัย

²¹⁹ เสวต. อุ. 3.117 (ฤษิวฤษภยํ กิต : อภจ)

²²⁰ โภช. อุ. 2.2.231 (ฤษิวฤษภยํ กิต : อภจ) ในสร้สวตีกัณฐาภรณะ

²²¹ เหม. อุ. 331 (ฤษิวฤษิลูสิภยะ กิต : อภ) ในเหมจันทรพยาภรณะ

²²² ทฺรค. อุ. 3.13 (ฤษิวฤษภยํ ยณวต : อภ)

ฤๅษี (1.48)

ฤๅษี (ฤๅษี, มุนี) √ฤๅษี {6}, ปรส.+อิน (อิ) ปัจจัย

ฤๅษี คเตา เตา | ฤๅษีติติ ฤๅษี - มุนี | กรตตา |

ฤๅษี (ฤๅษ) “ไป, เข้าถึง” ตฤๅษาคณะ ๗ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า ฤๅษี ได้แก่ มุนี ๗ เป็นกรรตฤๅษี
 สาณะ ๗

“ฤๅษี คเตา” ฤๅษี มนตรทฤษฎา | คตยรรตวาทฤๅษีชุลานารตวานมฺตรํ ทฤๅษีฉวนต
 ฤๅษยะ²²³ |

ปัจจัยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม กิต ปัจจัย

²²³ ศเวต. อุ. 4.129 (อิกุปรต กิต : อิน)

เอตท (นี้, ศัพท์กล่าวที่ใกล้, ปรตยักษวาทีน) √อิน {2}, ปรส.+อติ (อท) ปัจจย ลง ตฎ (ต)

อาคม

อิน คเตา อา | เอตตีตเตตต - **ปรตยักษวาที** | กรตตา | เอตทปิ สรวนาไมว |

อิน (อิน) “ไป, เคลื่อน, ถึง” อทาทีคณะ ๆ ย่อมไป (ย่อมรู้) เหตุนั้นชื่อว่า **เอตท** ได้แก่ ปรตยักษ-วาทีน (ผู้แสดงประจักษ์วาหะ, ผู้กล่าวตามที่ได้รู้ได้เห็น) ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ แม้นี้ ก็จัดเป็นสรรพนามด้วยเช่นกัน ๆ

เอตต | **เอษะ** | **สมิปวาจี ศพพะ**²³⁴ |

เอตศาะ (10.6)

เอตศส (วายุ, อัคนิ, อาทิตย, จันทร, อรรวรยุ, อินทร, ฤษี, ม้า) √อิน {2}, ปรส.+ตศส/ตศสุน (ตศส) ปัจจย

อิน คเตา อา | เอตตีตเตตศาะ | สุเว วิเศษะ | **วายวคณยุรโกสุมารวรยุวินุทระ** | กรตตา |

อิน (อิน) “ไป, เคลื่อน, ถึง” อทาทีคณะ ๆ ย่อมไป เหตุนั้นชื่อว่า **เอตศส** ๆ ความพิเศษในการออกเสียง ย่อมมี ๆ ได้แก่ วายุ, อัคนิ, อาทิตย, จันทร, อรรวรยุ, และอินทร ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

เอติ คจจตีติ **เอตศะ อินุทระ อรรวรยุคจ** | **เอตศสฺ พราหมณะ โหตา อคินค**²³⁵ |

เอตศะ อินุทระ | **เอตศสฺ พราหมณะ**²³⁶ |

เอตศะ อศวะ²³⁷ |

อินก คเตา | **เอตศัศว ฤษิวายูรคินรรคจ**²³⁸ |

เอตศัศ พราหมณะ | **เอตศาะ ส เอว** | **เอตศเสา** | **เอตศส**²³⁹ |

รูปสำเร็จของศัพท์นี้มีทั้ง อ การันต์ (เอตศ) และ ส การันต์ (เอตศส) ทั้งปัจจยที่ลงก็ใช้ อนุพันธ์ต่างกัน ดังนี้

มาณิกยทวะลง ตศส/ตศสุน ปัจจย ซึ่งปัจจยทั้งสองตัวนี้แจกรูปอย่างเดียวกัน คือลงท้ายด้วย ส การันต์ เฉพาะ ตศสุน (ตศส+อุน) เท่านั้นว่าเป็นความพิเศษในการออกเสียงเวลาสวดพระเวท

เศวตวนวาสินลง ตศน (ตศ)/ตศสุน (ตศส) ปัจจย โดยใช้ ญ เป็นอนุพันธ์ รูปสำเร็จจึงมีทั้ง อ การันต์ (เอตศ) และ อ การันต์ (เอตศส)

โกษทวะลง อศจ (อศ) ปัจจย และ ตฎ (ต) อาคมหน้า อศจ รูปสำเร็จเป็น อ การันต์ (เอตศ)

เหมจันทรสุริลง ตศ ปัจจย ไม่มีอนุพันธ์ รูปสำเร็จเป็น อ การันต์ (เอตศ)

อุชชวลทตตะลง ตศน (ตศ)/ตศสุน (ตศส) ปัจจย โดยระบุรายละเอียดเกี่ยวกับ ตศสุน ว่า น อักษรมีประโยชน์ในการออกเสียงเวลาสวดพระเวท ส่วน อ อักษรมีประโยชน์ในการออกเสียงสะดวง เวลาท่องจำสูตร รูปสำเร็จเป็น อ การันต์ (เอตศ) และ ส การันต์ (เอตศส)

²³⁴ เหม. อ. 896 (อินสทท : ตท) ในเหมจันทรพยากรณ์

²³⁵ เศวต. อ. 3.143 (อินสทศสฺตศสุนา : ตศน, ตศสุน)

²³⁶ นารา. อ. ขณ. 3.149 (อินสทศสฺตศสุนา : ตศส, ตศสุน) ในประกฤษยาสรวิสวะ

²³⁷ โภช. อ. 2.2.130 (อินสทฎ จ : อศจ) ในสรวิสทักณฐากรณ์

²³⁸ เหม. อ. 539 (อรตีณญา ปีศตศา : ตศ) ในเหมจันทรพยากรณ์

²³⁹ อช. อ. 3.149 (อินสทศนตศสุนา : ตศน, ตศสุน)

ส่วนในอุณาทิวฤตติของทุรคสิงหะท่านไม่ได้แสดงอุทาหรณ์ของศัพท์ดังกล่าวไว้แต่อย่างใด

เอตตะ (1.131)

เอตตะ (บุรุษ, ไฟ, ความรุ่งเรือง, ความมั่งคั่ง, สุขุมงคล) √เอต {1}, ปรส.+จตุ (อต) ปัจจัย
เอธ วฤทฺธา เอหา | เอต อิติ เอตตะ - บุรุษะ | กรตฺตา |

เอธ “เจริญ, รุ่งเรือง, แผ่, ขยาย” อทาทีคณะ ๆ ย่อมเจริญ เหตุนี้ชื่อว่า เอตตะ ได้แก่ บุรุษะ
เป็นกรรตฺถสาธนะ ๆ

เอธิ วฤทฺธา | เอตฺตรลฺกษฺมี ปุรุโษ’คฺนิศฺจ²⁴⁰ |

“เอธง วฤทฺธา” เอตเต เอตตะ อคฺนิ²⁴¹ |

ปัจจัยที่ลงในอุทาหรณ์ของสูตรนี้ จัดอยู่ในกลุ่ม จิต ปัจจัย จ อักษรของ จตุ ปัจจัยมีอรรถ
สรวารธ (การออกเสียงในพระเวท) พบในอุณาทิวฤตติฉบับที่เหลือ คือ เสวตวนวาสิน²⁴² นารายณ
ภักฺษ²⁴³ และอุชชวลทตตะ²⁴⁴

โกชทเวหเรยฺก อตฺจ ปัจจัย²⁴⁵ เหมจันทรสุริเรยฺก อตฺ ปัจจัย (ดูเชิงอรรถ 240)

ส่วนอุณาทิวฤตติของทุรคสิงหะไม่ได้ลงปัจจัยในกลุ่มนี้ แต่ลง ตฺน (ตุ) ปัจจัย หลังจาก √เอธง
เมื่อลงแล้วก็ลง ง อนุพันธ์ของธาตุเพียงอย่างเดียว (ดูเชิงอรรถ 241)

เอนะ (9.58)

เอนสฺ (บาป, โทษ, ความผิด) √อินฺ {2}, ปรส.+อสฺน (อส) ปัจจัย ลบอนุพันธ์ของธาตุ (คือ ฌ)
และลง นฺฏ (น) อาคม

อินฺ คเตา อา | เอติ สกฺลิไสรฺตเณนะ - ปาปมฺ | กรตฺตา |

อิน (อิน) “ไป, เคลื่อน, ถึง” อทาทีคณะ ๆ ย่อมไป พร้อมกับความยุ่งเหยิง เหตุนี้ชื่อว่า เอนสฺ ได้แก่
บาป ๆ เป็นกรรตฺถสาธนะ ๆ

อาโค’ปรารธ อปจารธ กุตฺลิตาจารธ | อปรารณิมิตตฺวาตฺ ปาปมฺปยปรารธ | ปรตฺยยสฺย
นฺฏาคมธ |

เอนะ ปาปม²⁴⁶ |

นิชฺกฤตฺยา คจฺฉติ เอนะ²⁴⁷ |

เอตฺติ เอนะ ปาปม²⁴⁸ |

²⁴⁰ เหม. อ. 889 (วหิมหิคุหเยธิภโยตฺ : อตฺ) ในเหมจันทรวยากรณะ

²⁴¹ ทุรค. อ. 1.28 (เกตฺวาทยธ : ตฺน)

²⁴² จการธ สรวารธ | เอต อิติ เอตตะ บุรุษะ | เสวต. อ. 1.75 (เอธิวหโยศจตฺ : จตฺ)

²⁴³ จิตฺว สรวารธ | เอตตะ บุรุษะ | นารา. อ. ขณ. 1.74 (เอธิวหโยศจตฺ : จตฺ) ใน

ประกริยาสรวิสวธ

²⁴⁴ จการธ สรวารธ | จิตฺต อฺทาตตธ | เอตตะ ปุรุโษ มตธ | อุช. อ. 1.79 (เอธิวหโยศจตฺ

: จตฺ)

²⁴⁵ โกช. อ. 2.1.65 (เอธิวโรตฺจ : อตฺจ) ในสรวิสวตีกัณฐากรณะ

²⁴⁶ เสวต. อ. 4.203 (อิน อาคสิ : อสฺน)

²⁴⁷ นารา. อ. ขณ. 4.205 (อิน อาคสิ : อสฺน) ในประกริยาสรวิสวธ

²⁴⁸ โกช. อ. 2.1.329 (อิน นฺฏ จ : อสฺน) ในสรวิสวตีกัณฐากรณะ

อินฺท คเตา | **เอนะ ปาปมปรารศจ**²⁴⁹ |

เอนะ ปาป | เอนินิวฤตเตทริยวฤตติเรณ | 2.23 อิติ รชฺชะ²⁵⁰ |

อุทาหรณ์ของสูตรนี้อุณาทิทุกฉบับลง อสุนฺ (อส) ปัจจย และ นฺณ (น) อาคมหน้า อสุนฺ ยกเว้น
อุณาทิวฤตติของหม่มจันทรสุริลง นส ปัจจย (ดูเชิงอรรถ 249) จึงไม่มีการลงอาคมแต่อย่างใด

เอรณฺฑะ (5.9)

เอรณฺฑ (วายุ, ลม) √อินฺ {2}, ปรส.+อนฺทณ (อนฺฑ) ปัจจย ลง รณ (ร) อาคม

อินฺ คเตา [อา] | **เอตีตเยรณฺฑะ - วายุ** | กรตฺตา |

อินฺ (อิน) “ไป, เคลื่อน, ถึง” [อทาทีคณะ] ฯ ย่อมไป เหตุนี้ชื่อว่า **เอรณฺฑ** ได้แก่ วายุ ฯ
เป็นกรรตฺตสาธนะ ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้เป็นส่วนเพิ่มเติมจากสูตรที่จำกัดไว้สำหรับธาตุ 4 ตัว คือ √ทุกฤณ (กฤ) √สฤ √ภฤณ (ภฤ) และ √วฤณ (วฤ)²⁵¹ โดยในวฤตติของสูตรมานิกยะทวะได้อธิบายไว้ว่า การทำธาตุให้เหมือนบุพณธ์ก็เพื่อห้ามธาตุทั่วไป²⁵² แต่ท่านได้แสดงข้อยกเว้นไว้ว่าการแสดงปัจจยไว้ก่อน (คือ อนฺทณ ที่ขึ้นต้นสูตร) มีประโยชน์ในการสำเร็จรูปของศัพท์อื่นๆ เช่น ศรณฺฑ เป็นต้น²⁵³ และ เอรณฺฑ ศัพท์ที่สำเร็จด้วยข้อยกเว้นดังกล่าวนี้ ดังนั้น ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนาวาสินจึงไม่พบอุทาหรณ์ดังกล่าวนี้ แต่ได้ให้นัยไว้เช่นเดียวกับมานิกยะทวะ และนำศัพท์อื่นมาแสดงแทนดังนี้

ปรากฏปรตฺตยนิรเทศาทนฺเยชามปี | **ชรณฺฑะ จมณฺฑะ**²⁵⁴ |

ในอุณาทิวฤตติของนารายณฺภักฺษะก็ไม่ได้ให้อุทาหรณ์ดังกล่าวไว้ แต่ได้นำอุทาหรณ์อื่นๆ จากอุณาทิวฤตติของโภทวะมาเพิ่มเติมไว้ด้วยเช่นกัน²⁵⁵

ในอุณาทิวฤตติของอุชฺชวลทตฺตะก็ได้อธิบายข้อยกเว้นดังกล่าวไว้เช่นกันว่า

ปรากฏปรตฺตยนิรเทศาทนฺยโตปี ภวตี | **เตน ตฺรเตสฺตรโฑ ชลตรณฺ**²⁵⁶ | แต่ก็ไม่ได้แสดง

อุทาหรณ์ดังกล่าวไว้

ในอุณาทิวฤตติของทฺรคฺสิงหะไม่พบอุทาหรณ์ดังกล่าวนี้ แต่พบวิธีการที่คล้ายคลึงกัน โดยลงปัจจยต่างกันคือลง ท ปัจจยมาท้าย √วฤณ (วฤ) เป็นต้น²⁵⁷ และให้แทรกอนุนาสิก (ณ) ที่ต้นธาตุแทน²⁵⁸

ส่วนในอุณาทิวฤตติของโภทวะและหม่มจันทรสุริพบอุทาหรณ์ดังกล่าวแสดงไว้แตกต่างกันไป จากทศปาทยุณาทิวฤตติของมานิกยะ กล่าวคือ ในอุณาทิวฤตติของโภทวะท่านให้สำเร็จรูปศัพท์

²⁴⁹ หม่ม. อุ. 979 (อรตีณภยา นส : นส) ในหม่มจันทรวยากรณะ

²⁵⁰ อุช. อุ. 4.197 (อิน อาคสิ : อสุน)

²⁵¹ ทศ. อุ. 5.9 (อนฺทณ กฤสฤณฤวฤณ : อนฺทณ)

²⁵² สานุพนธกรณฺ สำนานยธาตุนิวฤตตยธรม. สูตรเดียวกัน

²⁵³ ปรากฏปรตฺตยนิรเทศะ ศรณฺฑาทินา ปรสิทฺยธระ. สูตรเดียวกัน

²⁵⁴ เศวต. อุ. 1.118 (อนฺทณ กฤสฤณฤวฤณ : อนฺทณ)

²⁵⁵ ดูใน นารา. อุ. ขณ. 1.120 (อนฺทณ กฤสฤณฤวฤณ : อนฺทณ) ในประกริยาสรวิสวะ

²⁵⁶ อุช. อุ. 1.128 (อฺทณ กฤสฤณฤวฤณ : อฺทณ)

²⁵⁷ ทฺรค. อุ. 1.38 (วฺรณฺฑาทะ : ท)

²⁵⁸ ทฺรค. อุ. 1.37 (อนุนาสิกานตาทวะ : ท)

จาก √อิร+อนฺทฺน (อนฺท) ปัจจยฺ โดยทำคุณที่ต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น เอรณฺท²⁵⁹ มีความหมายว่า “นิ้วทั้งห้า”

ส่วนในอุณาทิวฤตติของเหมจันทรสุริทานให้สำเร็จรูปศัพท์จาก √อิร+อนฺท ปัจจยฺ โดยทำคุณที่ต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น เอรณฺท²⁶⁰ และมีความหมายว่า “นิ้วทั้งห้า” เช่นเดียวกัน

²⁵⁹ โภช. อุ. 2.2.117 (อาณฺโฆโรณฺทฺวิจฺณฺทกาณฺทภาณฺทวตฺตณฺทโปคฺณฺทาทยะ : อนฺทฺน)
ในสร้อยตัวกัณฐาภรณ์

²⁶⁰ เหม. อุ. 176 (ปิจฺณโฆโรณฺทฺชโรณฺทาทยะ : อนฺท) ในเหมจันทรพยากรณ์

หมวดอักษร โอ

โอชะ (9.52)

โอชะ (พลัง, อำนาจ, เรี่ยวแรง, กำลังวังชา, ความแข็งแรง) √อุพช {6}, ปรส.+อสุน (อส)
ปัจจัย ทำคุณ และลบ พ อักษร

อุพช อารชเว เตหา | อุพชตีติ **โอชะ - พลม** | กรตตา |

อุพช “ตรง, ซื่อตรง, ทำให้ตรง” ตูทาทิคณะ ฯ ย่อมทำให้ตรง เหตุนั้นชื่อว่า **โอชะ** ได้แก่
กำลัง ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

ปรตยยสนนโยเคน พการโลปศจ | คุณะ | **โอชะ พลม**²⁶⁶ |

คุณะ | อุพชตี อารชเวน คจฉติ อิติ **โอชะ**²⁶⁷ |

อุเชรสุนปรตยยะ ชการศจจนาตาเทโส ภาติ | **โอชะ พลม**²⁶⁸ | [√อุช+อสุน อาเทศ ษ
เป็น ช]

อุช ทาเห | อิตยสมาทส ปรตยโย ภาติ ชการศจจนาตาเทโส ภาติ | **โอโซ พลม ปรภาโว**
ทีปติระ ศุกริ จ²⁶⁹ | [√อุช+อส อาเทศ ษ เป็น ช]

อุพช อารชเว | พการสย โลปะ | **โอโซ พล**²⁷⁰ |

อสย ชกาโรนตสย | อการ อจจารณารณะ | “อุช ทาเห” อุชตีติ **โอชะ พลม**²⁷¹ |

[√อุช+อส อาเทศ ษ เป็น ช]

โอตุะ (1.122)

โอตุ (ผู้รักษา = แมว) √อว {1}, ปรส.+ตุน (ตุ) ปัจจัย อาเทศ ว อักษรและอุปธาเป็น อจ (อ),
ทำคุณ อ เป็น โอ [ตูที่ อุนะ (5.35)]

อว รกษณาทิมุ ภา | อวตีติ **โอตุะ - พิฑาละ** | กรตตา | พาหุลกาทจ |

อว “รักษา, ค้ำครอง” ฯลฯ ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมรักษา เหตุนั้นชื่อว่า **โอตุ** ได้แก่ แมว ฯ เป็น
กรรตถสาธนะ ฯ อาเทศ ว อักษรและอุปธาเป็น อจ (อ) เนื่องจากเป็นพาหุลกาวีธิ ฯ

“อว รกษณาทิมุ” | อวติ รกษติ อาตมานิ สรวทา อิติ อเวะ ตุนิ ปรตยเย “ชวรตวร” อิติ
วการสโยปธายาศโจจิ คุณะ ปรรูปม | **โอตุะ พิฑาละ**²⁷² |

อว ตุะ | “ชวรตวร” อิตยตฺร “กจิติ” อิตยนิวุตตยภาวาท อุปธาวการสโยรุจิติ มาธวะ |
อ ตู | “สรวธาตูก” อิตยาทินา คุณะ | รกษตยยามานิ **โอตุะ**²⁷³ |

ชวรตวเรตยจ | ปา. 6.4.20 | พาหุลกาทจจิตวาทปราปเตโรตุรวีฑาละ²⁷⁴ |

²⁶⁶ เสวต. อ. 4.197 (อุพเชรพเล พโลปศจ : อสุน)

²⁶⁷ นารา. อ. ขณ. 4.199 (อุพเชรพโลปศจ : อสุน) ในประกิริยาสรวิสวะ

²⁶⁸ โภช. อ. 2.1.326 (อุเชรชศจ : อสุน) ในสรวิสวตีกัณฐาภณะ

²⁶⁹ เหม. อ. 979 (อุเชรช จ : อส) ในเหมจันทรวยการณะ

²⁷⁰ อช. อ. 4.191 (อุพเชรพเล พโลปศจ : อสุน)

²⁷¹ ทุรค. อ. 4.61 (อุเชรชศจ : อสุน)

²⁷² เสวต. อ. 1.65 (สิตนคิมิมิสจยวิธายกรุศิกยสตน : ตุน)

²⁷³ นารา. อ. ขณ. 1.64 (สิตนคิมิมิสจยวิธายกรุศิกยสตน : ตุน) ในประกิริยาสรวิสวะ

²⁷⁴ อช. อ. 1.70 (สิตนคิมิมิสจยวิธายกรุศิกยสตน : ตุน)

“อว รักษपालเน” อาขุภโย คุฤหมวตีติ โอตะ พิทาละ²⁷⁵ |

โอทนะ (5.22)

โอทน (ข้าว, ข้าวสาลี, ข้าวสุก) √อนฺที {7}, อาต.+ยฺจ (ยฺ) ปัจจัย อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ น
ต้นธาตุ, ทำคุณ อฺ เป็น โอ

อนฺที เกลทเน [เรา] | อนฺตตีติ โอทนะ - ศาถยนนฺม | กรตฺตา |

อนฺที “ทำให้ชุ่ม, ทำให้เปียก” [รุธาทิกณะ] ๆ ย่อมทำให้เปียก เหตุนั้นชื่อว่า โอทน ได้แก่
ข้าวสาลี ๆ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ๆ

“อนฺที เกลทเน” อนฺตตี เกลทยติ ศรีราทิกมิตี โอทนํ อนนํ²⁷⁶ |

ลชฺฐปฺรคฺขณะ | อุทฺยเต ฆฤตฺตาไทยะ โอทนะ²⁷⁷ |

โอทนํ ฤกฺตม²⁷⁸ |

โอทโน ฤกฺตม²⁷⁹ |

โอทโน’สฺตฺรี ฤกฺตํ | อนนเนน วยฺชนํ | ทฺธโนปฺสีกฺต โอทโน ทฺธโยทนะ²⁸⁰ |

“อนฺที เกลทเน” อนฺตตี โอทนํ ฤกฺตม คุณ อฺตะ²⁸¹ |

หมายเหตุ โอทน ศัพท์เป็นได้สองลิงค์ คือ पुल्लिङ्कและनपुंसलिङ्क

โอม (7.27)

โอม (พยางค์ศักดิ์สิทธิ์, ปริมาณมัน) √อว {1}, ปรส.+มน (ม) ปัจจัย ลบ น อนุพันธ์ และ อ
ของ ม = ม (ภูโลป) อาเทศ ว อักษรและอุปธานเป็น อฺจ (อฺ), ทำคุณ อฺ เป็น โอ [ดูที่ อนุะ (5.35)]

อว รักษณาเทหา เหา | อวตี พฺรหฺเมตี โอม - ปรณวะ ปรมาตฺมา จ | กรตฺตา |

อว “รักษา, คุ้มครอง” ฯลฯ ภาวาทิกณะ ๆ ย่อมรักษา ซึ่งพรมัน เหตุนั้นชื่อว่า โอม ได้แก่
พยางค์ศักดิ์สิทธิ์ และปริมาณมัน ๆ เป็นกรรตฺตฺสาธนะ ๆ

อว รักษณาทฺธิษุ | “ชวฺรตฺวฺร” อิตฺยฺจ คุณะ | อวตีติ โอม จาทิ²⁸² |

อนฺนาสิเก ปร “ชวฺรตฺวฺร” อิตฺยฺจ | คุณะ | โอม²⁸³ |

โอม พฺรหฺม²⁸⁴ |

อว รักษณาเทหา | อวตีติ | โอม พฺรหฺม ปรณวคฺจ²⁸⁵ |

วการสฺยปฺรชายาศฺโจจฺ | ทฺวโยรูโรจฺที่รฺมเตว ฤกฺเต คุณะ | โอมิตฺยฺนฺมเตว โปฺรฤกฺตํ ปรณเว

²⁷⁵ ทฺรศ. อฺ. 1.26 (สิตนฺคิมมฺสิสจฺยวธาณฺกรฺศฺภยสฺตฺน : ตฺน)

²⁷⁶ เสวต. อฺ. 2.77 (อนฺเทรฺนโลปฺศจ : ยฺจ)

²⁷⁷ นารา. อฺ. ขณ. 2.73 (อนฺเทรฺนโลปฺศจ : ยฺจ) ในประกริยาสรวิสวะ

²⁷⁸ โภช. อฺ. 2.2.187 (อนฺเทรฺนโลปฺศจ : ยฺจ) ในสรวิสวตีกัณฐาภรณะ

²⁷⁹ เหม. อฺ. 271 (อนฺเทรฺนลฺก จ : อน) ในเหมจันทรพยาภรณะ

²⁸⁰ อฺช. อฺ. 2.76 (อนฺเทรฺนโลปฺศจ : ยฺจ)

²⁸¹ ทฺรศ. อฺ. 6.35 (อนฺเทรฺโน นโลปฺศจ : อน)

²⁸² เสวต. อฺ. 1.128 (อวเตชฺฐิลोปฺศจ : มน)

²⁸³ นารา. อฺ. ขณ. 1.131 (อวเตชฺฐิลोปฺศจ : มน) ในประกริยาสรวิสวะ

²⁸⁴ โภช. อฺ. 2.1.302 (อวเตรมิ : มิ) ในสรวิสวตีกัณฐาภรณะ

²⁸⁵ เหม. อฺ. 933 (อเวรมะ : ม) ในเหมจันทรพยาภรณะ

จาปยุปกรเม²⁸⁶ |

รูปสำเร็จของอุทาหรณ์นั้นนอกจากทำตัวด้วยสูตรโดยตรงแล้ว ยังต้องใช้ปาณินิสูตรมาทำตัวร่วมอีกด้วย คือ ชวรตวรสรวิยวิมวาม อุปธายาศจ. (ปา. ส. 6.4.20) ซึ่งเป็นสูตรอาเทศ ว และอุปธาของ ว เป็น อูฐ (อู) เช่นเดียวกับอุทาหรณ์ว่า อุนะ (5.35) ข้างต้น

ตามปกติขอบเขตของสูตรนี้ให้อาเทศ ว และและอุปธาของ ว เป็น เป็น อู ตัวเดียวเท่านั้น แต่ในวฤตติของสูตร อวเตชฎิโลปศจ. (7.27) มาณิกยเทวะได้กำหนดให้เป็น อู สองตัวดังนี้ อว > ออู หลังจากนั้นให้ทำสวรรณที่ระฆะ ออู > อู²⁸⁷ และทำคุณ อู > โอ+มน ลบ น อนุพันธ์ และ อ ของ ม (ฎิโลป²⁸⁸) = โอม

วิธีการดังกล่าวนี้ผิดแผกไปจากมติของผู้รจนาคำอธิบายสูตร (วฤตติการ) ท่านอื่นๆ แต่สอดคล้องกับมติของมหาภาษาษะ²⁸⁹ และอุณาทิวฤตติของอุชชวลทัตตะ²⁹⁰

ส่วนมติของสารัสวตไวยการณกล่าวว่าสำเร็จมาจาก √อว+มุก (ม) ปัจจัย ทำสัมประสภาระณะ (contraction) ว เป็น อู > อ+อู = โอ ดังนี้

อว รกษเณ ปาลเน จ | กิตตวาตสัปรสภาระณมุกาเร | อวเตรมุก | อวเตรธาโตรมุกปรตโยภาติ | อวตตี โอม โอมเา โอมะ²⁹¹ |

สัญลักษณ์เลขสามที่ โอม แทนเสียงปลูตะ (prolated) ที่มีสามมาตรา เวลาออกเสียงต้องยืดเสียงให้ยาวกว่าที่ขสระ ดังที่สารัสวตไวยการณ วฤตติ 1 ประกริยา 1 สูตร 3 กล่าวไว้ว่า

เอกมาโตร ภาเวทรสโว ทวิมาโตร ที่ระฆ อูยเต |

ตรีมาตรสต ปลโต ซลโย วยณชน จารุมাত্রกม ||

รัสสะมีหนึ่งมาตรา ที่ระฆท่านกล่าวว่า มีสองมาตรา ส่วนปลูตะพึงทราบว่ามีสามมาตรา และพยัญชนะมีครึ่งมาตรา

โอษระ (6.29)

โอษ (ริมฝีปาก) √อูษ {6}, ปรส.+ถน (ถ) ปัจจัย ทำคุณต้นธาตุ

อูษ ทาเห เตา | อูษยเต'เสา กหุชเณรยชไนริติ โอษระ - ทนตจจนทะ | อูษยเต วา

วาस्तุนตปนเนโนษมณา อิตโยษระ | กรม |

อูษ “เฝ้า, ไหม” ตุทาทิคณะ ๆ ริมฝีปากนั้น ย่อมถูกเฝ้า ด้วยการพัด ที่มีความอ่อนเล็กน้อย เหตุนี้ชื่อว่า โอษระ ๆ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเฝ้า ด้วยความร้อน ที่เกิดขึ้น เพราะที่อยู่อาศัย เหตุนี้ชื่อว่า โอษระ ได้แก่ อวัยวะที่ปิดฟันไว้ ๆ เป็นกรรมสาธนะ ๆ

“อูษ ทาเห” อูษยเต ทหยเต มุขวายุเนติ โอษระ ปรสิทธิ²⁹² |

คุณะ | ตปยเต ศวาไสะ โอษระ²⁹³ |

²⁸⁶ อูช. อ. 1.141 (อวเตชฎิโลปศจ : มน)

²⁸⁷ อกะ สวรรณ ที่ระฆะ | (ปา. ส. 6.1.101)

²⁸⁸ จิตติ ปเร ฆูโรโลโป ภาติ | สารสว. 1.6.45 (จิตติ ฆูระ : จิต)

²⁸⁹ สุต้า ทาวูเจา, นาสติ โทษะ, สวรรณที่ระฆตเวณ สิทธิม | (ดูใน ภาษาข. 6.1.84)

²⁹⁰ ดูรายละเอียดตามเชิงอรรถ 286

²⁹¹ สารสว. 3.5.4 (อวเตรมุก : มุก)

²⁹² เสวต. อ. 2.4 (อูชกษิคารติภยสถน : ถน)

²⁹³ นารา. อ. ขณ. 2.4 (อูชกษิคารติกนิภยสถน : ถน) ในประกริยาสรวิสวะ

โอบุชะ อธระ²⁹⁴ |

อุชฺ ทาเห | โอบุโธ ทนตจฺฉทะ²⁹⁵ |

อุชฺ ทาเห | โอบุโธ ทตฺจฺฉทะ²⁹⁶ |

“อุชฺ ทาเห” อุชฺยเต ตปตฺตานนาทินา เสากุมารยาทิติ โอบุชะ ทนตฺวาสะ²⁹⁷ |

²⁹⁴ โภช. อุ. 2.2.153 (อุชฺภิกฺษิกมิกคารติภยสฺถน : ถน) ในสร้สวตีกัณฐาภรณะ

²⁹⁵ เหม. อุ. 162 (วนิกณิกาศยฺชภยษะ : ฐ) ในเหมจันทรวยากรณะ

²⁹⁶ อุชฺ. อุ. 2.4 (อุชฺภิกฺษิกฺรติภยสฺถน : ถน)

²⁹⁷ ทฺรศ. อุ. 5.63 (อุชฺภิกฺษิกคารติภยสฺถะ : ถ)

หมวดอักษร ก

กฤษ 9.21

กฤษ (หญ้า) √กษ {1}, ปรส.+ส ปัจจัย

กษ หีสายาม เภา | กษยเต'เสา ความทิวทิวติ **กฤษะ - ตฤณม** | กรม |

กษ “เปียดเปียน” ภาวทิวคณะ ฯ มัน ย่อมถูกสัตว์ ทล. มีวัวเป็นต้น เปียดเปียน เหตุนี้
ชื่อว่า **กฤษ** ได้แก่ หญ้า ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

กจจ 4.6

กจจ (รักแร้, ซอกแขน) √กจ {1}, อาต.+ฉ ปัจจัย

กจ ทิวติพนธโยชะ เภา | กจเต'เนเนติ **กจจะ - ศรีโรกเทศะ** | กรมม |

กษ “ส่องแสง, ผูก” ภาวทิวคณะ ฯ ย่อมผูก (เหน็บ) ด้วยอวัยวะนี้ เหตุนี้ชื่อว่า **กจจ** ได้แก่
ส่วนหนึ่งของสรีระ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

กฐิ 1.46

กฐิ (สะโพก, เอว) √กฐิ {1}, ปรส.+อิน ปัจจัย

กฐิ คเตา เภา | กฐิติ กฐยเต วา **กฐิ - ศรีรางคม** | กรมตตา กรมจ |

กฐิ “ไป, เข้าไปใกล้” ภาวทิวคณะ ฯ ย่อมไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเข้าไปใกล้ ชื่อว่า
กจจ ได้แก่ ส่วนประกอบของสรีระ ฯ เป็นกรรมตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

กจิม 5.15

กจิม (ลำบาก, ฝืดเคือง, แข็ง, กระจ่าง, หยาบ, ไม่อ่อนโยน) √กจ {1}, ปรส.+อินจ (อิน)
ปัจจัย

กจ กฤจจจรวีวเน [เภา] | กจตีติ **กจิม - อมฤท** | กรมตตา |

กจ “เป็นอยู่ฝืดเคือง, เลี้ยงชีพลำบาก” [ภาวทิวคณะ] ฯ ย่อมแข็งกระจ่าง เหตุนี้ชื่อว่า
กจิม ได้แก่ สัตว์ที่ไม่อ่อนโยน ฯ [เป็นกรรมตฤสาธนะ] ฯ

กชต 8.57

กชต (ผู้ไปรยเส่นหา, ภรรยา, เมีย) √กช {1}, ปรส.+อตฺรณ ปัจจัย อาเทศ ค ธาตุเป็น ก

กชต เสงเน เภา | เสงเนน กชตีติ **กชตม - ทาราชะ** | กรมตตา |

กชต “ประพรม, กลั่น, หลั่ง, รด, ราว, ไปรย” ภาวทิวคณะฯ ย่อมไปรย ด้วยเส่นหา เหตุนี้
ชื่อว่า **กชต** ได้แก่ ภรรยา ฯ เป็นกรรมตฤสาธนะ ฯ

กชต ถึงจะเป็นสตรีลิงค์โดยกำเนิด แต่ในทางไวยากรณ์ท่านกำหนดเป็นนปุงสกลิงค์

กทมพะ 7.15

กทมพ (ผักชนิดหนึ่ง, ผักที่มีรสขื่น) √กท {6}, ปรส.+อมพจ (อมพ) ปัจจัย
 กท เสาโตร ธาตุะ [มเท เตา] | กทตีติ **กทมพะ - ศากปรการะ** | กรตตา |
 กท เสาตรธาตุ ["เมา, มัวเมา" ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมมัวเมา เหตุนั้นชื่อว่า **กทมพ** ได้แก่
 ผักชนิดหนึ่ง ฯ เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

กทมพม 7.15

กทมพ (กระพุ่ม, ดอกกระพุ่ม) √กท {1}, ปรส.+อมพจ (อมพ) ปัจจัย
 กท เสาโตร ธาตุะ [ไวกลวย ไวกลเย จ ภา] | กทตีติ **กทมพม - ปุขปะชาติะ** | กรตตา |
 กท เสาตรธาตุ ["ยุ่งเหยิง, อ่อนแอ, ทุกข์ใจ, คร่ำครวญ, วิกล, บกพร่อง, ไม่สมบูรณ์"
 ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมอ่อนแอ เหตุนั้นชื่อว่า **กทมพ** ได้แก่ ดอกไม้ประเภทหนึ่ง ฯ เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

กนยา 8.14

กนยา (สาวน้อย, หญิงสาว) √กม {1}, อาต.+ยภ (ย) ปัจจัย+ภฺปา (อา) ปัจจัยสตรีลิงค์ อาเทศ
 ที่สุดธาตุเป็น น
 กมุ กานเตา ภา | อสยานตยสย นกาโร นิปาตยเต | กามยเต'สวिति **กนยา - กุมารี** | กรม |
 กมุ "รัก, โกรธ, ปรารถนา, อยากได้" ภาวาทิคณะ ฯ สำหรับธาตุนี้ การอาเทศที่สูงสุดธาตุเป็น น
 ย่อมสำเร็จ ฯ หญิงนั้น ย่อมถูกปรารถนา เหตุนั้นชื่อว่า **กนยา** ได้แก่ กุมารี ฯ เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

กपालะ 8.115

กपाल (กบาล, กะโหลกศีรษะ) √กป {1}, ปรส.+กาลจ (อาล) ปัจจัย
 กป อิติ เสาโตร ธาตุะ [จลเน ภา] | กปตีติ **กपालะ - มุรุณี พนธเกทะ** | กรตตา |
 กป เสาตรธาตุ ["ไหว, สั่น" ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมสั่นไหว เหตุนั้นชื่อว่า **กपाल** ได้แก่
 ส่วนประกอบอย่างหนึ่งบนศีรษะ ฯ เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

กปิยะ 1.73

กปิ (ลิง, กระบี, วานร, ไฟ) √กป {1}, อาต.+อิ ปัจจัย ลบอนฺนาสิกของธาตุ
 กปิ จลเน ภา | กมปต อิติ **กปิยะ - อคฺนิยะ วานรศจ** | กรตตา |
 กปิ (กมป) "ไหว, สั่น" ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมสั่นไหว เหตุนั้นชื่อว่า **กปิ** ได้แก่ ไฟ และลิง ฯ
 เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

กมล 8.107

กมล (กมล, ดอกบัว, บัวหลวง) √กม {1}, อาต.+กล (อล) ปัจจัย

กมฺ กานเตา เภา | ปรกฤตยนตรี ฌยนโต วา | กามยเต ตต กามยเต วา **กมล** - ปทุมม |
กรตฺตา กรม จ |

กมฺ “รัก, ใคร่, ปรารถนา, อยากรู้” ภาวทิกณะ ๓ ลง ฌยนต ปัจจัยมาระหว่างประกฤติ (ธาตุ)²⁹⁸ ก็ได้ ๓ ดอกไม้นั้น ย่อมถูกปรารถนา อีกอย่างหนึ่ง ย่อมปรารถนา ซึ่งดอกไม้นั้น เหตุนี้ที่ชื่อว่า **กมล** (ดอกไม้ที่เขาปรารถนา) ได้แก่ ปทุม (ดอกบัว) ๓ เป็นกรรตตสาธนะ และกรรมสาธนะ ๓

วฤตติขยาความของสูตร **กลสฺตฤปศจ** (8.107) อธิบายว่า

ปราภปรตยนิรเทโส มณฑลลาทีปฐิทธิยธระ |

การแสดงปัจจัยไว้ก่อนก็เพื่อการสำเร็จรูปของอุทาหรณ์ว่า มณฑล เป็นต้น ๓ เนื่องจากเนื้อหาของสูตรนี้ระบุไว้เพียง ตฤป ธาตุ และ กมฺ ธาตุ ที่ตามมาจากสูตรก่อนหน้านี้เท่านั้น ดังนั้น การที่ท่านแสดงปัจจัยไว้ต้นสูตรก็เพื่อรวมเอาธาตุอื่นๆ มี มติ ธาตุ เป็นต้น ให้สำเร็จด้วยสูตรนี้ได้ ถึงแม้จะไม่ระบุไว้ก็ตาม

กมล 8.114

กมล (ผ้ากัมพล, ผ้าทำจากขนแกะ) √กม {1, 10}, อาต.+กล (อล) ปัจจัย ลง วุก อาคม ลบ ณี (อย) และทำรัสสะ

กมฺ กานเตา เภา ฌยนตะ | อสุย วุคาคโม นิปตยเต หุสวศจ | กามยเต ตทิตี **กมล** -
วสฺตรมฺรณากฤตม | กรม |

กมฺ “รัก, ใคร่, ปรารถนา, อยากรู้” ภาวทิกณะ ลง ฌยนต ปัจจัย ๓ สำหรับธาตุนี้ ลง วุก (พุก) อาคม และรัสสะ ๓ ย่อมปรารถนา ซึ่งผ้านั้น เหตุนี้ที่ชื่อว่า **กมล** ได้แก่ ผ้าที่ทำจากขนแกะ ๓ เป็นกรรมสาธนะ ๓

กรณ 5.9

กรณ (ผอบ, ขวด, กระบอก, ถัง, ทัพพี, ตลับ) √กรณ {8}, อุ.ก.+อนท (อนท) ปัจจัย
ชุกฤตย กรณ ตา | กรียนเต’สฺมินิ หุรวยามินิตี **กรณ** - ภาณชชาติะ | อธิกรณม |

ชุกฤตย (ฤ) “ทำ, กระทำ” ตนาทิกณะ ๓ สิ่งของ ทล. ย่อมถูกทำ (เก็บ) ไว้ ในผอบนี้ เหตุนี้ที่ชื่อว่า **กรณ** ได้แก่ ของใช้ชนิดหนึ่ง ๓ เป็นอธิกรณสาธนะ ๓

สูตรนี้ก็เป็นปราภปรตยนิรเทศเช่นเดียวกัน เนื่องจากแสดงปัจจัยไว้ในตอนต้นของสูตรว่า อนท ฤสฤฤฤฤฤ (5.9) ซึ่งรวมเอาธาตุอื่นๆ ที่ไม่ปรากฏในสูตรมี ศฤ และ ตฤ ธาตุ เป็นต้น ให้สำเร็จด้วยสูตรนี้

กร 7.18

²⁹⁸ ประกฤติ หมายถึง ภาวะดั้งเดิม คู่กับ ปุรุชะ (อาตมัน) ซึ่งปรากฏในปรัชญาฮินดู ส่วนในทางไวยากรณ์ ประกฤติ หมายถึง ปราติปาติก (คำนามที่ยังไม่ประกอบวิภक्ति) และ ธาตุ (ดูใน Philosophy of Sanskrit Grammar Chap. VI.170)

กรภ (อัฐอายุสามปี) √กฤ {6}, ปรส.+อมจ (อม) ปัจจัย
 กฤ วิกเขเป เตา | กิริตีติ **กรภะ - ตริวรัช ฤษฏระ** | กรตตา |
 กฤ “ทำให้กระจัดกระจาย, โยนไป, ขว้างไป” ตูหาทิกณะ ฯ ย่อมทำให้กระจัดกระจาย เหตุ
 นั้นชื่อว่า **กรภ** ได้แก่ อัฐที่มีอายุสามขวบ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

กิริ 1.57

กิริ (พระวิษณุ) √กฤ {8}, อุภ.+อิ ปัจจัย
 กฤ ฤณ เตา | กโรตีติ **กิริ - วิษณะ** | กรตตา |
 กฤ (กฤ) “ทำ, กระทำ” ตนาทิกณะ ฯ ย่อมกระทำ เหตุนั้นชื่อว่า **กิริ** ได้แก่ พระวิษณุ ฯ เป็น
 กรรตถสาธนะ ฯ

อุทาหรณ์นี้เป็นข้อยกเว้นของสูตร **กฤ อุทิจำ กิริษุ** (1.57) ที่ลง อิณ (อิ) ปัจจัยมาหลัง
 กฤ ธาตุ แล้วสำเร็จรูปเป็น กิริ ตามมติของอาจารย์ทางอินเดียภาคเหนือ ในวฤตติของสูตร มาณิกย
 เทวะได้ตั้งคำถามและเฉลยพร้อมกันทีเดียวว่า อุทิจำมิติ กิม - กิริ วิษณะ | คำว่า อุทิจำ ระบุไว้เพื่อ
 ประโยชน์อะไร ? ระบุไว้เพื่อห้ามทำคุณในอุทาหรณ์ว่า กิริ ได้แก่ พระวิษณุ ฯ

คำว่า กิริ ที่ถูกห้ามไว้ด้วย อุทิจำ ศัพท์ในสูตรนี้สำเร็จด้วยสูตรว่า อจะ อิ (1.67) โดยลง อิ
 ปัจจัยมาหลัง กฤ ธาตุ และไม่ต้องทำคุณ

กรทมะ 7.40

กรทม (โคลน, เปือกตม, โคลนตม) √กรท {1}, ปรส.+อม ปัจจัย
 กรท กุตสีเต ศพเท เภา | กรทตีติ **กรทมะ - ชลปรยณะ** | กรตตา |
 กรท “ทำเสียงน่าเกลียด” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมส่งเสียงน่าเกลียด เหตุนั้นชื่อว่า **กรทม** ได้แก่ จุดสิ้นสุด
 ของน้ำ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

กรปุระ 10.10

กรปุร (การบูร, เครื่องหอม) √กฤ {1}, อาต.+อูร ปัจจัย
 กฤปุ สามรฤเย เภา | กลปต อิติ **กรปุระ - สุนทรพรม** | กรตตา |
 กฤปุ (กฤปุ) “สามารถ” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมสามารถ เหตุนั้นชื่อว่า **กรปุร** ได้แก่ เครื่องหอม ฯ เป็น
 กรรตถสาธนะ ฯ

กวิ 1.46

กวิ (กวี, ผู้แต่งกาพย์, บัณฑิต, นักไวยากรณ์) √ก {2}, ปรส.; √ก {1}, อาต.+อิน (อิ) ปัจจัย
 กุ ศพเท อา, กุง อวยกเต ศพเท เภา | เกาติ กวเต กูยเต วา **กวิ - กาวยกฤท วิทวาน**
ศพทการะ | กรตตา กรม จ |

กุ “เปล่งเสียง” อทาทิกณะ, กุง (กุ) “เปล่งเสียงชัดเจน” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมเปล่งเสียง
 คือ ย่อมทำเสียง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกกล่าวถึง เหตุนั้นชื่อว่า **กวิ** ได้แก่ ผู้แต่งกาพย์, บัณฑิต, นัก
 ไวยากรณ์ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

การิ 1.57

การี (คิลปิน, นายช่าง) √ทุกฤณ {8}, อุภ.+อิณ (อิ) ปัจจัย
 ทุฤณ กรณ ตา | กโรตตี การี - คิลปี | กรตตา |
 ทุฤณ (ฤ) “ทำ, กระทำ” ตนาทิกณะฯ ย่อมกระทำ เหตุนั้นชื่อว่า การี ได้แก่ คิลปิน ฯ
 เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ
 การี ในสูตรนี้เป็นวิธีสำเร็จรูปตามมติของนักไวยากรณ์ทางฝ่ายเหนือของอินเดีย (ดูคำอธิบาย
 เพิ่มเติมที่ กิริ 1.57)

การุ 1.86

การุ (คิลปิน, นายช่าง) √ทุกฤณ {8}, อุภ.; √ฤณ {5, 1}, อุภ.+อุณ (อุ) ปัจจัย
 ทุฤณ กรณ ตา, ฤณ หีสายำ เสา, ฤณ กรณ เภา | กโรติ ฤโณติ กรติ วา การุ -
 คิลปินาม | วรตมานะ กาละ | กรตตา |
 ทุฤณ (ฤ) “ทำ, กระทำ” ตนาทิกณะ, ฤณ (ฤ) “เบียดเบียน” สวาทิกณะ, ฤณ
 (ฤ) “ทำ, กระทำ” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมกระทำ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมเบียดเบียน เหตุนั้นชื่อว่า การุ
 ได้แก่ ชื่อของนายช่าง ฯ ปัจจุบันกาล ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ
 อุณาหรัณข้างต้นลง อุณ ปัจจัยมาทำยธาตุ ซึ่งเป็นปัจจัยตัวแรกของอุณาที่สูตรทั้งหมด
 ในปัญจปาทีจะเรียงลำดับไว้เป็นสูตรแรกของปาทีที่ 1 แต่ในทศปาทีของมาณิกยทวะเรียง
 อุณ ปัจจัยไว้ในลำดับที่ 86 ทั้งนี้เพราะผู้รจนานี้ใช้วิธีเรียงตามลำดับหมวดอักษรนั่นเอง

การุปาสะ 9.102

การุปาสะ (ฝ้าย, ต้นฝ้าย, ไม้พุ่ม, ไม้เลื้อย) √ทุกฤณ {8}, อุภ.+ปาสะ (ปา) ปัจจัย
 ทุฤณ กรณ ตา | กิริยติ อิติ การุปาสะ - วิรูต | ยโต วสตร์ นิรวรตยเต | กรม |
 ทุฤณ (ฤ) “ทำ, กระทำ” ตนาทิกณะ ฯ ย่อมกระทำ เหตุนั้นชื่อว่า การุปาสะ ได้แก่
 ไม้พุ่ม ฯ ผ้าที่มีแหล่งกำเนิดมาจากฝ้าย ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ
 กโรเต ปาสปรตยยะ | กโรตตี กรุปาสะ วฤกษวิเศษะ²⁹⁹ |
 ฤปาทีภยยะ อาสปรตยโย ภวติ | กรุปาสะ ปิตติปรฤติ³⁰⁰ |
 ทุฤฤคฺ กรณ | กรุปาสะ ปิจฺปรฤติวิรูจจ³⁰¹ |
 การุปาสะ | “ฤณะ ปาสะ” อิติ การุปาโส วฤกษ อิติ เกจิต³⁰² |
 “ทุฤณ กรณ” อสมัต ปาสปรตยโย ภวติ | กโรติ โศภำ กรุปาสะ พาหระ³⁰³ |
 กโรเต ปาสปรตยยะ | กรุปาสะ สสยภทะ สยต | ยสย ตฺ คฤผลสย ตลตฺว ส สตรีลีโค
 วเนษชิวรุเค ปจิตะ | กรุปาสี วหเรติ จ | วิลวาทิตวาทกรุปาสํ วสตร์ ปริตเต³⁰⁴ |

²⁹⁹ เศวต. อุ. 4.50 (ฤณะ ปาสะ : ปา)

³⁰⁰ โภช. อุ. 2.3.176 (ฤปิยวฤภย อาสะ : อาส) ในสรส์วตีกัณฐาภณะ

³⁰¹ เหม. อุ. 583 (ฤฤภยำ ปาสะ : ปา) ในเหมจันทรวยากรณะ

³⁰² นารา. อุ. ขณ. 5.56 (ฤณะ ปาสะ : ปา) ในประกิริยาสรวิสะ

³⁰³ ทุรค. อุ. 4.54 (ฤณะ ปาสะ : ปา)

³⁰⁴ อุช. อุ. 5.45 (ฤณะ ปาสะ : ปา)

ทศปาทยุณาทิวฤตติของมานิกยทเวะและอุณาทิวฤตติของนารายณภักษุณมีรูปว่า การปาส เนื่องจากลง ปาสณ ปัจจัยท่าย กฤ ธาตุ ซึ่ง ณ อนุพันธ์มีผลให้ทำคุณที่ต้นธาตุได้ ส่วนอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ มีรูปที่ไม่ทำคุณเป็น กรปาส เนื่องจากลง ปาส ปัจจัยที่ไม่มีการทำคุณต้นธาตุ นอกจากนี้ในอุณาทิวฤตติของอุชชวลทัตตะยังแสดงรูปเพิ่มในสตรีลิงค์ว่า กรปาสี อีกด้วย

ความหมายของ การปาส ในสูตรนี้มานิกยทเวะให้คำขยายไว้ว่า วีรุต (วีรุต+ส) ซึ่งหมายถึงไม้พุ่มหรือไม้เลื้อย แต่ความหมายที่รับรู้กันทั่วไปของ การปาส คือ ฝ้ายหรือต้นฝ้าย ดังนั้นเหมจันทรสุริจึงให้คำแปลไว้ทั้งสองอย่างว่า กรปาสะ ปิจุปรกฤตริวีรุตจ (กรปาส ได้แก่ ต้นกำเนิดของสำลี และไม้เลื้อย) ส่วนทุครสังหะให้ไว้เฉพาะคำแปล ฝ้าย ว่า กรปาสะ พาทระ (กรปาส ได้แก่ ฝ้าย)

ภาษาชม 6.27

ภาษาชม (ไม้, ฟีน) √กาศฤ {4}, อาต.+กณ (ถ) ปัจจัย

กาศฤ ที่ปเตา | กาศฤเตเนนาคนิริติ ภาษาชม - อินธนม | กรณม |

กาศฤ (กาศ) “ส่องแสง, รุ่งเรือง” [ทิวาทิคณะ] ๑. ไฟ ย่อมรุ่งเรือง ด้วยเชื้อนี้ เหตุนั้นชื่อว่า ภาษาชม ได้แก่ เชื้อไฟ ๑ เป็นกรณสาธนะ ๑

กิงกณิกา 3.36

กิงกณิกา (ลูกกระดิ่ง, ระฆังเล็ก, พวงมาลัย) √กณ {1}, ปรส.+อิกน (อิก) ปัจจัย+กฺวาป (อา) ปัจจัยสตรีลิงค์ อาเทศ กณ เป็น กิงกณ

กณ ศพเท เภา, จงกณ อิติ ยงลฺคนฺตะ | ปุณะ ปุณะ ภฤศฺ วา กฺวณฺตีติ กิงกณิกา -
สุกษมฆณฺฎิกา | กรตฺตา |

กณ “ทำเสียง, ส่งเสียง” ภูวาทิคณะ, ศัพท์ว่า จงกณ เป็น ยงลฺคนฺตะ ธาตุ (มีการลบ ยง ปัจจัย เป็นที่สุด๑) ย่อมได้ยินบ่อยๆ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมส่งเสียงดัง เหตุนั้นชื่อว่า กิงกณิกา ได้แก่ ระฆังเล็ก ๑ เป็นกรรตฺถสาธนะ๑

ข้อความว่า จงกณ อิติ ยงลฺคนฺตะ มืออธิบายว่า กณ ธาตุที่มี ย ปัจจัยในกรรมวาจกต่อท่ายให้ ทำทิวิตวะเป็น จงกณ เมื่อลบ ยง (ย) ให้เปลี่ยนเป็นกรรตฺถวาจกได้ และ ยงลฺคนฺตะ ธาตุในกรรตฺถวาจกนี้มีความหมายว่า หลายครั้ง (วารฺ วารม), ยิง (อธิกาธิกม) แต่ในวิเคราะห์สามารถใช้ศัพท์ที่เป็นไวพจน์แทนได้ เช่น เปานะปุณยม ภฤศม อตฺยรณม และใช้ธาตุอื่นที่มีอรรถเหมือนกันแทนในรูปวิเคราะห์ได้ วิเคราะห์ข้างต้นว่า ปุณะ ปุณะ ภฤศฺ วา กฺวณฺตีติ ถ้าแสดงวิเคราะห์แบบเต็มจะได้อดังนี้

จงกณฺยเต ปุณะ ปุณะ กณฺตีติ กิงกณิกา | หรือ

จงกณฺยเต ภฤศฺ กณฺตีติ กิงกณิกา |

ในวิเคราะห์ท่านใช้ กฺวณฺ ธาตุที่มีอรรถอย่างเดียวกับ กณ แทน รูปวิเคราะห์ว่า ปุณะ ปุณะ กณฺตีติ และ ภฤศฺ กณฺตีติ เป็นเพียงคำอธิบายของ ยงลฺคนฺตะ ธาตุเท่านั้น ดังนั้นรูปที่ลบ ยง (ย) ปัจจัยของ จงกณฺยเต ก็คือ จงกณฺฎิ หรือ จงกณฺตีติ ที่มีความหมายเท่ากับ ปุณะ ปุณะ กณฺตีติ และ ภฤศฺ กณฺตีติ นั้นเอง

อุทาหรณ์ของสูตรข้างต้นในอุณาวิฤตติฉบับอื่นพบรูปว่า กงกณีกา, กงกณิกา ก็มี โดยสำเร็จมาจากธาตุและปัจจัยตัวเดียวกัน เพียงแต่เอาเทศ กณ เป็น กงกณ เท่านั้น ส่วนในอุณาวิฤตติของนารายณ์ภักฏฐะและทศสัทธาภิธานะกล่าวถึง กิงกณีกา ว่าเป็นรูปที่ลบพยัญชนะท้ายของ กิงกณีกา โดยนิรุกตินัย เนื่องจากเป็นปฤโชทราทิคณะ (กลุ่มของ ปฤโชทร ศัพท์ เป็นต้น)

กณดิชะ ศพทธารณะ | ตสมาทยงนตาด อิกนปรตโย ภาวติ | จงกณยเตตยรณํ ศพทยตีติ

กงกณิกา ปรตีสริ จ³⁰⁵ |

ยงนตาด กณเรกน กิงกณาทศศจ | **กิงกณีกา กษุทรณณฎีกา** | กิงกณีกี ตู ปฤโชทราทิตวาต วารฐุชิวต³⁰⁶ |

ยงนตาด กณเรกน กิงกณาทศศจ | **กิงกณีกา กษุทรณณฎีกา** | กิงกณีกี ตู ปฤโชทราทิตวาต วารฐุชิวต³⁰⁷ |

กณ ศพทธารณะ | อสมาทยงนตาทิกน ธาโตชะ กังกณาทศศจ | ฆฎีกายำ **กัณณีกา ไสว ปรตีสราปิ จ** | กิงกณีกี กษุทรณณฎีกาติ ศพททำตรี | อุตตาละ กิงกณีนามิตี ภาวฎิตะ³⁰⁸ |

ข้อสังเกต การทำทวิตวะ (reduplicatoin) ที่ต้นธาตุแล้วมีความหมาย การทำซ้ำๆ นี้ พบเฉพาะใน ยงกณนต ธาตุเท่านั้น

กิริณะ 5.26

กิริณ (รัศมี, แสง) √กฤ {1}, ปรส.+กย (ย) ปัจจัย อาเทศปัจจัยเป็น อน

กฤ วิกษเป เตา | กิริตตีติ กิริณะ - รศมิชะ | กรตตา |

กฤ “ทำให้กระจัดกระจาย, โยนไป, ขว้างไป” ตูหาทิคณะ ๑ ย่อมกระจายไป เหตุนี้ชื่อว่า **กิริณ** ได้แก่ รัศมี ๑ เป็นกรรตฤสาธนะ ๑

กิริตติ 1.47

กิริตติ (เกียรติ, เกียรติยศ, ชื่อเสียง) √กิริตติ; √กฤต {10}, อุภ.+อิน (อิ) ปัจจัย

กิริตติชะ เสาโตร ธาตุชะ กฤต สัพทเพ เจา | กิริตตนิ กิริตยเต วา กิริตติชะ - ขยาติชะ |

ภาวะ กรม จ |

กิริตติ (กิริตต) เสาตรธาต; กฤต “ยกย่อง, สรรเสริญ, กล่าวชื่น, สมโภช, ฉลอง” จูราทิคณะ ๑ การยกย่อง ชื่อว่า **กิริตติ** อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกยกย่อง ชื่อว่า **กิริตติ** ได้แก่ ชื่อเสียง ๑ เป็นภาวสาธนะ และกรรมสาธนะ ๑

คำว่า กิริตติ จะใช้รูปที่ไม่มีสังยกตพยัญชนะว่า กิริติ ก็ได้ ทั้งนี้ไวยากรณ์อนุญาตไว้ทั้งสองรูป

³⁰⁵ เสวต. อุ. 4.18 (จงกณยเตชะ กงกณ จ : อิกน)

³⁰⁶ นารา. อุ. ขณ. 4.18 (จงกณยเตชะ กิงกณ จ : อิกน) ในประกิริยาสรวิสาชะ

³⁰⁷ ทุรค. อุ. 4.18 (จงกณยเตชะ กิงกณ จ : อิกน)

³⁰⁸ อุช. อุ. 4.18 (จกณะ กังกณ จ : อิกน)

กุกฺกุระ 8.23

กุกฺกุร (สุนัข, หมา) √กฺ {2}, ปรส.+อรฺจ ปัจจัย ทำทวิตวะ ลง กุกฺ (ก) อาคม และลบ อู;
√กุกฺ {1}, อาต.+อรฺจ ปัจจัย ทำทวิตวะ และลง กุกฺ (ก) อาคม

กฺ ศพฺเท อา | อสฺย ทฺวิรวจฺนํ นิปาตยเต กฺคาคโม ธาโตศฺโจการโลปะ | อตฺยรณฺํ เกาติ
กุกฺกุระ - ศฺวา | กรฺตฺตา | อถฺวา กุกฺ วฤก [อาทาเน] เภา | อสฺย กฺคาคโม นิปาตยเต | โกกต อิติ
กุกฺกุระ | กรฺตฺตา |

กฤษป ได้แก่ สิ่งเนาเป็อย, ของเหม็นบูต และซากศพ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

กฤษปม 7.11

กฤษป (สิ่งเนาเป็อย, ของเหม็นบูต, ซากศพ) $\sqrt{\text{กฤษ}}$ {1}, ปรส.+กป (อป) ปัจจัย ทำ
สั่มประสาธนะ ว เป็น อู

กฤษ ศพทารุละ เภา | กฤษนยเต ตทิตี **กฤษปม** | ศพทารุโยะ สาทฤษคยม, สวเร วิเศษะ |
[กรม] |

กฤษ “ทำเสียง, ส่งเสียง” [ภวาทิคณะ]ฯ สิ่งนั้น ย่อมถูกส่งเสียง เหตุนั้นชื่อว่า **กฤษป**ฯ
ความเหมือนกันแห่งความหมายของศัพท์ ทส. (และ) ความต่างกันในการออกเสียง ย่อมมี ฯ
[เป็นกรรมสาธนะ] ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้มีความหมายเหมือนกับสูตรที่ 10 ต่างกันเฉพาะลิงค์และอนุพันธ์
ของปัจจัย โดยในวฤตติของสูตร กปศจากฤษรรมณสย (7.11) มาณิกยทวะอธิบายไว้ดังนี้

กฤษธาโตะ กปปรตยโย ภวติ จากฤษรรมณสยจาฤษยสย มเตน สมปรสาธณ จ |

ลง กป (อป) ปัจจัย หลังจาก กฤษ (กฤษ) ธาตุ ตามมติของจากฤษรรมณาจารย์ และทำ
สั่มประสาธนะ ฯ

ตามความเห็นของจากฤษรรมณาจารย์ ซึ่งเป็นนักไวยากรณ์สมัยก่อนหน้าของปาณินิ คำว่า
กฤษป สำเร็จมาจาก $\sqrt{\text{กฤษ}}$ (กฤษ)+กป ปัจจัย เป็นนปุงสกลิงค์ และออกเสียงแตกต่างกับ กฤษป ที่
ลง กปนุ ปัจจัย กล่าวคือ ไม่ต้องออกเสียงอุทาทตะที่พยางค์ต้น (น อนุพันธ์บ่งบอกความเป็น นิต
ปัจจัย) ท่านจึงกล่าวว่า ศัพท์ทั้งสองมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันเพียงการออกเสียงเท่านั้น
โดยทำสั่มประสาธนะ (contraction) ที่ต้นธาตุ และไม่ทำคุณเหมือนกัน เนื่องจาก ก อนุพันธ์บ่ง
บอกความเป็น กิต ปัจจัยนั่นเอง

กฤษนิ 1.22

กฤษนิ (คนง่อย, คนเปลี้ย) $\sqrt{\text{กฤษ}}$ {2}, ปรส.; $\sqrt{\text{กฤษ}}$ {1}, ปรส.+นิ ปัจจัย

กฤษ ศพเท อา, กฤษ อวยกเต ศพเท เภา | อนโยรคฤษตวิ นิปาตยเต ณตวิ จ ปรตยยสย | เภาติ
กฤษเต กฤษเต วา **กฤษนิ** - **วิกฤษปาณิ** | กรตตะ กรม จ |

กฤษ “เปล่งเสียง, ทำเสียง” อทาทิคณะ, กฤษ “ออกเสียงไม่ซัด, ทำเสียงพิมพำ” ภวาทิคณะฯ
สำหรับธาตุทั้งสองนี้ไม่ทำคุณ และความเป็น ณ แห่งปัจจัย ย่อมสำเร็จฯ ย่อมเปล่งเสียง คือ ออก
เสียงไม่ซัด อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกทำเสียง ชื่อว่า **กฤษนิ** ได้แก่ คนมีมือวิกฤษฯ เป็นกรรตฤษสาธนะ และ
กรรมสาธนะฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้เป็นพาทฤษกวิธิ คือ รวบรวมเอาธาตุอื่นๆ ซึ่งไม่ปรากฏในสูตรให้สำเร็จ
ด้วยสูตรนี้

กฤษนทลม 8.107

กฤษนทล (กฤษนทล, ตุ่มหู, เครื่องประดับหู) $\sqrt{\text{กฤษ}}$ {1}, อาต.+กฤษ (อล) ปัจจัย

กฤษนิ ทาเท เภา | กฤษนทลยต อิตี **กฤษนทลม** - **กรณภารณม** | กรม |

กฐิ (กฐน) “เผา, ไหม้, ร้อน” ภาวทิกณะ ๓ ย่อมถูกเผา เหตุนั้นชื่อว่า กฐนทล ได้แก่
กรรมาภรณ์ ๓ เป็นกรรมสาธนะ ๓

อุทาหรณ์ของสูตรนี้เป็นปรากฏปรตยนิเทศ เนื่องจากแสดงปัจจัยไว้ในตอนต้นของสูตรว่า
กลสตฤปศจ (8.107) ซึ่งรวมเอาธาตุอื่นๆ ที่ไม่ปรากฏในสูตรให้สำเร็จด้วยสูตรนี้ ดูที่ กมลม (8.10)
และ กรณทะ (5.9)

กฐนทะ 6.49

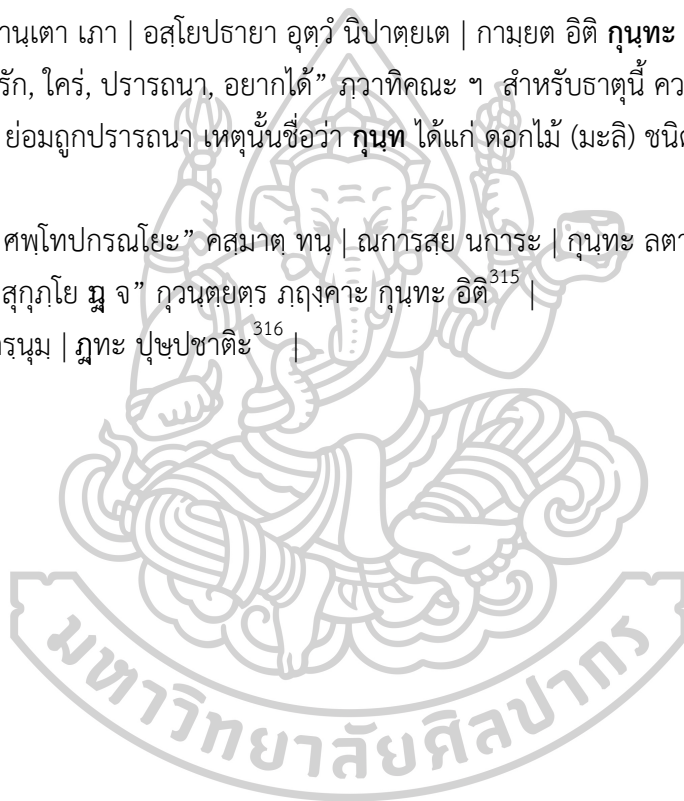
กฐน (ดอกมะลิ, มะลิชนิดเถา, มะลิวัลย์) √กมฺ {1}, อาต.+ท ปัจจัย อาเทศอุปฐาเป็น อุ และ
ที่สุตธาตูปเป็น น

กมฺ กานเตา เภา | อสโยปธายา อุตฺวํ นิปาตยเต | กามยต อิติ กฐนทะ - ปุชฺชชาติะ | กรม |
กมฺ “รัก, ใคร่,ปรารถนา, อยากได้” ภาวทิกณะ ๓ สำหรับธาตุนี้ ความเป็น อุ แห่งอุปฐา
ย่อมสำเร็จ ๓ ย่อมถูกปรารถนา เหตุนั้นชื่อว่า กฐนท ได้แก่ ดอกไม้ (มะลิ) ชนิดหนึ่ง ๓ เป็นกรรม
สาธนะ ๓

“กฐน ศพโทปกรณโยะ” คสมาท ทน | ฦการสย นการะ | กฐนทะ ลตาวิเศษะ³¹⁴ |

“วฤตฺตฺสกุภโย ฆจ” กฐนตยตร ภถฺกคาะ กฐนทะ อิติ³¹⁵ |

เกาเตรนฺม | กฐนทะ ปุชฺชชาติะ³¹⁶ |

³¹⁴ เศวต. อุ. 4.107 (อพทททศจ : ทน)

³¹⁵ นารา. อุ. ขณ. 4.108 (อพทททศจ : ทน) ในประกฤษยาสรวิสวะ

³¹⁶ อช. อุ. 4.98 (อพทททศจ : ทน)

กูปินทะ 6.47

กูปินท (ช่างทอผ้า, ช่างหูก, คนทอ, คนถัก, คนสาน) √กูป {4}, ปรส.+กีนทจ (อินท) ปัจจัย
กูป โกรธเ ไท | กูปยตีติ กูปินทะ, กูวินทะ - ตนตุวายะ | กรตตา |
กูป “โกรธ” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมโกรธ เหตุนั้นชื่อว่า กูปินท, กูวินท ได้แก่ ช่างหูก ฯ เป็น
กรรตฤสาธนะ ฯ

กุมาระ 8.68

กุมาร (แม่ทัพ, นายพล; ยุพราช, ราชกุมาร; พระสกันทะ, เด็ก) √กมุ {1}, อาต.+อารน (อาร)
ปัจจัย อาเทศอุปธาเป็น อู

กมุ กานเตา เภา | กามยต อิติ กุมาระ - มหาเสนะ พาโล วา | กรม |
กมุ “รัก, โกรธ, ปรารถนา, อยากรู้” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมถูกปรารถนา (แปลอีกนัยหนึ่ง ย่อมถูกรักใคร่)
เหตุนี้ชื่อว่า กุมาร ได้แก่ แม่ทัพ หรือเด็ก ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

ปัจจัยในอุทาหรณ์นี้จัดเข้าในกลุ่ม กิต ปัจจัย เนื่องจากไม่มีการทำคุณ แต่ในอุณาทิวฤตติ
ของเศวตวนวาสินจัดเข้าในกลุ่ม จิต ปัจจัย เนื่องจากต้องการให้อุทาตตะอยู่ที่พยางค์ท้าย นอกจากนี้
นี้ในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน และอุชชวลทัตตะยังกล่าวถึงการสำเร็จรูปของ กุมาร ศัพท์ว่า
สำเร็จมาจาก √กุมาร+อจ (อ) ปัจจัยอีกด้วย โดยอุชชวลทัตตะระบุนามความเป็น จิต ปัจจัยไว้ในฤตติ
ที่มีจุดประสงค์ เช่นเดียวกันอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน

กามยต อิติ กุมาระ พาละ | “กุมาร กรูชยาม” อิติ เจาธาทิกะ | อตะ ปจาทยจิ กุมาระ |
ตถา จ “ปจาทยจิ กุมารศพโท’นโตทาตตะ” อิติ วฤตตาวุกตม | สรวถานโตทาตตตวาท
อรนปรตยยปกษะ’ปี จิต-ครหมมนนุรตยม³¹⁷ |

กเมรารนปรตยยะ กิต, กมยการสย โจการาเทโศ ภาวติ | กุมาระ โปคณทะ³¹⁸ |
กมุฑ กานเตา | อิตยสมาทาระ ปรตยโย ภาวตยการสย จ อุกาโร ภาวติ | กุมารโ มหาเสโน
ภรชภู วัลลจ³¹⁹ |

กามยเต กางกษยเต กุมาระ³²⁰ |
กมุ กำเตา | อสมาทารน กิตสยาทุการศโจปชายะ | จิติตยนวุฤตเตรโตทาตตตวามิติ น มุ เน |
ปา. 8.2.3 | อิตยตร สุตเร นยาสะ | กุมารโ ยุวราเช สยจฉิษชวทกรโยรปี | กุมารศจ | ปา. 6.2.16 |
อิตยตร สวรสูตเร นยาสกฤตา กุมาร กรูชชน อิตยสมาทปจาทยจิ กุมารศพโท วยุตปาทิตะ |
ตทุปายัตริ ทรชภูวญ³²¹ |

กฤษณะ 7.13

³¹⁷ เศวต. อ. 3.133 (กเมรจโจปชายะ : อารน)

³¹⁸ โภช. อ. 2.3.44 (กเมรต อจจ : อารน) ในสรวิสต์กัณฐาภรณะ

³¹⁹ เหม. อ. 409 (กเมรต อจจ : อาร) ในเหมจันทรพยาकरणะ

³²⁰ นารา. อ. ขณ. 3.139 (กเมรจโจปชายะ: อารน) ในประกฤษยาสววิสวะ

³²¹ อช. อ. 3.138 (กเมระ กิฑุจโจปชายะ : อารน)

กุลฬ (ข้อเช่า, ข้อเท้า, โรคภัยไข้เจ็บ) √กล {1}, ปรส.+ผก (ผ) ปัจจัย อาเทศ อ เป็น อุ
 กล ศพทส์ขยานโยะ เภา | กลติ กลยเต วา **กุลฬะ - ชงฆาปาทโยรมธยสนธิ** | กรตดา
 กรม จ |

กล “เปล่งเสียง, นับ” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมเปล่งเสียง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเปล่งเสียง
 ชื่อว่า **กุลฬ** ได้แก่ ข้อต่อตรงกลางของแข้งและเท้า ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

กฺวินฺท 6.47

กฺวินฺท (ข้างทอผ้า, ข้างหูก) √กฺป {4}, ปรส.+กฺนทจ (อินท) ปัจจัย อาเทศที่สุตธาตฺเป็น ว
 (ดูที่ กฺปินฺท 6.47)

กฺศลฺ; กฺศลฺม 8.109

กฺศล (กฺศล, คนฉลาด, มีปัญญา, เป็นสุข, สบาย, เกษมสำราญ, ความไม่มีโรค) √กฺศ {1},
 ปรส.+กกล (อล) ปัจจัย

กฺศ อิติ เสาโตร ธาตุะ ไวทฺษยาโรคฺยโยะ | โภคฺติ โภคฺนํ วา **กฺศโล - เมธาวิ; กฺศลฺม -**
อาโรคฺย จ | กรตดา ภาวศจ |

กฺศ เสาตรธาตฺ “ฉลาด, ไม่มีโรค” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมฉลาด ชื่อว่า **กฺศล** ได้แก่ คนมีปัญญา
 อีกอย่างหนึ่ง ความสุขสบาย ชื่อว่า **กฺศล** ได้แก่ ความไม่มีโรคฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และภาวสาธนะฯ

กฺจ 4.3

กฺจ (ข้าง, แสงสว่าง, ดาว, ถันของสตรี) √กฺ {2}, ปรส.; √กฺจ {1}, ปรส.+จษ (จ) ปัจจัย
 กฺ ศพเท อา, กฺจ อวฺยกฺเต ศพเท [เภา] | เกาติ กวเต กฺยเต วา **กฺจะ - หลฺตี** | สตรียาม - **กฺจึ**
จิตรกรณภานทม | กรตดา กรม จ |

กฺ “เปล่งเสียง, ทำเสียง” อทาทิกณะ, กฺจ “ออกเสียงไม่ชัด, ทำเสียงพึมพำ” ภาวทิกณะ ฯ
 ย่อมเปล่งเสียง คือ ออกเสียงไม่ชัด อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกทำเสียง ชื่อว่า **กฺจ** ได้แก่ ข้างฯ ในสตรีลิงค์
 มีรูปว่า **กฺจึ** ได้แก่ เครื่องใช้ที่ใช้อย่างวิจิตร (ภาชนะเขียนลวดลาย) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรม
 สาธนะ ฯ

กฺปะ 7.5

กฺป (บ่อ, บ่อน้ำ, สระ, หลุม, รุ, โพรง) √กฺ {2}, ปรส.+ป ปัจจัย ทีฆะ อุ เป็น อุ
 กฺ ศพเท อา | กฺยเต’สฺมินฺนิตฺติ **กฺปะ - อฺทปานม** | อธิกรณม |
 กฺ “ออกเสียง, ทำเสียงพึมพำ” อทาทิกณะ ฯ ย่อมส่งเสียง ในที่นี้ เหตุนี้ชื่อว่า **กฺป** ได้แก่
 บ่อน้ำ ฯ เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

กฺฤกฺวา กฺ 1.91

กฺฤกฺวา กฺ (ผู้ส่งเสียงด้วยลำคอ, ไก่) กฺฤก+√วจ {2}, ปรส.+ณฺณ (อ) ปัจจัย อาเทศที่สุตธาตฺ
 เป็น ก

วจ ปริภาษเณ อา, พฺรฺณ วฺยกฺตฺยา วาจิ อา | กฺฤเกณ คเณน วกฺติ พฺรฺวิตฺติ วา **กฺฤกฺวา กฺ -**
กฺฤกฺวฺ | กรตดา |

วจ “กล่าว, พูด, อ่าน, ออกชื่อ, เรียก, ประกาศ” อทาหิคนะ; พรุณ (พรุ) “พูด, ออกเสียงชัดเจน” อทาหิคนะฯ ย่อมออกเสียง คือส่งเสียง ด้วยกฤกะ คือลำคอ เหตุนี้ชื่อว่า กฤทวารุ ได้แก่ ไก่ (ผู้ส่งเสียงด้วยลำคอ) ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

กฤตติกา 3.29

กฤตติกา (ชื่อนักษัตร, ดาวกฤตติกา, ดาวลูกไก่) √กฤติ {7}, ปรส.+ติกน (อิก) ปัจจย+ฏาป (อา) ปัจจยสตรilingค์

กฤติ เวชฎเน เรา | กฤตตติติ กฤตติกา - นกษตรนาม | กรตตา |

กฤติ “ล้อม, ห้อมล้อม, พัน, พัวพัน” ฐาหิคนะ ฯ ย่อมห้อมล้อม เหตุนี้ชื่อว่า กฤตติกา ได้แก่ ชื่อของนักษัตร ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

กฤตสนม 5.49

กฤตสน (ทั้งปวง, ลิ่นเชิง, บริบูรณ์, น้ำ, ท้อง, พุง) √กฤติ {7}, ปรส.+กสน (สน) ปัจจย

กฤติ เวชฎเน เรา | กฤตตติติ กฤตยเต วา กฤตสนม - นิรวเศษม | กรตตา กรม จ |

กฤติ “ล้อม, ห้อมล้อม, พัน, พัวพัน” ฐาหิคนะ ฯ ย่อมห้อมล้อม อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกห้อมล้อม เหตุนี้ชื่อว่า กฤตสน ได้แก่ ไม่มีเศษ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

ในทศปาทยาพิวฤตติปาทยาที่ 9 มาณิกยทเวะได้แสดงรูปสำเร็จของ กฤตสน ไว้ด้วยสูตรอีกสูตรหนึ่งคือ สนวนุรศจิกฤตยฤษิกยะ (5.49) โดยให้สำเร็จมาจากธาตุคณะที่ 6 ดังนี้

กฤติ เฉทเน เตธา | กฤตตติติ กฤตสนม - พุชชชชตม | แต่ปัจจยที่ลงในสูตรนี้คือ ส มิใช่ กสน ดังนั้น รูปสำเร็จตามวิธีของสูตรนี้จึงควรเป็น กฤตสนม ทั้งนี้อุณาพิวฤตติของเศวตวนวาสินีก็ให้สำเร็จรูปด้วยสูตรเดียวกันนี้ว่า

กฤตตติ อิติ กฤตสนะ อุทาระ³²² |

อย่างไรก็ตามสูตรดังกล่าวนี้พบในอุณาพิวฤตติสามฉบับเท่านั้นคือ อุณาพิวฤตติของมาณิกยทเวะ, เศวตวนวาสินี และนารายณภักฎะ โดยอุณาพิวฤตติของนารายณภักฎะแสดงอุทาหรณ์ไว้ตรงตามสูตรว่า กฤตสนม อุทกม³²³ | จึงเป็นไปได้ว่าอุณาพิวฤตติสองฉบับข้างต้นอาจคัดลอกมาผิด รูปสำเร็จของอุทาหรณ์จึงไม่ตรงกับสูตร

ส่วนอุณาพิวฤตติของโกชทเวะแสดงรูปสำเร็จที่เป็นปุลลิ่งค์ไว้โดยใช้ชื่อสูตรหนึ่งว่า กฤตสะ มุนิ³²⁴ |

กฤษณะ 5.37

กฤษณ (ดำ, สีดำ, ผิวดำ) √กฤษ {1, 6}, ปรส.; อุภ.+นภ (น) ปัจจย

กฤษ วิเลขเน เภา [เตา] | กฤษยต อิติ กฤษณะ - วรณะ | กรม |

³²² เศวต. อุ. 3.64 (สนวนุรศจิกฤตยฤษิกยะ กิต : ส)

³²³ นารา. อุ. ขณ. 3.66 (สนวนุรศจิกฤตยฤษิกยะ กิต : ส) ในประกฤษยาสรวิสวะ

³²⁴ โภช. อุ. 2.3.170 (ฤจิริษิกฤตติวฤตติฤษิกยะ กิต : ส) ในสรวิสวัตักณฐาภณะ

กฤษ “ทำให้เป็นรอย, ชีด, ลาก, ไถ” ภาวาทิคณะ, [ตุหาทิคณะ] ๑ ย่อมถูกทำให้เป็นรอย
เหตุนี้ชื่อว่า **กฤษณะ** ได้แก่ วรรณะ (สีดำ) ๑ เป็นกรรมสาธนะ ๑

เกตุะ 1.126

เกตุ (ธวัช, ธง, ดาวพระเคราะห์, พระเกตุ) √จายถ {1}, ปรส.+ตุ ปัจจัย อาเทศ จาย เป็น กิ
และวฤทธิ

จายถ ปุชานิตามนโยะ เภา | จายยต อิติ **เกตุะ - ธวัชชะ คฤหศจ** | กรม |

จายถ (จาย) “บุชา, เคารพ, พินิจ, ไคร้ครวญ” ภาวาทิคณะ ๑ ย่อมถูกบุชา เหตุนี้ชื่อว่า **เกตุ**
ได้แก่ ธง และดาวพระเคราะห์ (พระเกตุ) ๑ เป็นกรรมสาธนะ ๑

โกมลละ 8.114

โกมล (โกมล, สุภาพ, อ่อนโยน, เรียบร้อย, นุ่มนวล, ไพเราะ, งาม) √กม {1, 10}, ปรส.+กล
(อล) ปัจจัย อาเทศอุปธาเป็น อู และทำคุณ

กม กานเตา เภา ฌยนตะ | อสโยว ธาโตรณยนตสโยปธายา อุตว์ นิปาตยเต | กามยเต’สาวิติ

โกมลละ - สุกุมาระ | กรม |

กม “รัก, ไคร้, ปรารถนา, ออยากได้” ภาวาทิคณะ ลง ฌยนต ปัจจัย ๑ สำหรับธาตุนี้ ซึ่งมี
ณิ (อย) ปัจจัยเป็นที่สุด ความเป็น อู แห่งอุปธา ย่อมสำเร็จ ๑ เขา ย่อมถูกรักไคร้ เหตุนี้ชื่อว่า **โกมล**
ได้แก่ คนสุภาพ ๑ เป็นกรรมสาธนะ ๑

โกศลละ 8.107

โกศล (โกศล, ประเทศโกศล, แคว้นโกศล) √กศ {4}, ปรส.+กล (อล) ปัจจัย ทำคุณตันธาตุ
กศ เศษณ ไท | กศยต อิติ **โกศลละ - เทชะ** | กรม |

กศ “กอรัต, แนบชิด, ห้อมล้อม” ทิวาทิคณะ ๑ ย่อมถูกห้อมล้อมไว้ เหตุนี้ชื่อว่า **โกศล**
ได้แก่ ประเทศ (แคว้นโกศล) ๑ เป็นกรรมสาธนะ ๑

สูตรนี้เป็นปรากฏปรตยนิรเทศ เนื่องจากแสดงปัจจัยไว้ในตอนต้นของสูตรว่า กลส ตถปศจ
(8.107) ซึ่งรวมเอาธาตุอื่นๆ ที่ไม่ปรากฏในสูตรให้สำเร็จด้วยสูตรนี้

โกษรม 6.29

โกษร (ห้อง, ลำไส้, โกษฐาคาร, ห้องพระคลัง, ยุงฉาง) √กษ {9}, ปรส.+ถน (ถ) ปัจจัย ทำ
คุณตันธาตุ

กษ นิษกรเช โกร | กษณาติ กษยเต วา ตสมินนาหารชาตมิติ **โกฏรม - อุทรม** | กรตฺตา
อธิกรณํ จ |

กษ “ตั้ง, ลาก, ชักมา” กรยาทิคณะ ๑ ย่อมตั้งมา อีกอย่างหนึ่ง อาหาร ย่อมถูกตั้งมาไว้
ที่อวัยวะนั้น เหตุนี้ชื่อว่า **โกษร** ได้แก่ ห้อง ๑ เป็นกรรตถสาธนะ และอธิกรณสาธนะ ๑

กษณาติ นิษกรษติ สรวมิติ **โกษรม อุทฺรํ กุสุลศจ**³²⁵ |

อุษยาทิกยสถนปรตยโย ภาวติ | **โกษร กุสุลม**³²⁶ |

³²⁵ เสวต. อุ. 2.41 (อุษิกษิตการติภยสถน : ถน)

กุษศ นิษกรเชอิตยสมาภูชะ ปรตยโย ภาวติ | โภษชะ กุสุล อุทริ จ³²⁷ |
 คุณะ | โภษชะ กุภิชะ³²⁸ |

“กุษ นิษกรเช” กุษยเต อสมาทธานยมิติ โภษชะ ธานยสถานม³²⁹ |
 โภษช กุภิชกุสโยชะ | โภษช กุสุเล จาตมีเย กุภเชรตฺรคฤหสย จ³³⁰ |

โภษญา 1.122

โภษญา (สุนัขจิ้งจอก, หมาไน) √กรุศ {1}, ปรส.+ตฺน (ต) ปัจจัย ทำคุณต้นธาตุ
 กรุศ อาหฺวานะ โรทเน จ ภา | โภษศตยตยรณมิติ **โภษญา - ศฤคาละ** | กรตฺตา |
 กรุศ “เรียก, ร้องไห้, ครวญคร่ำ, ร่ำร้อง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมร่ำร้อง อย่างยิ่ง เหตุนั้น
 ชื่อว่า **โภษญา** ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

โภษควา 6.69

โภษคว (สุนัขจิ้งจอก, หมาไน) √กรุศ {1}, ปรส.+กฺวนิป (วน) ปัจจัย ทำคุณต้นธาตุ
 กรุศ อาหฺวานะ โรทเน จ ภา | โภษศติ กรุศยเต วา **โภษควา - โภษญา** | กรตฺตา กรม จ |
 กรุศ “เรียก, ร้องไห้, ครวญคร่ำ, ร่ำร้อง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเรียก อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูก
 เรียก เหตุนั้นชื่อว่า **โภษคว** ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

กษุระ 8.46

กษุ (มีดโกน, มีดช่างโกน) √กษุร {6}, ปรส.+รณ (ร) ปัจจัย
 กษุร ชุร วิเลขเน (เฉทเน) เตา | อนโย เรมโลปะ | กษุรตีติ **กษุระ - นาปิตศสฺตรม** |
 กรตฺตา | ชุรตีติ **ชุระ - ศฝะ** | กรตฺตา |
 กษุร ชุร “ขีด, ขีดข่วน, ทำให้เป็นรอย, ไถ (ตัด)” ตฺวาทิคณะ ฯ สำหรับธาตุทั้งสองนี้ ลป
 เรณะ (ร อักษร) ฯ ย่อมตัด เหตุนั้นชื่อว่า **กษุ** ได้แก่ มีดของช่างตัดผม ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ
 ย่อมทำให้เป็นรอย เหตุนั้นชื่อว่า **ชุร** ได้แก่ กีบสัตว์ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

เกษมม 7.26

เกษม (เกษม, ปลอดภัย, สุขสบาย) √กษิ {1, 5}, ปรส.+มน (ม) ปัจจัย ทำคุณต้นธาตุ
 กษิ นิवासคตโยชะ ภา, กษิ หีสายำ เสา | กษยติ กษิณตีติ **เกษมม - กุศลม** | กรตฺตา |
 กษิ “อยู่, อาศัย, ไป” ภาวาทิคณะ, กษิ “เบียดเบียน” สฺวาทิคณะ ฯ ย่อมไป คือ ย่อม
 เบียดเบียน เหตุนั้นชื่อว่า **เกษม** ได้แก่ สุขสบาย ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

เกษามม 7.26

เกษาม (ผ้าทูกุล, ผ้าเปลือกไม้) √กษุ {2}, ปรส.+มน (ม) ปัจจัย วฤทธิต้นธาตุ
 กษุ ศพเท [อา] | เกษาศีติ **เกษามม - ทูกุลม** | [กรตฺตา] |
 กษุ (กษุ) “ออกเสียง, จาม” อทาทิคณะ ฯ ย่อมทำเสียง เหตุนั้นชื่อว่า **เกษาม** ได้แก่

³²⁶ โภษ. อุ. 2.2.153 (อุษิกษิกษิมคารติภยสฺถน : ธน) ในสรวิสวตีกัณฐาภรณะ

³²⁷ เหม. อุ. 164 (กุเชรฺวา : จ) ในเหมจันทรวยากรณะ

³²⁸ นารา. อุ. ขณ. 2.4 (อุษิกษิคารติกนภยสฺถน : ธน) ในประกฤษยาสรวิสว

³²⁹ ทฺรค. อุ. 5.63 (อุษิกษิคารติภยสฺถ : ธ)

³³⁰ อุช. อุ. 2.4 (อุษิกษิคารติภยสฺถน : ธน)

ผ้าทูกุล (ผ้าเปลือกไม้) ฯ [เป็นกรรตฤสาธนะ] ฯ

หมวดอักษร ข

ขขุค 3.69

ขขุค (ดาบ, พระขรรค์) √ขขิ {10}, อุภ.+คก (ค) ปัจจัย
ขขิ เกเท เจา | ขณทยตีติ **ขขุค** - นิสตรึศะ | กรตตา |
ขขิ “แตก, ทำลาย” จุราทิกณะ ฯ ย่อมทำลาย เหตุนั้นชื่อว่า **ขขุค** ได้แก่ ดาบ ฯ เป็น
กรรตฤสาธนะ ฯ
อุทาหรณ์นี้มีการลบอนุนาสิก (นโลป) คือ ณ เพราะความเป็นพาลุคชะ

ขขปม 7.9

ขขป (ทริ, นมเปรี้ยว, โยเกิร์ต; อุทก, น้ำ) √ขข {1}, ปรส.+กปน (ป) ปัจจัย
ขข มนเถ เภา | ขชยต อิติ **ขขปม** - ทริ อุทกั วา | กรม |
ขข “กวน, คน, ปั่น” ภาวาทิกณะ ฯ ย่อมถูกคน เหตุนั้นชื่อว่า **ขขป** ได้แก่ นมเปรี้ยว หรือน้ำ ฯ เป็น
กรรมสาธนะ ฯ

ขชากะ 3.31

ขชาก (นก, ซ้อน, ท้าพี, ไม้กวน, เครื่องปั่น, หลิงหมั่น) √ขช {1}, ปรส.+อาก ปัจจัย
ขช มนเถ เภา | ขชยเต ขชติ เวติ **ขชากะ** - ปกษี พนธกี จ | [กรม] กรตา [จ] |
ขช “กวน, คน, ปั่น” ภาวาทิกณะ ฯ ย่อมถูกกวน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกวน เหตุนั้นชื่อว่า **ขชาก**
ได้แก่ นก และหลิงหมั่น ฯ [เป็นกรรมสาธนะ] และกรรตฤสาธนะ ฯ
“ขชิ คติไวกลเย” อสมาทากปรตยโย ภาวติ | ขณชตีติ ขณชากะ มนเถ | เกจิต
กิติตยนุวรตยนติ |
อนเย พาลุคกาด นโลปมิจฉนติ | อปเร ขเชรากะ อิติ ปจนติ | “ขช มนเถ” ขชติ
มถนาตยเนเนติ ขชากะ |
ยุกต์ ใจตต อวยวารเถนานุคมาต | รูคคัพทานามปี สตเยวาววารเถ วยุตปตเตร
นยายยตวาต | ยตฺร ตฺ สุรวาตมนารุณาคโม นาสติ ไตลปายิกาเทา ตตฺไรวาสทฺรธาศฺรยณม |
ตสมมาต “ขเชรากะ อิติ สุตฺรปาละ”³³¹ |
ขช มนเถขชาก อากโร มนเถ ทรวีรากาค์ พนธกี ศรีรึ ปกษี จ³³² |
“ขชิ มนเถ” ขณชตีติ ขณชากะ ปกษี³³³ |
ขช มเถ | อสมาทากปรตยยะ | ขชากะ ปกษิณิ ขยาคะ ขชากา ทรวีรจฺยเต³³⁴ |

³³¹ เสวต. อุ. 4.13 (ขณเชรากะ : อาก)

³³² เหม. อุ. 34 (ศลิพลิปิตวฤตนิภิปฏิตฏิตคชิกษณทิวณทิมนทินมิทูปุมนิขชิกษย อาก : อาก)

ในเหมจันทรพยากรณ์

³³³ ทฺรค. อุ. 3.39 (ขณเชรากะ : อก)

³³⁴ อุช. อุ. 4.13 (ขเชรากะ : อาก)

ขงววา 8.125

ขงววา (เตี๋ยง, เตี๋ยงนอน, ทึนออน) √ขงว {1}, ปรส.+กวน (ว) ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัยสตรึลึงค์
ขงว กางกษายาม [เภา] | ขงวตึ ตามิตึ **ขงววา - ศยนาธิกรณม** | กรม |
ขงว “ปรารณนา” [ฎวาทึคณะ] ๑ ย่อมปรารณนา ซึ่งทึนออนนึ้น เหตุณึ้นชือว่า **ขงววา** ได้แก่ ที่ตั้ง
ของกรนอน (เตี๋ยง) ๑ เป็นกรรณสาธนะ ๑

ขณทะ 5.8

ขณท (ขัณทึ, ส่วน, ขึ้น, ท่อน, ตอน; ส่วนทึไม่เต็ม; น้าอ้อย) √ขณ {1}, อุภ.+ท ปัจจัย
ขณ อวทารณ [เภา] | ขณยเต’เสา **ขณทะ - อปุรณะ อิกษุวิการศจ** | กรม |
ขณ “ขุด, ขุดขึ้น, ทำลาย” [ฎวาทึคณะ] ๑ สิ่งนึ้ ย่อมถูกทำลาย ชือว่า **ขณท** ได้แก่ ส่วนทึ
ไม่เต็ม และการเปลี่นแปลงของอ้อย (น้าอ้อย) ๑ เป็นกรรณสาธนะ ๑

ขทึระ 8.27

ขทึระ (สีเสียด, ต้นสีเสียด, ผาง, ต้นผาง, แก่นผาง) √ขาทฤ {1}, ปรส.+กึรจ (อิร) ปัจจัย รัสสะ
อุปธาของธาตุ

ขาทฤ ภกษณเภา | อสุโยปธายา หุรสวตวั นิปาตยเต | ขาทณตึ ตั กษุจวยาธิศานตยรณมิตึ

ขทึระ - วฤกษวิเศษะ | กรม |

ขาทฤ “กิน, เคี้ยวกิน” ฎวาทึคณะ ๑ สำหรับธาตุนึ้ ความเป็นรัสสะแห่งอุปธา ย่อมสำเร็จ ๑
คน ทล. ย่อมเคี้ยวกิน ซึ่งสมุนไพรมึ้น เพื่อรักษาโรคเรื้อน เหตุณึ้นชือว่า **ขทึระ** ได้แก่ ต้นไม้พิเศษ ๑
เป็นกรรณสาธนะ ๑

ค้ำว่า ขทึระ เคยเปลกัณมานานว่า ไม้ตะเคียน บ้าง ไม้สะแก บ้าง ไม้พะยอม บ้าง แต่ค้ำเปล
นึ้คงไมใช่ค้ำเปลทึถูกต้อง เหตุผลทึค้ำเปลเดิมมีตังนึ้

ต้นตะเคียนและพะยอมเป็นไม้ไม่มีหนาม ส่วนสะแกมีหนาม แต่แตกต่างจากผางและสีเสียด
ลักษณะของหนามจะต่างกันคือ หนามของต้นสีเสียดและผางมีลักษณะโค้ง เมื่อแก่เต็มทึจะหลุดร่วงลง
บนพื้นดิน มีโอกาสตำเท้าได้ง่าย เนื่องจากมีความแหลมคม มีเรื่องเล่าในอรรถกถารรณมทว่า ภิกษุ
สองรูปลึมบริขารไว้ ในบริเวณทึพำนักของพระขทึรวณียเรวตเถระ ตอนเข้าไปทึแรกมีสภาพโล่งเตียน
เนื่องจากพระเถระใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้ป่าทึรกษุหายไปเพื่อต้อนรับพระพุทธรองค์และภิกษุสงฆ์ และ
ได้เนรมิตสถานทึรองรับต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วน ภายหลังจากทึพระพุทธรองค์เสด็จกลับพร้อมภิกษุสงฆ์
ท่านจึงคลายอิทธิฤทธิ์ให้กลับคืนสู่สภาพเดิม ภิกษุสองรูปย้อนกลับเข้าไปหลังจากทึออกมาแล้ว เพราะ
ลึมบริขารบางอย่างเอาไว้ จึงถูกหนามของต้นขทึระทึมตำเอา เมื่อพิจารณาจากหลักฐานตังกล่าว ต้น
ขทึระ จึงมิใช่ต้นตะเคียนอย่างแน่นอน เนื่องจากตะเคียนไม่มีหนามนึ้นเอง

ส่วนหนามของต้นสะแกมีลักษณะยาว เกิดขึ้นบริเวณโคนต้นเมื่อโตเต็มทึ และกร่อนทึไปตาม
อายุขัย จะไม่หลุดร่วงเหมือนหนามของต้นผางและสีเสียด

พิจารณาจากลักษณะของใบ ใบตะเคียน พะยอม และสะแกจะแตกต่างจากใบสีเสียดและ
ผางกล่าวคือ สีเสียดและผางจะมีใบอ่อนย่อย ส่วนตะเคียน พะยอม และสะแกจะมีใบทึใหญ่กว่า

เนื่องจาก สีเสียด กับ ผาง จัดอยู่ในตระกูลเดียวกัน คือ เป็นไม้หนามจำพวกอาเคเซีย (Acacia) และเป็นพืชสมุนไพรเหมือนกัน ดังนั้น ขทิว อาจหมายรวมถึงผางด้วย เพียงแต่จำแนกตามชนิดของ ขทิวระ เท่านั้น

โดยปกติสีเสียดและผางจะมีแก่นใกล้เคียงกันคือ มีแก่นเป็นสีแดง สีเสียดอาจจะมีสีของแก่นเข้มกว่าผางเล็กน้อยคือ น้ำตาลแดง ก็นับว่ามีแก่นสีแดงเหมือนกัน ดังที่คัมภีร์ภาวประกาศกล่าวไว้ว่า

ขทิวโร รกตสารศจ คายตรี ทนตธาวันนะ |
กณฏฐิกี พาลปตฺรศจ พหุสลยศจ ยชฺฌยิยะ³³⁵ ||

ลักษณะสีอย่างี่เหมือนกันคือ รกตสาร (มีแก่นแดง) กณฏฐิกี (มีหนาม) พาลปตฺร (มีใบอ่อน) พหุสลย (มีหนามมาก) ส่วน ทนตธาวัน (ชำระฟัน) นั้น อาจเกี่ยวข้องกับสรรพคุณของสีเสียดโดยตรง เนื่องจากธรรมเนียมการกินหมากของคนโบราณมักจะมีก้อนสีเสียดรวมอยู่ด้วยเสมอ สีเสียดนี้แหละเป็นตัวช่วยรักษาฟันให้แน่นและสะอาด ดังนั้นเมื่อว่าโดยสรรพคุณทางยา ตัวยาทั้งสองนี้อาจใช้แทนกันได้เนื่องจากเป็นจำพวกขทิวระเหมือนกัน ส่วนชื่อ คายตรี และ ยชฺฌยิยะ อาจเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาโดยตรง

ศัพท์ทั้งเจ็ดคือ รกตสาร, คายตรี, ทนตธาวัน, กณฏฐิกี, พาลปตฺร, พหุสลย และ ยชฺฌยิยะ เป็นคำไวพจน์แสดงลักษณะของขทิวระ (คือ เป็นชื่อของขทิวระ) และมีความหมายเท่ากับ ขทิว ระเท่านั้น ซึ่งจัดเป็นรูปศัพท์ คือศัพท์ที่มีความหมายที่รับรู้กันโดยทั่วไป

ขนกะ 3.5

ขนก (ผู้ขุด, ช่างขุด; ผู้ทำลาย, โจร, หนู) √ขนฺ {1}, อุภ.+กฺ (วุ) ปัจจัย

ขนฺ อวทารณฺ เภฯ | ขนตฺติ ขนกะ | กรตฺตา |

ขนฺ “ขุด, ขุดขึ้น, ทำลาย” ภูวาทิคณฺะ ฯ ย่อมขุด เหตุนั้นชื่อว่า ขนก ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

ขนิ 1.68

ขนิ (บ่อน้ำ, แอ่งน้ำ, บึง, สระ, ตระพัง) √ขณฺ {1}, อุภ.+อิ ปัจจัย

ขนฺ อวทารณฺ เภฯ | ขนฺยเต อิติ ขนิ - ตทาคะ | กรมฺ |

ขนฺ “ขุด, ขุดขึ้น, ทำลาย” ภูวาทิคณฺะ ฯ ย่อมถูกขุด เหตุนั้นชื่อว่า ขนิ ได้แก่ บ่อน้ำ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

ขรุ 1.120

ขรุ (โหดร้าย, ดุร้าย, ร้ายกาจ; คนโง่) √ขณฺ {1}, อุภ.; √โชรฺถ {1}, ปรส.+กฺ (อุ) ปัจจัย

ขนฺ อวทารณฺ เภฯ | อสฺย เรฆาเทโส นิปาตฺยเต | ขนตฺติ ขรุ - กรุระ มฺรุขฺจ |

โชรฺถ คติปรตฺติฆาเต เภฯ | อสฺโยปายา อตฺว์ นิปาตฺยเต | โชรตฺติ ขรุ | กรตฺตา |

ขนฺ “ขุด, ขุดขึ้น, ทำลาย” ภูวาทิคณฺะ ฯ สำหรับธาตุนี้ การอาเทศ [ที่สุดธาตุ] เป็นระฆะ ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมขุด เหตุนั้นชื่อว่า ขรุ ได้แก่ คนดุร้าย และคนโง่ ฯ

³³⁵ ภาวประกาศ, ปุรวขณฺท, 5.30

โฆธฺ (โฆธ) “ไป; ขจัด, ฆ่า; เดินเขยง” ภาวาทิคณะ ฯ สำหรับธาตุนั้น ความเป็น อ แห่งอุปธา
ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมฆ่า เหตุุนั้นชื่อว่า **ขรุ** ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ขรุชฺ 1.164

ขรุชฺ (หิต, โรคคัน, สายฟ้า, ฟ้าแลบ) √ขรุช {1}, ปรส.+อุ ปัจจัย
ขรุช วยถเน เภา | ขรุชตีติ **ขรุชฺ - กณฺหฺ วิหฺยฺตฺ** | กรฺตฺตา |
ขรุช “เจ็บปวด, ทรมาน, แทง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมทรมาน เหตุุนั้นชื่อว่า **ขรุชฺ** ได้แก่ โรคคัน,
สายฟ้า ฯ

ขรุชฺระ 10.10

ขรุชฺระ (อินทผลัม, ต้นอินทผลัม) √ขรุช {1}, ปรส.+อร ปัจจัย
ขรุช วยถเน เภา | ขรุชตีติ **ขรุชฺระ - วฤกษฺชาตฺ** | กรฺตฺตา |
ขรุช “เจ็บปวด, ทรมาน, แทง” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมแทง เหตุุนั้นชื่อว่า **ขรุชฺระ** ได้แก่ ต้นไม้ชนิด
หนึ่ง (อินทผลัม) ฯ

ขลตฺ 6.16

ขลต (ผมที่สยายออก, ผมที่กระเซิง, ผมที่ยุ่งเหยิง, ผมที่ยาวรุงรัง) √ขลต {1}, ปรส.+อตฺจ
(อต) ปัจจัย ลปพยัญชนะต้นธาตุ

ขลต ขลตเน เภา | อสฺย สกฺารโลโป นิปาตฺยเต | สฺลตฺติเต เภศา ยสฺยาเสา **ขลตฺ -**
วิกฺริณฺเกศฺ | กรฺตฺตา | ภูตฺกาละ |

ขลต “สะดุด, ผิดพลาด, พลังเปลว, กระจัดกระจาย, ไม่เรียบร้อย” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อม
กระจัดกระจาย เหตุุนั้นชื่อว่า **ขลต** ได้แก่ ผมที่กระเซิง ฯ

ขลฺชฺ 9.19

ขลฺช (ชาวเมลจฉะ, อนารยชน) √ขลช {1}, ปรส.+อฺชน (อฺช) ปัจจัย ลปพยัญชนะต้นธาตุ
ขลช สฉฉลเน [เภา] | ขลชเตสะ สกฺารโลโป นิปาตฺยเต | ขลชตี สฺลชฺยเต วา **ขลฺช - เมลจฉะ**
| กรฺตฺตา กรฺม จ |

ขลช “พูดไม่ชัด, สะดุด, ผิดพลาด, พลังเปลว, กระจัดกระจาย, ไม่เรียบร้อย” [ภาวาทิคณะ] ฯ
การลป ส อักษร แห่ง ขลช ธาตุ ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมพูดไม่ชัด อีกอย่างหนึ่ง อันเขา ย่อมพูดไม่ชัด
เหตุุนั้นชื่อว่า **ขลฺช** ได้แก่ ชาวเมลจฉะ ฯ

ขษปม 7.7

ขษป (เหล็กขวางปากม้า, เครื่องบังคับม้า; ถ่านเพลิง, ความโกรธ, ความรุนแรง, กตขี,
ข่มเหง) √ขษ {1}, อุภ.; √กษ {1}, ปรส.+ป ปัจจัย

ขษ อวทฺารเน เภา, กษ ทีสฺยาม เภา | ขษเตสะ โช’นฺตฺยสฺย นิปาตฺยเต, กษเตราทฺิขตฺวํ จ
นิปาตฺยเต | ขษตี ขษยเต วา, กษตี กษยเต วา **ขษปม - ขลฺนฺม องคฺาโร วา** | กรฺตฺตา กรฺม จ |

ขณฺ์ “ขุด, ขุดขึ้น, ทำลาย” ฤวาทิคณะ กษ “เปียดเปียน” ฤวาทิคณะฯ การอาเทศพยัญชนะ
ที่สุด แห่ง ขนฺ์ ธาตุเป็น ษ และความเป็น ข ในเบื้องต้น แห่ง กษ ธาตุ ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมทำลาย อีก
อย่างหนึ่ง ย่อมถูกทำลาย, ย่อมเปียดเปียน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเปียดเปียน เหตุนั้นชื่อว่า **ขษป**
ได้แก่ เหล็กขวางปากม้า หรือถ่านเพลิง ฯ

ขเนษษการะ | ขนฺ์เต’เนเนติ ขษปะ พลาตการะ³³⁶ |

ขนฺุค อวทารณ | ขษโป พลาตกาโร ทุรเมธาะ กุปศจ | ขษปี่ ขลีนํ ขนปทวิเศโขงการศจ³³⁷ |

ขนเตรนการศย ษตว์ | ขษโป พลาตการะ | ขษปะ โกรธพลาตการาวิติ วิศวะ³³⁸ |

³³⁶ เสวต. อ. 3.28 (ขษปศึษปศษปพาษปปรุปรุตลปะ : ป)

³³⁷ เหม. อ. 299 (ศทพิพธิชนิหเนษ ษ จ : ป) ในเหมจันทรวยการณะ

³³⁸ อฺช. อ. 3.28 (ขษปศึลปศษปวาษปปรุปรุตลปะ : ป)

หมวดอักษร ค

คจคา 3.62

คจคา (คจคาเทวี, แม่น้ำคจคา) √คจก {1}, พรส.+คน (ค) ปัจจัย
 คจก คเตา เภา | คจยเต'เสา ปุณยารุณิกริธิ **คจคา - ชาหนวี** | กรม |
 คจก “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะ ฯ แม่น้ำนี้ ย่อมถูกผู้ปรารถนาบุญ ทล. ไปถึง เหตุนั้นชื่อว่า **คจคา**
 ได้แก่ ชาหนวี (แม่น้ำคจคา) ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

คกัระ 8.77

คกัระ (ล็ก, น้ำล็ก, สภาพที่ยืนอยู่ไม่ได้) √คจก {1}, อาต.+อิรัน (อิ) ปัจจัย รัสสะตันธาตุ และ
 อาเทศที่สุดธาตุเป็น ภ

คจก ปุริชชาลีปสรุยนเถ จ เภา | อสย หรสวตว์ นิปาตยเต ภศจानตยสย นมุ จ วา |
 คจต อติ **คกัริ คจกัรม - นิมนขลม** | กรตดา | นาสย คาโจ วิหยเต อติ **คกัระ คจกัระ - อจาระ**
อจปละ | ภาวะ |

คจก (คจ) “ตั้ง, ยืน, อยู่, เสาะหา, แสวงหา, รวบรวม, ร้อยกรอง” ภาวาทิคณะ ฯ สำหรับ
 ธาตุนี้ ความเป็นรัสสะ การอาเทศที่สุดธาตุเป็น ภ และ ลง นมุ อาคมบ้าง ย่อมสำเร็จฯ ย่อมดำรงอยู่
 เหตุนั้นชื่อว่า **คกัริ คจกัริ** ได้แก่ น้ำล็กฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ ความตื่น (หรือ การหยั่งได้) ของสิ่งนี้
 ย่อมไม่มี เหตุนั้นชื่อว่า **คกัริ, คจกัริ** ได้แก่ สภาพที่ยืนอยู่ไม่ได้ (ความล็ก) สภาพที่คงที่ ฯ เป็นภาว
 สาธนะ ฯ

คกัรม 8.77

คกัริ (ล็ก, น้ำล็ก, สภาพที่ยืนอยู่ไม่ได้) √คจก {1}, อาต.+อิรัน (อิ) ปัจจัย รัสสะตันธาตุ และ
 อาเทศที่สุดธาตุเป็น ภ (ดูที่ คกัระ 8.77)

คจกัระ 8.77

คจกัริ (ล็ก, น้ำล็ก, สภาพที่ยืนอยู่ไม่ได้) √คจก {1}, อาต.+อิรัน (อิ) ปัจจัย รัสสะตันธาตุ ลง
 นมุ อาคม (อนุสวาร) และอาเทศที่สุดธาตุเป็น ภ (ดูที่ คกัระ 8.77)

คจกัรม 8.77

คจกัริ (ล็ก, น้ำล็ก, สภาพที่ยืนอยู่ไม่ได้) √คจก {1}, อาต.+อิรัน (อิ) ปัจจัย รัสสะตันธาตุ ลง
 นมุ อาคม (อนุสวาร) และอาเทศที่สุดธาตุเป็น ภ (ดูที่ คกัระ 8.77)

ครีรรม 8.72

ครีร (สิ่งถูกกลืนกิน, ข้าว, อาหาร, ของกิน,) √คฤ {6}, ปรส.+อีรณ (อีร) ปัจจัย ทำคุณ
 คฤ นิครณ [เตา] | คีรยต อิติ **ครีรรม - อนนนม** | กรม |
 คฤ “กลืน, กลืนกิน” [ตุหาทิกณะ] ๑ ย่อมถูกกลืนกิน เหตุนั้นชื่อว่า **ครีร** ได้แก่ ข้าว,
 อาหาร ๑ เป็นกรรมสาธนะ ๑

ครุทกะ 7.18

ครุท (ลา) √ครุท {1}, ปรส.+อภจ ปัจจัย
 ครุท ศพเท เภา | ครุทตีติ **ครุทกะ - ขระ** | กรตุตา |
 ครุท “เปล่งเสียง, ทำเสียง” ฤวาทิกณะ ๑ ย่อมส่งเสียง เหตุนั้นชื่อว่า **ครุท** ได้แก่ ลา ๑
 เป็นกรรตลสาธนะ ๑

ครุภะ 7.24

ครุภ (ครรรภ, สิ่งมีชีวิตในท้อง, ทารก) √คฤ {6}, ปรส.+ภจ ปัจจัย ทำคุณ
 คฤ นิครณ เตา | คีรติ คีรยเต วา **ครุภะ - ขรรสละ ปราณี** | กรตุตา กรม จ |
 คฤ “กลืน, กลืนกิน” ตุหาทิกณะ ๑ ย่อมกลืนกิน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกกลืนกิน ชื่อว่า
ครุภ ได้แก่ สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในท้อง ๑ เป็นกรรตลสาธนะ และกรรมสาธนะ ๑

ครวระ 8.129

ครว (อหังการ, จองหอง) √คฤ {6}, ปรส.+ว ปัจจัย ทำคุณ
 คฤ นิครณ เตา, คฤ ศพเท ไกร | คีรติ คฤณาติ วา **ครวระ - อหังการะ** | กรตุตา |
 คฤ “กลืน, กลืนกิน” ตุหาทิกณะ, คฤ “เปล่งเสียง, กล่าว, สรรเสริญ” ฤยาทิกณะ ๑
 ย่อมกลืนกิน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมส่งเสียง ชื่อว่า **ครว** ได้แก่ อหังการ ๑ เป็นกรรตลสาธนะ ๑

ครวระ 8.47

ครว (อหังการ, จองหอง) √คฤ {6}, ปรส.+ชวรจ (วร) ปัจจัย ทำคุณ
 คฤ นิครณ เตา, คฤ ศพเท ไกร | คีรติ คฤณาติ วา **ครวระ - อหังการะ | ครวรี - สัธยา** |
 กรตุตา |
 คฤ “กลืน, กลืนกิน” ตุหาทิกณะ, คฤ “เปล่งเสียง, กล่าว, สรรเสริญ” ฤยาทิกณะ ๑
 ย่อมกลืนกิน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมส่งเสียง ชื่อว่า **ครว** ได้แก่ อหังการ ๑ ชื่อว่า **ครวรี** ได้แก่ สนธยา ๑
 เป็นกรรตลสาธนะ ๑

ครุวี 8.47

ครุวี (เวลาสนธยา) √คฤ {9}, ปรส.+ชวรจ (วร) ปัจจัย ทำคุณ (ดูที่ ครุวะระ 8.47)

คหุวะระ 8.49

คหุวะระ (ชัญ, ป่า, ถ้ำ, คูหา, รุ, โพรง, หลุม, ที่กำบัง, สถานที่เข้าถึงยาก, ปัจจันตเทศ) √คหุ {1}, อุภ.+ชวรจ (วร) ปัจจัย

คหุ สัรวณ เภา, ฌยนตะ ปรกฤตยนตร์ วา | อสย ฌิจิ ลุกิ กฤต อุปาธายา อตฺวิ นิปาตยเต |
คหุเต คหุยติ วา ต่ำสตันรณานิติ **คหุวม - คหนม ปรตยนตเทศศจ** | กรตตา |

คหุ “ปกคลุม, หุ้มห่อ, ซ่อน, กำบัง” ภาวทิกณะ, ลง ฌยนต ปัจจัยมาระหว่างประภฤติ (ธาตุ) ก็ได้ ๓ สำหรับธาตุนี้ เมื่อทำการลบ ฌิจิ ปัจจัยแล้ว ความเป็น อ แห่งอุปธา ย่อมสำเร็จ ๓ ย่อมซ่อน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมปกปิด ซึ่งผลประโยชน์ ทล. เหล่านี้ๆ เหตุนี้ชื่อว่า **คหุวะระ** ได้แก่ ปัจจันตเทศ ๓ เป็นกรรตฤสาธนะ ๓

คาตรม 8.80, 85

คาตร (ร่างกาย, ใจ, จิตใจ) √คมภ {1}, ปรส.+ชฏรณ (ฏร) ปัจจัย ทำวฤทธิ

คมภ คเตา เภา | คจฉตติ **คาตรม - วปุรมนศจ** | กรตตา |

คมภ “ไป, ถึง” ภาวทิกณะ ๓ ย่อมไป เหตุนี้ชื่อว่า **คาตร** ได้แก่ ร่างกาย และจิตใจ ๓ เป็นกรรตฤสาธนะ ๓

คาตร (ร่างกาย, สรีระ) √คมภ {1}, ปรส.+ตฺรณ (ตฺร) ปัจจัย อาเทศที่สุดธาตุเป็น อา

คมภ คเตา เภา | อหฺรหะ กุชย คจฉตติ **คาตรม - ศรีรม** | กรตตา |

คมภ “ไป, ถึง” ภาวทิกณะ ๓ ย่อมถึง ซึ่งความเสื่อมไป ทุกวันๆ เหตุนี้ชื่อว่า **คาตร** ได้แก่ สรีระ ๓ เป็นกรรตฤสาธนะ ๓

อุทาหรณ์นี้มาฉิกยทเวแสดงการสำเร็จรูปไว้ด้วยอุณาสิสูตร 2 สูตรด้วยกัน คือ ภารสชคิมินนิหนิชยคำ วฤทธิศจ (8.80) และ คเมรา จ (8.85) ตามวิธีของสูตรแรกอุทาหรณ์นี้ควรมีรูปว่า คานตร ได้ตรวจสอบเปรียบเทียบกับอุณาสิวัตติแต่ละฉบับพบว่าแสดงการสำเร็จรูปของ คาตร ไว้ด้วยวิธีของสูตรหลังเพียงสูตรเดียว ดังนี้

“คมภ” คานตรฺ มนฺตรม³⁴⁷ |

คเมสฺตรนฺปรตยยะ, อากาเรศจานตาเทสะ | คมยเต’เนเนติ คานตรฺ ศรีรม³⁴⁸ |

คานตรฺ นมนานตะ ศีระ³⁴⁹ |

คเมสฺตรนฺปรตยยะ อากาเรศจานตาเทโส ภาวติ | คานตรฺ ศรีรม³⁵⁰ |

คมภ คเตา | คานตรฺ มนะ ศีริ โลภศจ³⁵¹ |

³⁴⁷ เสวต. อุ. 4.166 (ภารสชคิมินนิหนิชยคำ วฤทธิศจ : ชฏรณ)

³⁴⁸ เสวต. อุ. 4.171 (คเมรา จ : ตฺรณ)

³⁴⁹ โภข. อุ. 2.3.77 (ภารสชคิมินนิหนิชยคำ วฤทธิศจ : ชฏรณ) ในสร้อยศัพท์กัณฐาภรณ์

³⁵⁰ โภข. อุ. 2.3.82 (คเมรา จ : ตฺรณ) ในสร้อยศัพท์กัณฐาภรณ์

³⁵¹ เหม. อุ. 447 (ชิกฤตฤสภารสชคิมินนิหนิชยคำวฤทธิศจ : ตฺรณ) ในเหมจันทร

คมภุ คเตา | อิตยสมานตระะ ปฺรตฺยโย [ภาว]ตฺยาการศฺจานตาเทโศ ภาวติ | คাত্রํ ศรีรม |
 คাত্রา ขฺณวาววระ³⁵² |
 คานฺตรํ มฺรม³⁵³ |
 อนฺตฺยสฺยาตวม | คจฺจติ คাত্রม³⁵⁴ |
 คাত্রํ ศกฺภู³⁵⁵ |
 คเมสฺตรน ธาโตรํตาเทศศฺจ | คাত্রํ สฺยาทคฺเทหโยะ³⁵⁶ |

ดังนั้น อุทาหรณ์ของสูตร ภรตชคิมินมิหนิวิษยคำ วฤทธิศจ (8.80) จึงไม่ตรงกับอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ ซึ่งมีรูปเป็น คานฺตร ทั้งหมด แต่ความหมายที่ท่านให้ไว้จะตรงกับอุณาทิวฤตติของหมจันทรสุริ จึงเป็นไปได้ว่า คাত্র อาจคัดลอกกันมาผิด เนื่องจากวฤตติของสูตรไม่ได้แสดงการลบที่สุตธาตุไว้บอกเพียงให้ทำวฤตติ้นธาตุนั้น

ส่วนในอุณาทิวฤตติของทุคสิงหะไม่ได้แสดงอุทาหรณ์ทั้งสองไว้แต่อย่างใด

คาถา 6.29

คาถา (คาถา, พดฺติลักษณะประเภทหนึ่ง, อารยาพดฺติในมาตราฉันท) √โค {1}, ปฺรศ.+ถน (ถ)
 ปัจจย+ญาป (อา) ปัจจยสฺตรีลิ่งค์

โค ศพฺเท ภา | คียเต'เสา คายติ วา ตามิติ **คาถา - วฤตฺตชาติะ** | กรฺม |

โค “เปล่งเสียง, ร้องเพลง, กล่าว, สวด” ภาวาทิคณะ ฯ บทร้อยกรองนั้น ย่อมถูกร้องอีกอย่างหนึ่ง ย่อมสวด ซึ่งบทร้อยกรองนั้น เหตุนี้ชื่อว่า **คาถา** ได้แก่ บทร้อยกรองชนิดหนึ่ง ฯ เป็นกรรมสาธนะ [แลกรรตฤสาธนะ] ฯ

วยาकरणะ

³⁵² เหม. อุ. 453 (คเมรา จ : ตร) ในหมจันทรวยาकरणะ

³⁵³ นารา. อุ. ขณ. 4.168 (ภรตชคิมินมิหนิวิษยคำ วฤทธิศจ : ษฺฏฺรณ) ในประกฺรียาสรวสวะ

³⁵⁴ นารา. อุ. ขณ. 4.173 (คเมรา จ : ษฺฏฺรณ) ในประกฺรียาสรวสวะ

³⁵⁵ อุช. อุ. 4.159 (ภรตชคิมินมิหนิวิษยคำ วฤทธิศจ : ษฺฏฺรณ)

³⁵⁶ อุช. อุ. 4.168 (คเมรา จ : ตรน)

คาริตรม 8.91

คาริตร (สิ่งถูกกลืนกิน, ข้าว, อาหาร, ของกิน, อาหารและเครื่องดื่ม; ครู, อาจารย์) √คฤ {6},
 ปรส.+ฉิทรน (อิตร) ปัจจัย ทำวฤทธิ³⁵⁷

คฤ นิครณ เตา | ศิรยต อิติ คาริตรม - อนนปानม ครูศจ | กรม |

คฤ “กลืน, กลืนกิน” ตูหาทิกณะ ๑ ย่อมถูกกลืนกิน เหตุนี้ชื่อว่า คาริตร ได้แก่ อาหารและ
 เครื่องดื่ม และครู ๑ เป็นกรรมสาธนะ ๑

คาริตรระ อาจารย์ยะ³⁵⁸ |

คฤต นิครณ | คาริตรี นโณนปानมาจารย์ศจ³⁵⁹ |

คาริตรระ อาจารย์ยะ³⁶⁰ |

คาริตรโมทน³⁶¹ |

คิริ 1.72

คิริ (คิริ, ภูเขา) √คฤ {6}, ปรส.+อิ ปัจจัย

คฤ นิครณ เตา, คฤ ศพเท ไกร | คิริติ คฤณาคิ ศิรยเต วา คิริ - ปรวตตะ | กรตตะ กรม จ |

คฤ “กลืน, กลืนกิน” ตูหาทิกณะ, คฤ “เปล่งเสียง, กล่าว, สรรเสริญ” กรยาทิกณะ๑ ย่อม
 กลืนกิน ย่อมส่งเสียง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกสรรเสริญ ชื่อว่า คิริ ได้แก่ บรรพต ๑ เป็นกรรตฤสาธนะ
 และกรรมสาธนะ ๑

คฺฐะ 5.8

คฺฐ (น้ำอ้อย, น้ำอ้อยงบ) √คฺฐ {1}, ปรส.+ฐ ปัจจัย

คฺฐ อวยกเต ศพเท เภา | คฺฐเต คฺฐเต วา คฺฐะ - อิกฺษุวิการะ | กรตตะ กรม จ |

คฺฐ “ออกเสียงไม่ชัด” ภาวาทิกณะ ๑ ย่อมออกเสียงไม่ชัด อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกออกเสียงไม่
 ชัด ชื่อว่า คฺฐ ได้แก่ การแปรรูปของอ้อย (น้ำอ้อย) ๑ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๑

³⁵⁷ ฌกาโร วฤทธิยธระ | นการะ สวารธระ | เสวต. อุ. 4.177 (ภูวतिकฤणโย ฉิทรน : ฉิทรน)

³⁵⁸ เสวต. อุ. 4.177 (ภูวतिकฤणโย ฉิทรน : ฉิทรน)

³⁵⁹ เหม. อุ. 460 (ภูคฤทวิจิริโย ฉิต : อิตร) ในเหมจันทรयाकरण

³⁶⁰ นารา. อุ. ขณ. 4.179 (ภูวतिकฤणโย ฉิทรน : ฉิทรน)

³⁶¹ อุช. อุ. 4.170 (ภูวतिकฤणโย ฉิทรน : ฉิทรน)

ครู 1.109

ครู (ครู, อาจารย์, คนผู้ควรเคารพบูชา) √คฤ {6}, ปรส.+ก (อ) ปัจจัย อาเทศสระที่สูดเป็น อ
คฤ นิครณ เตา, คฤ ศพเท ไกร | คิริติ คฤณาติ वा तास्तानरुद्विषेधानिति **ครู - อาจารย์**
ปุชโย ชนศจ | กรตตา |

คฤ “กลืน, กลืนกิน” ตูหาทิกณะ, คฤ “เปล่งเสียง, กล่าว, สรรเสริญ” กรยาทิกณะ ๆ ย่อม
กิน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมสรรเสริญ ซึ่งประโยชน์พิเศษ เหล่านี้ ๆ เหตุนี้ชื่อว่า **ครู** ได้แก่ อาจารย์ และ
คนผู้ควรบูชา ๆ เป็นกรรตตสาธนะ ๆ

คฤ 7.14

คฤ (ข้อเท้า, ตาตุ่ม, ปุ่มข้อเท้า) √คฤ {1}, ปรส.+ผก (ผ) ปัจจัย อาเทศ อ เป็น อ
คฤ อทเน เภา | คฤติ คฤเต वा **คฤ** - **ปาโทปริครนถิ** | กรตตา กรม จ |

คฤ “กิน, กลืนกิน” ภาวทิกณะ ๆ ย่อมกิน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกกิน ชื่อว่า **คฤ** ได้แก่ ปม
ที่อยู่ข้างบนเท้า ๆ เป็นกรรตตสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

คฤ 6.37

คฤ (คู, อจจาระ, อจจม, ของเสีย) √คฤ {1}, ปรส.+ถก (ถ) ปัจจัย ทีฆะ อ เป็น อ
คฤ อวยกเต ศพเท เภา | อสย ทิรฆตวิ นิปาตยเต | คเวเต คฤเต वा तथिति **คฤ** - **อเมธยม**,
วิษฐา | กรตตา กรม จ |

คฤ “ออกเสียงไม่ชัด” ภาวทิกณะ ๆ สำหรับธาตุนี้ ความเป็นทีฆะ ย่อมสำเร็จ ๆ ย่อมออก
เสียงไม่ชัด อีกอย่างหนึ่ง สิ่งนั้น ย่อมถูกออกเสียงไม่ชัด เหตุนี้ชื่อว่า **คฤ** ได้แก่ อจจาระ, ของเสีย ๆ
เป็นกรรตตสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

คฤ 8.42

คฤ (ผู้ละโมบ, ผู้มีกมาก, ผู้ตะกละ, เหยี่ยว, อีแร้ง) √คฤ {4}, ปรส.+กรน (ร) ปัจจัย
คฤ อภิการภาษายำ ไท | คฤยติ ยตร ตเตรติ **คฤ** - **ลพฺธกะ** |

คฤยตยามิมิถิ **คฤ** - **เศยนะ** | กรตตา |

คฤ “ละโมบจัด, ทะยานอยาก” ทิวาทิกณะ ๆ ย่อมละโมบ ในทุกที่ เหตุนี้ชื่อว่า **คฤ**
ได้แก่ คนโลภ ๆ

ย่อมละโมบ ซึ่งเหยื่อ เหตุนี้ชื่อว่า **คฤ** ได้แก่ เหยี่ยว, อีแร้ง ๆ เป็นกรรตตสาธนะ ๆ

โคตรม 9.89

โคตร (โคตร, วงศ์ตระกูล, ชื่อโคตร) √คฺง {1}, ปรส.+ตร ปัจจัย ทำวฤทธิต้นธาตุ
คฺง อวยกเต ศพเท [ภา] | คฺยเต'เนเนติ **โคตรม** - **ฤชิวสะ นาม จ** | กรม |
คฺง “ออกเสียงไม่ชัด” [ภวาทิคณะ] ฯ ย่อมถูกเรียก โดยสิ่งนี้ เหตุนี้ชื่อว่า **โคตร** ได้แก่ วงศ์
ของฤชี และชื่อ ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

โคธุมะ 7.42

โคธุม (ข้าวละมาน, ข้าวป่า) √คฺธ {4}, ปรส.+อุม ปัจจัย ทำวฤทธิต้นธาตุ
คฺธ ปรีเวษฏเน ไท | คฺธยติ คฺธยเต วา ปราณิภิริติ **โคธุมะ** - **สสยม** | กรตตา กรม จ |
คฺธ “ปกคลุม, หุ้มห่อ, พัน” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมปกคลุม อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกสิ่งมีชีวิต พล.
ปกคลุม เหตุนี้ชื่อว่า **โคธุม** ได้แก่ ข้าวชนิดหนึ่ง ฯ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

โคมายุះ 1.86

โคมายุ (สุนัขจิ้งจอก, หมาไน) โค+√คฺมิย {5}, อุภ.+อฺณ (อ) ปัจจัย
คฺมิย ปรกષเปณ เสา | คํ มิโนตีติ **โคมายุះ** - **ศฤคาสะ** | กรตตา |
คฺมิย “ทิ้ง, ขว้าง, สาดไป” สวาทิคณะ ฯ ย่อมทิ้ง ซึ่งคำพูด เหตุนี้ชื่อว่า **โคมายุ** ได้แก่ สุนัข
จิ้งจอก ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

ครุหนิះ 1.81

ครุหนิ (กระเพาะ, ลำไส้) √ครห {9}, ปรส.+อนิ ปัจจัย
ครห อุปาทาเน ไกร | ศฤหณชาติ ศฤหยเต วา **ครุหนิះ** - **อุทรานตะ สถานํ ยตราหาระ** ปจยเต
| กรตตา กรม จ |
ครห “ถือเอา, ยึดถือ” กรยาทิคณะ ฯ ย่อมถือเอา อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกถือเอา ชื่อว่า **ครุหนิ**
ได้แก่ สถานะภายในท้องซึ่งอาหารถูกเผาผลาญ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

ครีวา 8.128

ครีวา (คอ, ลำคอ, ก้านคอ) √คฺฤ {6}, ปรส.+วน (ว) ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัยสตรีลิงค์ ลง
อฺฎ (อี) อาคม
คฺฤ นิครณ [เตา] | อสย อีชาคโม นิปาตยเต คุณาภาวศจ | คิริตยนยาน'นปानมิติ **ครีวา** -
คิโรธรา | กรณม |

คฺฤ “กลืน, กลืนกิน” [ตุหาทิคณะ] ฯ สำหรับธาตุนี้ลง อฺฎ อาคม และไม่มีการทำคุณ ฯ
ย่อมกลืนกิน ซึ่งข้าวและน้ำ ด้วยสิ่งนี้ เหตุนี้ชื่อว่า **ครีวา** ได้แก่ ลำคอ ฯ เป็นกรณสาธนะ ฯ

ครีษมะ 7.37

ครีษม (ฤดูร้อน, หน้าแล้ง) √ครสุ {1}, อาต.+มก (ม) ปัจจัย อาเทศอุปธาเป็น อี และ
พยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ษ

ครสุ อทเน ภา | อสโยปธายา อีตฺว นิปาตยเต ษศจानतातेष | ครสते ชนาน สวเตชเสติ

คิริษมะ - ฆรัมมะ | กรตฺตา |

ครสุ “กิน, กลืนกิน” ภาวาทิคณะ ฯ สำหรับธาตุนี้ ความเป็น อี แห่งอุปธา และการอาเทศ
ที่สุธาตุนั้น ษ ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมกลืนกิน ซึ่งชน ทล. ด้วยเดชของตน เหตุนี้ชื่อว่า คิริษมะ ได้แก่
ฤดูร้อน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

เคลาะ 2.12

เคลาะ (พระจันทร์, คนป่วย) √โคล {1}, ปรส.+เทา (เอา) ปัจจัย

โคล ทฤษภุชเย เภา | คลายตีติ **เคลาะ - จนฺทรมาะ วยฺยธิยฺกตฺสจ** | กรตฺตา |

โคล “สิ้นหรรษา, ใจหดหู่, เจ็บไข้, เหน็ดเหนื่อย, อิดโรย” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมหดหู่ เหตุนี้
ชื่อว่า **เคลาะ** ได้แก่ พระจันทร์ และผู้ประกอบด้วยพยธา ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

หมวดอักษร ข

ขตนะ 6.84

ขตนะ (คนชั่ว, คนไร้ยางอายุ, คนกินมาก³⁶²) √หน {2}, ปรส.+ยุณ (ยุ) ปัจจัย อาเทศ หน เป็น
ขต

หน หีสาคตโยะ อา | หนตยาจารย์มาตมโน ลขชามิติ **ขตนะ - ปาปกรมา นิลลชชจ** |
กรตตา |

หน “เปียดเปียน, ทำร้าย, กำจัด; ไป” อทาทีคณะ ๑ ย่อมกำจัด ซึ่งความประพฤติ คือ ความละอาย
ของตน เหตุนี้ชื่อว่า **ขตนะ** ได้แก่ คนมีกรรมชั่ว และคนไร้ยางอายุ ๑ เป็นกรรตฤสาธนะ ๑

ขระ 8.104

ขระ (เรื่อน, ที่อยู่อาศัย) √หน {2}, ปรส.+รณ (ร) ปัจจัย อาเทศ หน เป็น ข
หน หีสาคตโยะ อา | หนติ หนยเต วา **ขระ - คฤห** | กรตตา กรม จ |
หน “เปียดเปียน, ทำร้าย, กำจัด; ไป, ถึง” อทาทีคณะ ๑ ย่อมเปียดเปียน อีกอย่างหนึ่ง
ย่อมถูกเปียดเปียน (แปลอีกนัยหนึ่ง ย่อมถูกถึง) ชื่อว่า **ขระ** ได้แก่ เรื่อน ๑ เป็นกรรตฤสาธนะ และ
กรรมสาธนะ ๑

คำว่า **ขระ** ที่สำเร็จด้วยสูตรว่า หนเตรน ข จ | พบเฉพาะในทศปาทยุณาทิวฤตติเท่านั้น ไม่
พบในอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ สูตรนี้จึงเป็นสูตรที่มานิกยทเวะเพิ่มเข้ามาใหม่ นอกจากนี้อุทาหรณ์
ดังกล่าวยังถูกนำไปอ้างอิงไว้ในเปราตมโนรมาและตัดตวโพรินีอีกด้วย ดังนี้

ทศปาทยำ ตุ สุตรานตรมปี หนเตรน ขจจ | รนปรตยยะ สยาทขจจาเทศะ | หนยเต
คมยเต’ติถิถิ ขระ คฤห³⁶³ |

ส่วนในทศปาที (ท่านกล่าว) แม้สูตรอื่นไว้ว่า หนเตรน ขจจ ๑ ลง รณ ปัจจัย และอาเทศ
หน เป็น ข ๑ ย่อมถูกไป คือ ถูกถึง โดยแขก ทล. ชื่อว่า **ขระ** ได้แก่ เรื่อน ๑

อันที่จริงอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ ไม่ได้แสดงอุทาหรณ์ดังกล่าวไว้ เนื่องจาก **ขระ** ศัพท์มีใช้
เฉพาะในภาษาปรากฤตและบาลีเท่านั้น นอกจากนี้ในภาษาปรากฤตถือว่า **ขระ** อาเทศมาจาก คฤห
ในสันสกฤต ดังที่ไวยากรณ์ ปรากฤตทั้งหลายแสดงสูตรไว้ว่า

อปเตา ขโร คฤหสย³⁶⁴ |

อาเทศ คฤห เป็น ขระ ในที่ไม่มีมี ปติ ศัพท์อยู่เบื้องหลัง ๑

คฤหสย ตุ ขโร’ปเตา³⁶⁵ |

อนึ่ง อาเทศ คฤห เป็น ขระ ในที่ไม่มีมี ปติ ศัพท์อยู่เบื้องหลัง ๑

ขริ คฤหสยาปยปเตา ตุ นิตย³⁶⁶ |

³⁶² หนตติ ขตนะ พหฺวาสี | เสวต. อุ. 5.44 (หนเตรยฺชาทฺยุนตโยรขตฺวตฺเตว จ : ยุจ)

³⁶³ อ้างถึงในทศปาทยุณาทิวฤตติ หน้า 180 เจริจรด 4

³⁶⁴ ขภษาษาจนฺทริกา 1.3.96, ปรากฤตฺรฺปาวตาร 12.93, ปรากฤตฺสรวสว 4.61

³⁶⁵ ปรากฤตฺจนฺทริกา 3.8

³⁶⁶ ปรากฤตฺกฺลปฺตรุ 1.5.10

อนึ่ง อาเทศ คฤห เป็น ฆร ในที่ไม่มี ปติ ศัพท์อยู่เบื้อง แนนอน ๓

คฤหสย ฆโร'ปเตา³⁶⁷ |

อาเทศ คฤห เป็น ฆร ในที่ไม่มี ปติ ศัพท์อยู่เบื้องหลัง ๓

คฤเห ฆโร'ปเตา³⁶⁸ |

อาเทศ คฤห เป็น ฆร ในที่ไม่มี ปติ ศัพท์อยู่เบื้องหลัง ๓

สาระสำคัญของสูตรเหล่านี้คือ จะอาเทศ คฤห เป็น ฆร ได้ต่อเมื่อไม่มี ปติ ศัพท์อยู่เบื้องหลัง เช่น คฤหสวามี = ฆรสวามี (เจ้าของเรือน) ราชคฤห = ราชอโรร, ราชหรี (เรือนหลวง) เป็นต้น แต่ถ้ามี ปติ อยู่เบื้องหลังเมื่อใด ห้ามอาเทศ คฤห เป็น ฆร เช่น คฤหปติยะ = คหวิ (เจ้าของเรือน) เป็นต้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ฆร ที่นำมาเป็นอุทาหรณ์ของสูตรนี้ มองอย่างผิวเผินมิใช่สันสกฤต มาตรฐาน แต่เป็นอิทธิพลข้างเคียงจากปรากฏตและบาลี แม้ในไวยากรณ์บาลีเองก็ถือว่า ฆร อาเทศมา จาก √คห โดยลง ณ ปัจจัยด้วยสูตรว่า **คหสส ฆร เณ วา**³⁶⁹ และ **มตนตเร คหสส ฆร เณ วา**³⁷⁰

แต่ในไวยากรณ์บาลีไม่ได้แสดงการห้ามไว้ด้วย ปติ ศัพท์เบื้องหลัง ดังนั้นนอกจากรูปว่า คห ปติ ก็อาจมีรูปว่า ฆรปติ ได้เช่นกัน

ฆร ศัพท์ในไวยากรณ์บาลีและปรากฏตต่างกันตรงที่ ภาษาบาลีเป็นการอาเทศธาตุพร้อมทั้ง ลงปัจจัยมาทำธาตุ (√คห+ณ = ฆร) ส่วนภาษาปรากฏตเป็นการอาเทศคำนามจากสันสกฤตมาเป็น ปรากฏตโดยตรง (คฤห > ฆร)

อย่างไรก็ตามวิธีสำเร็จรูป ฆร ศัพท์ ตามความเห็นของมานิกยทวะก็ถือว่าถูกต้องตามหลัก การของอนุชาติ ซึ่งมีการประกอบรูปศัพท์จากธาตุและปัจจัยที่ชัดเจนคือ √हन > ฆ+รณ (ร) ปัจจัย ทั้ง การอาเทศ หน เป็น ฆ ฆน ก็เป็นวิธีที่ใช้ทั่วไปในไวยากรณ์ จึงนับว่าสมเหตุสมผล แม้ผู้รจนาสูตเอง ก็ควรได้รับการยกย่องว่ามีแนวคิดสร้างสรรค์ในการรจนาสูตด้วยเช่นกัน

ฆรมะ 7.36

ฆรม (ฤดูร้อน, หน้าแล้ง) √ฆฤ {3}, ปรส.+มก (ม) ปัจจัย ทำคุณต้นธาตุ

ฆฤ ฤษณที่ปโตโยะ เขา | ฆิมรตติ สุวเตชสา ชคทิตติ **ฆรมะ - นิทาฆะ** | กรตตา |

ฆฤ “ประพรม, รด, ส่งแสง” ชุโหดยาทิกณะ ๓ ย่อมสาดส่อง ซึ่งโลก ด้วยเดชของตน เหตุนี้ชื่อว่า **ฆรม** ได้แก่ ฤดูร้อน ๓ เป็นกรรตฤสาธนะ ๓

ฆาลิเ 1.58

ฆาลิ (ผู้กินมาก, พระอัครนิ, ไฟ; อาหาร, ของกิน) √ฆสภ {1}, ปรส.+อิณ (อิ) ปัจจัย ทำวฤทธิ ต้นธาตุ

อท ภกษณเ อา | อตติ อตยรรมิติ **ฆาลิเ - อคฺนิเ** | กรตตา |

³⁶⁷ ปรากฏตประกาศ 4.33, สิทธิหมปรากฏตวยากรณ 8.2.144

³⁶⁸ ปรากฏตทานนท 212

³⁶⁹ กัจจายน 613, ปทรูปสิทธิ 583

³⁷⁰ สททนีติ 1218

อท “กิน, บริโภค, กลืนกิน” อทาทิกณะ ฯ ย่อมกิน มากยิ่ง เหตุนั้นชื่อว่า **ฆาลี** ได้แก่ ไฟ ฯ
เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

อุทาหรณ์ของสูตรนี้ท่านตั้งวิเคราะห์ด้วย อท ธาตุ ซึ่งมีอรรถว่า กิน (อทเน) เหมือน ฆสภ
ธาตุ ถ้าจะตั้งวิเคราะห์ให้ตรงตามอุทาหรณ์ ให้ตั้งใหม่ว่า

ฆสติ อตยรณมิติ **ฆาลี - อคฺนิ** | (แปลอย่างเดียวกัน)

ขุณฺโณ 1.22

ขุณฺโณ (พระอัคนิ, ไฟ; รัศมี) √ขุณฺ {3}, พรส.+นิ ปัจจัย

ขุณฺ กุขรณที่ปตฺโยชะ เขา | ชิฆฺรตฺตีติ **ขุณฺโณ - อคฺนิ** **รัศมิศฺจ** | กรตฺตา |

ขุณฺ “ประพรม, รด, ส่องแสง” ชุโหตฺยาทิกณะ ฯ ย่อมส่องแสง ชื่อว่า **ขุณฺโณ** ได้แก่ ไฟ และ
รัศมี ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

ขุณฺตม 6.9

ขุณฺต (เนย, เนยใส) √ขุณฺ {3}, พรส.+กตฺ (ต) ปัจจัย

ขุณฺ กุขรณที่ปตฺโยชะ เขา | ชิฆฺรตฺตีติ **ขุณฺตม - สฺรฺปิชะ** | กรตฺตา |

ขุณฺ “ประพรม, รด, ส่องแสง” ชุโหตฺยาทิกณะ ฯ ย่อมรด เหตุนั้นชื่อว่า **ขุณฺต** ได้แก่ เนยใส ฯ เป็น
กรรตถสาธนะ ฯ

ขุณฺษวี 1.26

ขุณฺษวี (โค, วายุ, อัคนิ) √ขุณฺ {3}, พรส.+กฺวินฺ (อิ) ปัจจัย ลง ชุกฺ อาคม

ขุณฺ กุขรณที่ปตฺโยชะ เขา | อสฺย ชุคาคโม นิปตฺยเต | ชิฆฺรตฺตีติ **ขุณฺษวี - เคาะ** **วายุชะ** **อคฺนิศฺจ** |
กรตฺตา |

ขลุ่ย “ประพรม, รด, ส่องแสง” ชูโหตยาทิกณะ ฯ ย่อมส่องแสง เหตุนั้นชื่อว่า **ขลุ่ยวิ** ได้แก่ โค, วายู และอัคนิ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

โฆษยิตนุะ 1.140

โฆษยิตนุ (เสียง, ศัพท) √ขุชิริ {1}, ปรส.+อิตนุจ (อิตนุ) ปัจจัย ลง ชุก อาคม

ขุชิริ อวิศพทเน เภา | โฆษยิตติ โฆษยิตนุ - ศพทะ | กรตตา |

ขุชิริ “เปล่งเสียง, ประกาศ” ภาวาทิกณะ ฯ ย่อมประกาศ เหตุนั้นชื่อว่า **โฆษยิตนุ** ได้แก่ เสียง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

สูตรนี้ให้ลง ฌยนต (ณ) ปัจจัยมาระหว่างธาตุ (ปรกฤตยนต) แต่ไม่ต้องลบ ณ เหมือนสูตร
อื่นๆ

หมวดอักษร จ

จโกระ 8.29

จโกระ (นกกโกระ) √จก {1}, ปรส.+โอร ปัจจัย

จก ตฤบุเตา เกา | จกตีติ **จโกระ - ชโยตสนาปายิปกษี** | กรตฺตา |

จก “อิมใจ, พอใจ” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมอิมใจ เหตุนั้นชื่อว่า **จโกระ** ได้แก่ นกตีมแสงจันทร์ ฯ
เป็นกรรตฺถสาธนะ ฯ

จณะ 9.60

จณสฺ (ข้าว, อาหาร) √จายถ {1}, อุภ.+อสนฺ (อส) ปัจจัย ลง นฺม อาคม อาเทศ น เป็น ฌ
ลป ย และรฺสสะ

จายถ ปุชานิตามนโยะ เกา | จายยเต ตติติ **จณะ จาณะ - อนนฺม** | พาหุลกาณณตวฺม |
กรฺม |

จายถ “บุชา, เคารพ, พินิจ, ไคร่ครวญ” ภาวาทิคณะ ฯ สิ่งนั้น ย่อมถูกบูชา เหตุนั้นชื่อว่า **จณ,**
จาณ ได้แก่ ข้าว, อาหาร ฯ ความเป็น ฌ (แห่ง น) ย่อมมี เพราะเป็นพาหุลกาวินิ ฯ เป็นกรรตฺถสาธนะ] ฯ

จณฺปา 7.7

จณฺปา (ชื่อเมือง) √จณ {1}, ปรส.+ป ปัจจัย+ภาป (อา) ปัจจัยสตรฺลิงค์

จณ ทาเน เกา | จณตีติ **จณฺปา - นกรฺ** | กรตฺตา |

จณ “ให้” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมให้ เหตุนั้นชื่อว่า **จณฺปา** ได้แก่ เมือง ฯ เป็นกรรตฺถสาธนะ ฯ

จตุระ 8.21

จตุร (คนฉลาด) √จเต {1}, อุภ.+จฺรจ (จฺร) ปัจจัย

จเต จเท ยาจเน เกา | จตตีติ **จตุระ - ปฏฺรฺชณะ** | กรตฺตา | จตยเต’เสา ชไนริติ **จตุระ** |
กรฺม |

จเต, จเท “ขอ, ขอร้อง, อ้อนวอน” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมขอ เหตุนั้นชื่อว่า **จตุร** ได้แก่
คนฉลาด ฯ เป็นกรรตฺถสาธนะ ฯ ชนนี้ ย่อมถูกชน ทล. ขอ (หรือ วิงวอน) เหตุนั้นชื่อว่า **จตุร** ฯ
เป็นกรรตฺถสาธนะ ฯ

จตุวรม 8.47

จตุวร (ทางสี่แพร่ง, สี่แยก) √จเต {1}, อุภ.+จฺวรจ (วร) ปัจจัย

จเต ยาจเน เกา | จตฺนเต’สฺมิน ภูตานิติ **จตุวรม - จตฺชฺปถม** | **จตุวรี - เวทิส** | อธิกรณม |

จเต, จเท “ขอ, ขอร้อง, อ้อนวอน” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมอ้อนวอน ซึ่งภูต ทล. ในสถานที่นี้
เหตุนี้ชื่อว่า **จตุร** ได้แก่ ทางสี่แพร่ง ฯ ชื่อว่า **จตุรี** ได้แก่ แทนบูชา ฯ เป็นอธิกรณสาธนะ ฯ

จตุรี 8.47

จตุรี (แทนบูชา, ไฟที) √จเต {1}, อุภ.+ชวรจ (วร) ปัจจัย+จีป (อี) ปัจจัยสตรilingค์ คูที่
จตุร 8.47

จตุวาระ 8.78

จตุร (สี่, จำนวนนับ) √จเต {1}, อุภ.+อรน (อร) ปัจจัย
จเต ยาจนเ ภา | จตนต อิติ **จตุวาระ** - สขยา | กรตตา |
จเต (จตุ) “ขอ, ขอร้อง, อ้อนวอน” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมขอ เหตุนี้ชื่อว่า **จตุร** ได้แก่ จำนวน
นับ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

จตุรมา 9.88

จตุรมา (จันทรเทพ, ดวงจันทร์, จันทรวิมาน) จันทร+วมาจ {3}, อาต.+ อสิ (อส) ปัจจัย
มาจ มาเน ศพเท จ เขา จันทรปุระ | จันทร มิมิตะ จันทรณ วา มียเต อิติ **จตุรมา** -
ศศี | กรตตา กรม จ |
มาจ (มา) “วัด, ชั่ง, ตวง, ทำเสียง” ชูโศทยาทิกณะ มี จันทร เป็นบุรพท ฯ ย่อมวัด ซึ่งดวง
จันทร์ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกจันทรเทพวัด เหตุนี้ชื่อว่า **จตุรมา** ได้แก่ ดวงจันทร์ ฯ เป็นกรรตถ
สาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

จตุร 8.31

จตุร (จันทรเทพ, พระจันทร์) √จติ {1}, ปรส.+ รก (ร) ปัจจัย
จติ อาหุลาทเน ทีปเตา จ [ภา] | จนต อิติ **จตุร** - โสมะ | กรตตา |
จติ “ยินดี, ดีใจ, หารษา, ส่องแสง” [ภาวทิกณะ] ฯ ย่อมส่องแสง เหตุนี้ชื่อว่า **จตุร** ได้แก่
พระจันทร์ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

จมระ 8.62

จมร (จมรี, กระป๋องเถื่อน) √จมุ {1}, ปรส.+ อร (อร) ปัจจัย
จมุ อทเน ภา | จมตติ **จมระ** - ศวาปทวิเศษะ | กรตตา |
จมุ “กิน, ต้ม” ภาวทิกณะ ฯ ย่อมกิน เหตุนี้ชื่อว่า **จมร** (สัตว์ผู้กิน) ได้แก่ สัตว์ร้ายชนิด
พิเศษ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

อุทาหรณ์นี้เป็นพาลุกวธิ ไม่ปรากฏโดยตรงในสูตร

จมุะ 1.164

จมุ (เสนา, กองทัพ) √จมุ {1}, ปรส.+ อุ ปัจจัย

จมุ อทเน เภา | จมตี ปราน จมยเต วา ปไรริติ **จมุะ - เสนา** | กรตตา กรม จ |

จมุ “กิน, ต้ม” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมเคี้ยวกิน (บดขยี้ หรือทำลาย) ซึ่งข้าศึก ทล. อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกข้าศึก ทล. เคี้ยวกิน เหตุนั้นชื่อว่า จมุ ได้แก่ เสนา ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

จรกะ 3.48

จรก (ชื่อแพทย์ผู้รักษาตำราอายุรเวท) √จรก {1}, ปรส.+ วุน ปัจจัย อาเทศเป็น ออก

จรก คตยรณะ เภา | จรตี ตานิติ **จรกะ - ภิษคาจารย์ะ** | กรตตา |

จรก “ไป, ถึง, บรรลุ” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมไป สู่คนไข้เหล่านั้น เหตุนั้นชื่อว่า **จรก** ได้แก่ อาจารย์หมอ ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

จรมะ 7.47

จรม (เบื้องปลาย, ส่วนหลัง, ผู้ต่ำชาติ) √จรม {1}, ปรส.+อมจ (อม) ปัจจัย

จรม คตยรณะ เภา | จรตีติ **จรมะ - อนุตยะ** | กรตตา |

จรม “ไป, ถึง, บรรลุ, เคลื่อน, เดิน” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมลู่ถึง เหตุนั้นชื่อว่า **จรม** ได้แก่ เบื้อง ปลาย ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

จรมยยะ 1.121

จรมย (ลม, พายุ, วายุเทพ) จรม+ยยา {2}, ปรส.+กฺ ปัจจัย อาเทศเป็น อนมยจ (อนมย)

ยยา ปรापณเ อา | อสยิว จรศพท อุปเท ปรตยยสย อนมยชาเทโส นิปาตยเต ธาตุโลป

อุปทานต-โลปศจ | จริ ยาศีติ **จรมยยะ - วายะ** | กรตตา |

ยยา “ไป, ถึง, ล่วงไป, ได้รับ” อทาหิคณะ ๆ สำหรับธาตุนี้ การอาเทศ (กฺ) ปัจจัยเป็น อนมยจ ในเพราะอุปบทคือ จร ศัพท์ การลบธาตุและลบที่สุดแห่งอุปบท ย่อมสำเร็จฯ ย่อมถึง ซึ่งการเคลื่อน ไป เหตุนั้นชื่อว่า **จรมย** ได้แก่ ลม ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

จรม 6.73

จรมน (หนัง, เปลือกไม้) √จรมน {1}, ปรส.+มนิน (มน) ปัจจัย

จรมน คตยรณะ เภา | จริตฺ ตตร ศสเตรณติ **จรม - ตวก** | อธิกรรม |

จรมน “ไป, ถึง, บรรลุ, เคลื่อน, เดิน” ภาวาทิคณะฯ ถูกถึงแล้ว โดยศัสตรา ที่อวัยวะนั้น เหตุนั้น ชื่อว่า **จรมน** ได้แก่ หนัง, เปลือก ๆ เป็นอธิกรรมสาธนะ ๆ

จาณะ 9.60

จาณส (ข้าว, อาหาร) √จายฤ {1}, อุภ.+อสุณ (อส) ปัจจัย ลง นุม อาคม อาเทศ น เป็น ณ
ลบ ย ดูที่ จณส 9.60

จิวระ 8.49

จิวร (จิวร, เครื่องนุ่งห่มของภิกษุ, เครื่องนุ่งห่มของชาวมุณี) √จिय {5}, อุภ.+ชวรจ (วร) ปัจจัย
จिय จยเน เสา | อสย ที่รชตวมคฺณตฺว จ นิปาตยเต | จิโนติ จियเต วา ตทฺธรมปฺไรริติ **จิวระ -**
มุณิชนวาสะ | กรตฺตา กรม จ |

จिय “สะสม, รวบรวม, ปกคลุม” สวาทิกณะ ฯ สำหรับชาตฺนี้ ความเป็นที่ชะและไม่ทำคุณ
ย่อมสำเร็จฯ ย่อมสะสม อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกรวบรวม โดยชน ทล. ผู้มีคุณสมบัติเหมือนกัน เหตุนี้
ชื่อว่า **จิวร** ได้แก่ เครื่องนุ่งห่มของชาวมุณี ฯ เป็นกรรตฺตสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

จิโนเตช ชวรจ อิตฺวมจิโนติ ฉาทยตีตี จิวริ ภิกษุปรวารณม³⁷¹ |

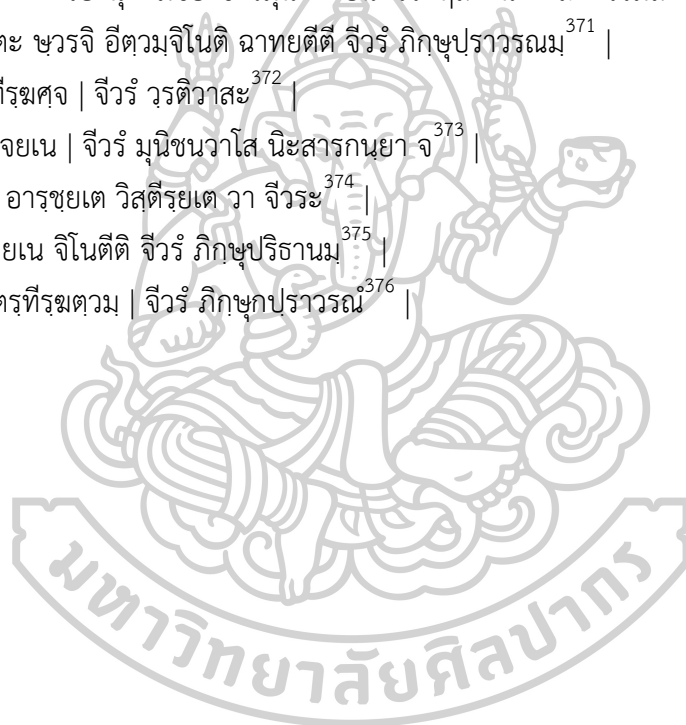
จิง ทิรชศจ | จิวริ วรติวาสะ³⁷² |

จิกฺกุ จยเน | จิวริ มุณิชนวาส โนะสสารกนยา จ³⁷³ |

จियเต อารชยเต วิสตีรยเต วา จิวระ³⁷⁴ |

จिय จยเน จิโนตีติ จิวริ ภิกษุปริธานม³⁷⁵ |

จิโนเตรฺที่รชตวม | จิวริ ภิกษุปรวารณม³⁷⁶ |

³⁷¹ เสวต. อุ. 3.1 (ฉิตฺวณฉตฺวริชฺวริปฺวารมฺวารจิวรตีวณฺวารคหฺวรกฏฺวารสฺยทวาระ : ชวรจ)

³⁷² โภช. อุ. 2.3. 74 (ฉิตฺวณฉตฺวริชฺวริปฺวารจิวรคหฺวโรปฺหวรสฺยทวณฺชวโรทฺมพฺรภูพฺรตฺพ
ราทยะ : ชวรจ) ในสรฺสวตีกัณฐาภณณะ

³⁷³ เหม. อุ. 443 (นํมีกฺตุเจรฺที่รชศจ : วรฏฺ) ในเหมจันทวยาภณณะ

³⁷⁴ นารา. อุ. ขณ. 3.1 (ฉิตฺวณฉตฺวริชฺวริปฺวารมฺวารจิวรตีวณฺวารคหฺวรกฏฺวารสฺยทวาระ : ชวรจ)
ในประกฺริยาสรวฺสว

³⁷⁵ ทฺรค. อุ. 3.50 (ฉิตฺวรทวยะ : วร)

³⁷⁶ อฺช. อุ. 3.1 (ฉิตฺวณฉตฺวริชฺวริปฺวารมฺวารจิวรตีวณฺวารคหฺวรกฏฺวารสฺยทวาระ : ชวรจ)

หมวดอักษร ฉ

ฉคละ 8.114

ฉคล (แพะ) √โฉ {4}, ปรส.+กล (อล) ปัจจัย ลง คุก อาคม

โฉ เฉทเน ไท | อสย หรสวตว์ นิปาตยเต คุคาคมศจ | ฉยติ ฉายเต วา'เสา ยชณกรรมณิ อิติ

ฉคละ - อชะ | กรตตา กรม จ |

โฉ “ตัด, เชือด, บั่น” ทิวาทิคณะ ฯ สำหรับธาตุนี้ ความเป็นรัสสะ และการลง คุก อาคม ย่อมสำเร็จฯ ย่อมเชือด [ซึ่งสัตว์นั้น] อีกอย่างหนึ่ง สัตว์นั้น ย่อมถูกเชือดในการทำพิธีบูชา เหตุนั้น ชื่อว่า ฉคล ได้แก่ แพะ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

ฉตรม 8.79

ฉตร (ฉัตร, ร่ม, เครื่องป้องกันแดด) √ฉท {10}, อุภ.+ษฏฺรณ ปัจจัย

ฉท อปวารณ เจา | ฉาทยเต'เนเนติ ฉตรม - อาตปตรม | กรมม |

ฉท “ปิด, บัง, คลุม, ซ่อน” จุราทิคณะ ฯ ย่อมปกปิด ด้วยสิ่งนี้ เหตุนั้นชื่อว่า ฉตร ได้แก่ ร่ม ฯ เป็นกรณสาธนะ ฯ

ฉตวรม 8.49

ฉตวร (เรือน, บรรณศาลา, ซุ้มไม้, สิ่งมุงบัง) √ฉท {10}, อุภ.+ษฺวรจ (วร) ปัจจัย

ฉท สัวรณ เจา | อสย ณีโจ ลุกิ กฤเต ตกาโร'นตยสย นิปาตยเต ฉาทยตีติ ฉตวรม -

ฉาทนม | กรตตา |

ฉท “ปกคลุม, บัง, ปกปิด, ซอบใจ, ยินดี, เกื้อยกคลุม” จุราทิคณะ ฯ สำหรับธาตุนี้ เมื่อการ ลบ ณีจ ปัจจัย ถูกกระทำแล้ว การอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ต ย่อมสำเร็จฯ ย่อมปกปิด เหตุนั้น ชื่อว่า ฉตวร ได้แก่ สิ่งมุงบัง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ฉทิส 9.30

ฉทิส (หนัง, เครื่องห่อหุ้ม, หลังกา) √ฉท {10}, อุภ.+อิสิ (อิส) ปัจจัย

ฉท อปวารณ เจา | ฉาทยตีติ ฉทิส - จรม อวารณ จ | กรตตา |

ฉท “ปิด, บัง, คลุม, ซ่อน” จุราทิคณะ ฯ ย่อมปกปิด เหตุนั้นชื่อว่า ฉทิส ได้แก่ หนัง และ เครื่องป้องกัน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ฉนทะ 9.78

ฉนทส (พระเวท, ฉันท, บทร้อยกรอง) √ฉท {1}, ปรส.+อสฺน (อส) ปัจจัย อาเทศต้นธาตุ

เป็น ฉ

จทิ อาหุลาทเน ทิปเตา จ [เภา] | จนุทยตีติ **จนุทะ - เวทะ** | กรตุตา |
 จทิ “ยินตี, ดีใจ, ทรรรษา, ส่องแสง” [ภวาทิคณะ] ๗ ย่อมยินตี เหตุนั้นชื่อว่า **จนุทส** ได้แก่
 พระเวท ๗ เป็นกรรตฤสาธนะ ๗

จนุทิส 9.30

จนุทิส (โรคาเจียน) √จนุทิส {7}, อุภ.+อิสิ (อิส) ปัจจย
 จนุทิส ที่ปติเทวนโยะ [วมเน จ] เรา ฉยนตะ | จนุทยตีติ **จนุทิส - วมิะ วุยาธิะ** | กรตุตา |
 จนุทิส “ส่องแสง, เล่น [อาเจียน, สำรอก]” รุธาतिकณะ ๗ ย่อมสำรอก เหตุนั้นชื่อว่า **จนุทิส**
 ได้แก่ โรคาเจียน ๗ เป็นกรรตฤสาธนะ ๗

ฉวิ 1.26

ฉวิ (ผิว, ผิวหนัง, ความงาม) √ฉท {10}, อุภ.+กวิน (วิ) ปัจจย
 ฉท สัวรรณ เจา ฉิชนตะ | อสย ฉิโจ โลเป ทโลปทรุสเวา นิปาตยเต | ฉาทยเต'นเยติ **ฉวิะ**
ตวุก - โศภา จ | กรณม |
 ฉท “ปกคลุม, บัง, ปกปิด, ชอบใจ, ยินดี, เกลี่ยกล่อม” จุธาतिकณะ ๗ สำหรับธาตุนี้ เมื่อ
 การลบ ฉิจ ปัจจย ถูกกระทำแล้ว การลบ ท อักษรและรัสสะ ย่อมสำเร็จ๗ ย่อมห่อหุ้ม ด้วยสิ่งนี้
 เหตุนั้นชื่อว่า **ฉวิ** ได้แก่ ผิวหนัง และความงาม ๗ เป็นกรณสาธนะ ๗

ฉาคะ 3.69

ฉาค (แพะ) √ฉ {4}, ปรส.+คก (ค) ปัจจย
 ฉ ฉาทเน ไท | ฉยตีติ **ฉาคะ - อชะ** | กรตุตา |
 ฉ “ตัด, เชือด, บั่น” ทิวาทิคณะ ๗ ย่อมตัด เหตุนั้นชื่อว่า **ฉาค** ได้แก่ แพะ ๗ เป็นกรรตฤ
 สาธนะ ๗

ฉายา 8.12

ฉายา (เงา, รูปเปรียบ) √ฉ {4}, ปรส.+ย ปัจจย+ฉาป (อา) ปัจจยสตรilingค์
 ฉ ฉาทเน [ไท] | ฉยตีติ ฉายเต วา **ฉายา - ปรตริรูปม** | กรตุตา กรม จ |
 ฉ “ตัด, เชือด, บั่น” [ทิวาทิคณะ] ๗ ย่อมตัด อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกตัด เหตุนั้นชื่อว่า **ฉายา**
 ได้แก่ รูปเปรียบ ๗ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรตฤสาธนะ ๗

ฉิตวระ 8.49

ฉิตวระ (ศัทรู, คนโกง, คนมีมารยา, นักเลงพนัน, เศษส่วน) √ฉิตริ {7}, อุภ.; √ฉ {4}, ปรส.+
 ษวระจ (ว) ปัจจย
 ฉิตริ ไทวธีกรณ เรา | ฉินตเตสตุกาโร'นตยสย นิปาตยเต'คุณตวิ จ | ฉ ฉาทเน ไท | อสเยตวิ
 ตุคาคมสจ นิปาตยเตฉินตติ ฉยตี วา **ฉิตวระ - ฉาทกะ รุตุตศจ** | กรตุตา |
 ฉิตริ “ทำเป็นสองส่วน, แบ่ง, ตัด, ขาดตอน, สัหาร” รุธาतिकณะ๗ การอาเทศพยัญชนะที่สุด
 ของ ฉิตริ ธาตุเป็น ต และการไม่ทำคุณ ย่อมสำเร็จ๗ ฉ “ตัด, เชือด, บั่น” ทิวาทิคณะ๗ สำหรับธาตุ

นี้ ความเป็น อิ และการลง ตุก อาคม ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมแบ่ง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมตัด เหตุนั้นชื่อว่า **ฉิตฺวร** ได้แก่ เศษส่วน และนักเลงพนัน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ฉิทิ 1.48, 72

ฉิทิ (ขวาน, อาวุธใช้พุ่งหรือยิง) √ฉิทิ {7}, อุภ.+อิน, อิ ปัจจัย

ฉิทิ ไรวธีกรณ เรา | ฉินตตีติ **ฉิทิ** - **ประสุ** | กรตตา |

ฉิทิ “ทำเป็นสองส่วน, ตัด, ขาดตอน, สंहาร” ฐาธิคณะ ฯ ย่อมตัด เหตุนั้นชื่อว่า **ฉิทิ** ได้แก่ ขวาน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ฉิทิ ไรวธีกรณ เรา | ฉินตตีติ **ฉิทิ** - **อสฺตรม** | กรตตา |

ฉิทิ “ทำเป็นสองส่วน, ตัด, ขาดตอน, สंहาร” ฐาธิคณะ ฯ ย่อมตัด เหตุนั้นชื่อว่า **ฉิทิ** ได้แก่ อาวุธ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ฉิทิ 8.26

ฉิทิ (ศัสตรา, อาวุธ, ของมีคม) √ฉิทิ {7}, อุภ.+ กิรจ (อิ) ปัจจัย

ฉิทิ ไรวธีกรณ เรา | ฉินตตีติ **ฉิทิ** - **ศสฺตรม** | กรตตา |

ฉิทิ “ทำเป็นสองส่วน, ตัด, ขาดตอน, สंहาร” ฐาธิคณะ ฯ ย่อมตัด เหตุนั้นชื่อว่า **ฉิทิ** ได้แก่ ศัสตรา ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ฉิทรม 8.31

ฉิท (ช่อง, รู, รอยแยก) √ฉิทิ {7}, อุภ.+ รก (ร) ปัจจัย

ฉิท ไรวธีกรณ เรา | ฉิทยเต ตทิตติ **ฉิทรม** - **วิวรม** | กรม |

ฉิท “ทำเป็นสองส่วน, ตัด, ขาดตอน, สंहาร” ฐาธิคณะ ฯ สิ่งนั้น ย่อมถูกตัด เหตุนั้นชื่อว่า **ฉิท** ได้แก่ ช่อง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

หมวดอักษร ช

ขณม 5.28

ขณ (สะเอว, สะโพก) √หน {2}, ปรส.+กยฺ ปัจจยฺ อาเทศ กยฺ เป็น อน
 หน หีสาคตโยธ อ | หนติ หนยเต वा **ขณม** - กฺฐิ | กรตุตา กรมฺ จ |
 หน “เบียดเบียน, ไป” อทาทีคณะ ๆ ย่อมเบียดเบียน หรือ ย่อมถูกเบียดเบียน ชื่อว่า **ขณ**
 ได้แก่ สะเอว ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

สูตรสำหรับทำตัวของอุทาหรณ์นี้พบในทศปาทยาฎมาทิวฤตติเท่านั้น ไม่พบในอุณาทิวฤตติฉบับ
 อื่นๆ เนื่องจากเป็นสูตรที่มาฉีกยเฉพาะขึ้นมาใหม่นั้นเอง

ชงฆา 3.70

ชงฆา (แข็ง, หน้าแข็ง, ชงษ์) √ชนิ {4}, อาต.; √ชน {3}, ปรส.+ก (อ) ปัจจยฺ อาเทศ ชน เป็น
 ชงฆ

ชนิ ปฺราทุรภาเว ไท | ชน ชนเน เขา | ชายนเต’สยฺ [ชชนติ वा] อติศยน โรมาณิตี **ชงฆา** -
ศรีรางคม | อธิกรณม |

ชนิ “เกิด, เจริญขึ้น, ปราบกฎ, มีขึ้น, เป็นขึ้น” ทิวาทิคณะ, ชน “เกิด, กำเนิด” ๆ ชน ทล.
 ย่อมเกิด คือกำเนิดขึ้น มากยิ่ง ที่แข็งนั้น เหตุุนั้นชื่อว่า **ชงฆา** ได้แก่ ส่วนประกอบของสรีระฯ เป็น
 อธิกรณสาธนะ ๆ

ขนม 6.73

ขนม (การเกิด, กำเนิด, ขนม) √ชนิ {4}, อาต.+มนิน (มน) ปัจจยฺ
 ชนิ ปฺราทุรภาเว ไท | ชายเต ชนยเต อิติ **ขนม** | กรตุตา กรมฺ จ |
 ชนิ “เกิด, เจริญขึ้น, ปราบกฎ, มีขึ้น, เป็นขึ้น” ทิวาทิคณะ ๆ ย่อมเกิดขึ้น ย่อมถูกเกิด เหตุุนั้น
 ชื่อว่า **ขนม** ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ๆ

ขรตะ 6.25

ขรต (องค์กำเนิด, ขน, ขนของผ้า) √ชนิ {4}, อาต.+ต ปัจจยฺ อาเทศที่สุตธาตฺเป็น ร
 ชนิ ปฺราทุรภาเว ไท | ชายต อิติ **ขรตะ** - วสฺตรโลม | กรตุตา |
 ชนิ “เกิด, เจริญขึ้น, ปราบกฎ, มีขึ้น, เป็นขึ้น” ทิวาทิคณะฯ ย่อมเกิดขึ้น เหตุุนั้นชื่อว่า **ขรต**
 ได้แก่ ขนของผ้า ๆ เป็นกรรตฤสาธนะ ๆ

ขเนสฺตปฺรตฺยเย เรมฺศฺจานฺตาเตศะ | ชนยตีติ ขรตะ โยนิ โรม จ³⁷⁷ |

ชานู 1.88

ชานู (เข้า, หัวเข้า) √ชนิ {4}, อาต.; √ชน {3}, ปรส.+ณฺณ (อ) ปัจจยฺ
 ชนิ ปฺราทุรภาเว ไท | ชน ชนเน เขา | ชายเต ชชนติ ชนยเต वा **ชานู** - ศรีรางคม | กรตุตา
 กรมฺ จ |

³⁷⁷ เสวต. อุ. 5.52. (ขเนสโต รคจ : ต)

ชนี้ “เกิด, เจริญขึ้น, ปราบกฎ, มีขึ้น, เป็นขึ้น” ทิวาทิศณะ, ชน “เกิด, กำเนิด” ๗ ย่อมเกิด คือกำเนิดขึ้น อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกกำเนิด เหตุนั้นชื่อว่า **ชานู** ได้แก่ ส่วนประกอบของสรีระ ๗ เป็นภรรตฤสาธนะ และภรรตฤสาธนะ ๗

ชามาตา 2.3

ชามาตฤ (ลูกเขย) ชายา+๗ชุมิณ {5}, อุภ.+ตฤณ; ตฤจ (ตฤ) ปัจจัย

ชุมิณ ปรกษเปณ เสอา | ชายาศพทปูระวะ | อสย อาการานตาเทโส นิปาตยเต ชายาศพทสย
ชาเทศะ | ชายำ มีโนตีติ **ชามาตา - ทุหิตะ ปติะ** | ภรรตฤตา |

ชุมิณ “ทิ้ง, ขว้าง, รด, สาดไป” สวาทิศณะ ๗ มี ชายา ศัพท์เป็นบุรพพท ๗ สำหรับธาตุนี้ การอาเทศที่สุตธาตุเป็น อา อักษร และอาเทศ ชายา ศัพท์เป็น ชา ย่อมสำเร็จ ๗ ย่อมราดรด ซึ่ง ภรรยา เหตุนั้นชื่อว่า **ชามาตฤ** ได้แก่ สามีของลูกสาว ๗ เป็นภรรตฤสาธนะ ๗

ตฤณ; ตฤจ (ตฤ) ปัจจัย ทั้งสองตัวนี้คือปัจจัยตัวเดียวกัน แต่ใช้อนุพันธ์ต่างกัน เพื่อกำหนด ความเป็น นิต และ จิตี ปัจจัยเท่านั้น

ชายา 8.13

ชายา (ภรรยา, เมีย) ๗ชนี้ {4}, อาต.; ๗ชน {3}, พรส.+ยภ (ย) ปัจจัย+ฎาป (อา) ปัจจัย
สตรีลิงค์

ชนี้ ปฺราทฺรภาเว ไท | ชน ชนเน เชา | ชายเต ชชนติ ชนยเต วา’สฺยามปตฺยมิติ **ชายา -**
ภรรยา | อธิภรรณม |

ชนี้ “เกิด, เจริญขึ้น, ปราบกฎ, มีขึ้น, เป็นขึ้น” ทิวาทิศณะ, ชน “เกิด, กำเนิด” ๗ ย่อมเกิด คือกำเนิดขึ้น อีกอย่างหนึ่ง บุตร ย่อมถูกกำเนิด ในสตรีนี้ เหตุนั้นชื่อว่า **ชายา** ได้แก่ ภรรยา ๗ เป็นอธิภรรณสาธนะ ๗

ชิกณะ 1.142

ชิกนุ (ปราณ, ปลา, ไฟ) √คมภ {1}, ปรส.+กนุ (นุ) ปัจจัย ทำทวิตวะ
 คมภ คเตา เภา | คจฉตยาศวีติ **ชิกณะ - ปราณะ มีโน วา** | กรตุตา |
 คมภ (คม) “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะฯ ย่อมไป เร็ว เหตุนั้นชื่อว่า **ชิกนุ** ได้แก่ ปราณ หรือปลาฯ
 เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ชิตวา 6.69

ชิตวาน (พระอินทร์, ผู้ชนะ) √ชิต {1}, ปรส.+กวนิป (วน) ปัจจัย ลง ตฎ (ต) อากม
 ชิ อภิภเว เภา | ชยตีติ **ชิตวา - อินทร์** | กรตุตา |
 ชิ “ชนะ, มีชัย, ครอบครอง, ครอบงำ” ภาวาทิคณะฯ ย่อมชนะ เหตุนั้นชื่อว่า **ชิตวาน** ได้แก่
 พระอินทร์ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ชิตวา 8.128

ชิตวา (ลิ้น, รสนนทรีย์) √ลิห {2}, อุภ.+วน ปัจจัย+ฆาป (อา) ปัจจัยสตรilingค์ อาเทศ ล
 เป็น ช

ลิห อาสวาทเน [อา] | อสย ลการสย ชตว์ นิปาตยเต คุณาภาวศจ | ลิหนตยนยา รสานิติ

ชิตวา - รสนนทรียม | กรณม |

ลิห “เลีย, ชิม, ชิมรส” [อทาทิคณะ]ฯ สำหรับบัดนี้ ความเป็น ช แห่ง ล อักษร และความ
 ไม่มีแห่งการทำคุณ ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมลิ้มเลีย ซึ่งรส ทล. ด้วยลิ้นนี้ เหตุนั้นชื่อว่า **ชิตวา** ได้แก่
 รสนนทรีย์ (อินทรีย์เป็นเครื่องรับรส) ฯ เป็นกรณสาธนะ ฯ

ชิมุตตะ 6.11

ชิมุต (เมฆ, ภูเขา) √ชิต {1}, ปรส.+กต (ต) ปัจจัย ลง มฎ อากม ทำทิมะ
 ชิ อภิภเว เภา | ชยตี ชียเต วา'เสา วายุนเต **ชิมุตตะ - เมฆะ** | กรตุตา กรม จ |
 ชิ “ชนะ, มีชัย, ครอบครอง, ครอบงำ” ภาวาทิคณะฯ ย่อมชนะ [ซึ่งความร้อน] อีกอย่างหนึ่ง
 มั่นยอมถูกพายุเอาชนะ เหตุนั้นชื่อว่า **ชิมุต** ได้แก่ เมฆ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ
 เชะ กตะ ตสโยททาตะ มฎ ฐาโตะ ทิรัชศจ | ชยตยุษณิ ชิมุตตะ³⁷⁸ |
 ชิว ปราณธารณ | อิตยสมาทุตก ปรัตโย ภาติ มศจानตาเทโส ภาติ | ชิมูโต เมโฆ คิริศจ³⁷⁹ |
 ชิ ชย | อตะ กตสตสย มูทาคมศจ | ตสโยททาตตวั ฐาโตรุทิรัชศจ | ชิมูโต เมฆไศลโยริตยมระ
 | ชิวน์ ชลั มุตตยตีติ สรวยตีติ ปุโษทราทิตวาตสิทเธรนาฤษมิท สุตรมิติ ปุรุโษตตมเทวะ³⁸⁰ |

ชירתานู 1.163

ชירתานู (ไอสด, สมุนไพรว) √ชิว {1}, ปรส.+อทานุก (อทานุ) ปัจจัย
 ชิว ปราณธารณ เภา | ชิวตี ชิวยเต วา **ชירתานู - เอาษธม** | กรตุตา กรม จ |

³⁷⁸ นารา. อุ. ขณ. 3.92 (เชรมฎุ โจทาทตะ : กต) ในประกฤษยาสรวสวะ

³⁷⁹ เหม. อุ. 216 (ชีเวรม จ : อุตก) ในเหมจันทรวยากรณะ

³⁸⁰ อุช. อุ. 3.91 (เชรมฎุ โจทาทตะ : กต)

ชีว “เป็นอยู่, มีชีวิต” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมมีชีวิตอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกเป็นอยู่ เหตุนี้ชื่อว่า **ชिरทานุ** ได้แก่ **โอสถ** ฯ เป็นภรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ
สูตรสำหรับทำตัวของอุทาหรณ์นี้พบในทศปาทยุคมาทิวฤตติเท่านั้น ไม่พบในอุคมาทิวฤตติฉบับ
อื่นๆ

ชุกรานะ 5.34

ชุกราน (คนใจแข็ง, คนใจกระด้าง, คนใจคด) √หฺรฺจฺฉฺนา {1}, ปรส.+อานจ (อาน) ปัจจย+สน
ปัจจย ลบ สน ปัจจย และลบ ฉ

หฺรฺจฺฉฺนา เภาภฺลฺลฺเย [เภา] | หฺรฺจฺฉฺนฺมิจฺฉฺนฺติ สน, ชฺหฺรฺจฺฉฺนฺตฺติ **ชุกรานะ - กฉินฺหฺฤทฺยะ** | กรฺตฺตา |
หฺรฺจฺฉฺนา (หฺรฺจฺ) “คด, โกง” [ภาวาทิคณะ] ฯ ลง สน ปัจจย [ในอรรณ] หฺรฺจฺฉฺนฺมิ อิจฺฉฺนฺติ ย่อม
ปรารณนา เพื่อคดโกง เหตุนี้ชื่อว่า **ชุกราน** ได้แก่ คนใจกระด้าง ฯ เป็นภรรตฤสาธนะ ฯ

ชฺหฺ 10.3

ชฺหฺ (ทัพพีสำหรับตักเนยใส่ไฟในพิธีบูชาัยญ) √หฺ {3}, ปรส.+กฺวิป ปัจจย ทำทิวตะ
หฺ ทานาทนโยชะ เขา | หฺยเต’นเยติ **ชฺหฺ - ยชฺโยปกรณม** | กรณม |
หฺ “ให้, บูชาัยญ, กิน” ชฺโหเตยาทิคณะ ฯ ย่อมถูกบูชา ด้วยทัพพีนี้ เหตุนี้ชื่อว่า **ชฺหฺ** ได้แก่
อุปกรณ์สำหรับบูชาัยญ ฯ เป็นภรรณสาธนะ ฯ

ชฺ 10.2

ชฺ (ปีศาจ, เขาวน, ความเร็ว) √ชฺง {1}, อาต.+กฺวิป ปัจจย ลบ กฺวิป และทำทิวชะ
ชฺง คเตา [เภา] | ชฺวต อิติ **ชฺ - ปีศาจ** | กรฺตฺตา |
ชฺง “ไป, เคลื่อน, เร็ว, ไว” [ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมแล่นไป เหตุนี้ชื่อว่า **ชฺ** ได้แก่ ปีศาจ ฯ
เป็นภรรตฤสาธนะ ฯ
ชฺง ธาตุต่างจาก ชฺ เสาตรธาตฺ (เวเค) ตรงที่มี ง เป็นอนุพันธ์ และเป็นอาตมเนปที ส่วน ชฺ
เสาตรธาตฺเป็นปรสฺไมปที

ชฺรฺณึะ 1.18

ชฺรฺณึ (โรค, ไข้, ความเร็ว, ฝีเท้า, สรีระ, พระอาทิตย์, พระอัคนิ, พระวายุ, พระพรหม)
√ชฺรฺ {1}, ปรส.+นึ ปัจจย
ชฺรฺ โรเค เภา | ชฺรฺตฺติ ชฺรฺณึ วา **ชฺรฺณึ - โรคะ** | กรฺตฺตา ภาวศฺจ |
ชฺรฺ “เป็นโรค, เป็นไข้, เจ็บปวด เร้าร้อน” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเป็นไข้ อีกอย่างหนึ่ง ความ
เจ็บไข้ ชื่อว่า **ชฺรฺณึ** ได้แก่ โรค ฯ เป็นภรรตฤสาธนะ และภาวสาธนะ ฯ
ชฺรฺยตฺติชฺรฺณึ อาทิตฺยะ อคฺณึะ ศฺรึร์ พฺรฺหมา จ³⁸¹ |
ชฺรฺณึะ ปุราณะ³⁸² |
ชฺรฺ โรเค ชฺรฺณึชฺวโร วายุธาตฺตโยคฺณึะ ศฺรึร์ พฺรฺหมา ปุราณศฺจ³⁸³ |

³⁸¹ เสวต. อุ. 4.50 (วิชาชาวริภโย นิ : นิ)

³⁸² โภช. อุ. 2.1.210 (ขณฺสฺถฺรฺวฺฤชฺปฺรจฺฉฺวริทฺวริภยชะ กิต : นิต) ในสรส์สวตีกัณฐาภรรณชะ

ในอุทาหรณ์นี้มีการอาเทศ ว อักษรและอุปฮาของ ว (คือ อ) เป็น อูฐ (อู) ด้วยปาณินิสูตราว่า
 ชวรตวรสรวิยวิมวาม อุปธายาศจ | (ปา. สู. 6.4.20) คูอธิบายเพิ่มเติมที่ **อูฐ 5.35**

ไขวาทฤกะ 3.1

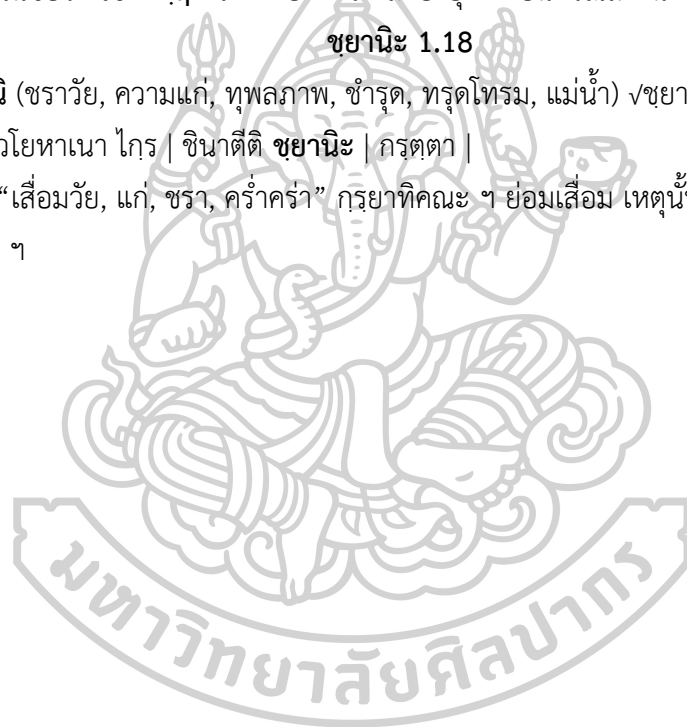
ไขวาทฤกะ (พระจันทร์, อาหาร, ข้าน้ำ, อายุ) √ชีวิต {1}, ปรส.+อาตฤกน (อาตฤก) ปัจจัย
 ทำวฤทธิ

ชีวิต ปราณธารณ เภ | ปรากฏตยนตรี ฌยนโต วา | ชีวิตีติ วา **ไขวาทฤกะ - จนุทรมะ** |
 กรตตา | ชีวิตยเนน ปราณิน อิติ **ไขวาทฤกะ - อนนม อายุศจ** | กรณม |

ชีวิต “เป็นอยู่, มีชีวิต” ภาวาทิคณะ ฯ ลง ฌยนต ปัจจัยมาระหว่างประกฤติ (ธาต) ก็ได้ ฯ ย่อม
 มีชีวิตอยู่ เหตุนั้นชื่อว่า **ไขวาทฤกะ** ได้แก่ พระจันทร์ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ สัตว์ ทล. ย่อมมีชีวิตอยู่
 ด้วยสิ่งนี้ เหตุนั้นชื่อว่า **ไขวาทฤกะ** ได้แก่ อาหาร และอายุ ฯ เป็นกรณสาธนะ ฯ

ขยานิ 1.18

ขยานิ (ชราวัย, ความแก่, ทุพลภาพ, ชำรุด, ทรุคโทรม, แม่น้ำ) √ขยา {9}, ปรส.+นิ ปัจจัย
 ขยา วโยหาเนา ไกร | ชินาตีติ **ขยานิ** | กรตตา |
 ขยา “เสื่อมวัย, แก่, ชรา, คร่ำคร่า” ภายาทิคณะ ฯ ย่อมเสื่อม เหตุนั้นชื่อว่า **ขยานิ** ฯ เป็น
 กรรตฤสาธนะ ฯ

ชโยติะ 9.32

ชโยติส (แสงสว่าง, ดวงดาว, แสงไฟ) ๗ทฤษฎี {1}, อาต.+อิสิน (อิส) ปัจจัย
 ทฤษฎี ทีปเตา เภา | ทยอตต อิติ ชโยติะ - ทีปติะ ครุหนกษตราคุนยะ | กรตตา |
 ทฤษฎี “ส่องแสง, สว่าง” ภาวาทิคณะฯ ย่อมส่องแสง เหตุนั้นชื่อว่า ชโยติส ได้แก่ พระเคราะห์,
 นักษัตร และพระอัคนี ๗ เป็นภรรตฤสาธนะ ๗

หมวดอักษร ณ

ณฺรณฺรํกม 3.38

ณฺรณฺรํก (สร้ระ, ร่างกาย) √ชฤฯ {4}, ปรส.+อึกน (อึก) ปรจจย ลง รุก อาคม ทำทวิทวะ
 ชฤฯ วโยหาเนา ไท | อสย เทว รุก จาภยาสสย ตฤตยสย จตฤธภาโว นิปาตยเต | ชีรยต อติ
 ณฺรณฺรํกม- สร้รม | [กรม] |

ชฤฯ “เส้อมว้ย, แก่, ชรา, คร่ำคร่า” ทิวาทิคณะฯ สำหรับธาตุนี้ ทำทวิทวะ ลง รุก อาคม
 และความเป็นอักษรที่สี่แห่งอักษรที่สามของอภยาสะย้อมสำเร็จ ฯ ย่อมถูกคร่ำคร่า เหตุนั้นชื่อว่า
 ณฺรณฺรํก ได้แก่ สร้ระ ฯ [เป็นกรรมสาธนะ] ฯ

หมวดอักษร ต

ตทากม 3.34

ตทาก (สระ, ตรีเพ็ง) √ตท {1}, อุภ.+อาภ ปัจจย

ตท อาฆาเต เภา | ตทยเต ตท ทวาทิกิริติ **ตทากม - ปุษกริณี** | กรม |

ตท “ตี, กระทบ” ภูวาทิคณะ ฯ สถานที่นั้นย่อมถูกสัตว์ ทล. มีโค เป็นต้น กระทบกระทั่ง เหตุนี้ชื่อว่า **ตทาก** ได้แก่ สระบัว ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

ตท ธาตุที่กล่าวอรรถ อาฆาเต นี้ในที่ทั่วไปจัดเข้าในธาตุหมวดที่ 10 และเป็นอุภยบท ส่วน ตท ที่เป็นธาตุหมวดที่ 1 กล่าวอรรถว่า ตาทเน (ตี, เคาะ) แต่ให้แทรกอนุนาสิกที่ต้นธาตุเป็น ตัท (ตณท) เช่น ตัทเต (ตณทเต) และเป็นอาत्मเนบทยอย่างเดียว

ตทิต 6.4

ตทิต (ฟ้าแลบ, สายฟ้า) √ตท {10}, อุภ.+อิต (อิต) ปัจจย

ตท อาฆาเต เภา ญยนตะ | ตทยติ เมฆาน ตทยเต ภา วายุนติ **ตทิต - ศตหรรทา** |
กรรตา กรม จ |

ตท “ตี, กระทบ” จุราทิกณะ ลง ญยนต ปัจจยฯ ย่อมกระทบ ซึ่งเมฆ ทล. อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกลมกระทบ เหตุนี้ชื่อว่า **ตทิต** ได้แก่ ฟ้าแลบ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และกรรมสาธนะ ฯ

ตณทูละ 10.17

ตณทูล (แก่นข้าว, ข้าวสาร) √ตท {10}, อุภ.+อูล ปัจจย รัสสะ อุ เป็น อุ

ตท ตาทเน เภา | อสโยลปรตโย นุมาคมศจ นิปตยเต หรสวศจ | ตทยต อิติ **ตณทูละ -**
วรีทิสาระ | กรม |

ตท “ตี, เคาะ, ทบ” จุราทิกณะ ฯ สำหรับธาตุนี้ การลง อูล ปัจจย นุม อาคม และรัสสะ ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมถูกทบ (กะเทาะ) เหตุนี้ชื่อว่า **ตณทูล** ได้แก่ ข้าวสาร ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

ตณยะ 8.10

ตณย (บุตร, ลูกชาย) √ตณ {8}, อุภ.+กยณ (อย) ปัจจย

ตณ วิสตาเร ตา | ตโนติ กุลมิตี **ตณยะ - บุตระ** | กรรตทา |

ตณ “พิสดาร, แผ่กระจาย, เหยียดออกไป, กว้างขวาง” ตนาทิกณะ ฯ ย่อมแผ่ขยาย ซึ่งตระกูล เหตุนี้ชื่อว่า **ตณย** ได้แก่ บุตรชาย ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ตณตรี 1.82

ตณตรี (เส้นเอ็นแห้ง, เครื่องดนตรี, เครื่องสาย) √ตตริ {10}, อุภ.+อึ ปัจจย

ตตริ ภูมัพพธารณ เภา | ตตตริยเต ณะยติ **ตณตรี - ศุษกสนายะ วาติตรี จ** | กรมม |

ตตริ (ตณตริ) “อุปถัมภ์, รักษา, ปกครอง” ตนาทิกณะฯ ย่อมถูกค้ำจุน ด้วยสิ่งนี้ เหตุนี้ชื่อว่า **ตณตรี** ได้แก่ เส้นเอ็นแห้ง และเครื่องดนตรี ฯ เป็นกรณสาธนะ ฯ

ตปะ 9.49

ตปส (ตบะ, การบำเพ็ญตบะ) √ตป {1}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจย

ตป สัมปาเป เภา | ตปติ ศรีรมิตติ **ตปะ** - กายเกลศาคตุมกะ **ศุทธาจารย์** | กรตตทา |
 ตป “ส่องแสง, ร้อน, ทำให้ร้อน, เจ็บปวด, เบียดเบียน, ประทุษร้าย” ภาวาทิคณะฯ ย่อมทำ
 ให้ร้อน ซึ่งสรีระ เหตุนั้นชื่อว่า **ตปส** ได้แก่ ความประพตติบริสุทธิ ที่มีความเศร้าหมองทางกายเป็น
 แก่นหลัก ๆ เป็นกรรตตสาธนะ ฯ

ตปะ 9.39

ตปส (พระอาทิตย์, พระอัคนี, และพระอินทร์) √ตป {1}, ปรส.+อุสิ (อุส) ปัจจัย
 ตป สนตปาเป เภา | ตปตีติ **ตปะ** - **สุรยาคนิศฺกราะ** | กรตตทา |
 ตป “ส่องแสง, ร้อน, ทำให้ร้อน, เจ็บปวด, เบียดเบียน, ประทุษร้าย” ภาวาทิคณะฯ ย่อมทำ
 ให้ร้อน เหตุนั้นชื่อว่า **ตปส** ได้แก่ พระอาทิตย์ พระอัคนี และพระอินทร์ ฯ เป็นกรรตตสาธนะ ฯ

ติตอุ 1.160

ติตอุ (ร้อน, ตะแกรง, กระจ้อน) √ตฺนุ {8}, อุภ.+ทฺอุ (อุ) ปัจจัย ลบที่สุดธาคฺ ทำอภัยสาสะและอาเทศ
 อ เป็น อี

ตฺนุ วิสตาเร ตา | ตโนติ ปิษฏทรวายณิตติ **ติตอุ** - **จาลนี** | กรตตทา |
 ตฺนุ “พิสดาร, แผ่, กระจาย, กว้างขวาง” ตนาทิคณะฯ ย่อมกระจายตัว ซึ่งคุณสมบัติของ
 แป้ง ทล. เหตุนั้นชื่อว่า **ติตอุ** ได้แก่ ร้อน ฯ เป็นกรรตตสาธนะ ฯ
 “ตฺนุ วิสตาเร” อสมตฺ ทอฺปรตยยะ | ตสฺมินฺ สนิวฺ การยมฺ | สนวทภาวาทฺ ทฺวิรวจณม,
 “สนยตะ”

อิตฺตีตฺวํ จ | ตโนติ โศธยตีติ **ติตอุ** อุปฺริปลวณมฺ | ตฺนนวทวา วิตตวทวา ภาวตี³⁸⁴ |

ตีวรม 8.46

ตีวร (รุนแรง, แข็งกร้าว, หยาบ, กระจ้าง) √ตีปฤ {1}, อาต.+รณฺ (ร) ปัจจัย
 ตีปฤ ฤษณมารละ [เภา] | อสโยปธายา ทิรฆตฺวํ นิปาตยเต เวจฺจานตาทะเศ | ตีปยต อิติ
ตีวรม - **นิษฺฐรม** | กรม |

ตีปฤ “หยด, ไหล, ปล่อย” [ภาวาทิคณะฯ] ฯ สำหรับธาตุนี้ ความเป็นทิมะแห่งอุปฐา และการ
 อาเทศที่สุดธาคฺเป็น ว ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมถูกปล่อยออกมา เหตุนั้นชื่อว่า **ตีวร** ได้แก่ แข็งกระด้างฯ
 เป็นกรรตตสาธนะ ฯ

ตฺหิณม 5.18

ตฺหิณ (ทิมะ, ความมืด) √ตฺหิรฺ {1}, ปรส.+อินฺน (อิน) ปัจจัย
 ตฺหิรฺ อรฺทเน เภา | โตหติ ตฺหฺยเต วา อรฺเกณเต **ตฺหิณม** - **หิณม** **อนธการศจ** | กรตตทา กรม |
 ตฺหิรฺ “เบียดเบียน, รบกวน, ทำร้าย” ภาวาทิคณะฯ ย่อมเบียดเบียน อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูก
 เบียดเบียน โดยพระอาทิตย์ เหตุนั้นชื่อว่า **ตฺหิณ** ได้แก่ ทิมะ และอนธการ ฯ เป็นกรรตตสาธนะ และ
 กรรตตสาธนะ ฯ

ตฤณม 5.62

ตฤณ (หญ้า, ต้นไม้ใบหญ้า) √ตีปฤ {7}, ปรส.+กณฺน (น) ปัจจัย ลบ ห ที่สุดธาคฺ

³⁸⁴ เสวต. อุ. 5.72 (ตโนเตชะ ทอุชะ สนวจจ : ทอุ)

ตฤห หีลี หีสายาม เรา | ตฤหยเต ตท ความทิวริติ **ตฤณม - วฤกษะ** | กรม |
 ตฤห “เปียดเปียน” รฐาทิคณะฯ มั่น ย่อมถูกลักส์ทว์ ทล. มีโคเป็นต้น เปียดเปียน เหตุนั้นชื่อว่า
ตฤณ ได้แก่ ต้นไม้ใบหญ้า ฯ เป็นกรรมสาธนะ ฯ

ตฤปลา 8.107

ตฤปลา (เครือเถา, เถาวัลย์, ไม้เลื้อย) √ตฤป {4}, ปรส.+กล (อล) ปัจจย+ฎาป ปัจจยสตรีลิงค์
 ตฤป ปรีเตา ไท | ปรกฤตยนตรี ฌยนโต วา | ตฤปยติ ตฤปยติ วา ตฤปลา - ลตา | กรตตา |
 ตฤป “อิมใจ, พอใจ” ทิวาทิคณะ ฯ ลง ฌยนต ปัจจยมาระหว่างประกฤติ (ธาต) ก็ได้ ฯ ย่อม
 อิมใจ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมพอใจ ชื่อว่า **ตฤปลา** ได้แก่ เถาวัลย์ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ตฤษณา 5.44

ตฤษณา (คำถุษา, ตัณหา, ความอยาก, ความทิวกระหาย) √ตฤษณา {4}, ปรส.+น ปัจจย+
 ฎาป ปัจจยสตรีลิงค์

ตฤษณา ปิปาสายาม ไท | ตฤษยเต ฌยติ **ตฤษณา - ปิปาสา รากพนุณจ** | กรมม |
 ตฤษณา “อยาก, ปรารณา, กระหาย” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมถูกลักส์ทว์ ทล. ด้วยสิ่งนี้ เหตุนั้น
 ชื่อว่า **ตฤษณา** ได้แก่ ความกระหาย และการผูกมัดด้วยรากะ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

เตชชะ 9.49

เตชส (เดช, อำนาจ, ความรุ่งเรือง) √ตฤช {1}, ปรส.+อสุน (อส) ปัจจย
 ตฤช นิตานเภา | ตฤชชติ อติ **เตชชะ - ทิปติชะ** | กรตตา |
 ตฤช “ลับ, ทำให้คม” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมทำให้คม เหตุนั้นชื่อว่า **เตชส** ได้แก่ ความรุ่งเรืองฯ
 เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ตวัชฎา 2.3

ตวัชฎา (ตวัชฎาทเทพ, พระอาทิตย์) √ตวัช {1}, อฎ.+ตฤณ: ตฤจ (ตฤ) ปัจจย อาเทศอุปธาเป็น อ
 ตวัช ทิปเตา เภา | อสโยปธายา อตว์ นิปาตยเต | ตวัชชติ ตวัชฎา - อาทิตยชะ | กรตตา |
 ตวัช “ส่องแสง, สว่าง” ทิวาทิคณะ ฯ สำหรับธาตุนี้ ความเป็น อ แห่งอุปธา ย่อมสำเร็จฯ
 ย่อมส่องแสง เหตุนั้นชื่อว่า **ตวัชฎา** ได้แก่ พระอาทิตย์ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

สำหรับอุทาหรณ์นี้ลงปัจจยสองตัวมาทำยธาตฺ ตัวใดตัวหนึ่ง เพื่อกำหนดความเป็น นิต และ
 จิต ปัจจย (ดูเพิ่มเติมที่ **ชามาตา 2.3**)

ตสฺรชะ 1.92

ตสฺร (ด้ามดาบ, ด้ามจับอาวุธ, สัตว์เลื้อยคลานบางชนิด) √ตสฺร {1}, ปรส.+อู ปัจจย

ตสฺร ฌทุมคเตา เภา | ตสฺรชติ **ตสฺรชะ - आयुञ्चरुहणैकतेชะ** | กรตตา |
 ตสฺร “ด้าเนินอุบาย, ไปในที่กำบัง, เลื้อย” ทิวาทิคณะฯ ย่อมไปในที่กำบัง เหตุนั้นชื่อว่า **ตสฺร**
 ได้แก่ ส่วนหนึ่งของที่จับอาวุธ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

หมวดอักษร ท

ทกษายยะ 8.1

ทกษายยะ (ไววนเตยะ, ลูกนางวินตา, ครุฑ, อรุณ; คนฉลาด) √ทกษ {1}, อุภ.+อายย ปัจจัย
 ทกษ วฤทุธา ศีฆรรารเถ เภา | ทกษต อิติ **ทกษายยะ - ไวนเตยะ, ทกษ โชนศจ** | [กรตุตา] |
 ทกษ “เจริญ, แผ่, เร็ว” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมเจริญ เหตุุนั้นชื่อว่า **ทกษายยะ** ได้แก่ ไวนเตยะ
 และคนฉลาด ฯ [เป็นกรรตฤสาธนะ] ฯ

ทริษายยะ 8.2

ทริษายยะ (เนยแข็ง, เนยก้อน, นพนิต) √ทกษ {1}, อุภ.+อายย ปัจจัย
 ฑุธาณ ธารณโปษณโยะ เขา | อสย ทูริรวจัน นิปาตยเต อิตัว ฑุคาคมศจ | ธิยต อิติ
ทริษายยะ - ปลูกหาชยม | กรม |
 ฑุธาณ (ภฏ) “ทรงไว้, ถือ, แยก, บำรุง, เลี้ยงดู” ฑุโทยาติคณะ ฯ สำหรับธาตุนี การ
 กล่าวซ้ำ (อภยาสะ) ความเป็น อี และการลง ฑุก อาคม ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมถูกทรงไว้ เหตุุนั้นชื่อว่า
ทริษายยะ ได้แก่ เนยก้อน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ทมนูชะ 9.95

ทมนูส (เทพเจ้า, พระอัคนี, พระอินทร์, พระศุกร์, คำชี้แนะ, ความตาย) √ทมุ {4}, ปรส.+ออน
 สติ (ออนส) ปัจจัย
 ทมุ อุปศเม ไท | ทามยตีติ **ทมนูชะ - เทวะ อุปเทศะ อนตศจ** | กรตุตา |
 ทมุ “สงบ, เงียบ, ฝึกหัด” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมสงบ เหตุุนั้นชื่อว่า **ทมนูส** ได้แก่ เทพ, คำชี้แนะ
 และความตาย ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

ทรุฑุชะ 8.23

ทรุฑุ (กบ, สัตว์จำพวกกบชนิดอื่นๆ) √ทรุฑ {9}, ปรส.+อรจ (อร) ปัจจัย ลง ทุก อาคม และ
 ทำคุณ
 ทรุฑ ภเย ไกร | อสย ฑุคาคโม นิปาตยเต คุณศจ | ทรุฑนาตีติ **ทรุฑุชะ - มณชุกะ เภกะ** |
 กรตุตา |
 ทรุฑ “กลัว” [กรุยาติคณะ] ฯ สำหรับธาตุนี การลง ทุก อาคม และการทำคุณ ย่อมสำเร็จ ฯ
 ย่อมกลัว เหตุุนั้นชื่อว่า **ทรุฑุ** ได้แก่ มณชุกะ คือ กบ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ
 อุทาหรณ์นี้ตามมติของปาณินิมิรูปเป็น **ทรุฑุ** (ดูคำอธิบายเพิ่มเติมในหน้า 4)

ทศ 6.54

ทศน (สับ, จำนวนนับ) √ทศ {1}, ปรส.+กนิ (อน) ปัจจัย ลบอนุสวาร
 ทศ ทศเน เภา | ทศตีติ **ทศ - สัชโยว** | กรตุตา |
 ทศ “กัด, ต่อย” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมกัด เหตุุนั้นชื่อว่า **ทศน** ได้แก่ จำนวนนับ ฯ เป็นกรรตฤ
 สาธนะ ฯ

ทสระ 8.31

ทสระ (ชื่อหმოเทวดา) √ทส {4}, ปรส.+รฤ (ร) ปัจจัย
 ทส อุปตาเป ไท | ทสยตีติ **ทสระ - เทวภิษก** | กรตตา |
 ทส “ทำให้ร้อน” ทิวาทิคณะ ฯ ย่อมทำให้ร้อน เหตุนั้นชื่อว่า **ทสระ** ได้แก่ หมอเทวะ ฯ เป็น
 กรรตฤสาธนะ ฯ

อรรถของ √ทส ในที่นี้แสดงไว้ต่างจากคัมภีร์อื่นๆ ซึ่งบัญญัติอรรถว่า อุปกษเย (สิ้น, สูญ) แต่
 หมวดธาตุตรงกัน ทั้งนี้อาจจะคัดลอกมาไม่ตรงกันก็เป็นได้

ทฤษต 6.45

ทฤษต (ศิลา, หิน) √ทฤ {9}, ปรส.+อทิ (อท) ปัจจัย
 ทฤ วิหารณ ไกร | ทฤณาติ ที่รยเต วา’สยามิติ **ทฤษต - ศิลา** | กรตตา อธิกรณ จ |
 ทส “ทำลาย, ฉีก, ผ่า, แยก, ก้าว” กรยาทิคณะฯ ย่อมทำลาย อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูก
 ทำลาย ณ ที่ตั้งนี้เหตุนี้ชื่อว่า **ทฤษต** ได้แก่ ศิลา ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ และอธิกรณสาธนะฯ

โทะ 9.43

โทส (แขน) √ทม {4}, ปรส.+โอส (โอส) ปัจจัย ลบที่สุดธาตุและ ฎิ เนื่องด้วย จิต ปัจจัย
 ทม อุปศเม ไท | ปรกฤตยนตรี ฌยณโต วา | ทามยติ ทมยติ วา **โทะ - พาหุ** | กรตตา |
 ทม “สงบ, เงียบ, ผีกหด” ทิวาทิคณะฯ ลง ฌยณต ปัจจัยมาระหว่างประกฤติ (ธาตุ) ก็ได้ฯ
 ย่อมสงบเงียบ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมผีก ซื่อว่า **โทส** ได้แก่ แขน ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

วฤตติของสูตรนี้และอนุมาทิวฤตติฉบับอื่นๆ ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการลบที่สุดธาตุ
 และ ฎิ ปรตยาหาระไว้ แต่ในอนุมาทิวฤตติของอุชชวลทตตะได้บอกวิธีดังกล่าวไว้ด้วย ดังนี้

ทม อุปศเม | ोट โทสึะ | จิตวาฎิโละปะ | โทรพาหุ³⁸⁵ | ซึ่ง ฎิ ในที่นี้ได้แก่สระ อ ที่
 ท นั้นเอง

³⁸⁵ อุช. อุ. 2.69 (ทเมรโตะสึะ : โทะสิ)

ทเวว 1.69

ทวิ (สอง, จำนวนนับ) √อภ; อุมภ {6}, ปรส.+อิ ปัจจัย อาเทศ อภ เป็น ทว
 อภ อุมภ ปุรณ [เตว] | อภติ อุมภยเต วา ทเวว | กรตตว กรม จ |
 อภ; อุมภ “บรจร, ทำให้เต็ม” [ตฺทวทคณะ] ๑ ย่อมทำให้เต็ม อี้อย่างหนึ่ง ย่อมถูททำ
 ให้เต็ม ชื่อว ทวิ ๑ เป็นกรรตฤสวณะ และกรรรมสวณะ ๑

หมวดอักษร ธ

ธนะ 9.39

ธนุส (ธนู, คันธนู, คันศร) √ธน {3}, ปรส.+อุส (อุส) ปัจจัย
 ธน ธานเย เขา | ทธนตีติ ธนะ - ศราสนม | กรตฺตา |
 ธน “มีผล, ให้เกิดผล” ชุโหตฺยาทิกณะ ๑ ย่อมให้เกิดผล เหตุุนั้นชื่อว่า **ธนุส** ได้แก่ คันศร๑
 เป็นกรรตฺถสาธนะ ๑

ธาตุนี้เป็นธาตุชุดเก่ามีใช้ในคัมภีร์พระเวท นักไวยากรณ์เรียกว่า ไวทิกธาตุ (Vedic root)

ธมึะ 1.2

ธมึ (คอ, ลำคอ) √ธมิ {9}, ปรส.+อนิ ปัจจัย
 ธมิเ เส้าโตร ธาตุะ [ธฺวานเ ไกร] | ธมติ ธมยเต วาสาวิตี **ธมึะ - วกฺไตรกเทศะ** | กรตฺตา
 กรม จ |
 ธมิ เสาตรธาตุ [“ออกเสียง, ส่งเสียง” กรฺยาทิกณะ] ๑ ย่อมออกเสียง เหตุุนั้นชื่อว่า **ธมึ**
 ได้แก่ ส่วนหนึ่งของใบหน้า ๑ เป็นกรรตฺถสาธนะ และกรรมสาธนะ ๑

ธรณึะ 1.2

ธรณึ (ธรณึ, แผ่นดิน) √ธรง {6}, อาต.+อนิ ปัจจัย
 ธรง อวสฺถาเน เตา | ธฺรยฺนเต’สฺยํ ปฺราณิน อิติ **ธรณึะ - กฺษิติ** | อธิกรณม |
 ธรง “มี, เป็น, ตั้งลง, ดำรงไว้” ตนาทิกณะ ๑ สิ่งมีชีวิต ทล. ย่อมถูกดำรงไว้ ในที่นี้ เหตุุนั้น
 ชื่อว่า **ธรณึ** ได้แก่ แผ่นดิน ๑ เป็นอธิกรณสาธนะ ๑

ธานา 5.39

ธานา (พันธุ์ข้าว, เมล็ดพืช, ข้าวสาร) √ชฺฐาณ {3}, อุภ.+น ปัจจัย+กฺวาป (อา) ปัจจัยสตรึลิงค์
 ชฺฐาณ ธารณโปษณโยะ เขา | ธฺยฺนเต ยาสำ วิกาโระ ปาณิน อิติ**ธานา** - ยววิการะ |
 กรตฺตาระ |
 ชฺฐาณ “ทรงไว้, ถือ, แบก, บำรุง, เลี้ยงดู” ชุโหตฺยาทิกณะ ๑ สิ่งมีชีวิต ทล. ย่อมถูกการ
 เปลี่ยนแปลง ของธัญชาติเหล่าใด หล่อเลี้ยงไว้ เหตุุนั้น (ธัญชาติเหล่านั้น) ชื่อว่า **ธานา** ได้แก่
 การเปลี่ยนแปลงของยวะ (ข้าวบาร์เลย์) ๑ เป็นกรรตฺถสาธนะ ๑

ธิชณา 5.27

ธิชณา (ปัญญา, ความรู้, ความเฉลียวฉลาด) √ธิชฺษา {9}, อุภ.+กฺย ปัจจัย+กฺวาป (อา)
 ปัจจัยสตรึลิงค์

ธิชฺษา ปรคฺลภเย ไกร | ธฺชฺณาตฺถนเยติ **ธิชณา** - **ปรชฺญา** | กรณม |

ธิชฺษา “คนอง, กล้า, ชะล่าใจ, ไม่อดทน, หยิ่ง” กรฺยาทิกณะ ๑ ย่อมคนอง เหตุุนั้น
 ชื่อว่า **ธิชณา** ได้แก่ ปัญญา ๑ เป็นกรณสาธนะ ๑

ธิชฺษา ในที่นี้มาฉีกยวะจัดไว้ในธาตุคณะที่ 9 ส่วนในคัมภีร์ธาตุทั้งหลายจัดไว้ใน
 ธาตุคณะที่ 5 และกล่าวอรรถอย่างเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงในคณะที่ 5 จะมีรูปว่า ธฺชฺโณติ

ธีระ 8.42

ธีระ (ผู้มีจิตใจหนักแน่น, ปราชาญ, บัณฑิต, ธฤติมัต) √ชุชฌาญ {3}, อุภ.+กรณ (ร) ปัจจัย
อาเทศ อา เป็น อี เพราะอำนาจ กิต ปัจจัย

ชุชฌาญ ธารณโชนโยชะ เขา | ทธาตยาปตสุ จิตตมิตติ **ธีระ - สัตตววาน** | กรตตา |

ชุชฌาญ “ทรงไว้, ถือ, แยก, บำรุง, เลี้ยงดู” ชุโหตยาทิกณะฯ ย่อมดำรงไว้ซึ่งจิต ในอันตราย
ทล. เหตุนี้ชื่อว่า **ธีระ** ได้แก่ ผู้มีสัตตวคุณ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

“ชุชฌาญ ทานธารณโยชะ” ทธาติ พรชฌยา สรวมิตติ **ธีระ** วินตะ ปนชิตศจ | ฆุมาสลาทิ-
สูตเรณตวม³⁸⁶ |

ธีระ อนากุละ³⁸⁷ |

ชุชฌาคกุ ธารณ จ | **ธีระ** สัตตววานธฤติมาศจ³⁸⁸ |

กิตตวาทิตวม | ทธาติ พรชฌยา สรว **ธีระ**³⁸⁹ |

“ชุชฌาญ” ทธาตติ **ธีระ** อจละ³⁹⁰ |

อิตวุ | **ธีระ** ปชิตะ | ธีรา ทิ หุสตรมปิ วุยสนัน ตรีตี³⁹¹ |

ธีระ 8.49

ธีระ (ชาวประมง, คนหาปลา, พรานปลา) √ชวสุ {1}, อาต.+ชวรจ (วร) ปัจจัย อาเทศ ชวสุ
เป็น ธี

ชวสุ คเตา [ภา] | อสุย ธี อาเทโส'เนกาลตวาท สรวสุย นิปาตยเต, อาเทศสามรุธยาท-
คุณตวม |

ชวสท อิติ **ธีระ - นิษาทชาติ** | กรตตา |

ชวสุ “ไป, เคลื่อน” [ภาวทิกณะ]ฯ สำหรับชวาตุนี การอาเทศธาตุทั้งตัวเป็น ธี ย่อมสำเร็จ
เนื่องจากเป็นอนเนกวิธิ (พหุลกวิธิ) ไม่มีการทำคุณ เนื่องจากความสามารถของอาเทศ ฯ ย่อมไป
เหตุนี้ชื่อว่า **ธีระ** ได้แก่ นายพรานประเภทหนึ่ง ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

อุททาธณของสูตรินี้มาณิกยเทวะให้สำเร็จด้วยธาตุที่ต่างจากอุณาทีสูตริของสำนักอื่นๆ
กล่าวคือ เสวตวนวาสิน โภชเทวะ นารายณภักฏะ ทุรคสิงหะ และอุชชวลทัตตะ ให้สำเร็จด้วย
ชุชฌาญ ธาตุ โดยอาเทศ อา เป็น อี ส่วนเหมจันทรสูริให้สำเร็จด้วย ไธย ธาตุ และอาเทศธาตุทั้ง
ตัวเป็น ธี เหมือนมาณิกยเทวะ

“ชุชฌาญ ทานธารณโยชะ” ธารณะ ชวรจ อิตวม | ทธาติ หินสตีติ **ธีระ** มตสยฆาตี³⁹² |

³⁸⁶ เสวต. อุ. 2.27 (สูชฌาคฤทธิโยชะ กรณ : กรณ)

³⁸⁷ โภช. อุ. 2.3.31 (สูชฌาคฤทธิโยชะ กรณ : กรณ) ในสรวิสวตักัณฐาภระณะ

³⁸⁸ เหม. อุ. 1389 (อินชาคฤทธิโยชะ วา : ร) ในเหมจันทรยาภระณะ

³⁸⁹ นารา. อุ. ขณ. 2.24 (สูชฌาคฤทธิโยชะ กรณ : กรณ) ในประกรียาสรววิสวะ

³⁹⁰ ทุรค. อุ. 2.15 (สูชฌาญคฤทธิโยชะทิวฤทธิมิทิตฤปิทมภิกฤทธิโยชะ : รก)

³⁹¹ อุช. อุ. 2.4 (สูชฌาญคฤทธิโยชะ กรณ : กรณ)

³⁹² เสวต. อุ. 3.1 (ฉิตวารณตวรชิวรปิวรมิวรชิวรตวรนิวรคทวรภฏวารสยทวโรปทวระ: ชวรจ)

ธีวระ ไกวรตะ³⁹³ |
 ธยายเตรฐี จ | ธีวระ ไกวรตะ³⁹⁴ |
 ทธาติ คฤหณชาติ มตสยาน ธีวระ³⁹⁵ |
 “ทุธาณ” ทธาติ ซาลมิตี ธีวระ ไกวรตะ³⁹⁶ |
 ทุธาณ | ปา ปาเน | มา มาเน | เอซามีตวมตยสย | ธีวระ ไกวรตะ | ธีวรี มตสยฆาตินีตี
 โภคะ³⁹⁷ |

ธีวา 6.70

ธีวน (นายพราน, พรานนก, นักจับนก, นก) √โยย {1}, ปรส.+กวนิป (วน) ปัจจัย ทำสัม
 ประสารณะ

โยย จินตายาม เภา | ธยายติ อคุภมิตี ธีวา - นิษาทะ ศกุนิศจ | กรตตา |
 โยย “คิด, นึก, ดำริ, จ้อง, พัง” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมคิดถึง ซึ่งสิ่งไม่ตี เหตุนั้นชื่อว่า ธีวน
 ได้แก่ นายพราน และนก ๆ เป็นกรรตถสาธนะ ๆ

ธุมะ 7.31

ธุม (คว้น, คว้นไฟ) √ธูณ {5}, อุภ.; √ธู {6}, ปรส.+มก (ม) ปัจจัย
 ธูณ กมปน เสา, ธู วิธูเน เตา | ธูโนตี ธูติ ธูยเต วา วายูเนติ ธุมะ - อคฺนิวรตฺมา | กรตตา
 กรม จ |

ธูณ “ไหว, สั่น” สวาทิคณะ ๆ ธู “สั่น, สลัด, พัด” ตฺทาทิคณะ ๆ ย่อมหวั่นไหว อีกอย่างหนึ่ง
 ย่อมถูกลมพัด เหตุนั้นชื่อว่า ธุม ได้แก่ วิถีแห่งไฟ ๆ เป็นกรรตถสาธนะ และกรรตถสาธนะ ๆ

เธนุะ 1.145

เธนุ (โคนม, แม่วัวเพียงคลอดลูก) √เธณู {1}, อุภ.+นุ ปัจจัย อาเทศที่สุดธาตฺเป็น อิ และทำคุณ
 เธณู ปาเน เภา | ธยติ ตามิตี เธนุะ - นวปรสฺตฺตา เคาะ | กรม |
 เธณู “ตี้ม, ตูด” ภาวาทิคณะ ๆ (ลูกวัว) ย่อมตี้ม [นม] กะแม่วัวนั้น เหตุนั้น (แม่วัวนั้น) ชื่อว่า
 เธนุ ได้แก่ แม่วัวที่คลอดลูกใหม่ๆ ๆ เป็นกรรตถสาธนะ ๆ

“เธณู ปาเน” อสมานนุปรตโย ภาติ | ตตสนนินโยเคน ธาโตริกการ อนตาเทชะ | ธียเต ปียเต
 วตเสเนติ เธนุะ นวสฺตฺตา³⁹⁸ |

เธนุะ อภินวปรสวา เคาะ³⁹⁹ |

³⁹³ โภช. อุ. 2.3.74 (ฉิตฺวรณตฺวรธีวรีปวีรจวีรคหฺวโรปหฺวรสยฺทฺวโรทฺหมพฺรภูพฺรตฺพฺรทฺพร
 ทยะ: ชฺวรจ) ในสรฺสวตฺกัณฐาภรณะ

³⁹⁴ เหม. อุ. 444 (ตีวรธีวรีปวีรฉิตฺวรณตฺวรคหฺวโรปหฺวรสยฺทฺวโรทฺหมพฺรทฺยยะ : วรฺภู) ในเหม
 จันทรวยากรณะ

³⁹⁵ นารา. อุ. ขณ. 3.1 (ฉิตฺวรณตฺวรธีวรีปวีรมีวรีจวีรตีวรีนวีรคหฺวรกฺวฺรสยฺทฺวระ : ชฺวรจ)
 ในประกฤษยาสรวิสวะ

³⁹⁶ พฺรค. อุ. 2.50 (ฉิตฺวราทยะ : วร)

³⁹⁷ อุช. อุ. 3.1 (ฉิตฺวรณตฺวรธีวรีปวีรมีวรีจวีรตีวรีนวีรคหฺวรกฺวฺรสยฺทฺวโรปหฺวระ : ชฺวรจ)

³⁹⁸ เศวต. อุ. 3.34 (เธณู อิจจ : นุ)

ภูธเร ปาเน | อิตยสมานนุ ประตโย [ภวติ] | ส จ ศิภวติ | เณรณินวปรสุวา ควาทึะ
 ศิตตวาทาส์ธยภษรเสตยกาโร น ภวติ⁴⁰⁰ |

คุณะ | ปัยเต วัตเสน เณนะ⁴⁰¹ |

“เรณู ปา ปาเน” | สนธยภษรานตานามาการะ | ธยติ ปิพติ วัตสะ ตาน เณนะ นวปรสุตา
 ควาทึะ⁴⁰² |

ธยเตรนะสยาทิกการจ้าตาเทศะ | ธยติ ตามิติ เณรณวปรสุตา เคาะ | สตรีย้า กน |
 เณุกา หสตีนี้ มเตตยมระ⁴⁰³ |

³⁹⁹ โภช. อุ. 2.1.73 (เรณู อิจจ : นุ) ในสร้สวตีกัณฐาภรณ์ะ

⁴⁰⁰ เหม. อุ. 787 (ธะ คิต : นุ) ในเหมจันทรวยาภรณ์ะ

⁴⁰¹ นารา. อุ. ขณ. 3.34 (เรณู อิจจ : นุ) ในประกิยาสรวิ้สวะ

⁴⁰² ทุรค. อุ. 2.9 (เณวาทยะ : นุ)

⁴⁰³ อุช. อุ. 3.34 (เรณู อิจจ : นุ)

หมวดอักษร น

นักษัตร 8.56

นักษัตร (นักษัตร, ดาว, ดวงดาว) √ณษ {1}, ปรส.+อตรน (อตร) ปัจจัย
ณษ คเตา [เภา] | นษตีติ **นักษัตร** - **ชโยติ** | กรตดา |
ณษ “ไป, เคลื่อน” [ภวาทิคณะ] ๑ ย่อมเคลื่อนไป เหตุนี้ชื่อว่า **นักษัตร** ได้แก่ ดวงดาว
เป็นกรรตฐานะ ๑

“ณษ คเตา” นษตีติ นษตรม | น กษรติ น กษียต อติ วา นษตรมิติ “น ภราภู”
อิตยาทีนา ปรกฤติภาเวน นษตรสิทธิมาหุ เภจน⁴⁰⁴ |

นช 3.53

นช (เล็บ, อวัยวะที่งอกบนมือ) √ณห {4}, อุภ.+ช ปัจจัย
ณห พนธเน ไท | นหยตีติ นช - กรรหะ ทฤษฎ์ จกรตดา |
ณห “มัด, ผูก, สอด, เหน็บ” ทิวาทิคณะ] ๑ ย่อมสอดเข้าไว้ เหตุนี้ชื่อว่า **นช** ได้แก่
อวัยวะที่งอกบนมือ และสิ่งของ ๑ เป็นกรรตฐานะ ๑

นช ศัพท์ที่ไม่ได้สำเร็จด้วยวิธีแห่งอุณาสิสูตรก็มี โดยสำเร็จมาจาก น (ไม่)+ช (อากาศ,
ช่องว่าง) มีคำแปลว่า ไม่มีอากาศหรือช่องว่างอยู่ใน ได้แก่ เล็บ นั้นเอง

นหะ ขปรตยยะ ธาโตรตยโลปศจ | นหยตีติ นชะ กรรห | นาสย ขมิติ “นภราภู”
อิตยาทีนา นชะ ปรกฤติภาเวน นชสิทธิ⁴⁰⁵ |

ขนุค อวหารณ | นชะ กรชะ | นาสย ขมสตีติ วา นช อิตยปี⁴⁰⁶ |

นค 3.67

นค (ต้นไม้อื่น, ภูเขา) √ทท {1}, ปรส.+ค ปัจจัย ลบที่สุดธาตุ และอาเทศ ท เป็น น
ทท ภสมิกรณ เภา | ทหยเต’สาวคณยนิไลริติ **นค** - **วฤกษะ ปรวตศจ** | กรม |
ทท “ทำให้เป็นเล้า, ไหม้, เผา” ภวาทิคณะ ๑ มัน ย่อมถูกไฟและลม ทล. แผลเผา เหตุนี้
ชื่อว่า **นค** ได้แก่ ต้นไม้อื่น และภูเขา ๑ เป็นกรรตฐานะ ๑

คมภ คเตา | นโค วฤกษะ ปรวตศจ⁴⁰⁷ |

ททเตรคปรตยยะ | ธาโตรตยโลปะ | ทการสย นการะ | นคะ ปรวตวฤกษโยชะ | พาหุลกาน-
นการสย นากาโร’ปี | นาคะ สรปวิเศษ อิติ เทหวฤตติ⁴⁰⁸ |

นปตา 2.3

นปตถ (นัดดา, หลาน) √ณฬ {1}, อุภ.; √ณม {1}, ปรส.+ตถณ, ตถจ ปัจจัย

⁴⁰⁴ เสวต. อุ. 3.97 (อภินกษยชิพนธิปติภโย’ตรน : อตรน)

⁴⁰⁵ เสวต. อุ. 5.22 (นทรโลปศจ : ช)

⁴⁰⁶ เหม. อุ. 4 (นชะ กรมิคมิคมิขนยากมิภโย จิต : อ) ในเหมจันทรพยากรณ์

⁴⁰⁷ เหม. อุ. 4 (นชะ กรมิคมิคมิขนยากมิภโย จิต : อ) ในเหมจันทรพยากรณ์

⁴⁰⁸ อุช. อุ. 5.61 (ทหเรโค โลโป ทจจ นช : ค)

ณีนุ ปรุปรณ เภา | นยเตรีการสย อกาโร นิปาดยเต ปุคาคมศจ | ณม ปนหวตเว ศพเท จ
เภา | อสยปานดาเทโส นิปาดยเต | นยติ นมตี วา **นปตา - เปาโตร เทาหิตรศจ** | [กรตตา] |

ณีนุ “นำไป, พาไป, เดินตาม” ภาวาทิคณะฯ การอาเทศ อี อักษรของ ณีนุ เป็น อ และการ
ลง ปุก อาคม ย่อมสำเร็จ ฯ ณม “น้อม, คำนับ, นอบน้อม, เปล่งเสียง” ภาวาทิคณะ ฯ สำหรับธาตุนี้
การอาเทศที่สุดธาตุเป็น ป ย่อมสำเร็จ ฯ ย่อมเดินตาม อีกอย่างหนึ่ง ย่อมนอบน้อม เหตุนี้ชื่อว่า
นปตถ ได้แก่ ลูกของลูกชาย และลูกของลูกสาว ฯ [เป็นกรรตถสาธนะ] ฯ

นว (6.54)

นวน (แก้, จำนวนนับ) √ณ {2}, ปรส.+กนิ (อน) ปัจจัย ทำคุณเนื่องจากเป็นพหุลกวิธิต⁴⁰⁹
ณฺ สุตเว อา | เนตตีติ **นว - สัขยา** | กรตตา |
ณฺ (ณ) “สุดดี, สรรเสริญ, ยกย่อง” อทาหิติคณะ ฯ ย่อมสรรเสริญ เหตุนี้ชื่อว่า **นวน** ได้แก่
จำนวนนับ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

นา 2.8

นถ (คน, มนุษย์, บุรุษ, ผู้ชาย) √ณีนุ {1}, อุภ.+ถ ปัจจัย ลป ฎิ ปรตยาหาระเพราะอำนาจ
จิต ปัจจัย

ณีนุ ปรุปรณ เภา | นยตีติ **นา - มนุษยะ** | กรตตา |
ณีนุ “นำไป, พาไป, เดินตาม” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมนำไป เหตุนี้ชื่อว่า **นถ** ได้แก่ มนุษย์ ฯ
เป็นกรณสาธนะ ฯ

นาคะ 3.68

นาค (ช้าง, งู, นาค) √ทท {1}, ปรส.+ค ปัจจัย ลปที่สุดธาตุ และอาเทศ ท เป็น น
[ทท ภสมิกรณ เภา] | ทหยต อิติ **นาคะ - คชะ สรโป วา** | [กรม] |

[ทท “ทำให้เป็นเถา, ไหม, เผา” ภาวาทิคณะ] ฯ ย่อมถูกแผดเผา เหตุนี้ชื่อว่า **นาค**
ได้แก่ ช้าง หรือ งู ฯ [เป็นกรรตถสาธนะ] ฯ

อุทาหรณ์นี้มีวิเคราะห์อย่างเดียวกันกับ **นค** เพียงแต่ให้อาเทศ น อักษรเป็น นา โดยอุณาภิ
วฤตติของอุชชวลทตตะระบว่าเนื่องจากเป็นพหุลกวิธิต (ดูเพิ่มรายละเอียดเพิ่มเติมที่ **นคะ 3.67**)

อนึ่ง สูตรนี้เป็นสูตรที่มานิกยทวะเพิ่มเข้ามาใหม่ ไม่มีปรากฏในอุณาภิสูตรและอุณาภิวฤตติ
ฉบับอื่นๆ

นิธนม 5.26

นิธน (ที่สุด, เบื้องปลาย, ความตาย, ความพินาศ) นิ+√ชฺธาณ {3}, อุภ.+กยฺ ปัจจัย
ชฺธาณ ธารณโปษณโยชะ เขา นิปุระวะ | นิธธาตีติ **นิธนม - วินาศะ** | กรตตา |
ชฺธาณ “ทรงไว้, ถือ, แบก, บำรุง, เลี้ยงดู” ชฺโหทยาหิติคณะ มี นิ เป็นบุรพพท “สิ้นสุด” ฯ
ย่อมสิ้นสุด เหตุนี้ชื่อว่า **นิธน** ได้แก่ ความพินาศ ฯ เป็นกรรตถสาธนะ ฯ

⁴⁰⁹ พหุลกาทคุณะ | อุช. อุ. 1.156 (กนิ นย วุฤชิตกษิราชิตนวิทยฺปรตตีทวะ : กนิ)

นิคิถะ 6.34

นิคิถ (กลางคืน, เวลาเที่ยงคืน) นิ+√คิง {2}, อาต.+ถก (ถ) ปัจจัย
คิง สุวปะเน อา นิปุรวะ | นิตรา เสรเต'สมิน ปราณิน อิติ **นิคิถะ - อรรธาตนะ** | อธิกรณม |
คิง “นอนหลับ, นอนลง, ฝัน” อทาติคณะ ๆ สิ่งมีชีวิต ทล. ย่อมนอนหลับ ในเวลานี้ เป็น
ประจำ เหตุนั้นชื่อว่า **นิคิถ** ได้แก่ เวลาเที่ยงคืน ๆ เป็นอธิกรณสาธนะ ๆ

นิรม 8.31

นิรม (น้ำ) พฟ+ณีน {1}, อุภ.+รภ (ร) ปัจจัย
ณีน ปราปเณ เภา | นยติ นียเต วา ตทิตี **นิรม - ชลม** | กรตตา กรม จ |
ณีน “นำไป, พาไป, เดินตาม” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมนำไป อีกอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นย่อมถูกนำไป
เหตุนั้นชื่อว่า **นิรม** ได้แก่ น้ำ ๆ เป็นกรรตถสาธนะ และกรณสาธนะ ๆ

นิงคฺ 1.120

นิงคฺ (นอนหรือแผลงชนิดหนึ่ง, ผึ้ง, สุนัขจิ้งจอก) นิล+√คมภ {1}, พรส.+ภ ปัจจัย
คมภ คเตา เภา | อสย นิลศพท อุปปะเท ภูโลโป นิปาตยเต อุปปะทสย จ นุมาคมะ |
นิล คจจตตี **นิงคฺ - กฤมิชาติะ ศฤคาโล วา** | กรตตา |
คมภ (คม) “ไป, ถึง” ภาวาทิคณะ ๆ สำหรับธาตุนี้ การลภ ภู ปรตยาหาระ และการลง นุม
อาคมของอุปปะท ย่อมสำเร็จ เนื่องจากมี นิล ศัพทเป็นอุปปะท ๆ ย่อมถึง [ภาวะ] เป็นสินน้ำเงินเข้ม
เหตุนั้นชื่อว่า **นิงคฺ** ได้แก่ นอนชนิดหนึ่ง หรือสุนัขจิ้งจอก ๆ เป็นกรรตถสาธนะ ๆ

นฤตฺ 1.174

นฤตฺ (นักเต้นรำ, นักรบ, นักฟ้อน, นอนบั้งคืบ) √นฤตี {4}, พรส.+ภ (อ) ปัจจัย
นฤตี คাত্রวิกุเชปะ ไท | นฤตยตตี **นฤตฺ - นรตกะ กฤมิชาติรวา** | กรตตา |
นฤตี “เคลื่อนไหวร่างกาย, เต้น, รำ, ทำการแสดง” ทิวาทิคณะ ๆ ย่อมเต้นรำ เหตุนั้นชื่อว่า
นฤตฺ ได้แก่ นักเต้นรำ หรือนอนชนิดหนึ่ง ๆ เป็นกรรตถสาธนะ ๆ

เนมมะ 7.26

เนม (ส่วน, เศษส่วน, ครึ่ง, เสี้ยว, กรง, ร้ว) √ณีน {1}, อุภ.+มณ (ม) ปัจจัย
ณีน ปราปเณ [เภา] | นยติ นียเต วา **เนมมะ - ศกลม** | กรตตา กรม จ |
ณีน “นำไป, พาไป, เดินตาม” [ภาวาทิคณะ] ๆ ย่อมนำไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกนำไป
เหตุนั้น ชื่อว่า **เนม** ได้แก่ เศษส่วน ๆ เป็นกรรตถสาธนะ และกรณสาธนะ ๆ

เนมิ 1.13

เนมิ (กง, กงล้อ, รอบวงล้อ) √ณีน {1}, อุภ.+มิ ปัจจัย
ณีน ปราปเณ เภา | นยตตี **เนมิ - จกรปรานตนะ** | กรตตา |
ณีน “นำไป, พาไป, เดินตาม” ภาวาทิคณะ ๆ ย่อมนำไป เหตุนั้นชื่อว่า **เนมิ** ได้แก่ ขอบ
ของล้อ ๆ เป็นกรรตถสาธนะ ๆ

เนษฏา 2.3

เนษฏ (พราหมณ์ฤตวิช) √ณีน {1}, อุภ.+ตณ/ตฤจ (ตฤ) ปัจจัย

ณีนุ ปราบแผน เภา | อสย ชุคาคโม นิปาทยเต คุณศจ | นยติ นียเต วา **เนษฏา - ฤตวิก** | กรตดา
กรม จ |

ณีนุ “นำไป, พาไป, เดินตาม” ภาวทิกณะฯ สำหรับธาตุนี้ การลง ชุก อาคม และทำคุณ
ยอมสำเร็จฯ ย่อมนำไป อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกนำไป เหตุนี้ชื่อว่า **เนษฏา** ได้แก่ พราหมณ์ฤตวิษฯ
เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

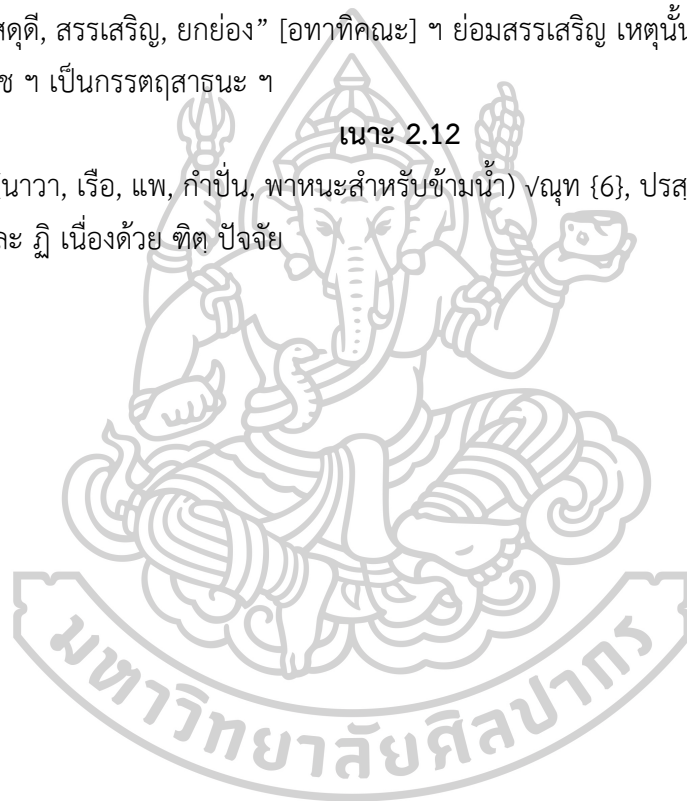
โนธะ 9.86

โนธ (พราหมณ์ฤตวิษ) √ณ {2}, ปรส.+อสิ (อส) ปัจจย
ณ สत्वเน [อา] | เนาติ อิติ **โนธะ - ฤตวิก** | กรตดา |

ณ “สตุติ, สรรเสริญ, ยกย่อง” [อทาทิกณะ] ฯ ย่อมสรรเสริญ เหตุนี้ชื่อว่า **โนธ** ได้แก่
พราหมณ์ฤตวิษ ฯ เป็นกรรตฤสาธนะ ฯ

เนาะ 2.12

เนา (นาวา, เรือ, แพ, กำปั่น, พาหนะสำหรับข้ามน้ำ) √ณท {6}, ปรส.+เทา (เอา) ปัจจย
ลบทิสฺตธาตฺและ ฎิ เนื่องด้วย ฑิตฺ ปัจจย

ณฺท เปรรณ เตา | นฺทติ นฺทยเต วา เนาะ - ปฺลวะ | กรตฺตา กรม จ |
 ณฺท “สงไป, ขว้างไป, โยนไป” ตฺทาทีคณะฯ ย่อมสงไป อีกร้อยหนึ่ง ย่อมถูกสงไป เหตุนี้
 ชื่อว่า เนา ได้แก่ เรือ ฯ เป็นกรรตฺตสาธนะ และกรรรมสาธนะ ฯ
 ๗ อนุพันธ์ของ เทา ปัจจัยในสูตรนี้บ่งบอกความเป็น ทิตฺ ปัจจัย
 “นฺท เปรรณ” นฺทยเต เปรรยต อิติ เนาะ ตฺรี⁴¹⁰ |
 เนาะ ชลตรณม⁴¹¹ |
 ณฺทตฺ เปรรณ | เนารฺชลตรณม⁴¹² |
 “ณฺท เปรรณ” นฺทยเต อีวโระ เนาะ ตฺรี⁴¹³ |
 ณฺท เปรรณ | เนารฺชลตรณทรวย⁴¹⁴ |

นยงฺกุ 1.102

นยงฺกุ (กวาง, ละมั่ง, เลียงผา, กวางประเภทหนึ่ง) นิ+√อญจ {1}, ปฺรส.+อฺ ปัจจัย อาเทศ จ
 เป็น ก

อญจ คติปุชนโยะ เภา นิปุระวะ | นิยตฺมณฺจตฺติ นยงฺกุ - มฤคะ | กรตฺตา | นยงฺกฺวาทิตฺวาต
 กฺตฺวม⁴¹⁵ |

อญจ “ไป, ถึง, บูชา” ภาวทีคณะ ฯ ย่อมไป สู่สถานที่กำหนดไว้ เหตุนี้ชื่อว่า นยงฺกุ ได้แก่
 กวาง ฯ เป็นกรรตฺตสาธนะฯ ความเป็น กฺ (ก วรรณ) ย่อมมี เนื่องจากเป็นนยงฺกฺวาทีคณะ (กลุ่มศัพท์มี
 นยงฺกุ เป็นต้น)ฯ

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างคำนามที่เกี่ยวกับจำนวนนับ (สังขยา) จาก
 ธาตุและอุมทาที่ปัจจัยก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจเช่นกัน เนื่องจากวิญญูเล่มนี้นำเสนอคำนามเฉพาะหมวดสระ
 ถึง น อักษร จึงแสดงตัวอย่างศัพท์สังขยาไว้เพียงบางศัพท์เท่านั้น แต่เพื่อความสมบูรณ์จึงขอนำมา
 วิเคราะห์ไว้ข้างท้ายนี้ เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาค้นคว้าต่อไป ดังนี้

⁴¹⁰ เสวต. อ. 2.65 (คฺลานฺทิกฺยํ เทา : เทา)

⁴¹¹ โภช. อ. 2.1.151 (คฺลานฺทิกฺยํ เทาะ : เทา) ในสรสฺวตฺกัณฐาภรณะ

⁴¹² เหม. อ. 868 (คฺลานฺทิกฺยํ เทาะ : เทา) ในเหมจันทรวยาภรณะ

⁴¹³ ทฺรฺค. อ. 2.29 (คฺลานฺทิกฺยํ เทาะ : เทา)

⁴¹⁴ อฺช. อ. 2.64 (คฺลานฺทิกฺยํ เทาะ : เทา)

⁴¹⁵ ปา. สฺ. 7.3.53 (นยงฺกฺวาทีนํ จ)

หมวดอักษรเพิ่มเติม

ษฏ (9.7)

ษษ (หก, จำนวนนับ) √สท {1}, อาต.+ฎิษจ ปัจจัย อาเทศ สท เป็น ษษ และลปปัจจัย
 ษท มรฺษณเณ เภา | สหนต อิติ **ษฏ - สัษยา**⁴¹⁶ | กรตตทา |
 ษท (สท) “อดทน, สามารถ” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมสามารถ เหตุนั้นชื่อว่า **ษษ** (หก) ได้แก่
 จำนวนนับ ฯ เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

สप्त (6.53)

สप्त (เจ็ด, จำนวนนับ) √สป {1}, ปรส.+กนิณ (อน) ปัจจัย ลง ตฎ (ต) อาคม
 ษท สมวาเย เภา | สปนตติติ **สप्त - สัษยา**⁴¹⁷ | กรตตทา |
 ษท (สท) “ประชุมกัน, ติดต่อกัน” ภาวาทิคณะ ฯ ย่อมประชุมกัน เหตุนั้นชื่อว่า **สप्त** (เจ็ด)
 ได้แก่ จำนวนนับ ฯ เป็นกรรตถุสาธนะ ฯ

ส่วนจำนวนสาม และจำนวนห้า ในทศปาทยุคณาทิวฤตติ มาณิกยเทวะไม่ได้แสดงไว้ แต่มีอยู่
 ในอุณาทิวฤตติของโกชเทวะ นารายณภักฏฐะ และทุรคสิงหะ เป็นต้น ดังนี้

อุภริปรตยโย ภาติ ทวตฺร อิตยเตตา จาเทเศา ภาตตะ | **เทวา สงฺขยา | ตฺรยะ** ไสว⁴¹⁸ |
 [√อุภ+อิ]

ลง อิ ปัจจัยหลังจาก อุภ ฐาตุ และอาเทศ อุภ เป็น ทว, ตฺร ฯ **ทวิ** (สอง) จำนวนนับ ฯ
ตฺริ (สาม) จำนวนนับเช่นเดียวกัน ฯ

ตโนเต ริปรตยโย ภาติ | ส จ ทวตฺ | ทานุพนฺโธ’นตยสฺวราทิลोपारणे | “ตฺนุ วิสฺตारे”
 สงฺขยาวิเศษํ ตฺนุนตติติ **ตฺรยะ สงฺขยา พหฺวจนानตตะ**⁴¹⁹ | [√ตฺนุ+ริช]

ลง ริ ปัจจัยหลังจาก ตฺนุ ฐาตุ ฯ และ ริ ปัจจัยนั้นมี ท อนุพันธ์ (ริช) ฯ ท อนุพันธ์มีประโยชน์
 สำหรับลบสระเบื้องต้นเป็นต้น ฯ ตฺนุ “พิสดาร, แผ่, กระจาย, กว้างขวาง” ย่อมแผ่ไป สู่สังขยา
 พิเศษ เหตุนั้นชื่อว่า ตฺริ (สาม) จำนวนนับ มีพหุจนะเป็นที่สุด ฯ

⁴¹⁶ โภช. อุ. 2.1.154 (อุภ ทวเตตรา จ : อิ) ในสร้อยสวตีกัณฐากรณะ

⁴¹⁷ ทศ. อุ. 6.53 (สปฺยศุภยํ ตฎ จ : กนิณ)

⁴¹⁸ โภช. อุ. 2.1.154 (อุภ ทวเตตรา จ : อิ) ในสร้อยสวตีกัณฐากรณะ

⁴¹⁹ ทุรค. อุ. 5. 32 (ตโนเตรทวต : ริช)

ตฤ ปลวณตรณโยะ | อสมาทุธาโตรุทธิปรตยยะ | ทิตตวฏต ฎิลปะ | **ตรีะ สัมขยาวาจะ**⁴²⁰ |
[√ตฤ+ทธิ]

ตฤ “ว่ายนน้ำ, ขำมน้ำ” ๓ ลง ทธิ (ริ) ปัจจยหลังจากธาตุน้ำ ๓ ลบ ฎิล เนื่องจากเป็น ฑิต ปัจจย ๓
ตรี (สาม) ศัพท์กล่าวสังขยา ๓

ปลยจ สงขยา⁴²¹ | [√ปลย+กนิน]

ปลยจน (ห้า) จำนวนนับ ๓

อิทิตวานนโลโป น | วยุกตีกิริยเต อนยา ปทรรธา อิติ **ปลยจ**⁴²² | [√ปลย+กนิน]

ไม่มีการลบอนุนาสิก (คือ ณ) เนื่องจากเป็นธาตุที่มี อิทิต อนุพันธ์ (ลงท้ายด้วย อิ) ๓
เนื้อความของบท ย่อมถูกทำให้ชัดเจน ด้วยจำนวนนับนี้ เหตุนี้ชื่อว่า **ปลยจน** ๓

ปลย วิสตาเร | อิทิตพนธะ | จุราทิสะ | ปลยจนติ วิสตาเรนติ สงขยามิติ **ปลยจ**⁴²³ | [√ปลย+
อนิ]

ปลย “พิสตาเร, แผ่, ขยาย” ๓ อิทิต อนุพันธ์ ๓ จุราทิตถะ ๓ ย่อมแผ่ขยายไป สู่สังขยา เหตุนี้
ชื่อว่า **ปลยจน** ๓

ปลย วิสตาเร | ปลย สัมขานะ | อิทิต | ชสศโสรรลุก | ปลยจตีติ **ปลยจ**⁴²⁴ | [√ปลย+กน]

ปลย “พิสตาเร, แผ่, ขยาย” ๓ ปลย “นับ” ๓ อิทิต อนุพันธ์ ๓ ลบ ชส และ ศส วิภक्ति ๓ ย่อมแผ่
ขยายไป เหตุนี้ชื่อว่า **ปลยจน** (จำนวนห้าที่แผ่ขยายไป) ๓

ปราก ปรตยยนิรเทศาทยไต่’ปี ภวติ | ปัจเตะ **ปลยจน**⁴²⁵ |

ลง กนิน ปัจจยแม้หลังจากธาตุอื่นๆ เนื่องจากแสดงปัจจยไว้ก่อน ๓ หลังจาก ปลย ธาตุ เช่น
ปลยจน (ห้า) ๓

⁴²⁰ อช. อ. 5.66 (ตรเตทรุทธิ : ทธิ)

⁴²¹ โภช. อ. 2.1.275 (ยวฤชิตกษิราชิตนวิปลยปรตติทวภยะ กนิน : กนิน) ในสรส์สวตี

กัณฐาภรณะ

⁴²² นารา. อ. ขณ. 1.147 (ปลยเจสจ : กนิน) ในประกิริยาสรวิสวะ

⁴²³ ทรุค. อ. 5. 43 (ปลยเจเรนนิ : อนิ)

⁴²⁴ สารสว. 3.5.22 (ราชาเทะ กน : กน)

⁴²⁵ อช. อ. 1.156 (กนิน ยวฤชิตกษิราชิตนวิปลยปรตติทว : กนิน)

บทที่ 5

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การสร้างค่านามและคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาทิสูตร ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ต้นฉบับภาษาสันสกฤต คือ ทศปาทยุณาทิวฤตติ พร้อมทั้งเปรียบเทียบข้อมูลกับอุณาทิวฤตติอื่นๆ อีก 6 ฉบับ คือ อุณาทิวฤตติของเศวตนาวาสิน อุณาทิวฤตติของนารายณภักฏฐะ อุณาทิวฤตติของโฆชเวหะ อุณาทิวฤตติของเหมจันทรสุริ อุณาทิวฤตติของอุชชวลทัตตะ และอุณาทิวฤตติของทุรคสิงหะ โดยยกอุทาหรณ์จากคัมภีร์อื่นๆ มาประกอบในบางสูตร เพื่อให้ทราบถึงความเหมือนกันและแตกต่างกัน ในการสร้างรูปค่านามสันสกฤตตามมติของแต่ละสำนักว่า มีแนวคิดในการสร้างรูปคำที่สลับซับซ้อน ยากง่ายน้อยกว่ากันเพียงไร เป็นต้น แต่เนื้อหาหลักยังคงยึดทศปาทยุณาทิวฤตติของมาณิกยเทวะเป็นหลัก

สรุปผลการวิจัย

คัมภีร์ทศปาทยุณาทิวฤตติรจนาโดยมาณิกยเทวะ ปรากฏชื่อผู้รจนาอยู่ในบรรดาการของธีโอดอร์ เอาเฟรชท์ (Theodor Aufrecht) นักภาษาศาสตร์เชิงเปรียบเทียบชาวเยอรมัน และหอสมุดภณทการ เมืองปูนา รัฐมหาราษฏร์ ประเทศอินเดีย เกี่ยวกับชีวประวัติของผู้รจนาทศปาทยุณาทิวฤตตินี้ ยังเป็นที่คลุมเครือ เนื่องจากไม่มีกล่าวถึงในประวัติวรรณคดีสันสกฤตเล่มต่างๆ เลย ทั้งในอุณาทิวฤตติที่ท่านรจนา ก็ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับตัวผู้รจนาระบุไว้เช่นกัน แต่พออนุมานได้จากข้อความในคัมภีร์กาศิกาวฤตติของชยาทิตยะและวามนปณจิตที่รจนาขึ้นในศตวรรษที่ 11 ซึ่งเป็นคัมภีร์มีอายุเก่าแก่ที่สุด ที่ปรากฏการอ้างฤตติสูตรจากทศปาทยุณาทิวฤตติของมาณิกยเทวะไว้ จึงคาดว่าท่านน่าจะมีชีวิตอยู่ในระหว่างศตวรรษที่ 9-10 ช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง

ทศปาทยุณาทิวฤตติแบ่งเนื้อหาเป็น 10 ปาหะ ตามชื่อของคัมภีร์ จะเรียกชื่อคัมภีร์ว่าทศปาทยุณาทิวฤตติ หรือทศปาที่อุณาทิวฤตติก็ได้ คัมภีร์นี้มีลักษณะพิเศษต่างจากอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ คือ จัดแบ่งเนื้อหาออกเป็น 10 ปาหะ จากของเดิมซึ่งมีอยู่เพียง 5 ปาหะ ผู้รจนาได้นำมาจัดรูปแบบในการนำเสนอใหม่ และมีการรจนาสูตรเพิ่มเติมในบางปาหะ พร้อมทั้งแสดงวิเคราะห์และบอกสาธนะไว้อย่างครบถ้วน

คุณค่าของทศปาทยุณาทิวฤตตินี้ นอกจากจะทำให้ทราบถึงวิธีการสร้างค่านามและคุณศัพท์ตามหลักการของอุณาทิสูตรแล้ว ยังทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาบางส่วนอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

การทำให้บริสุทธิ์หลังจากประกอบพิธีกรรม และการล้างมือหลังเสร็จพิธีกรรม พบในอุทาหรณ์ว่า **อวภฤถะ** (6.28)

พิธีทำบุญในอัญญาภาติถีสัมพบในอุทาหรณ์ว่า **อษฏกา** (3.30)

การให้ทานเนื่องในในวัตสระทั้ง 5 พบในอุทาหรณ์ว่า **อิทาวตสระ** และ **อิทวตสระ** (8.52)

การนำแผ่นอิฐไปใช้ในการสร้างเจดีย์และเรือน เป็นต้น พบในอุทธานุชาตว่า **อิฐฎกา** (3.30) เกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ เช่น **จีวร** (8.49) ท่านขยายความว่า **มุณีชนวาสะ** (เครื่องนุ่งห่มของชาวมุณี) ซึ่งในอุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน และอุชชวลทัตตะ ได้ให้คำอธิบายไว้ชัดเจนกว่า **จีวร ภิกษุ(ก)ปวารณม** (จีวร ได้แก่ เครื่องนุ่งห่มของภิกษุ) เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนถึงวัฒนธรรม ประเพณี ความเป็นอยู่ และความเชื่อทางศาสนาได้เป็นอย่างดี ทั้งหมดนี้กล่าวเฉพาะตัวอย่างที่นำมาวิจัยเท่านั้น

ส่วนที่ไม่ได้นำมาวิจัย พบว่ามีอยู่มากมายหลายคำเช่นเดียวกัน อาทิ

สาธนะ (6.19) ที่หมายถึง ภิกษุ ว่า **สาธยาตุ สาธนะ - ภิกษุ** | ซึ่งภิกษุในที่นี้ได้แก่นักบวชในพุทธศาสนา

สตูปะ (7.4) ที่หมายถึง สตูป, เจดีย์ ท่านให้คำอธิบายว่า **โพธิสตตวณม** (ที่อยู่ของโพธิสัตว์) ซึ่งโพธิสัตว์ในที่นี้เป็นคติที่ปรากฏเฉพาะในพุทธศาสนา

ความรู้ทางวรรณคดีเช่นในสูตร **ฉนทลีณะ** (1.87) ที่แสดงการสำเร็จรูปของ อายุ ศัพท์ในตอนท้ายของอุทธานุชาตท่านกล่าวเพิ่มเติมดังนี้

อถวา อรุวศยะ กิล บุตโร ชฎายะ คฤธรราชะ | (อีกประการหนึ่ง ได้ยินว่า บุตรชายของนางอรุวสี เป็นพญาแร้งนามว่า ชฎายะ)⁴²⁶

อีกอุทธานุชาตหนึ่งคือ **อรุณ** พบในสูตร **อรตเตศจ** (5.59) ว่า **ฤจฉตยรเต วา อรุณะ - ไวนเตยะ** | คำว่า **ไวนเตยะ** มีคำแปลว่า บุตรของนางวินตา คือ อรุณ นั่นเอง ซึ่งเป็นพี่น้องกับครุฑ ประวัติศาสตร์ทางภาษาเช่นในสูตร **กถณ อุทิจำ การิษุ** (1.57) ที่แสดงการสำเร็จรูปของ การิ ศัพท์อันหมายถึง นายช่าง ตามมติของอาจารย์ทางภาคเหนือ โดยวฤตติของสูตรนี้ได้ขยายความของ **อุทิจำ** ไว้ว่า

อุทิจำมาจารย์านำ มเต ซึ่งเป็นความเห็นของนักไวยากรณ์ที่อยู่ทางแถบภาคเหนือของอินเดีย

นอกจากนี้ในสูตร **กฤษะรฤทติโศทิจำ** (3.10) ก็มีการอ้างถึงมติของนักไวยากรณ์ชาวอินเดียเหนือเช่นกัน และในสูตร **กปศจากกรวมณสย** (7.11) ได้มีการอ้างถึงมติของนักไวยากรณ์สมัยก่อนหน้าท่านปาณินิ คือ จากรวมณะ ไว้อีกด้วย ซึ่งพบทั้งในปัญจปาทีและทศปาที

อีกประการหนึ่ง คือ การนำเสนอรูปแบบการสร้างคำที่แตกต่างจากอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ เช่น **อุทกม** (3.11) ทศปาทยุณาทิวฤตติได้แสดงการสร้างคำ ที่มีลักษณะเป็นของตนเองโดยเฉพาะ คือ มี **อุต** อุปสรรคเป็นบุรพบท ลบตัวธาตุ เหลือไว้แต่อุปสรรคกับปัจจัย ดังนี้

อุต+√ขณ+กฺวณ (ว > อก) → อุต+อก = อุทก

⁴²⁶ ตามประวัติชฎายุมิแม่เป็นแร้ง ก็ไม่น่าจะใช่นางอรุวสี แต่ผอัญบุตรทั้ง 9 ของนางอรุวสี ส่วนใหญ่มีชื่อที่ลงท้ายด้วย อายุ ได้แก่ ศรุตายุ, ทฤตายุ, วิศวายุ, ศตายุ เป็นต้น และ ชฎายู อาจเป็นหนึ่งในนั้น ซึ่งเป็นคนละคนกัน แต่ผู้รจนานุชาตได้ระบุไว้ชัดเจนว่า ชฎายูบุตรนางอรุวสีเป็นพญาแร้ง (อถวา อรุวศยะ กิล บุตโร ชฎายะ คฤธรราชะ) จึงน่าจะสันนิษฐานว่า ผู้รจนานุชาตน่าจะไม่ได้หมายถึงนางอรุวสี หรือจะเป็นตำนานเฉพาะท้องถิ่นหรือไม่ (ผู้วิจัย)

อุต+√อณฺจ+กฺวณฺ (ว > อก) → อุต+อก = อุทก

ส่วนในอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ มีวิธีสร้างคำในลักษณะทำนองเดียวกัน คือ สำเร็จมาจาก
√อุท หรือ √อุท+อก

อีกอุทาหรณ์หนึ่งคือ **อมพริษม** (9.12) ทศปาทยุณาทิวฤตติสร้างรูปคำจาก √พฺจ (ปจ)+
อิษนฺ (อิษ) โดยลง อมฺ (อม) อาคมมาที่ต้นธาตุ และอาเทศ ปจ เป็น พรฺ ดังนี้ อม+ปจ > พรฺ+อิษ =
อมพริษ

นอกจากนี้ทศปาทยุณาทิวฤตติยังมีวิธีสร้างรูปคำอีกแบบหนึ่งคือ สำเร็จจาก √อาปฺ (อาป)+
อิษนฺ (อิษ) โดยอาเทศ √อาปฺ (อาป) เป็น อมพฺ และลง รฺ (ร) อาคม ดังนี้ อาป > อมพ+ร+อิษ =
อมพริษ

ขณะที่อุณาทิวฤตติอื่นๆ สร้างจาก √อพิ > อมพ+อร+อิษ = อมพริษ ซึ่งเป็นวิธีการสร้าง
คำที่ไม่ซับซ้อนมากนัก

ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 1 ว่า ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาวิธีการสร้างคำด้วย
อุณาทิวฤตติหนึ่งนั้นก็คือ ทำให้ทราบความหมายของศัพท์ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะความ
หมายตามรากศัพท์ (Etymological meaning) ซึ่งปรกติเราอาจเข้าใจเฉพาะความหมายทั่วไป
(Conventional meaning) ที่รับรู้กันโดยอาศัยการจดจำเท่านั้น แต่เมื่อมาสู่กระบวนการวิเคราะห์
รากศัพท์ จะต้องสามารถแยกธาตุ ปัจจัย และรู้ความหมายที่แท้จริงของแต่ละศัพท์ได้ ซึ่งบางครั้งผู้
รจนาคำอธิบายสูตรจะเพิ่มความหมายปรกติไว้ด้วย เพื่อให้ผู้ศึกษาทราบความหมายของศัพท์ที่ยก
ขึ้นมาวิเคราะห์นั้นหมายถึงอะไร เช่นคำว่า **กฤทวากู** มีวิเคราะห์ว่า

กฤเกษม คเลน วฤติ พรวีติ วา กฤกวากุ - กฤกฤษะ |

ย่อมเปล่งเสียง หรือส่งเสียง ด้วยกฤเกษ คือลำคอ ชื่อว่า **กฤกวากุ** ได้แก่ ไก่ฯ คำว่า กฤกวากุ ในที่นี้มีความหมายตามรากศัพท์ว่า ผู้ส่งเสียงด้วยลำคอ (คือ ชัน) ดังนี้เป็นต้น

นอกจากนี้ก็เป็นการนำเสนอองค์ความรู้ทางด้านหลักไวยากรณ์ที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ในไวยากรณ์อักษุทธยาธิของปาณินิ มีการอ้างถึงปาณินิสูตรในการทำตัวรูปไว้หลายแห่งเช่นกัน ดังเช่นในอุทาหรณ์ว่า **อุณะ** (5.35) ซึ่งยกปาณินิสูตรมาอ้างว่า **ขวรตวรสรวิยวิมวาม อุปธายาศจ** (ปา. สู. 6.4.20) เป็นต้น

การอาเทศต่างๆ เช่น **วอช** เป็น **วี** และการห้ามอาเทศเป็น **วี** ในอุทาหรณ์ว่า **อชินม** (5.14) เป็นต้นส่วนในอุทาหรณ์อื่นๆ ที่มีการอาเทศ **วอช** เป็น **วี** เช่น **วิก** (3.24) ซึ่งสำเร็จจาก **วอช+กน (ก) ปัจจัย** **วีร** (8.31) **วอช+รฤ (ร) วิณา** (5.47) **วอช+น+ฎาป (อา)** เป็นต้น ซึ่งวิธีอาเทศดังกล่าวนี้ไม่พบในไวยากรณ์บาลี

การศึกษาเกี่ยวกับวิธีสร้างคำนาม และคุณศัพท์จากธาตุด้วยอุณาทิสูตรนี้ นับว่ามีประโยชน์และเป็นอุปการะต่อการเรียนภาษาสันสกฤตสำหรับนักศึกษาและผู้สนใจใฝ่รู้ทั่วไปมากที่สุด เนื่องจากทำให้ทราบถึงมูลศัพท์ที่สำเร็จมาจากวิธีของอุณาทิจำปัจจัย ตลอดจนถึงกระบวนการสำเร็จรูปของคำศัพท์อีกประเภทหนึ่งได้เป็นอย่างดีด้วย นอกจากนี้ยังเป็นอุปการะเกื้อกูลต่อการศึกษาคำที่เกี่ยวข้อกับหลักภาษาอื่นๆ เช่น **อภิวาน** ว่าด้วยตำรารวบรวมคำศัพท์ต่างๆ **อลังการ** ว่าด้วยตำราการตกแต่งเสียงและความหมายที่ก่อให้เกิดอรรถรสทางภาษา **ฉันท** ว่าด้วยตำราการประพันธ์บทร้อยกรองในภาษาสันสกฤต เหล่านี้ล้วนต้องอาศัยพื้นฐานในการสร้างคำตามหลักนิรุกติศาสตร์ (Etymology) เมื่อเข้าใจวิธีการอย่างแจ่มแจ้งแล้ว ก็จะสามารถจดจำคำศัพท์ต่างๆ ได้โดยอัตโนมัติ ซึ่งต่างจากการศึกษาภาษาโดยทั่วไป ที่นิยมจดจำเพียงความหมายของคำศัพท์ให้ได้ มากกว่าการเข้าใจความหมายตามรากศัพท์นั่นเอง

วิธีการสร้างคำด้วยอุณาทิสูตรโดยการลงอุณาทิจำปัจจัยมาท้ายธาตุนี้กล่าวได้ว่า แทบจะไม่ต่างจากวิธีแห่งกฤตปัจจัยเลยก็ว่าได้ จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า วิธีกฤตปัจจัยและอุณาทิจำปัจจัยทั้งสองค่อนข้างเหมือนกันโดยมาก ต่างกันเพียงการสร้างคำตามวิธีแห่งกฤตปัจจัยเมื่อสำเร็จแล้วเป็นทั้งนามและกริยา ส่วนการสร้างคำตามวิธีแห่งอุณาทิจำปัจจัยเมื่อสำเร็จแล้วเป็นนามและคุณศัพท์เท่านั้น จะเรียกว่า **อุณาติ** เป็นภาคผนวกของ **นามกฤต**ก็ได้ แต่การที่นักไวยากรณ์สันสกฤตทั้งหลายจัดอุณาติปาฐะไว้หมวดหนึ่งต่างหาก เนื่องจากอุณาทิจำปัจจัยมีจำนวนมากกว่ากฤตปัจจัยนั่นเอง กล่าวโดยเฉพา คือ วิธีแห่งนามกฤตจะแสดงรูปวิเคราะห์ และสถานะเหมือนกับอุณาติทุกประการ มีที่ต่างกันเพียงเล็กน้อย คือ ในนามกฤตเวลาสร้างคำจะนิยมบทหน้า (บุรพบท; อุปบท) ที่เป็นคำนามอยู่หน้าธาตุด้วย เช่น **กุมภการ**, **พรมจาริน**, **ภิกษาจร** เป็นต้น เมื่อสำเร็จรูปแล้วจึงเรียกว่า **กฤทนต์สมาส** (สมาสที่มีนามกฤตต่อท้าย) แต่ที่ไม่นิยมบทหน้าก็มี เช่น **การก** เป็นต้น

ส่วนวิธีสร้างคำในอุณาติไม่ค่อยนิยมบทหน้าที่เป็นคำนาม จะมีบ้างก็เพียงส่วนน้อยเช่น **โคมายู**, **ชฎายู** เป็นต้น บทหน้าที่พบส่วนใหญ่จะเป็นอุปสรรค (Prefixes) เท่านั้น แต่จะพบคำที่สร้าง

จากธาตุบวกกับอุณาที่ปัจจัยเยอะกว่า เช่น การุ, รถ, สมุทฺร, จนฺทร, วฤกษ, ศฺกร เป็นต้น เมื่อสำเร็จรูปก็จะเป็นคำนามหรือคุณศัพท์เท่านั้น เนื่องจากอุณาที่ปัจจัยทุกตัวจะไม่ทำหน้าที่กล่าวกริยาแต่อย่างใด

นอกจากนี้คำนามที่สำเร็จมาจากอุณาที่สุตร จะมีความหมายมากกว่าหนึ่งความหมายในศัพท์หนึ่งๆ เช่น **อินะ - อีศฺวระ** สฺรูโย ราชวา (อิน - ผู้เป็นใหญ่, พระอาทิตย์, พระราชา) เป็นต้น

เนื่องจากการสร้างคำนามจากธาตุด้วยอุณาที่สุตร มีวิธีการสร้างคำที่แตกต่างจากการสร้างคำนามประเภทอื่นๆ เช่น สมาส, ตัทธิต เป็นต้น และคำนามที่สำเร็จจากอุณาที่สุตรนี้ก็มากกว่าคำนามชนิดอื่นๆ เพราะสร้างมาจากธาตุและอุณาที่ปัจจัยโดยตรง ซึ่งคำนามในที่นี้นอกจากนามมาแล้ว อาจรวมถึงคุณนามและสรรพนามอีกด้วย คำนามที่สำเร็จมาจากอุณาที่สุตรนี้ จึงมีวิธีการในการสร้างคำที่หลากหลาย บางทีคำศัพท์มีรูปร่างเหมือนกัน แต่สร้างจากธาตุคนละตัวก็มี หรือธาตุเดียวกันแต่คนละคณะก็มี ตัวอย่างเช่น

ปาก (ผู้ตีมนม, เด็ก) สำเร็จมาจาก √ปา {1}+กน (ก) ปัจจัย ตามวิเคราะห์ว่า
 ปิตติ สฺตนฺมิตติ **ปากะ - พาละ**⁴²⁷ | ย่อมตีมนม เหตุนั้นชื่อว่า **ปาก** ได้แก่ เด็ก ๆ

ปาก (ผู้รักษา, อสุร) สำเร็จมาจาก √ปา {2}+กน (ก) ปัจจัย ตามวิเคราะห์ว่า
 ปาตีติติ **ปากะ - อสุระ**⁴²⁸ | ย่อมรักษา เหตุนั้นชื่อว่า **ปาก** ได้แก่ อสุร ๆ

นอกจากนี้ยังมี **ปาก** ที่เป็นนามกฤต สำเร็จมาจาก √พฺจ (พจ) {1}+ฉณ (อ) ปัจจัย หมายถึง การหุงต้ม อีกด้วย

อีกนัยหนึ่ง **ปาก** สำเร็จมาจาก √พฺจ (พจ) {1}+ก ปัจจัย ในอุณาที่ ซึ่งลงในอรรถแห่งวัย ก็หมายถึง เด็ก เช่นกัน ตามวิเคราะห์ว่า

ปจติ ปจยเต วา **ปากะ**⁴²⁹ | ย่อมบ่ม อีกอย่างหนึ่ง ย่อมถูกบ่ม ชื่อว่า **ปาก** (เด็ก) ๆ

อพท (ปี) สำเร็จมาจาก √อาปฺ (อาป) {5}+ท ปัจจัย ตามวิเคราะห์ว่า

อาปโนตยเสสา สฺรูโยนิ นิเมษาทิกาลมิตย**พทะ - สํวตฺสฺระ**⁴³⁰ |

ปีนั้น ย่อมแผ่ไป สู่กาลมีขณะเป็นต้น อันมีสุริยะเป็นต้นกำเนิด เหตุนั้นชื่อว่า **อพท** ได้แก่ ปี ๆ

อพท (ปี) สำเร็จมาจาก √อท (อท) {2}+ท ปัจจัย ตามวิเคราะห์ว่า

อตตีติ **อพทะ สํวตฺสฺระ**⁴³¹ | ย่อมกลืนกิน เหตุนั้นชื่อว่า **อพท** ได้แก่ ปี (ผู้กินอายุของสรรพ

สัตว์) ๆ

ส่วนอุชฺชวลที่ตตะแสดงรูป **อพท** (ปี) ไว้โดยสำเร็จจาก √อว (อว) {1}+ทน (ท) ปัจจัย ดังนี้
 อว รกษณ | **อพทโ** วัสรเมฆโยริตฺยมระ⁴³² |

⁴²⁷ ทศ. อุ. 3.21 (อินฺธิกาปาตฺลยติมฺรฺจฺยะ กน : กน)

⁴²⁸ ทศ. อุ. 3.21 (อินฺธิกาปาตฺลยติมฺรฺจฺยะ กน : กน)

⁴²⁹ ทศ. อุ. 3.50 (อรฺกปฺถกฺกปาภา วยสิ : ก)

⁴³⁰ ทศ. อุ. 6.49 (อพฺทาทยศฺจ : ท)

⁴³¹ เสวต. อุ. 4.107 (อพฺทาทยศฺจ : ท)

⁴³² อุช. อุ. 4.98 (อพฺทาทยศฺจ : ทน)

อพฺทหะ สํวตฺสเร เมฆเ คิริเภาเทปิ มุสฺตเก ||
 กุณฺทศจฺกรภฺรเม มาธเย นิธิเภาเท สุรทฺวิเป |
 อพฺทาทิษุ ปเรปฺยเววมุหนียา ยถามติ ||⁴³³

“อพฺท ใช้ในความหมายว่า สํวตฺสรกาล (ปี), เมฆ, ภูเขาลูกหนึ่ง, แฝกหอม, กุณฺท ใช้ในความหมายว่า ภมรจักรของช่างกลึง, ใจกลาง, ขุมทรัพย์อย่างหนึ่ง (ของท้าวภูเวง), เทพหัตถ์ แม้ความหมายอย่างอื่นก็พึงถูกนำไปใน อพฺท เป็นต้น เช่นเดียวกันนี้ ตามมติ”

นอกจากนี้ยังมี อพฺท ที่เป็นนามกฤต สำเร็จมาจาก อป+√ทฺท (ทา) {3}+ก (อ) ปัจจัย หมายถึง เมฆ (ผู้ให้น้ำ) อีกด้วย

ความแตกต่างกันในวิธีการสร้างคำนี้ ผู้ศึกษาต้องมีทัศนคติเป็นกลาง ไม่น้อมเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง แต่ควรยอมรับทุกมติ ไม่ด่วนตัดสินด้วยโมหคติและโงมตีว่า ของสำนักโน้นผิด ของสำนักนี้ถูก เป็นต้น ควรมองว่าเป็นนานาทัศนะของนักไวยากรณ์แต่ละท่าน ซึ่งอาจมีความเห็นที่แตกต่างกันในบางแง่มุม ในทางตรงกันข้าม ให้ถือว่าเป็นความเจริญงอกงามทางด้านภาษาซึ่งได้แตกกิ่งใบออกไปในแต่ละยุคสมัย เปรียบได้ดังพฤษชาติที่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาลฉับนั้น

ในการสำเร็จรูปศัพท์ของอนุาธิสูตรบางศัพท์ ซึ่งรจนาคำอธิบายสูตรโดยหลายสำนักจะมีมติที่แตกต่างกันอยู่บ้าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของธาตุหรือปัจจัยมักจะปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยครั้ง ความเห็นที่แตกต่างกันนี้ถือได้ว่าเป็นความหลากหลายในการแสดงภูมิรู้ของผู้รจนาคำอธิบายสูตร (วฤตติการ) ที่ถึงแม้ว่าจะคิดเห็นต่างกัน แต่ก็มีจุดหมายปลายทางในการสำเร็จรูปศัพท์เป็นอย่างเดียวกัน แต่บางครั้งก็มีการวิจารณ์กันตรงๆ ก็มี เช่นกรณีการสำเร็จรูปของคำว่า **ปริชมน - ปริชวน** ดังนี้

ปริชมน (พระจันทร์, พระอัคนิ) ปรี+√ชนิ {4}, อาต.+กนิ (อน) ปัจจัย ลบอุปฺชาของธาตุ และอาเทศที่สุดธาตุเป็น ม สำเร็จด้วยสูตรว่า

ศฺวนนุ กฺษณปฺชฺชนปฺลีนฺน เกลทฺนเสนฺหน มุรฺธน มชฺชน อรฺยมน วิศฺวปฺสน ปริชมน มาตริศฺวน มชฺชน |
 (ทศ. อุ. 6.55)

ศัพท์เหล่านี้ คือ ศฺวน กฺษณ ปฺชฺชน ปฺลีนฺน เกลทฺน เสนฺหน มุรฺธน มชฺชน อรฺยมน วิศฺวปฺสน ปริชมน มาตริศฺวน และ มชฺชน ซึ่งถูกลงใน กนิ ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ๖

ชนิ ปฺราหุรฺภาเว ไท | อสฺย ปรีศฺพท อุปฺชาโลโป มศฺจานฺตาเทโส นิปาตฺยเต | ปรีชฺยเต’สฺวาวิตติ
ปริชมา - จนฺทระ อคฺนิศฺจ | กรฺตฺตา |

ชนิ “เกิด, เจริญขึ้น, ปรากฏ, มีขึ้น, เป็นขึ้น” ทิวาทิคณะฯ สำหรับธาตุนี้มี ปรี ศัพท์ (อยู่หน้า) การลบอุปฺชาของธาตุ และอาเทศที่สุดธาตุเป็น ม ย่อมสำเร็จ ๖ สิ่งนั้น ย่อมปรากฏขึ้นโดยรอบ เหตุนี้ชื่อว่า **ปริชมน** ได้แก่ พระจันทร์ และพระอัคนิ (ไฟ) ๖ เป็นกรรตฤสาธนะ ๖

คำว่า **ปริชมน** (พระจันทร์) ซึ่งสำเร็จมาจาก ปรี+√ชนิ+กนิ (อน) ปัจจัยนี้ เป็นมติที่คล้อยตามความเห็นของนักไวยากรณ์ส่วนใหญ่ อีกทั้งมีตัวอย่างปรากฏในอนุาธิสูตรด้วย แต่ในอนุาธิวฤตติของอุชฺชวลทตฺตะได้แสดงรูป ปรีชฺวา ไว้โดยเปลี่ยนข้อความในสูตรข้างต้นจาก ปริชมน เป็น ปริชวน

⁴³³ เปรุ. อุ. 4.98 (อพฺทาทยศฺจ : ทน) โศลก 260-261

และกล่าวว่าสำเร็จมาจาก ปริ+วชฺ (เสাত্রธาตุ : ไป, เคลื่อน, เร็ว, ไว)+กนิณ (อน) ปัจจัย อาเทศ อุ เป็น ว ดังนี้

ชฺ อิติ เสাত্র ธาตุ ประปุระ | ยณาเทศะ | ปริชวา - จัทร | (อุช. อุ. 1.158)

ธาตุคือ ชฺ เป็นเสাত্রธาตุ มี ปริ เป็นบุรพท ฯ อาเทศ อุ เป็น ว (ยณ = ย ว ร ล) ฯ สำเร็จ เป็น ปริชวา (ผู้เคลื่อนไปโดยรอบ) ได้แก่ พระจันทร์ ฯ

มีผู้คัดค้านมติของอุชวลทตตะไว้ดังนี้

เกจิตตุ โชรยณาเทศะ ปริเชวติ พภาชิเร |

น ตตฺ สาธฺ ยโต ลกษฺยวิโรธะ สรวตตะ สฺมฺญะ || (เอา. ป. 1.816)

“ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ปริชวา ดังนี้ เพราะอาเทศ อุ ของ ช เป็น ว แต่คำนั้นไม่ดี เนื่องจากผิดจากอุทาหรณ์ที่ปรากฏทั่วไป”

ความเห็นนี้เป็นของเปรสุริผู้รจนาเอาณาติกปทาธนะ อีกมติหนึ่งมีกล่าวถึงในคัมภีร์ เปราตมโน รมมาของภักโฏชิติกษิตะโดยระบุถึงอุชวลทตตะไว้ตรงๆ ว่า

อุชวลทตตสฺตฺ ปริเชวติ ปจิตฺวา ชฺ อิติ เสাত্র ธาตุ ประปุระ ยณาเทศะ ปริชวา จนฺทร อิตฺยาห | ตลลกษฺยวิโรธาหฺเพกษฺยม || (เปราตม. 763)

“ส่วนท่านอุชวลทตตะออกเสียงเป็น ปริชวา แล้วกล่าวว่า เป็น ชฺ เสাত্রธาตุ (ธาตุที่ปรากฏในสูตร) มี ปริ เป็นบุรพท แปลง อุ เป็น ว ได้รูปเป็น ปริชวา หมายถึง พระจันทร์. คำนั้นควรพิจารณาเพราะผิดจากอุทาหรณ์ (ของสูตร)”

ที่จริงเมื่อว่าตามหลักสัทศาสตร์แล้ว ความเห็นของอุชวลทตตะก็ไม่ถือว่าผิดแต่อย่างใด เพราะบางแห่งเสียงของ ม - ว สามารถใช้แทนกันได้ ยกตัวอย่างเช่น

skt. วยฺ (วยม) = pl. มยฺ

skt. มีมาสา = pl. วีมีสา

skt. ทฺราวิทฺ = pl. ทามิท

pkt. อาเวล = pkt. อาเมล (skt. อาปีท)

pl. อนมตคค = pkt. อนวทคค

pl. ตฺวํ = pkt. ตฺมํ

skt. มนฺมถ = pkt. มวมถ

pl. (skt.) เอวฺ (เอวม) = ap. เอม

ดังนั้น skt. ปริชฺมา = skt. ปริชวา

เกี่ยวกับ ม-ว ใช้แทนกันได้นี้พบว่ามีการแปลง ม เป็น ว แสดงไว้ในไวยากรณ์อักษฺธาธยายี ของปาณินิด้วยเช่นกัน ในอธยายะ 8 ปาทะ 2 สูตร 9 มีการอาเทศ ม ของ มตฺปฺ ปัจจัย (มต ; pl. มนฺต) เป็น ว ด้วยสูตรว่า

มาทฺปรายาจจ มฺโตร โว ยวาทิกษฺ | (ปา. สฺ. 8.2.9)

“หลังจากปรกติปทิกะ คือ ม, อุปธาของ ม, อวรรณะ และอุปธาของอวรรณะ, อาเทศ [ม] ของ มตุป เป็น ว, แต่หลังจาก ย ว จะไม่มีการอาเทศเป็น ว”

ใจความของสูตรนี้ก็คือให้แปลง ม ของ มตุป (มต) ปัจจัย เป็น ว (วตุป = วต) โดยไวยากรณ์ สันสกฤตแสดง มตุป ไว้เพียงตัวเดียว แล้วให้แปลง ม เป็น ว อีกต่อหนึ่ง ในขณะที่ไวยากรณ์บาลีคงจะ เห็นว่ากฎเกณฑ์ดังกล่าวค่อนข้างยุ่งยากซับซ้อนเกินไป จึงแสดงไว้ที่เดียว 2 ตัว คือ มนตุ และ วนตุ ปัจจัย และการที่จะแปลง ม เป็น ว ได้นั้นมีกฎเกณฑ์ ดังนี้

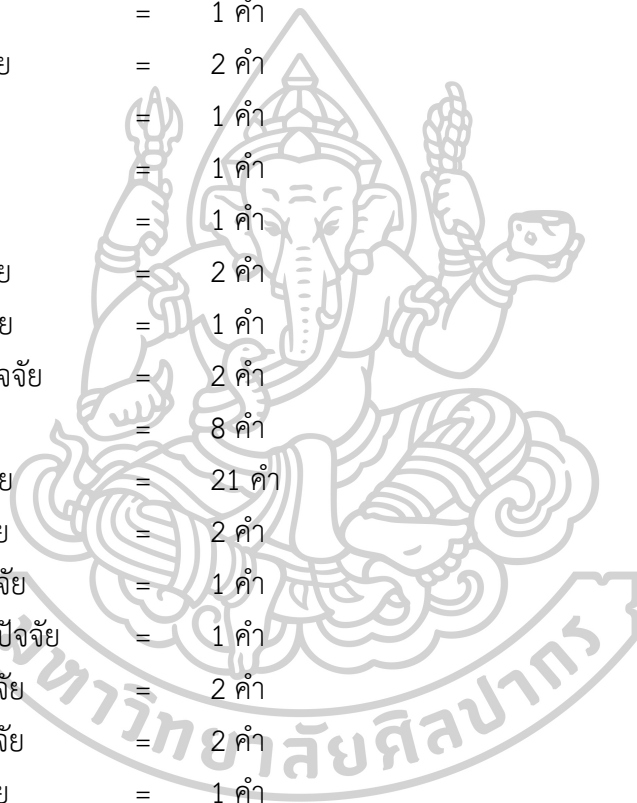
- 1) อยู่หลังจาก ม การันต์ เช่น กิวาน (กิม+มตุป) ศิวาน (ศม+มตุป) เป็นต้น
 - 2) อยู่หลังจากอุปธา (penultimate) ของ ม (คือสระของ ม) เช่น ศมีวาน (ศมี+มตุป) ทาทิมิวาน (ทาทิมิ+มตุป) เป็นต้น
 - 3) อยู่หลังจากอวรรณะ เช่น วฤกษวาน (วฤกษ+มตุป) ปลกษวาน (ปลกษ+มตุป) ขฎวาน (ขฎวา+มตุป) มาลาวาน (มาลา+มตุป) เป็นต้น
 - 4) อยู่หลังอุปธาของอวรรณะ เช่น ปยสวาน (ปยส+มตุป) ยศสวาน (ยศส+มตุป) ภาสวาน (ภาส+มตุป) เป็นต้น
 - 5) ที่อยู่หลังจาก ย ว ไม่มีการอาเทศ ม เป็น ว เช่น ยวมาน (ยว+มตุป) เป็นต้น
- ส่วนตามความเห็นของเศวตวณวาสิน คำว่า ปริชมน สำเร็จมาจาก ปริ+√ชวร (เป็นโรค)+ กนิ (อน) ปัจจัย อาเทศ ชวร เป็น ชม ดังนี้
- ชวร โรค ปริปุระ | ชมาเทศะ กนิปรตยยศจ | **ปริชมา จนุทะ** | (เศวต. อ. 1.146)
- ชวร “เป็นโรค” มี ปริ เป็น บุรพท ฯ อาเทศ ชวร เป็น ชม และลง กนิ ปัจจัยฯ สำเร็จ เป็น **ปริชมน** ได้แก่ พระจันทร์ ฯ

สรุปยอดจำนวนอนุทิจปัจจัย

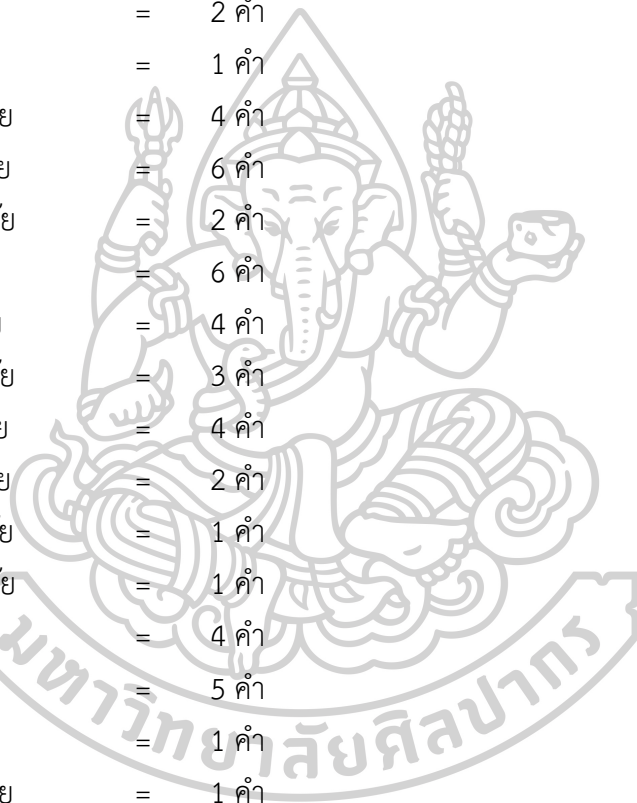
จำนวนอนุทิจปัจจัยที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้มีทั้งหมด 179 ตัว จาก 312 ตัว โดยแต่ละตัวพบจำนวนการใช้ ดังนี้

อ ปัจจัย	=	1	คำ
อก ปัจจัย	=	1	คำ
อจ ปัจจัย	=	2	คำ
อญ ปัจจัย	=	1	คำ
อนฺทน ปัจจัย	=	2	คำ
อตจ ปัจจัย	=	2	คำ
อตนิ ปัจจัย	=	1	คำ
อตรน ปัจจัย	=	3	คำ
อติ ปัจจัย	=	5	คำ
อถ ปัจจัย	=	1	คำ
อทานุก ปัจจัย	=	1	คำ

อทิ ปัจจย	=	2 คำ
อนนย ปัจจย	=	1 คำ
อนิ ปัจจย	=	12 คำ
อกจ ปัจจย	=	3 คำ
อมพจ ปัจจย	=	2 คำ
อม ปัจจย	=	1 คำ
อมก ปัจจย	=	1 คำ
อมจ ปัจจย	=	1 คำ
อร ปัจจย	=	1 คำ
อรน ปัจจย	=	2 คำ
อรุ ปัจจย	=	1 คำ
อล ปัจจย	=	1 คำ
อลิ ปัจจย	=	1 คำ
อสจ ปัจจย	=	2 คำ
อสน ปัจจย	=	1 คำ
อสานจ ปัจจย	=	2 คำ
อสิ ปัจจย	=	8 คำ
อสนุ ปัจจย	=	21 คำ
อาก ปัจจย	=	2 คำ
อานจ ปัจจย	=	1 คำ
อาตถกน ปัจจย	=	1 คำ
อายย ปัจจย	=	2 คำ
อารน ปัจจย	=	2 คำ
อาสิ ปัจจย	=	1 คำ
อิ ปัจจย	=	9 คำ
อิคน ปัจจย	=	3 คำ
อิชิ ปัจจย	=	1 คำ
อิณ ปัจจย	=	1 คำ
อิณ ปัจจย	=	4 คำ
อิตฺนุจ ปัจจย	=	1 คำ
อิตร ปัจจย	=	2 คำ
อิติ ปัจจย	=	1 คำ
อิถิน ปัจจย	=	1 คำ

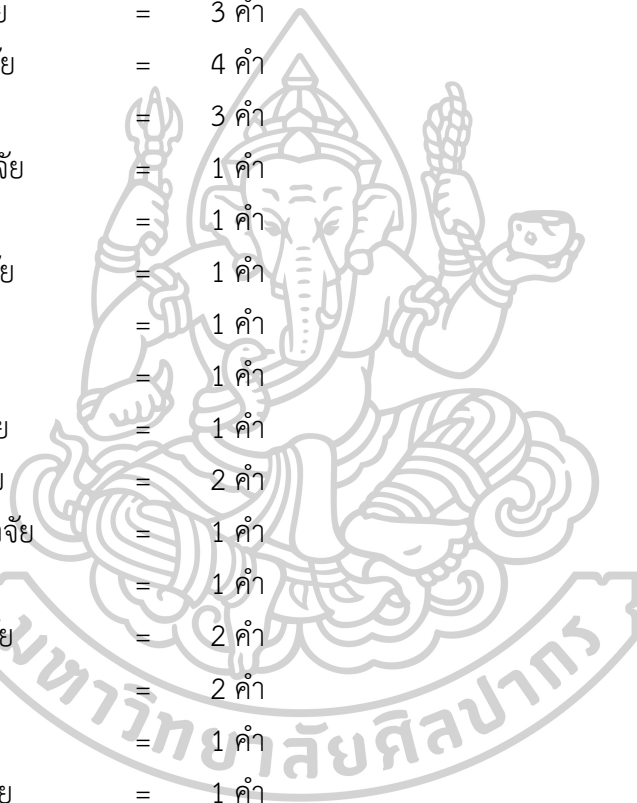

อิน ัจจัย	=	5 คำ
อินจ ัจจัย	=	3 คำ
อินน ัจจัย	=	2 คำ
อินิ ัจจัย	=	1 คำ
อิษรจ ัจจัย	=	1 คำ
อิษน ัจจัย	=	1 คำ
อิสิ ัจจัย	=	3 คำ
อิสิน ัจจัย	=	1 คำ
อี ัจจัย	=	2 คำ
อีก ัจจัย	=	1 คำ
อีกน ัจจัย	=	4 คำ
อีรน ัจจัย	=	6 คำ
อีษน ัจจัย	=	2 คำ
อุ ัจจัย	=	6 คำ
อุณ ัจจัย	=	4 คำ
อุนน ัจจัย	=	3 คำ
อรจ ัจจัย	=	4 คำ
อรน ัจจัย	=	2 คำ
อุศน ัจจัย	=	1 คำ
อุษน ัจจัย	=	1 คำ
อุสิ ัจจัย	=	4 คำ
อุ ัจจัย	=	5 คำ
อุก ัจจัย	=	1 คำ
อุนสิ ัจจัย	=	1 คำ
อุม ัจจัย	=	1 คำ
อร ัจจัย	=	2 คำ
อุล ัจจัย	=	1 คำ
อุษน ัจจัย	=	2 คำ
ฤ ัจจัย	=	1 คำ
โอร ัจจัย	=	1 คำ
ก ัจจัย	=	4 คำ
กต ัจจัย	=	3 คำ

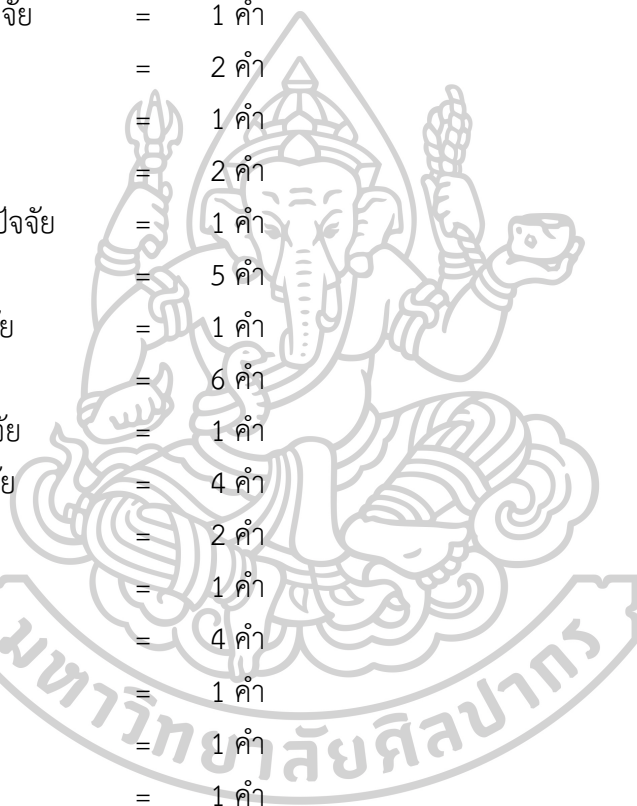

กตุร ปัจจัย	=	1 คำ
กถน ปัจจัย	=	2 คำ
กถิน ปัจจัย	=	1 คำ
กน ปัจจัย	=	2 คำ
กนสิ ปัจจัย	=	1 คำ
กนิน ปัจจัย	=	9 คำ
กนน ปัจจัย	=	1 คำ
กนุ ปัจจัย	=	1 คำ
กป ปัจจัย	=	1 คำ
กปน ปัจจัย	=	4 คำ
กยน ปัจจัย	=	1 คำ
กยุ ปัจจัย	=	4 คำ
กยุน ปัจจัย	=	1 คำ
กรน ปัจจัย	=	2 คำ
กริน ปัจจัย	=	2 คำ
กล ปัจจัย	=	7 คำ
กฺล ปัจจัย	=	1 คำ
กวน ปัจจัย	=	2 คำ
กวนิป ปัจจัย	=	4 คำ
กวิน ปัจจัย	=	3 คำ
กวิป ปัจจัย	=	4 คำ
กฺวน ปัจจัย	=	3 คำ
กฺสน ปัจจัย	=	2 คำ
กฺสรน ปัจจัย	=	1 คำ
กฺสิ ปัจจัย	=	2 คำ
กฺสุ ปัจจัย	=	1 คำ
กาลจ ปัจจัย	=	1 คำ
กิตจ ปัจจัย	=	1 คำ
กินทจ ปัจจัย	=	1 คำ
กิริจ ปัจจัย	=	6 คำ
กีกน ปัจจัย	=	1 คำ
กุ ปัจจัย	=	11 คำ
กู ปัจจัย	=	2 คำ

ฉ ปัจจัย	=	2 คำ
ค ปัจจัย	=	2 คำ
คก ปัจจัย	=	2 คำ
คน ปัจจัย	=	2 คำ
คฺริ ปัจจัย	=	1 คำ
ฉณิน ปัจจัย	=	1 คำ
จตุ ปัจจัย	=	1 คำ
จษ ปัจจัย	=	1 คำ
ณฺณ ปัจจัย	=	3 คำ
ภูิชจ ปัจจัย	=	4 คำ
ช ปัจจัย	=	3 คำ
ช (อ) ปัจจัย	=	1 คำ
ชอุ ปัจจัย	=	1 คำ
ชุตจ ปัจจัย	=	1 คำ
ชุน ปัจจัย	=	1 คำ
ชู ปัจจัย	=	1 คำ
โฆส ปัจจัย	=	1 คำ
เหา ปัจจัย	=	2 คำ
ณิตรน ปัจจัย	=	1 คำ
ต ปัจจัย	=	1 คำ
ตกน ปัจจัย	=	2 คำ
ตน ปัจจัย	=	2 คำ
ตฺร ปัจจัย	=	1 คำ
ตศส ปัจจัย	=	1 คำ
ตศฺสน ปัจจัย	=	1 คำ
ติกน ปัจจัย	=	2 คำ
ตฺุ ปัจจัย	=	4 คำ
ตฺุน ปัจจัย	=	2 คำ
ตฺฤจ ปัจจัย	=	3 คำ
ตฺถน ปัจจัย	=	7 คำ
ตฺรินิจ ปัจจัย	=	2 คำ
ตฺริป ปัจจัย	=	1 คำ
ถก ปัจจัย	=	6 คำ

ถน ปัจจัย	=	4 คำ
ท ปัจจัย	=	2 คำ
ทมก ปัจจัย	=	1 คำ
น ปัจจัย	=	4 คำ
นก ปัจจัย	=	4 คำ
นิ ปัจจัย	=	5 คำ
นุ ปัจจัย	=	1 คำ
ป ปัจจัย	=	3 คำ
ปาสณ ปัจจัย	=	1 คำ
ผก ปัจจัย	=	2 คำ
ภจ ปัจจัย	=	1 คำ
ภน ปัจจัย	=	2 คำ
ภุชณิก ปัจจัย	=	1 คำ
มก ปัจจัย	=	5 คำ
มทิก ปัจจัย	=	1 คำ
มน ปัจจัย	=	6 คำ
มนิณ ปัจจัย	=	1 คำ
มนิน ปัจจัย	=	4 คำ
มิ ปัจจัย	=	2 คำ
ย ปัจจัย	=	1 คำ
ยก ปัจจัย	=	4 คำ
ยตุ ปัจจัย	=	1 คำ
ยจุ ปัจจัย	=	1 คำ
ยฺน ปัจจัย	=	1 คำ
รก ปัจจัย	=	8 คำ
รณ ปัจจัย	=	10 คำ
รฺ ปัจจัย	=	1 คำ
ว ปัจจัย	=	1 คำ
วณ ปัจจัย	=	6 คำ
วนิป ปัจจัย	=	1 คำ
วรฺ ปัจจัย	=	1 คำ
วลจ ปัจจัย	=	1 คำ
วฺน ปัจจัย	=	1 คำ

ชฎอรณ ปัจจย	=	5 คำ
ชวรจ ปัจจย	=	10 คำ
ส ปัจจย	=	6 คำ
สรณ ปัจจย	=	3 คำ

รวมทั้งหมด 459 คำ

5.3 ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากงานวิจัยที่เกี่ยวกับหลักไวยากรณ์สันสกฤต โดยเฉพาะอุณาทิสูตรหรืออุณาทิปาฐะนี้ ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงการสันสกฤตของไทยมากนัก ทั้งผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าทำวิจัยในเรื่องดังกล่าวก็มีอยู่น้อย แทบกล่าวได้ว่า ยังไม่มีผู้ทำวิจัยค้นคว้าทางด้านนี้มาก่อนเลย งานวิจัยชิ้นนี้จึงถือเป็นจุดแรกเริ่มในการ ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับอุณาทิสูตร ซึ่งอาจนำเสนอได้ไม่ละเอียดทุกแง่มุม แต่ก็สามารถใช้เป็นต้นแบบสำหรับผู้ สนใจศึกษาค้นคว้าทางด้านนี้ไปวิเคราะห์ต่อยอดได้อีก โดยเฉพาะการศึกษาเปรียบเทียบการสร้างคำนามและคุณศัพท์ในอุณาทิวฤตติแต่ละฉบับ ในงานวิจัยชิ้นนี้ได้ให้ข้อมูลไว้เพียงบางส่วนเท่านั้น เนื่องจากไม่ได้ทำ การศึกษาเปรียบเทียบโดยตรง

อุณาทิวฤตติฉบับต่างๆ ที่ควรนำมาศึกษาเปรียบเทียบ ซึ่งได้นำมาอ้างอิงไว้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้แก่

1. อุณาทิวฤตติของเศวตวนวาสิน
2. อุณาทิวฤตติของนารายณภักภู
3. อุณาทิวฤตติของโกชเทวะ⁴³⁴
4. อุณาทิวฤตติของเหมจันทรสุริ
5. อุณาทิวฤตติของอุชชวลทัตตะ
6. อุณาทิวฤตติของทุรคสิงหะ⁴³⁵

นอกจากที่กล่าวมานี้ยังมีอุณาทิวฤตติฉบับอื่นๆ ที่ควรนำมาศึกษาวิจัยเช่นเดียวกัน ได้แก่ อุณาทิวฤตติของสำนักงานทรไวยากรณ์ อุณาทิวฤตติของสำนักสารัสวตไวยากรณ์ อุณาทิวฤตติของสำนักสุปัทมไวยากรณ์ และอุณาทิวฤตติของเปรสุริ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะอื่นๆ เช่น การศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการรจนาสูตร และคำอธิบายสูตร หรือที่เรียกว่า วฤตติ เป็นต้น ก็เป็นประเด็นที่น่าสนใจในการนำมาศึกษาวิจัยเช่นเดียวกัน

การศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างในอุณาทิวฤตติแต่ละฉบับนี้ จะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องอุณาทิตีดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้ทราบถึงวิธีการสร้างคำนามจากธาตุและอุณาทิจัจจยของนักไวยากรณ์แต่ละสำนักผ่านอุณาทิสูตรที่มีการแก้ไข ปรับปรุง เพิ่มเติม ในแบบฉบับของแต่ละสำนักได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

⁴³⁴ เฉพาะสูตรเป็นของโกชเทวะ ส่วนวฤตติเป็นของทัณฑนาถ นารายณะ

⁴³⁵ เฉพาะสูตรเป็นของสำนักกัตันตระ ส่วนวฤตติเป็นของทุรคสิงหะ

อนึ่ง เมื่อเข้าใจกระบวนการสร้างคำศัพท์ตามหลักการของอุณาหิสูตร (อุณาทฤษฎี) เป็นอย่างดีแล้ว ก็จะช่วยให้ผู้ศึกษาภาษาสันสกฤตเรียนรู้วิธีการสร้างคำศัพท์สันสกฤตประเภทอื่นๆ เช่น นามกฤต (กฤทนต์) สมาส (สมาसानต) ตัทธิต (ตัทธิตานต) ได้โดยไม่ยากนัก

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.
- กุสุมา รัชชมนี. (2549). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.
- จิรภัทรแก้ว. “การศึกษาวิเคราะห์ธาตุภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี” รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, 2549.
- จำลอง สารพัดนึก, ดร. ไวยากรณ์สันสกฤตชั้นสูง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.
- _____. สันสกฤตภาคพิเศษ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.
- _____. สันสกฤตภาคพิเศษ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- นาคะประทีป. ปาลี-สยาม อภิธาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532.
- เทพรัตนานุกิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช ป. 9), หลวง. พจนานุกรมธาตุสันสกฤต สำหรับใช้สอบเทียบกับธาตุบาลี. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523.
- บวรบรรณรักษ์, ร้อยเอก หลวง. สันสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โสภณการพิมพ์, 2552.
- พระคันธสารากวีวงศ์ ธรรมาจริยะ. สังฆนิพนธ์นิพนธ์ (หลักการแต่งแปล อรรถกถา-ฎีกา) และสาธนะในกิตก์. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, 2538.
- พระธรรมโมลี และคณะ. คัมภีร์นิรุตติที่ปนี (คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ). นครปฐม : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2548.
- พระธรรมโมลี และ พระมหาสุรชัย วราสโร แปล. กาดนตรวैयाกรณม. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2547.
- พระราชปรีดีโมลี และคณะ. ธาตวัตถสังคหปาฐนีสสยะ. นครปฐม : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2535.
- พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระสังฆราช. บาลีไวยากรณ์ วจิวีภาค ภาคที่ 2 อาขยาดและกิตก์. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551.

ภาษาปรากฏ

- Hemchandra. Siddha Hemchandra Shaddanushasana. Edited by Muni Jambuvijaya. Patan (North Gujarat) : Calcutta : Shri Hemachandracharya Jaina Jnanamandir, 1994.
- Lakshmidhara. Sadbhasacandrika. First edition by Rao Bahadur. Bombay : Nirnaya-Sagar Press, 1916

- Markandeya. Prakrtasarvasva. Gerneral Editor Dr. A.N. Upadhye. Poona :
Bhandarkar O.R. Institute Press, 1968
- Ramasharman. Prakrtakalpataru. Edited by Manomohan Ghosh. Calcutta : The Asiatic
Society, 1954.
- Seshakrishna. Prakritchandrika. Bhartiya Vidyaprakshan. Varanasi : Manava Mandir
Mudranalay, 1937.
- Simharaja. Prakritarupavata. Edited by E. Hultzsch. Royal Asiatic Society, 1909.
- Vararuchi. Prkitaparakasa. Edited by E.B. Cowell. London : Paternoster Row, 1868.

भाषासंस्कृत

- Abhyankar, Kashinath Vasudev, and Shukla J. M. . A Dictionary of Sanskrit
grammar. Retired Reader of Sanskrit : Gujarat University, 1886.
- Chintamami, T. R. . The Unadisutras with The Vritti of Svetavanavasin. Delhi : Mrs.
Nirmal Singal, 1933.
- Chintamami, T. R. . The Unadisutras of Bhoja with The Vritti of Dandanatha Narayana
and The Unadisutras of The Katantra School with The Vritti of Durgasimha.
Madras : Hindi Prachar Press, 1934.
- Chintamami, T.R. . Aunadikapadainava by Perasuri. Madras : Hindi Prachar Press,
1939.
- Gangadharan G. . The unadisutras A study on the basis of the vrttis of Ujjvaldatta,
Svetavanavasin and Narayanabhata. Trivandrum : Kariavattom, 1986.
- Haridas Gupta, Jayakrishnadas. Madhviyadhatuvritti. Banaras : Chowkamba
Sanskritseries office, 1934.
- Haridas Hirachnad. Brihad Dhatu Rupavali. Bombay : Ganpat Krishnaji's press, 1865.
- Krishnacharya, T.R. Brihad Dhatu Rupavali. Trivandrum : Bhaskara press, 1924.
- Mimansaka, Yudhishthira Pandit. Daśapādyupāvṛtti. A. bose, Indianpress Ltd.
Banaras : Benares Branch, 1943.
- Maitreya Rakshita. The Dhatu Pradeepa. Edited by Srisa Chandra Chakravarti.
Rajshahi : The Varendra Research, 1919.
Benares Branch, 1943.
- Palsule, Gajanan Balkrishna. Critically Edited. Kavikalpadruma of Vopadeva. Poona :
Deccan College Monograph Series, 1954.
- Sharma, Shri Kanakalala. Dhatupatha. Banaras : Chowkamba Sanskrit
seriesoffice, 1969.

- Shastri, Bahuballabh. Dhatukosha. Gulcutta : Published by the Gulcutta University, 1912.
- Svarupacharya, Anubhuti. Sarasvatavyakaranam. Edited by Pandit Sivadatt Kudal. Bombay : Pandurang Jawaji, 1926.
- Upadhye, P.V. . Dhaturupa Chandrika. Bombay : Gopal Narayen & Booksellers & Publishers, 1927.
- Upadhyaya, Shri Mangalavijaya. Dharmdipika Vyakaranam. Baroda : Luhana Mitra Steam Printing Press, 1924.
- Vrajlal Kalidas Shastri & J. V. S. Taylor. Dhathu Sangraha. Bombay : The Education Society's press, 1870.

ภาษาอังกฤษ

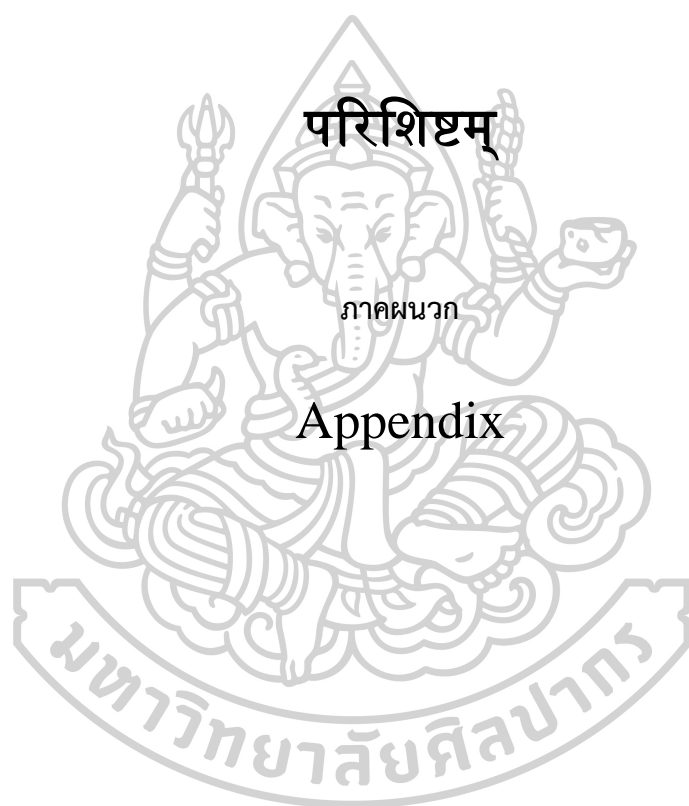
- Macdonell, A. A. Arthur. A Sanskrit-English Dictionary. London : Longmans, Green, and Co, 1893.
- Cappeller, Carl . A Sanskrit-English Dictionary. London : Luzac & Co, 1891.
- Otto Böstling & Rudolph Roth. Sanskrit-Wörterbuch, Part 1-7. Petersburg, 1885.
- Benfey Theodore . A Sanskrit-English Dictionary. London : Longmans, Green, and Co, 1866.
- Apte, Vaman Shivram. The practical Sanskrit-English Dictionary. Poona : Shiralkar & Co, 1890.
- _____. The student's English-Sanskrit Dictionary. Bombay : by MRS. Rah dubai atmaram sagoon, 1893.
- Chakravarti, Prabhat Chandra. The Philosophy of Sanskrit grammar. Culcutta : Culcutta University, 1930.
- Williams, Monier, Sir. Sanskrit-English Dictionary. Reprinted. London : Oxford University, 1979.
- Whitney William, Dwight. Roots Verb-forms, and primary Derivatives. London : Entd Sta. Hall, 1885.

รายการอ้างอิง

- Abhyankar. (1886). Kashinath Vasudev, and Shukla J. M. A Dictionary of Sanskrit grammar. Retired Reader of Sanskrit : Gujarat University.
- Apte Vaman Shivram. (1890). The practical Sanskrit-English Dictionary. Poona : Shiralkar & Co
- Apte Vaman Shivram. (1893). The student's English-Sanskrit Dictionary. Bombay : by MRS. Rah dubai atmaram sagoon
- Benfey Theodore. (1866). A Sanskrit-English Dictionary. London : Longmans, Green, and Co.
- Cappeller Carl. (1891). A Sanskrit-English Dictionary. London : Luzac & Co
- Chakravarti Prabhat Chandra. (1930). The Philosophy of Sanskrit grammar. Culcutta :Culcutta University
- Chintamami T. R. (1933). The Unadisutras with The Vritti of Svetavanavasin. Delhi : Mrs.Nirmal Singal
- Chintamami T. R. (1934). The Unadisutras of Bhoja with The Vritti of Dandanatha Narayana and The Unadisutras of The Katantra School with The Vritti of Surgasimha. Madras : Hindi Prachar Press.
- Chintamami T.R. (1939). Aunadikapadainava by Perasuri. Madras : Hindi Prachar Press
- Gangadharan G. (1986). The unadisutras A study on the basis of the vrittis of Ujjvaldatta, Svetavanavasin and Narayanabhatta. Trivandrum : Kariavattom
- Haridas Gupta. (1934). Jayakrishnadas. Madhviyadhatuvritti. Banaras : Chowkamba Sanskritseries office
- Haridas Hirachnad. (1865). Brihad Dhatu Rupavali. Bombay : Ganpat Krishnaji's press
- Hemchandra. (1994). Siddha Hemchandra Shaddanushasana. Edited by Muni Jambuvijaya. Patan (North Gujarat) : Calcutta : Shri Hemachandracharya Jaina Jnanamandir.
- Krishnacharya T.R. (1924). Brihad Dhatu Rupavali. Trivandrum : Bhaskara press
- Lakshmidhara. (1916). Sadbhasacandrika. First edition by Rao Bahadur. Bombay : Nirnaya-Sagar Press.

- Macdonell A. A. (1893). A Sanskrit-English Dictionary. London : Longmans, Green, and Co.
- Maitreya Rakshita. (1943). The Dhatu Pradeepa. Edited by Srisa Chandra Chakravarti. Rajshahi : The Varendra Research, 1919. Benares Branch
- Markandeya. (1968). Prakrtasarvasva. Gernerall Editor Dr. A.N. Upadhye. Poona :Bhandarkar O.R. Institute Press
- Mimansaka. (1943). Yudhishtira Pandit. Daśapādyupāvr̥tti. A. bose, Indianpress Ltd.Banaras : Benares Branch
- Otto Böstlingk & Rudolph Roth. (1885). Sanskrit-Wörterbuch, Part 1-7. Petersburg
- Palsule Gajanan Balkrishna. (1954). Critically Edited. Kavikalpadruma of Vopadeva. Poona :Deccan College Monograph Series.
- Ramasharman. (1954). Prakrtakalpataru. Edited by Manomohan Ghosh. Calcutta : The Asiatic Society.
- Seshakrishna. (1937). Prakritchandrika. Bhartiya Vidyaparakshan. Varanasi : Manava Mandir Mudranalay
- Sharma Shri Kanakalala. (1969). Dhatupatha. Banaras : Chowkamba Sanskrit seriesoffice.
- Shastri, B. (1912). Dhatukosha. Gulcutta : Published by the Gulcutta University.
- Simharaja. (1909). Prakritarupavata. Edited by E. Hultzsch. Royal Asiatic Society
- Svarupacharya Anubhuti. (1926). Sarasvatavyakaranam. Edited by Pandit Sivadatt Kudal. Bombay : Pandurang Jawaji.
- Upadhyaya Shri Mangalavijaya. (1924). Dharmdipika Vyakaranam. Baroda : Luhana Mitra Steam Printing Press
- Upadhye P.V. (1927). Dhaturupa Chandrika. Bombay : Gopal Narayen & Booksellers & Publishers
- Vararuchi. (1868). Prkitaparakasa. Edited by E.B. Cowell. London : Paternoster Row
- Vrajlal Kalidas Shastri & J. V. S. Taylor. (1870). Dhathu Sangraha. Bombay : The Education Society's press.
- Whitney William Dwight. (1885). Roots Verb-forms, and primary Derivatives. London : Entd Sta. Hall.

- Williams, M. (1979). Sir. Sanskrit-English Dictionary.Reprinted. London : Oxford University
- กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2537). ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย.
- กุสุมา รักษมณี. (2549). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2. จำลอง สารพัดนึก ดร. (2548). ไวยากรณ์สันสกฤตขั้นสูง.
- จำลอง สารพัดนึก ดร. (2550). สันสกฤตภาคพิเศษ ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จำลอง สารพัดนึก ดร. (2552). สันสกฤตภาคพิเศษ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จิรภัทร แก้วแก้ว. (2549). การศึกษาวิเคราะห์ธาตุภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี "รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น".
- เทพดรณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช ป. 9) หลวง. (2523). พจนานุกรมธาตุสันสกฤต สำหรับใช้สอบเทียบกับธาตุบาลี. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- นาคะประทีป. (2532). ปาลี-สยาม อภิธาน พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- บวรบรรณรักษ์ ร้อยเอก หลวง. (2552). สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน พิมพ์ครั้งที่ 4. ชลบุรี: ไสภณการพิมพ์.
- พระคันธสารวิวงศ์ ธรรมาจารย์. (2538). สังฆนันทนิยาม (หลักการแต่งแปล อรรถกถา-ฎีกา) และสาธนะในกิตก์ ลำปาง: วัดท่ามะโอ.
- พระธรรมโมลี และ พระมหาสุรชัย วราสโภ แปล. (2547). กาดนตรวैयाกรณม. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส.
- พระธรรมโมลี และคณะ. (2548). คัมภีร์นิตติทีปนี (คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ). นครปฐม: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส.
- พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จเจ้า. (2551). บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 2 อาขยาตและกิตก์. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระราชปรีดีโมลี และคณะ. (2535). ธาตวัตถสังคหปาฐนิตติสสยะ. นครปฐม: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส.

ลง นิ ปัจจัย หลังจาก วี; ชยา และ ชวร ชาติ ฯ

องครุณโลปศจ | (1.20) 1.22

ลง นิ ปัจจัย หลังจาก อคิ ชาติ และลบอนุนาสิกของชาติ ฯ

ขฤณิบุตฺตนิปารุณิภูริณิ | (1.22)

ศัพท์เหล่านี้ คือ ขฤณิ บุตฺตนิ ปารุณิ และ ภูริณิ ซึ่งถูกลงใน นิ ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

กฤวิขฤษวิจฉวิสถวิทวิกิกิทีวิะ | (1.26)

ศัพท์เหล่านี้ คือ กฤวิ ขฤษวิ ฉวิ สถวิ ทวิ กิกิ และ ทีวิ ซึ่งถูกลงใน กวิน ปัจจัย ย่อมสำเร็จ⁴³⁶ ฯ

อมเรติะ | (1.28)

ลง อติ ปัจจัย หลังจาก อม ชาติ ฯ

วหิวสยรตติภยศจิต | (1.29)

ลง อติ ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก วห; วส และ ฤ ชาติ ฯ

อญเจะ โก วา | (1.30)

ลง อติ ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก อญจ ชาติ และอาเทศที่สุดชาติเป็น ก ฯ

หนุเตร्ह จ | (1.31)

ลง อติ ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก หน ชาติ และอาเทศ หน เป็น อห ฯ

อทิสทิกุศุกิภยะ กริน | (1.34)

ลง กริน ปัจจัย หลังจาก อท; ศทภ; ภู และ ศุภ ชาติ ฯ

วงฺกรยสทยศจ | (1.35)

ศัพท์ ทล. มี วงฺกริ เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน กริน ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

อเทศตริณิจจ | (1.37)

ลง ตริณิจ และ ตริป ปัจจัย หลังจาก อท ชาติ ฯ

อุทยรตเตศจิต | (1.42)

ในเพราะ อุต อุปบท ลง ฆลิน ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก ฤ ชาติ ฯ

⁴³⁶ นิปาตยเต (pass.) is thrown; applied; ในที่นี้แปลเป็นกรรตฤวาจยะ (กัตตุวาจก) มีคำแปลว่า สำเร็จ, ทำเสร็จ (is ready made)

กฤวาปาขิมิสวทิสวาศยศุภย อุณ | (1.86)

ลง อุณ ปัจจัย หลังจาก ฑุกฤณ, กฤณ; วา; ปา; ชิ; ฑุมิณ; สวท; สวธ และ อศุ ธาตุ ฯ

ฉนทสี่ณะ | (1.87)

ลง อุณ ปัจจัย หลังจาก อิณ ธาตุ ในที่เกี่ยวข้อกับพระเวท ฯ

โไตรรศจ ละ | (1.90)

ลง ญณ ปัจจัย หลังจาก ตฤ และ ฤ ธาตุ และอาเทศ ร ของ อรุ เป็น ล ฯ

กฤเก วจะ กศจ (1.91)

ในเพราะ กฤก ศัพท อุปบท ลง ญณ ปัจจัย หลังจาก วจ ธาตุ และอาเทศที่สุดธาตุนั้น ก ฯ

ภณมฤคีตฤจจริตสริตนิมิมสขิภย อุะ (1.92)

ลง อุ ปัจจัย หลังจาก ฑุกฤณ, ภณ; มฤ; คิง; ตฤ; จร; ตสร; ตน; ฑุมิณ และ ญมสซี ธาตุ ฯ

อนศจ | (1.93)

ลง อุ ปัจจัย หลังจาก อน ธาตุ ฯ

ธานเย นิต | (1.94)

เมื่ออรรถว่า ธานย (ธัญชาติ) ฎกรู้อยู่ ลง อุ ปัจจัยอันมีชื่อว่า นิต หลังจาก อน ธาตุ ฯ

ศฤสวฤสนิทธิรปยสิวลินิกลิตินิณนิภยศจ | (1.95)

ลง อุ ปัจจัยอันมีชื่อว่า นิต หลังจาก ศฤ; สวฤ; สนิห; ตรปฺษ; อสุ; วส; หน; กสิทฺ; พนธ และ มน ธาตุ ฯ

อุนเทริจจาเทะ | (1.97)

ลง อุ ปัจจัยอันมีชื่อว่า นิต หลังจาก อุนที่ ธาตุ และอาเทศต้นธาตุนั้น อี ฯ

อีษะ กิจจ | (1.98)

ลง อุ ปัจจัยอันมีชื่อว่า นิต หลังจาก อีษ ธาตุ และอาเทศต้นธาตุนั้น อี ฯ

กฤโครุจจ | (1.109)

ลง กุ ปัจจัย หลังจาก กฤ และ คุฤ ธาตุ และอาเทศที่สุดเป็น อุ ฯ

อปทุสะสุฯ สละ | (1.110)

ในเพราะ อป; ทุส; ส อุอุปบท ลง กุ ปัจจัย หลังจาก ษธา (สธา) ธาตุ ฯ

อรชิตฤคิกมยมิปติพารามฤชิปติคฤคฤคิรุมหการาศจ | (1.112)

ลง กุ ปัจจัย หลังจาก อรช; ฤคิร; กม; อม; ปติ และ พารฤ ธาตุ ฯ

การอาเทศเหล่านี้ คือ ฤชิ (ฤช); ปติ (ปติ); การลงอาคม คือ ตฤ (ต); ฤค (จ);

การที่ขะและการอาเทศเป็น ห ย่อมมี ตามลำดับการนับ ฯ

อูร์โณเตรณโลปศจ | (1.115)

ลง กุ ปัจจัย หลังจาก อูร์ณ (อูร์ณ) ธาตุ และลป ญ ฯ

มหติ หรสวศจ | (1.116)

เมื่ออรรถว่า มหต (ใหญ่, มาก) ฎกรู้อยู่ ลง กุ ปัจจัย หลังจาก อูร์ณ (อูร์ณ) ธาตุ ลป ญ และรัสสะ ฯ

อาจปรีโยะ ขนิศฤภยา ทิจจ | (1.118)

ในเพราะ อาจ (อา) และ ปร อุปบท ลง กุ ปัจจย อันมีชื่อว่า ทิต หลังจาก ขนุ และ ศฤ ชาติ ฯ

ขรุศงกุปิยุนี้ลงคูลิคุ | (1.120)

ศัพท์เหล่านี้ คือ ขรุ ศงกุ ปิยุ นี้ลงคูลิคุ และ ลิกุ ซึ่งถูกลงใน กุ ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

มฤคยวาทยศจ | (1.121)

ศัพท์ ทล. มี มฤคย เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน กุ ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

สิตนิคมิมลิสจยวิธานกรุศิกยสตุณ | (1.122)

ลง ตุน ปัจจย หลังจาก ซิณ (สิ); ตนุ; คมก; มส; ษจ (สจ); อว; ชุชาน (ชา) และ กรุศ ชาติ ฯ

อรตเตศจ ตะ | (1.124)

ลง ตุ ปัจจย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก ฤ ชาติ ฯ

จายะ กิ จ (1.126)

ลง ตุ ปัจจยหลังจาก จายฤ ชาติ และอาเทศเป็น กิ ฯ

อาปโนเตรทรวศจ | (1.127)

ลง ตุ ปัจจย หลังจาก อาปฤ ชาติ และรัสสะ ฯ

เอธิวหโยศจตตะ | (1.131)

ลง จตุ ปัจจย หลังจาก เอธ และ วห ชาติ ฯ

สตนินหุชปัชคทิมทิสุชคณธิมทิจนินทิกโย เณริตุนุจ | (1.140)

ลง อิตุนุจ ปัจจย หลังจาก สตน; หุช; ปุช; คท; มท; สุช; คณธ; มท; ชน และ ฎนท ชาติ อันมี ณี ปัจจยอยู่ท้าย ฯ

คมะะ สนวนจจ | (1.142)

ลง กนุ ปัจจย หลังจาก คมฤ ชาติ มีวิธีทำเหมือน สน ปัจจย ฯ

เรฎ อิจจ | 1.145

ลง นุ ปัจจย หลังจาก เรฎ ชาติ และอาเทศที่สุดชาติเป็น อี ฯ

กสุศเจชะ | (1.154)

ลง กสุ ปัจจย หลังจาก อิช ชาติ ฯ

อรตเตรระ | (1.155)

ลงอรุ ปัจจย หลังจาก ฤ ชาติ ฯ

ชตรวาทยศจ | (1.158)

ศัพท์ ทล. มี ชตรุ เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน รุ ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

ตโนเตรชอะ สนวนจจ | (1.160)

ลง ทอ ปัจจย หลังจาก ตนุ ชาติ และมีวิธีทำเหมือนกับ สน ปัจจย ฯ

อศรวาทยศจ | (1.162)

ศัพท์ ทล. มี อศรุ เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน ชนุ ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

ชีเวรทานุก | (1.163)

ลง อทานุก ปัจจัย หลังจาก ชีว ชาติ ฯ

กฤษณิมิตินิสรุขิขริภยะ อุ | (1.164)

ลง อุ ปัจจัย หลังจาก กฤษ; จม; ตน; ฌน; สรช และ ขรช ชาติ ฯ

ณิจจ กสิปทยุรตเต | (1.168)

ลง อุ ปัจจัย อันมีชื่อว่า ณิต หลังจาก กส; ปท และ ฤ ชาติ ฯ

อโณ ทศจ | (1.169)

ลง อุ ปัจจัย หลังจาก อณ ชาติ และอาเทศที่สุดชาติเป็น ท ฯ

นญิ ลมเพรณโลปศจ | (1.170)

ในเพราะ นญ อุปบท ลง อุ ปัจจัย อันมีชื่อว่า ณิต หลังจาก ลพิ ชาติ และลบอนุนาสิก ฯ

นฤตติศฤจโวะ กู | (1.174)

ลง กู ปัจจัย หลังจาก นฤตี และ ศฤจ ชาติ ฯ

อนทุทถนุชมพุกเภลุกรกนฐุทธิษุ | (1.176)

ศัพท์เหล่านี้ คือ อนทุ ทถนุช มพุก เพลู กรกนฐุ และ ทธิษุ อันมี กู ปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จ ฯ

ภรเมศจ ชู | (1.177)

ลง ชู ปัจจัย หลังจาก ภรม และ คมภ ชาติ ฯ

อวิตถสตุตถตตตริภย อี | (1.82)

ลง อี ปัจจัย หลังจาก อว; ตถ; สตุถถ และ ตตริ ชาติ ฯ

ทถสนนิชนิจริจฐิริภโย ณุณ | (1.88)

ลง ณุณ ปัจจัย หลังจาก ทถ; ทถ; ษณ; ษณ; ษะนี; ษน; จร; จฏ และ รท ชาติ ฯ

ทวิตีเย ปาทะ

(ปาทะที่ 2)

พหุลมนยตราปิ | (2.2)

แม้ในชาติอื่นๆ จากชาติที่กล่าวมาแล้ว ก็ลง ตถน และ ตถจ ปัจจัยได้ สูตรนี้เป็นพหุลกวีธิ ฯ

นปตถเนษฏถวษฏถกษตถโตตถโปตถมาตถภราตถชามาตถปิตถทุหิตถ | (2.3)

ศัพท์เหล่านี้คือ นปตถ เนษฏถ วษฏถ กษตถโต ตถโต โปตถ มาตถ ภราตถ ชามาตถ ปิตถ ทุหิตถ ซึ่งถูกลงหลังจาก ตถน และ ตถจ ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

นยเตรฐิจจ | (2.8)

ลง ฤ ปัจจัย อันมีชื่อว่า ฐิต หลังจาก ณีณ ชาติ ฯ

คลานุกิภย้า เทาะ | (2.12)

ลง เทาะ ปัจจัย หลังจาก ไคล ชาติ และ นุท ชาติ ฯ

นาวณเจ | (2.102)

ลง อุ ปัจจย อันมีชื่อว่า นิต หลังจาก อดจ ชาติ ในเพราะ นิ อุปบท ฯ

ตฤติยะ ปาทะ
(ปาทะที่ 3)

ชีเวราตถกน วฤทธิศจ | (3.1)

ลง อาตถกน ปัจจย หลังจาก ฐิว ชาติ และทำวฤทธิ ฯ

กฏน ศิลปัสชฌโยรปุรวสยาปี | (3. 5)

ลง กฏน ปัจจย หลังจากชาติ ที่ไม่มีบุรพบทก็ตาม มีบุรพบทก็ตาม ในอรรถที่เกี่ยวข้องกับ ช่าง (ศิลปิน) และ ชื่อ (สัณญา) ฯ

อุทกม | (3.11)

ศัพท์ คือ อุทก ซึ่งถูกลงใน กฏน ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

อากิ ปณิปปนิตติขนิภยะ | (3.17)

ในเพราะ อาก อุปบท ลง อิกน ปัจจย หลังจาก ปณ; ปน; ปตภ และ ขน ชาติ ฯ

กฤทาธารารุจิกลิภยะ กะ | (3.18)

ลง ก ปัจจย หลังจาก ฤกฤณ, กฤณ; ฤททณ; ฤธาณ; ไร; อรจ และ กล ชาติ ฯ

ศุควลโกลกาะ | (3.20)

ศัพท์เหล่านี้ คือ ศุก วลก และ อุลกา ซึ่งถูกลงใน ก ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

อินฎีกาปาตลยติมรจิกภยะ กน | (3.21)

ลง กน ปัจจย หลังจาก อิน; ณีภ; ไค; ปา; ศล; อด และ มรจ ชาติ ฯ

กฤตติภิตติภยะ กิต | (3.29)

ลง ติกน ปัจจย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก กฤตี; ภิตริ และ ลต ชาติ ฯ

อิษยศิกภยะ ตกน | (3.30)

ลง ตกน ปัจจย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก อิษ และ อศ ชาติ ฯ

ขเชรากะ | (3.31)

ลง อาก ปัจจย หลังจาก ขช ชาติ ฯ

ปินากาทยศจ | (3.34)

ศัพท์ ทล. มี ปินาก เป็นต้น ซึ่งถูกลงแล้ว ใน อาก ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

จจกณะ กิงกณศจ | (3.36)

ลง อิกน ปัจจย หลังจาก กณ ชาติ และอาเทศเป็น กิงกณ ฯ

มรพรีกาทยศจ | (3.38)

ศัพท์ ทล. มี มรพรีก เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน อิกน ปัจจย ย่อมสำเร็จ ฯ

อิษะ กิฑฐรสวศจ | (3.39)

ลง อิกน ปัจจย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก อิษ ชาติ และรัสสะชาติ ฯ

ฤชศจ | (3.40)

ลง อีกน ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก ฤช ชาติ ฯ

อนิฤคศิภยาณจ | (3.41)

ลง อีกน ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก อน และ ฤคสิริ ชาติ ฯ

อลีกาทยศจ | (3.43)

ศัพท์ พล. มี อลีก เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน อีกน ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

อุฎกาทยศจ | (3.46)

ศัพท์ พล. มี อุฎก เป็นต้น ซึ่งมี อุก ปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จ ฯ

กฤณาทิภยะ สัณญายำ วุน | (3.48)

ลง วุน ปัจจัย หลังจาก กฤณ ชาติ เป็นต้น ในที่เกี่ยวกับชื่อ ฯ

ฤช กิกน | (3.49)

ลง กิกน ปัจจัย หลังจาก ฤชี ชาติ ฯ

อรุภกปฤฎกปากา วยล | (3.50)

ศัพท์เหล่านี้ คือ อรุภก ปฤฎก และ ปาก ซึ่งมี อก; อุก และ ก ปัจจัยเป็นที่สุด ซึ่งถูกลงในอรรถว่า
วัย (อายุ)ย่อมสำเร็จ ฯ

นหฺรฺโหลปศจ | (3.53)

ลง ข ปัจจัย หลังจาก นห ชาติ และลบ ห ฯ

มาง อุขา | (3.57)

อุขา ศัพท์ ย่อมถูกลง หลังจาก มาง ชาติ ฯ

คน คมยเทะ | (3.62)

ลง คน ปัจจัย หลังจาก คมฤ และ อท ชาติ ฯ

ทหฺรฺโหลป ทศจ นะ | (3.67)

ลง ค ปัจจัย หลังจาก ทท ชาติ ลบ ห และอาเทศ ท เป็น น ฯ

นา จ | (3.68)

ลง ค ปัจจัย หลังจาก ทท ชาติ ลบ ห และอาเทศ ท เป็น น ความเป็น นา แห่ง น อักษร ย่อมมีด้วย ฯ

ฉาปฺญชติภโย คก | (3.69)

ลง คก ปัจจัย หลังจาก ฉา; ปฺญ และ ชติ ชาติ ฯ

ชเนะ โก ชงฆ จ | (3.70)

ลง ก ปัจจัย หลังจาก ชนึ, ชน ชาติ แชะอาเทศเป็น ชงฆ ฯ

จตุรณะ ปาทะ

(ปาทะที่ 4)

กเจศฉะ | (4.6)

ลง ฉ ปัจจัย หลังจาก กจ ชาติ ฯ

วเศะ กิต | (4.9)

ลง อธิ ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก วจ ชาติ ฯ

ปณจมะ ปาทะ
(ปาทะที่ 5)

ศกาทิภโย'ภูณ | (5.2)

ลง อภูณ ปัจจัย หลังจาก ศก ชาติ เป็นต้น ฯ

ณมนตาททอะ (5.7)

ลง ท ปัจจัย หลังจากชาติที่มี ณม เป็นที่สุด ฯ

กฺวาทิภยะ กิต | (5.8)

ลง ท ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจากชาติที่มี กุ (ก วรรค) เป็นเบื้องต้น มี ณม (อนุนาสิก)⁴³⁷ เป็นที่สุด ฯ

อนฺทณ กถสฺถกถวฺถุญะ | (5.9)

ลง อนฺทณ ปัจจัย หลังจาก ฑกถญ; สฺถ; ฑกถญ, กถญ และ วถญ ชาติ ฯ

ศยาสฺตยาหฺถุญวิภย อินฺจ | (5.12)

ลง อินฺจ ปัจจัย หลังจาก ไศยง; ษฺญไย; หฺถุญ และ อว ชาติ ฯ

อเชรช จ | (5.14)

ลง อินฺจ ปัจจัย หลังจาก อช ชาติ และอาเทศ อช เป็น อช ฯ

พหฺลมนฺยตฺราปี | (5.15)

แม้ในชาติอื่นๆ จากชาติที่กล่าวมาแล้ว ก็ลง อินฺจ ปัจจัยได้ สูตรนี้เป็นพหฺลกวิธิ ฯ

อรฺตเตะ กิธิริศฺจ | (5.17)

ลง อินฺน ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก ก ชาติ และอาเทศ อร เป็น อริ ฯ

อนฺเทรฺนโลปศฺจ | (5.22)

ลง ยฺจ ปัจจัย หลังจาก อนฺที ชาติ และลบนฺนาสิก ฯ

กถฺปถฺวถฺชิมนฺทินิธานภฺยะ กฺยฺะ | (5.26)

ลง กฺยฺ ปัจจัย หลังจาก กถ; ปถ; วถ; มถ และ ฑฺธาณ ชาติ ที่มี นิ เป็นบุรพท ฯ

ธฺฤเชรฺธิช จ สฺสฺถยาเยม | (5.27)

ลง กฺยฺ ปัจจัย หลังจาก นิธฺธาณ ชาติ และอาเทศ ธฺฤช เป็น ธิช ในที่เกี่ยวข้อกับชื่อ ฯ

หฺโน ชม จ | (5.28)

ลง กฺยฺ ปัจจัย หลังจาก หน ชาติ และอาเทศ หน เป็น ชม ฯ

⁴³⁷ ณมะ ณมณฺณนะ, เตษฺ้า ณมิตฺติ ปฺรตฺยาหาระ, ยถา ยมิะ ณมฺนเตษฺ อิติ |
เศวต. อ. 1.107 (ณมฺนตาททอะ : ท)

ถุชิวถุฉิมนทิสทิกษะ กิต | (5.30)

ลง อสานจ ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก ถุชิว; วถุชิว; มทิว และ ษทิว ชาติ ๑

อรุเทรคุณะ ศุฎฐ จ | (5.31)

ลง อสานจ ปัจจัย หลังจาก ถุชิว ชาติ ทำคุณ และลง ศุฎฐ อาคม ๑

หุรุจฉะ สโน ลุก ฉโลปศจ | (5.34)

ลง อานจ ปัจจัย หลังจาก หุรุจฉา ชาติ ที่มี สน ปัจจัยเป็นที่สุด ลบ สน ปัจจัย และลบ ฉ ๑

อิณสิณทิงษษยวิภโย นก | (5.35)

ลง นก ปัจจัย หลังจาก อิณ; ษย; ทิง; ษษ และ อว ชาติ ๑

กฤเชรวัณเณ (5.37)

ลง นก ปัจจัย หลังจาก กฤเช ชาติ ในที่กล่าวถึงสี่ ๑

ธาปถาวสยษยติภโย นะ | (5.39)

ลง น ปัจจัย หลังจาก ฐธาณ; ปถ; วส; ษ และ อด ชาติ ๑

กฤวถุชฤทสิหุรูปนยนิสวปภโย นิต | (5.42)

ลง น ปัจจัย อันมีชื่อว่า นิต หลังจาก กฤ; วถุช; ษฤช; ษย; หุ; ปน; อน และ ฬิษวป ชาติ ๑

กฤตยศุภย้า กุสนะ | (5.49)

ลง น ปัจจัย หลังจาก ฐธาณ; ปถ; วส; ษ และ อด ชาติ ๑

อรุเชรณิลุก จ | (5.57)

ลง อินน ปัจจัย หลังจาก อรุช ชาติ และลบ ณี ปัจจัย ๑

ตฤณษยย้า จิต | (5.58)

เมื่อชื่อแห่งหน้า ถูกรู้อยู่ ลง อินน ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก อรุช ชาติ และลบ ณี ปัจจัย ๑

อรุตเตศจ | (5.59)

ลง อินน ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก ฤ ชาติ ๑

ตฤหะ กุนน ฬโลปศจ | (5.62)

ลง กุนน ปัจจัย หลังจาก ตฤห ชาติ และลบ ห ๑

อรตเตะ กยฺญ อุคฺจ | (5.63)

ลง กยฺญ ปัจจยฺ หลังจาก ฤ ชาติ และอาเทศ อ (ของ อร) เป็น อุ ฯ

อฺรุณฺเตรฺทะ | (5.64)

ลง ท ปัจจยฺ หลังจาก อฺรุณฺณ ชาติ ฯ

ษษฺระ ปาทะ**(ปาทะที่ 6)****ตาเทรณฺนิลฺก จ | (6.4)**

ลง อิติ ปัจจยฺ หลังจาก ตท ชาติ และลป ณี ฯ

หฺลิมฺฤคฺริณฺวมิทฺมิตฺมิลฺลุปฺฐุรฺวิภยฺสฺตน | (6.7)

ลง ตน ปัจจยฺ หลังจาก หส; มถฺ; คฤ; อิน; วา; อม; ทม; ตม; ลูณ; ปุณ และ ฐฺวิ ชาติ ฯ

อณฺชิฆฺฤติภยะ กฺตะ | (6.9)

ลง กฺต ปัจจยฺ หลังจาก อณฺชฺ; ฆฤ และ ชิณ ชาติ ฯ

เชรฺมฺภู โจทาทฺตะ | (6.11)

ลง กฺต ปัจจยฺ หลังจาก ชิ ชาติ ลง มฺภู อากม กฺต ปัจจยฺเป็นอุทาทตะ และทำที่ฆะ ฯ

ภฺฤทฺคฺสิงฺยชิปรฺวิปฺจยฺมินฺมิหฺริภโย'ตจ | (6.14)

ลง อดจ ปัจจยฺ หลังจาก ษฺฤณฺณ, ฤณฺณ; ทถฺ; คิง; ยช; ปรว; ษฺปฺจษ; อม; ณม; และ หฺรย ชาติ ฯ

ขลฺตะ | (6.16)

คัฟฺนี้คือ ขลต ซึ่งถูกลงใน อดจ ปัจจยฺ ย่อมสำเร็จ ฯ

อฺจิกฺฤติภยะ กิตฺจ | (6.21)

ลง กิตจ ปัจจยฺ หลังจาก อฺจ; กฺฤตฺ และ กฺษ ชาติ ฯ

อฺทิ ภูว ษฺตจ | (6.22)

ในเพราะ อด อฺปบท ลง ษฺตจ ปัจจยฺ หลังจาก ภู ชาติ ฯ

ชนฺสฺโต รศจ | (6.25)

ลง ต ปัจจยฺ หลังจาก ชนฺ ชาติ และอาเทศที่สุดชาติเป็น ร ฯ

หฺนิกฺษินฺริมิกาติภยะ กฺถน | (6.27)

ลง กฺถน ปัจจยฺ หลังจาก หน; กฺษ; ณีณ; รมฺ และ กาศฤ ชาติ ฯ

อเว ฤณฺณะ | (6.28)

ในเพราะ อว อฺปบท ลง กฺถน ปัจจยฺ หลังจาก ษฺฤณฺณ ชาติ ฯ

นุท์เศรคุณศจ | (6.54)

ลง กนิน ปัจจัย หลังจาก ญ และ ทิศ ธาตุ และทำคุณ ฯ

ศวนนุกุขนปุษนป्लीหนุเกสทหนุเสนหนุมูรธนมชชนนุรยมนุวิศวปสนุปริชมนุมาตริศวนุมฆวนุ | (6.55)

ศัพท์เหล่านี้ คือ ศวน อุกษณ ปุชน ป्लीหนุ เกสทหนุ เสนหนุ มูรธนมชชนนุ อรยมนุ วิศวปสนุ ปริชมนุ มาตริศวนุ และ มฆวนุ ซึ่งถูกลงใน กนิน ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

อางิ ณีต | (6.58)

ในเพราะ อาง อุปบท ลง อนิ ปัจจัย อันมีชื่อว่า ณีต หลังจาก คมภ ธาตุ ฯ

อเทสตริน | (6.64)

ลง ตริน ปัจจัย หลังจาก อท ธาตุ ฯ

สนามทิปทยรติปฤศกิกโย วนิป | (6.68)

ลง วนิป ปัจจัย หลังจาก ษณา; มที; ปท; ฤ; ปฤ และ ศกภ ธาตุ ฯ

คิงกรุศิรุหิชิภิสถฤถฤภยะ กวนิป | (6.69)

ลง กวนิป ปัจจัยหลังจาก คิง; กรุศ; รุห; ชิ; ภิ; สถ และ ฤถฤ ธาตุ ฯ

ธยปิโยะ สมปฺรสารณิ จ | (6.70)

ลง กวนิป ปัจจัย หลังจาก ไธย; ไปยง ธาตุ และทำสัมประสารณะ ฯ

อเทรธศจ | (6.71)

ลง กวนิป ปัจจัย หลังจาก อท ธาตุ และ อาเทศที่สุดธาตุเป็น ธ ฯ

มนิน | (6.73)

ลง มนิน ปัจจัย หลังจากธาตุทั้งปวง ฯ

อศิกภิกย้า ฉนทล | (6.75)

ลง มนิน ปัจจัย หลังจาก อศุ, อศ และ ศกภ ธาตุ ในที่เกี่ยวข้อกับพระเวท ฯ
สาติภิกย้า มนินมนิณา | (6.81)

ลง มนิน และ มนิน ปัจจัย หลังจาก โษ และ อด ธาตุ ฯ

อรตเตรภุกชินก | (6.82)

ลง ภุกชินก ปัจจัย หลังจาก ฤ ธาตุ ฯ

หนเตรยุนนาทยนตโยรฆตตวตตเว จ | (6.84)

ลง ยุน ปัจจัย หลังจาก หน ธาตุ อาเทศต้นธาตุเป็น ฆ และที่สุดธาตุเป็น ต ฯ

สปตมะ ปาทะ**(ปาทะที่ 7)****อปโนเตะ กวิป หุสรวตวณจ | (7.1)**

ลง กิป ปัจจัย หลังจาก อาปภ ธาตุ และรัสสะ ฯ

กสุยภยศจ (7.5)

อวตษฎุทธิโลปศุจ | (7.27)

ลง มน ปัจจัย หลังจาก อว ธาตุ และลบ ฎิ ๗

อวิสิวิศุษิกษะ กิจจ | (7.30)

ลง มน ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก อว; ษิ; และ ศุช ธาตุ ๗

อิษิยฐินธิสศียาฐุสฎโย มก | (7.31)

ลง มก ปัจจัย หลังจาก อิษ; ยฐ; ธิอินธิ; ทสุ; ศโยง; ฐณ; ฐ และ ษุง, ษู ธาตุ ๗

ฆรมะ 7.36

ศัพท์นี้ คือ คุริษม ซึ่งถูกลงใน มก ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ๗

คุริษมะ | (7.37)

ศัพท์นี้ คือ คุริษม ซึ่งถูกลงใน มก ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ๗

กรทิกโฑรมะ | (7.40)

ลง อม ปัจจัย หลังจาก กรท และ กท ธาตุ ๗

คุธธรมะ | (7.42)

ลง อุม ปัจจัย หลังจาก คุธ ธาตุ ๗

อิโณ ทมก | (7.43)

ลง ทมก ปัจจัย หลังจาก อิณ ธาตุ ๗

จเรศจ | (7.47)

ลง อมจ ปัจจัย หลังจาก จร ธาตุ ๗

อษฎุมะ ปาทะ
(ปาทะที่ 8)

ทริษายยะ | (8.2)

ศัพท์นี้คือ ทริษายย ซึ่งถูกลงใน อายย ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ๗

อรตเตรนิต | (8.6)

ลง อนย ปัจจัย อันมีชื่อว่า นิต หลังจาก ฤ ธาตุ ๗

วลิมลิตนิษะ กยณ | (8.10)

ลง กยณ ปัจจัย หลังจาก วล; มล และ ตณ ธาตุ ๗

มาจฉาสลิสฎโย ยะ | (8.12)

ลง ย ปัจจัย หลังจาก มา, มาง; โฉ; ษส และ ษุง, ษู ธาตุ ๗

วตะ กิต | (8.73)

ลง อีรน ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก วศ ชาติ ฯ

คภีรคภีเรา | (8.77)

คัพท์ ทส. คือ คภีร คภีร ซึ่งถูกลงใน อีรน ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

จเตอรุน | (8.78)

ลง อุน ปัจจัย หลังจาก จเต ชาติ ฯ

ษฏรณ | (8.79)

ลง ษฏรณ ปัจจัย หลังจากชาติที่ปวง ฯ

ภรตชคิมินมิหนิวิษยคำ วฤทธิศจ | (8.80)

ลง ษฏรณ ปัจจัย หลังจาก ภรตช; คมภ; ฌม; หน; วิษภ; อศุง, อศ ชาติ และวฤทธิ ฯ

อุษชินภย้า กิต | (8.82)

ลง ษฏรณ ปัจจัย อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก อุษ และ ษณ ชาติ ฯ

คเมรา จ | (8.85)

ลง ทรน ปัจจัย หลังจาก คมภ ชาติ และอาเทศที่สุดชาติเป็น อา ฯ

อมิจิมิตติภยะ กตฺระ | (8.86)

ลง กตฺร ปัจจัย หลังจาก อม; จิม; ฌมิทา และ ศสุ ชาติ ฯ

ครุถวิปจิวจิมินิตนีสทิกษทภยสตรระ | (8.89)

ลง ทร ปัจจัย หลังจาก คุง; ฐณ; วิ; ษุปจษ; วจ; ยม; มน; ฒน; สทภ และ กษท ชาติ ฯ

ภวาทิคฤภโย ฌิตฺรณ | (8.91)

ลง ฌิตฺรณ ปัจจัย หลังจาก ภ; วท และ คฤ ชาติ เป็นต้น ฯ

อศิตฺราทภย อิตฺโรเตรา | (8.93)

ลง อิตฺรและ อุตฺร ปัจจัย หลังจาก อศุง, อศ ชาติ เป็นต้น ฯ

อเมรทวิษิ จิต | (8.94)

ลง อิตฺร ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก อม ชาติ เมื่ออรรถว่า ศัตรู ถูกผู้อยู่ ฯ

อุทิต ฤถณาเตรลเจา ปุรวรพทานตยโลปศจ | (8.97)

ในเพราะ อุต อุปบท ลง อล และ อจ ปัจจัย หลังจาก ฤถ ชาติ และลบที่สุดของบุรพบท ฯ

อศโนเตราศุกรรมณิ วรฎฐ อิจโจปธายาษ | (8.101)

ลง วรฎฐ ปัจจัย หลังจาก อศุ ชาติ และอาเทศอุธาเป็น อี ในเมื่อกล่าวถึงการกระทำอย่างรวดเร็ว ฯ

หนเตรณ ษ จ | (8.104)

ลง รณ ปัจจัย หลังจาก หน ชาติ และอาเทศ หน เป็น ษ ฯ

กลสตุฤปศจ | (8.107)

ลง กล ปัจจัย หลังจาก ตฤป และ กมุ ชาติ ฯ

วฤษาทภยศจิต | (8.109)

ลง กล ปัจจัย อันมีชื่อว่า จิต หลังจาก วุช ชาติ เป็นต้น ฯ

กมลพลาทยศจ (8.114)

ศัพท์ ทล. มีกมล เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน กล ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

ตมิวิทิวิลิมถณิกูปปิตวิคิปิจิกณิมยะ กาลจ (8.115)

ลง กาลจ (อาล) ปัจจัยหลังจาก ตมฺ; วิท; วิล; มถณ; กุส; กป; ปล; วิศ; ปจิ และ กุณ ชาติ ฯ

มุศกยมิภยะ กละ | (8.119)

ลง กุล ปัจจัย หลังจาก มุง; ศกฏ และ อม ชาติ ฯ

อศุปฺริชปฺลฺชิลกฺกณิกณิมขวิคิกณิมยะ กวน | (8.125)

ลง กวน ปัจจัย หลังจาก อศุ; ปฺริช; ปฺลฺช; ลกฺ; กณ; ขณ และ วิศ ชาติ ฯ

อินคฺธิภยํ วน | (8.126)

ลง วน ปัจจัย หลังจาก อิน และ คิง ชาติ ฯ

สรฺวณิฆฺษวริชวลิชวคิฺวหฺรฺสวปทวปฺรทวชฺวา อตฺนเตฺร | (8.127)

ศัพท์เหล่านี้ คือ สรว นิฆฺษว ริชว ลิชว คิฺว หฺรฺสว ปทว ปฺรทว และ อิชว ซึ่งถูกลงใน วน ปัจจัย ย่อมถูกลง ในที่มีใช้กรรมตฤสาธนะ ฯ

เศวยหฺวชฺหฺวคฺรีว”ปวามีว” | (8.128)

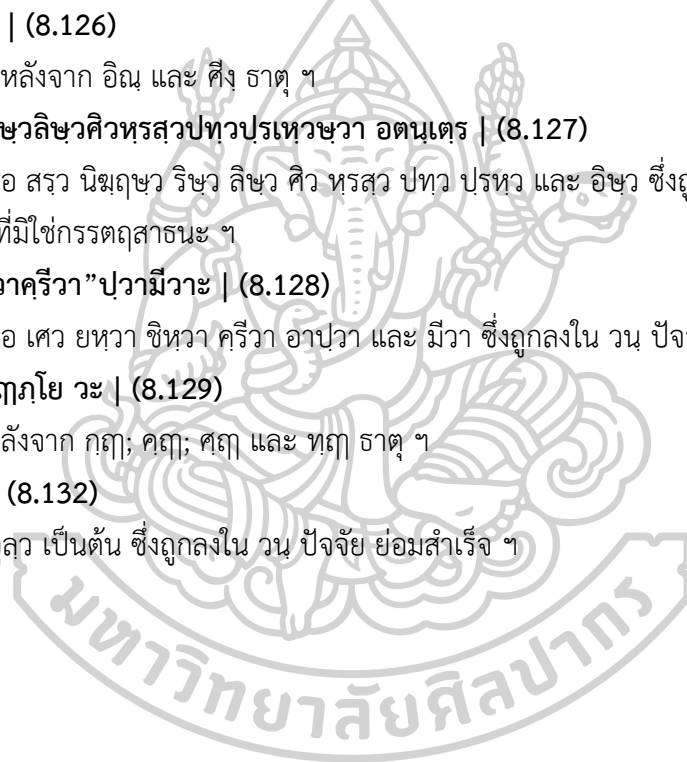
ศัพท์เหล่านี้ คือ เศว ยหฺว ชฺหฺว คฺรีว อาปว และ มีว ซึ่งถูกลงใน วน ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

กฤคฤคฤคฤคฤโย วะ | (8.129)

ลง ว ปัจจัย หลังจาก กฤ; คฤ; ศฤ และ ทฤ ชาติ ฯ

อุลฺวทยศจ | (8.132)

ศัพท์ ทล. มี อุลฺว เป็นต้น ซึ่งถูกลงใน วน ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

นวมะ ปาทะ
(ปาทะที่ 9)

อวิมโหษฏิชจ | (9.3)

ลง ฏิชจ ปัจจยี้ หลังจาก อว และ มห ชาติ ฯ

นถิ วยเถะ | (9.6)

ในเพราะ นถิ อุปบถ ลง ฏิชจ ปัจจยี้ หลังจาก วยถ ชาติ ฯ

อรเชรฤช จ | (9.11)

ลง อีชน ปัจจยี้ อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก อรช ชาติ และอาเทศ อรช เป็น ฤช ฯ

อมพริษะ | (9.12)

ศัพท์นี้ คือ อมพริษ ซึ่งถูกลงใน อีชน ปัจจยี้ ย่อมสำเร็จ ฯ

ถนทิกยามุชนุ | (9.13)

ลง อุชน ปัจจยี้ หลังจาก ฤ และ ถน ชาติ ฯ

องคุษะ | (9.19)

ศัพท์นี้ คือ องคุษ ซึ่งถูกลงใน อุชน ปัจจยี้ ย่อมสำเร็จ ฯ

วฤตถาวทินิกมิกษิมุจิกยะ สะ | (9.21)

ลง ส ปัจจยี้ หลังจาก วฤถ, ตฤ, วท, หน, กม, กษ, ย และ มุจฤ ชาติ ฯ

อเศรเทเวเน | (9.24)

ลง ส ปัจจยี้ หลังจาก อศ, อศ ชาติ ในอรรถการเลน ฯ

สนุวรคจิกฤตยฤษิกยะ กิต | (9.25)

ลง ส ปัจจยี้ อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก ษณ; โอรศจ; กฤตี และ ฤษี ชาติ ฯ

ฤเชรชาเตา | (9.26)

ลง ส ปัจจยี้ อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก ฤษี ชาติ เมื่อชาติกำเนิด ฤกรู้อยู่ ฯ

อนุทยมิกษิมุจิกยะ กิจจ | (9.28)

ลง ส ปัจจยี้ อันมีชื่อว่า กิต หลังจาก อนุที; อม; คช และ กุช ชาติ ฯ

อรจิจุสุฤตปิฉฉาทิจฉฉฤทิกยะ อิลิสะ | (9.30)

ลง อิลิ ปัจจยี้ หลังจาก อรจ; ศจ; หุ; สฤปภ; ฉท และ ฉฤทริ ชาติ ฯ

ทฤเตริสินนิชาเทศจ ชะ | (9.32)

ลง อิลิน ปัจจยี้ หลังจาก ทฤต ชาติ และอาเทศพยัญชนะต้นชาติเป็น ช ฯ

อรตติปฏาวปิยชิตนิตนิตปิภโย นิต | (9.39)

ลง อูลิ ปัจจยี้ อันมีชื่อว่า นิต หลังจาก ฤ; ปฤ; พุอุป; ยช; ชน; ตนุ และ ตป ชาติ ในที่เกี่ยวข้อกับ พระเวท ฯ

เอเตรณิจจ | (9.40)

ลง อูลิ ปัจจยี้ อันมีชื่อว่า ณิต หลังจาก อิน ชาติ ฯ

ทเมรุโฑส | (9.43)

ลง โฑส ปัจจัย หลังจาก ทมู ธาตุ ฯ

อตยวิจमितมิรภินภิปนิตภโย'สจ | (9.44)

ลง อสจ ปัจจัย หลังจาก อต; อว; จม; ตม; รภ; ชุภษ; ปน และ ปตภ ธาตุ ฯ

อสุน | (9.49)

ลง อสุน ปัจจัย หลังจากธาตุทั้งปวง ฯ

อพเชรพเล พโลปศจ | (9.52)

เมื่ออรรถพลึง ฎกรู้อยู่ ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก อพช ธาตุ และลป พ ฯ

อรตเตรุจจ | (9.55)

เมื่ออรรถอวัยวะของตน ฎกรู้อยู่ ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก ฤ ธาตุ และอาเทศ อ ของ อร เป็น อุ ฯ

วยาธา ศุฎ จ | (9.56)

เมื่อความเจ็บป่วย ฎกรู้อยู่ ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก ฤ ธาตุ และลง ศุฎ อาคม ฯ

อุทเก นฎ จ | (9.57)

ในที่กล่าวถึงน้ำ ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก ฤ ธาตุ และลง นฎ อาคม ฯ

อิณ อาคสิ | (9.58)

เมื่ออรรถความชั่ว ฎกรู้อยู่ ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก อิณ ธาตุ และลง นฎ อาคม ฯ

จันเตรนเน หุรสจจ วา | (9.60)

ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก √จายฤ ธาตุ ในที่กล่าวถึง ข้าว, อาหาร ฯ

อเทรนมู ธา จ | (9.66)

ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก อท ธาตุ, ลง นมู อาคม และอาเทศ ท เป็น ฐ ในเมื่อกล่าวถึงอาหาร ฯ

อาปะ กรมาขยาฆ่า หุรสจจ นฎ จ วา | (9.68)

ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก อาปฤ ธาตุ, รัสสะ (อุปธา) ของธาตุ และลง นฎ อาคม ฯ

รูปเป ชฎ จ | (9.69)

ในเมื่อกล่าวถึงรูป ลง อสุน ปัจจัย หลังจาก อาปฤ ธาตุ, ลง ชุษ อาคม และรัสสะ (อุปธา) ของธาตุ ฯ

อุทเท นุม เภา จ | (9.70)

ในเมื่อกล่าวถึงน้ำ ลง อสุณ ปัจจัย หลังจาก อาปฏ ชาติ, ลง นุม อาคม, อาเทศ ป เป็น ภา และ
รัสสะชาติ ฯ

อิน อาค อปราธ | (9.72)

ลง อสุณ ปัจจัย หลังจาก อิน ชาติ และอาเทศ อิน เป็น อาค เมื่ออรรถความผิด ถูกรู้อยู่ ฯ

อเมรหุก จ | (9.73)

ลง อสุณ ปัจจัย หลังจาก อม ชาติ และลง หุก อาคม เมื่ออรรถความผิด ถูกรู้อยู่ ฯ

อณชยชยชุกฤช่า กุศจ | (9.75)

ลง อสุณ ปัจจัย หลังจาก อณช; อช; ยุชिर; ฤชี่ ชาติ และอาเทศที่สุดชาติเป็น ก วรรค ฯ

จนเทราเทศจฉฉะ | (9.78)

ลง อสุณ ปัจจัย หลังจาก จติ ชาติ และอาเทศต้นชาติเป็น ฉ ฯ

อิน อาสิะ | (9.81)

ลง อาสิ ปัจจัย หลังจาก อิน ชาติ ในที่เกี่ยวข้อกับพระเวท ฯ

นณยาหน เอห จ | (9.83)

ในเพราะ นณ อุปบท ลง อสิ ปัจจัย หลังจาก หน ชาติ ที่มี อาง เป็นบุรพบท และอาเทศ อาหน
เป็น เอห ฯ

นุโว ฐฎ จ | (9.86)

ลง อสิ ปัจจัย และ ฐฎ อาคม หลังจาก ญ ชาติ ฯ

จนเทร โม ฑิต | (9.88)

ลง อสิ ปัจจัย อันมีชื่อว่า ฑิต หลังจาก มาง ชาติ ในเพราะ จนทร อุปบท ฯ

จกษะรพหุล คิจจ | (9.93)

ลง อสิ ปัจจัย หลังจาก จกษิง ชาติ และเป็น คิต ปัจจัย สูตรนี้เป็นพหุลกวีธิ ฯ

วสะ กิต | (9.94)

ลง อสิ ปัจจัย หลังจาก วส ชาติ และเป็น กิต ปัจจัย (ไม่มีการทำคุณ) ฯ

ทเมรูนลิสะ | (9.95)

ลง อุนสิ ปัจจัย หลังจาก ทม ชาติ ฯ

องคิระะ | (9.96)

ศัพท์นี้ คือ องคิรส ซึ่งถูกลงใน อสิ ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

อุปสราษ | (9.97)

ศัพท์นี้ คือ อุปสราษ ซึ่งถูกลงใน อสี ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

วเศษ กนสึ | (9.99)

ลง กนสึ ปัจจัย หลังจาก วศ ธาตุ ฯ

อเมรสน | (9.100)

ลง อสน ปัจจัย หลังจาก อม ธาตุ ฯ

อปี สรตเตรสน | (9.101)

ในเพราะ อป อุปบท ลง อสน ปัจจัย หลังจาก สฤ ธาตุ ฯ

กฤณษ ปาสณ | (9.102)

ลง ปาสณ ปัจจัย หลังจาก ชุกฤณ ธาตุ ฯ

วหะ กวิพนโส | (9.107)

ลง กวิป ปัจจัย หลังจาก วห ธาตุ ที่อยู่ท้าย อนส และอาเทศ ส ที่สุดของ อนส เป็น ฯ

**ทศมะ ปาทะ
(ปาทะที่ 10)**

กวิพวจิปรจฉิคริทรุสรุภฏปรุชว ทิโรฆะ'ปรสารณ จ | (10.2)

ลง กวิป ปัจจัย หลังจาก วจ; ปรจฉ; ศริณ; ทร; สรุ; ปรุจ (มี กฏ เป็นบุรพบท) และ ชง ธาตุ ทำที่ฆะ และไม่ทำสัมประสารณะ ฯ

อินสตุตตตุเนา | (10.6)

ลง ตตส และ ตตสน ปัจจัย หลังจาก อิน ธาตุ ฯ

อุลมุกทรวิโหมินะ | (10.7)

ศัพท์เหล่านี้ คือ อุลมุก ทรวิ และ โหมิน ซึ่งถูกลงใน ก ปัจจัย ย่อมสำเร็จ ฯ

ขรชึปิลชาทิกย อุโรลเจา | (10.10)

ลง อูร และ อูลจ ปัจจัย หลังจาก ขรช และ ปิชิ ธาตุ เป็นต้น ฯ

ฤตณยณชิวณยณชยรปิมาทยตยงคิกุกฤติภยศจตนิยตุชลิชษณชษฐชนิสยณนิถินนิษนไนษชานุกะ | (10.12)

ลง อตนิ; ยตจ; อลิจ; อิษณจ; อิษจจ; อนิ; สยณ; อิถิน; อิษน; อษ; อุษ และ อานุก ปัจจัย หลังจาก ฤ; ตนุ; อลช; วณ; วน; อลช; ฤ; มที; อต; อติ; ก; กง; ย และ กฤช ธาตุ ตาม (ลำดับ) การนับ ฯ

อนเภโย'ปี ทฤศยนเต | (10.16)

ปัจฉัย ทล. มี อิตว เป็นต้น ย่อมถูกแสดง หลังจากธาดุ ท. แม่เหล่าอื่น ๆ

सानสิธรมสิปรมสิตมฺฑลางกุศจษาเลลวลปลวลธิษณฺยศลฺยาะ | (10.17)

ศัพท์เหล่านี้ คือ สานสิ ธรมสิ ปรมสิ ตมฺฑล องกุศ จษาล อิลวล ปลวล ธิษณฺย และ ศลฺย ซึ่งถูกลงในปัจฉัย ตามที่ต่องการ ย่อมสำเร็จ ๆ

อวทฺยาวมารวเรผาะ กุตุลิตเต | (10.20)

ศัพท์เหล่านี้ คือ อวทฺย อวม อรวณ และ เรผ ซึ่งถูกลงในปัจฉัยตามต่องการ ในอรรธนาเกลียด ย่อมสำเร็จ ๆ

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	พระมหาญาณธวัช มายะ (ญาณทฺโช)
วัน เดือน ปี เกิด	17 กุมภาพันธ์ 2519
สถานที่เกิด	91 หมู่ 1 บ้านเซตวัน ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน
วุฒิการศึกษา	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (การพัฒนาชุมชน) จาก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดศาลาแดง 134 หมู่ 6 แขวงบางไผ่ เขตบางแค กรุงเทพมหานคร
ผลงานตีพิมพ์	บาลีสันสกฤตวิจารณ์ เล่มหนึ่ง, กาวยรากษส (แปล-อธิบาย)

